

TOPLUM ve SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Aliye MAVİLİ AKTAŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SOYDAN (Univ. of Southern California)
Prof. Dr. Horst UNBEHAUN (Georg-Simon-Ohm-Fachhochschule Nürnberg)
Prof. Dr. Işıl BULUT (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim CILGA (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan TOMANBAY (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kasım KARATAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÇAKMAKLI (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ÇETİNGÖK (Tennessee University)
Prof. Dr. Remzi OTO (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ronald FELDMAN (Columbia University)
Prof. Dr. Sunay İL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Şengül HABLEMİTOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Theda Borde (Alice Salomon Hochschule Berlin)
Prof. Dr. Vedat İŞIKHAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli DUYAN (Ankara Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

- Prof.Dr. Arzu AKKOYUNLU WIGLEY (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Beril TUFAN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof.Dr. İbrahim CILGA(Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Kadriye BAKIRCI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Kasım KARATAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Sevda ULUĞTEKİN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof.Dr. Yüksel BAYKARA ACAR (Kocaeli Üniversitesi)
Prof.Dr. Yasemin ÖZKAN (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Veli DUYAN (Ankara Üniversitesi)
Doç.Dr. Bilge ÖNAL DÖLEK (Turgut Özal Üniversitesi)
Doç.Dr. Cengiz ÖZBESLER (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç.Dr. Ercüment ERBAY (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Nil UZUN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Doç.Dr. Özge ÖZGÜR (Adıyaman Üniversitesi)
Doç.Dr. Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr.Tarık TUNCAY (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd. Doç.Dr. Emrah AKBAŞ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet BOZOK (Maltepe Üniversitesi)
Yrd. Doç.Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Önder KÜÇÜKURAL (Sabancı Üniversitesi)

Dergimiz, *EBSCO HOST* ve *INDEX COPERNICUS* uluslararası, *ASOS INDEX*, *Türkiye Atıf Dizini* ve *TÜBİTAK ULAKBİM* Sosyal Bilimler ulusal bilimsel veri tabanları içerisinde yer almaktadır.

The journal is indexed into the international scientific databases of both *EBSCO HOST* and *INDEX COPERNICUS*, and also *ASOS INDEX*, *Türkiye Atıf Dizini* and *TUBİTAK ULAKBİM* in which the national scientific databases of social sciences.

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

TÜRKİYE ATIF DİZİNİ

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü Dergisi

Publication of Social Work Department
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University

Hakemli Dergidir.
Blind Peer Reviewed Journal

H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
On Behalf of H.U.
Faculty of Economics and Administrative Sciences

SAHİBİ/PUBLISHER

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/EDITING AUTHORITY

Yrd. Doç. Dr. Reyhan ATASÜ TOPÇUOĞLU

YAYIN KURULU BAŞKANI/CHIEF EDITOR

Prof. Dr. İlhan TOMANBAY

YAYIN KURULU BŞK. YRD./ASSOCIATE EDITOR

Doç. Dr. Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İlhan TOMANBAY
Doç. Dr. Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ
Doç. Dr. Sema BUZ
Doç. Dr. Tarık TUNCAY
Doç. Dr. Ercüment ERBAY
Yrd. Doç. Dr. Filiz DEMİRÖZ
Yrd. Doç. Dr. Reyhan ATASÜ TOPÇUOĞLU
Dr. Uğur ÖZDEMİR

YAYIN SEKRETERİ

Arş. Gör. Çağıl ÖNGEN

İNGİLİZCE EDITÖR/ENGLISH EDITOR

Prof. Dr. Mehmet DEMİREZEN

CİLT/Volume: 25

SAYI/Number: 2

AY/Month: EKİM

YIL/Year: 2014

ISSN 2147-3374

YAYIN TÜRÜ/TYPE OF PUBLICATION

YEREL/SÜRELİ YAYIN

YAYIN DİLİ

TÜRKÇE, İNGİLİZCE, ALMANCA

YAYINLANMA BİÇİMİ

Altı Ayda Bir

BASIM TARİHİ/PUBLICATION DATE

24 Ekim 2014

BASIMCININ TİCARİ ÜNVANI/TRADE TITLE OF PUBLISHER

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ HASTANELERİ BASİMEVİ
06100, SİHHİYE-ANKARA
Tel: 0312 310 97 90

YAYIN YÖNETİM YERİ/ADMINISTRATION OFFICE OF PUBLICATION

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beytepe/Ankara
Tel: (0312) 297 68 30

İLETİŞİM ADRESİ/CONTACT ADDRESS

Arş. Gör. Çağrı ÖNGEN

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü
Beytepe/ANKARA-TÜRKİYE
Tel: +90 312 297 63 63
Faks: +90 312 297 63 65
<http://www.tsh.hacettepe.edu.tr>
E-Posta: tsh@hacettepe.edu.tr

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma/Research

- 7-20 **Sosyal Hizmet İmajı: Öğrencilerin Çalışma Ortamlarına ve Mesleki Pozisyonlara Yönelik İlgileri** Veli DUYAN
Ayşe Sezen SERPEN
Rumeysa AKGÜN
Image of Social Work: Students' Interests to Working Environments and Professional Positions
- 21-36 **Bir Grup Yaşlı Birey Üzerinde Thunder Bay Ölçeği'nin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması** Filiz YILDIRIM
Şengül HABLEMİTOĞLU
Bilge ABUKAN
A Study of the Validity and Reliability of Thunder Bay Questionnaire with a Group of Elderly Individuals
- 37-60 **Yeti Yitimli Bireyleri Sakatlayan Kentsel Mekânlar** Makbule ŞİRİNER ÖNVER
Urban Spaces Crippling Individuals with Impairment
- 61-74 **Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklerin Evlilik Yaşantıları ve Şiddet** Aslıhan Burcu ÖZTÜRK
Marriage and Violence Experiences of Men Using Violence against their Spouses
- 75-96 **Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Ergenlerin Çocukluk Dönemi İstismar Yaşantıları: Ankara Altındağ ve Çankaya Örneği** Gamze ERÜKÇÜ AKBAŞ
Childhood Abuse Experiences of Adolescents with Different Socio-Economic Statuses: Ankara Altındağ and Çankaya Cases

Derleme/Review

- 97-110 **Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisi ve Teorinin Sosyal Hizmet Disiplinindeki Yansımaları** Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ
Sinan AKÇAY
Niklas Luhmann's System Theory and Its Reflections on Social Work Discipline

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 111-126 **Mobbing ve Çalışan Sağlığı**
Mobbing and Health of Employee Cemile ÇETİN
Nurgül BAĞCI KURT
- 127-144 **1900-2000 Yılları Arasında Avusturya'da
Engellilere Yönelik Sosyal Politika ve
Sosyal Hizmetler: Medikal Modelden
Sosyal Modele Geçiş**
*Social Policy and Social Services Concerning
Disabled People in Austria Between 1900-2000:
From Medical Model to Social Model* Reyhan ATASÜ-TOPCUOĞLU
- 145-162 **Yaşlılık ve Sosyal Hizmet: Yaşam Destek
Merkezi Örneği**
*Elderliness and Social Work:
The Example of Life Support Centre* Türken ÇAĞLAR
- 163-176 **Sosyal Hizmetin Diyalektiği: Sosyal Hizmete
Dair Eleştirel Çıkarımlar**
*Dialectic of Social Work: Critical Arguments for
Social Work* Olcay GÜLDALI

Araştırma

SOSYAL HİZMET İMAJİ: ÖĞRENCİLERİN ÇALIŞMA ORTAMLARINA VE MESLEKİ POZİSYONLARA YÖNELİK İLGİLERİ

Image of Social Work: Students' Interests to Working Environments and Professional Positions

Veli DUYAN*

Ayşe Sezen SERPEN**

Rumeysa AKGÜN***

*Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

**Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

***Arş.Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık
Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Sosyal yardım hizmetleri uzun zamandır “yoksullar için kötü hizmet” olarak algılanmaktadır. Bu tür bir düşünce biçimi, sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılar ve toplumun, sosyal hizmetlere yönelik genel algı ve tutumunu yansıtmaktadır. Sosyal hizmet alanında kariyer edinmeyi tercih eden bireyler, kendi kişisel ve sosyal gelişimleri ile ilgili değerlerin yanı sıra, meslekte ilerleme ve mesleki statü gibi, mesleğin seçimini etkile-

yen çok çeşitli belirleyicilerden etkilenmektedir. Bu çalışma, sosyal hizmet lisans öğrencilerinin sosyal hizmet çalışma ortamları ve çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara ilişkin ilgilerinin neler olduğunu belirleme Ankara’da, Ankara Üniversitesi, Başkent Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümleri’nde öğrenim gören ve araştırmaya katılmaya istekli olduğunu belirten toplam 451 gönüllü öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre; cinsiyet, ailede bir sosyal hizmet uzmanının bulunması ve daha önce gönüllü çalışmış olma değişkenlerinin, öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamları ve çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgileri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet İmajı, Sosyal Hizmet Eğitimi

ABSTRACT

Social services are perceived as “bad services for the poor” for a long time. Such an approach is reflecting the general perception and attitude of social workers, applicants and society towards social services. Individuals who prefer to make a career in this field are effected from their own personal and social progress as well as professional advancement and status. This study is conducted on 451 voluntary students at Ankara University, Başkent University and Hacettepe University Solical Work Departments in order to determine their work environments, their leves of interest regarding occupational choices. Results of this study indicate that gender, existance of a social worker in family and acting as a volunteer in this field variables affect a student’s interest on social working environment and occupational positions.

Keywords: Social work, social work image, social work education

GİRİŞ

Bazı insanlar büyüdüklerinde ne olmak istediklerine çok genç yaşta karar verirler. Bazıları ise bu kararı çok daha geç bir zamanda verir. Keza diğer bir grup ise hayatları boyunca birden fazla kez ne olacağı konusunda karar değiştirir (Whitaker, 2008). Ebeveynler ve öğretmenler gibi rol modelleri de dâhil olmak üzere, etnik köken, kültür ve cinsiyet, kişinin kendi ilgi ve yeteneklerine ilişkin değerlendirmeleri gibi birçok faktör insanların kariyer kararlarını etkileyebilir (Whitaker, 2008; Olin, 2013: 93).

Sosyal yardım hizmetleri uzun zamandır “yoksullar için kötü hizmet” olarak algılanmaktadır. Bu tür bir düşünce biçimi, sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılar ve toplumun, sosyal hizmetlere yönelik genel algı ve tutumunu yansıtmaktadır. Bu açıklamalar, sosyal hizmetin ve bu alan içinde herhangi bir biçimde yer alan bireylerin, politik, ekonomik ve sosyal açılardan zayıf olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte sosyal hizmet, bireyin ve toplumların sosyal gelişimlerini desteklemeye ve çıkan sorunlara uygun çözüm yolları bulmaya çalışan bir meslektir (Öztürk, 2009:105). Ayrıca, sosyal hizmet akademik açıdan ve uygulama alanları açısından kapsamlı mesleki eğitimden geçmiş ve müşterek bir mesleki kimlik ve etiğe sahip sosyal hizmet uzmanları tarafından gerçekleştirilmektedir (Freund, 2006: 67).

Sosyal hizmet uzmanlarının mesleğe ilişkin algıları, müracaatçılarına yararlı ve profesyonel yardım hizmetleri sağlayabilmeleri açısından önemli bir etkiye sahiptir (Freund, 2006: 67).

Bunu gerçekleştirmek içinde sosyal hizmet uzmanları sosyal hizmetin ilgi

alanını periyodik olarak göz den geçirmeleri gerekmektedir (Duyan, 2003:1). Bunun dışında bir sosyal hizmet kuruluşunun itibarı meslek elemanları için önemli olmakta ve bu nedenle meslek elemanlarının mesleğe ilişkin algılarının da dikkate alınması gerekmektedir (Freund, 2006: 67).

Sosyal hizmet en önemli mesleğinin amacı yoksulluk içinde yaşayan, ezilen ve incinebilir durumdaki kişileri güçlendirmek ve onların iyilik hallerini artırmaktır (Gökçearslan Çifci ve Gönen, 2011:149). Sosyal hizmetin en önemli amacının yoksul bireylere yardım etmek olması, bu mesleğin seçilmesinde en çok bilinen ön koşul olmaktadır. Dolayısı ile bu mesleği tercih edecek bireyler yoksullara yardım etmeyi istemeyen yanı sıra, sosyal hizmet alanında kariyer edinme, kendi kişisel ve sosyal gelişimleri ile ilgili değerlerin yanı sıra, meslekte ilerleme ve mesleki statü gibi, mesleğin seçimini etkileyen çok çeşitli belirleyicilerden etkilenmektedir (Wilson and McCrystal, 2007: 36; Whitaker, 2008). Bu belirleyiciler; önceki iş deneyimleri, çocuklar ve ailelerle çalışma gibi özel bazı alanlara duyulan ilgi, terapötik çalışma, sosyal sorunları çözme arzusu, rol modellerin etkisi, maddi olanaklar, iş güvencesi, kariyer gelişimi için fırsatların bulunması gibi konuları kapsamaktadır (Wilson and McCrystal, 2007:37). Sosyal hizmet görelî olarak hala genç bir meslektir. Bu nedenle, son derece kararlı, profesyonel bireylerin bu mesleğe ilgilerini çekebilmek açısından bireylerin sosyal hizmet algıları önem taşımaktadır (Olin, 2013: 93).

Bir meslek olarak sosyal hizmet algısı ile ilgili çalışmalar az olmakla birlikte, NASW kamunun sosyal hizmetin rollerine ve sosyal hizmet mesleğine yönelik

bilincini artırmak amacıyla çeşitli eğitim kampanyaları yürütmektedir. Olumlu bir imaj sosyal hizmet mesleğinin canlılığı ve etkinliği için önemli olduğundan, sosyal hizmetin imajı ile ilgili uğraşlar, sosyal hizmetin rolü ve misyonu ile ilgili net bir anlayış ve iyi bir meslek tanımı getirme üzerine odaklanmalıdır (Zugazaga et al. 2006: 622; Olin, 2013: 93).

Az sayıdaki bu benzer çalışmalar, sosyal hizmet ve sosyal hizmet mesleği ile ilgili, üniversite öğrencileri de dahil olmak üzere, halkın eğitilmesine ihtiyaç olduğunu destekler niteliktedir (Biggerstaff, 2000:34; Freund, 2006; Zugazaga et al., 2006; Wilson and McCrystal, 2007; Whitaker, 2008; Olin, 2013). Özellikle yaşamlarının kariyer tercihlerinin belirginleştiği, meslek ve mesleki roller hakkında kalıcı görüşlerin oluştuğu dönemini yaşayan, üniversite çağındaki bireyleri hedef alan, spesifik kamuoyu bilinçlendirme çalışmalarının geliştirilmesi önemli görülmektedir.

Bu nedenle, bu çalışmada sosyal hizmet lisans öğrencilerinin sosyal hizmet çalışma ortamlarına ve mesleki pozisyonlara ilişkin ilgilerinin neler olduğu konusu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Le-Doux (1996), doktora düzeyinde eğitim gören sosyal hizmet uzmanları ve öğrencileri üzerinde, Sosyal Hizmet Uzmanlarının kariyer seçimlerini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla bir çalışma yürütmüştür. Sosyal hizmetin bir meslek olarak seçilmesini etkileyen faktörler; bir sosyal hizmet uzmanından etkilenme, bir sosyal hizmet alanında çalışma, sosyal hizmet eğitimi alma ya da küçük yaşlarda bir sosyal hizmet uzmanı ile etkileşim içinde olma şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca, sosyal hizmet

değerlerine uygun yaşam biçimini benimsemiş olmanın da bu mesleğin seçiminde etkili olduğu belirtilmiştir.

Problem

Özellikle yaşamlarının kariyer tercihlerinin belirginleştiği, meslek ve mesleki roller hakkında kalıcı görüşlerin oluştuğu dönemini yaşayan, sosyal hizmet öğrencilerin sosyal hizmet ortamlarına ve mesleki pozisyonlara yönelik ilgileri onların gelecekteki çalışacakları alanları ve mesleki pozisyonlarını belirleyecektir. Sosyal hizmet çalışma ortamlarına ilişkin belirgin yönelimler, bazı çalışma ortamlarının diğerlerine göre daha az tercih edilmesine ve bazı mesleki pozisyonlarda da açık ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu noktada, sosyal hizmet öğrencilerinin hangi çalışma ortamlarına ve hangi mesleki pozisyonlara ilgi duyduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır.

Amaç

Bu araştırma sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin sosyal hizmet çalışma ortamları ve mesleki pozisyonlarına göre ilgilerinin neler olduğunun saptanması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışmada, önceden yapılmış araştırmalardan yararlanılarak geliştirilen anket formunun kullanıldığı nicel bir yöntem benimsenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, Ankara'da, Ankara Üniversitesi, Başkent Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümlerinin 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören ve

araştırmaya katılmaya istekli olduğunu belirten toplam 451 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında kapalı uçlu sorulardan oluşan bir anket formu ve Dennison, Poole ve Basil (2007) tarafından geliştirilen 45 maddelik sosyal hizmet imajı ölçeği uygulanmıştır. Veri toplama araçları aşağıda yer almaktadır:

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırma kapsamına alınan öğrencileri tanıtıcı bilgileri ortaya koymayı amaçlayan soruları içermektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde, öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamlarına ve çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerini ölçmeye yönelik ölçeklerden yararlanılmıştır.

Sosyal Hizmet İmajı Ölçeği

Dennison, Poole ve Basil (2007) tarafından geliştirilen 45 maddelik ölçeğin "Sosyal Hizmet Çalışma Ortamlarına Yönelik İlgiler" (18 madde) ve "Mesleki Pozisyonlara Yönelik İlgiler" (5 madde) alt ölçekleri kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamlarına ve çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgileri, ölçekte bulunan her bir madde için; çok ilgimi çekiyor (5), ilgimi çekiyor (4), kararsızım (3), ilgimi çekmiyor (2), hiç ilgimi çekmiyor (1) seçenekleri puanlanarak değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada, geliştirilen ölçeğin güvenilirliğini test etmek için 23 maddenin madde-toplam puan korelasyonuna bakılmıştır. Madde-toplam puan korelasyonu, ölçme aracının maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam

puanı arasındaki ilişkiyi açıklar. Madde toplam puan korelasyonunun pozitif ve yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve ölçme aracının iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2012). Madde toplam puan analizi güvenilirlik olduğu kadar, geçerlilik (iç tutarlılık) göstergesi olarak da kabul edilmekte ve ölçeğin yapı geçerliliğini de yansıtmaktadır (Tavşancıl, 2002).

Madde-toplam puan korelasyonu analizi sonunda ölçek kapsamındaki 23 maddenin korelasyon katsayılarının 0,21 ile 0,55 arasında değiştiği ve tüm maddelerde $p=0,000$ önem düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Madde-toplam puan korelasyonları "Sosyal Hizmet Çalışma Ortamlarına Yönelik İlgiler" için 0.28 ile 0.55 arasında değişmekte iken; "Mesleki Pozisyonlara Yönelik İlgiler" için 0.21 ile 0.46 arasında bulunmuştur. Korelasyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve maddelerin ayırıcılığı için yeterli bulunmuştur.

Güvenirlik için ölçekten alınan puanların tutarlılık derecesini belirlemek amacıyla ile Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Anket formunun güvenilirliği için iç tutarlılık katsayısı olan "Cronbach Alpha" değeri (0.84) hesaplanmıştır.

Cronbach Alpha değeri "Sosyal Hizmet Çalışma Ortamlarına Yönelik İlgiler" için 0.83, "Mesleki Pozisyonlara Yönelik İlgiler" için 0.74 olarak bulunmuştur.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri 2012-2013 eğitim-öğretim yılı güz yarısında anket formları uygulanarak toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 16.0 paket yazılımından yararlanılarak değerlendirilmiştir. Öğrencilere ilişkin sosyo-demografik bilgiler bölümünde, mutlak ve yüzde değerler hesaplanmış, gerekli aritmetik ortalamalar alınmıştır.

Öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamlarına ve çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerinin belirlenebilmesi için, gerekli aritmetik ortalamalar hesaplanmış, cinsiyet, ailede sosyal hizmet uzmanının bulunma durumu ve gönüllü çalışma durumu değişkenleri dikkate alınarak t-testi; üniversite ve sınıf değişkeni göz önüne alınarak varyans analizi yapılmış, farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenebilmesi için ise Scheffe testi uygulanmıştır.

BULGULAR

Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Çizelge 1 de verilmiştir.

Çizelge 1'den de anlaşılacağı gibi, araştırmaya katılan öğrencilerin %48,3'ünün Hacettepe Üniversitesi, %37,0'sinin Ankara Üniversitesi, %14,6'sinin ise Başkent Üniversitesi öğrencisi olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %32,8'nin sosyal hizmet bölümlerinin 2. sınıflarına, %32,4'ünün 3. sınıflarına devam ettikleri, 4. sınıf öğrencilerinin uygulama yapıldığı dönemde stajda olmaları nedeniyle katılma oranlarının düşük (%8.9) olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin %60,5'inin kız ve %39,5'inin erkek oldukları; yaklaşık 2/3'ünün (%67.0) 21-24 yaş aralığında oldukları;

çoğunluğunun (%91,4) ailesinde sosyal hizmet uzmanının olmadığı; yakın çevrelerinde sosyal hizmet uzmanı bulunan öğrencilerin ise %70.3 oranında olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %82,9'u daha önce bir sosyal hizmet kuruluşunda gönüllü olarak çalışmadıklarını; %17,1'i ise gönüllü çalışmalara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin üniversite/bölüm tercihlerinde, %41,0'lık en yüksek oran ile tavsiye ve yönlendirme etkili olmuştur.

Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin çalışma ortamlarına yönelik ilgileri Çizelge 2'de verilmiştir.

Öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamlarına yönelik ilgileri incelendiğinde; en çok üniversite ortamlarında ($\bar{x}=3.74$) çalışmak istedikleri, bunu sırası ile sosyal hizmet birimleri ($\bar{x}=3.73$) ve çocuk ve gençlik merkezlerinin takip ettiği ($\bar{x}=3.55$), darülaceze ya da terminal dönem hastalar ile çalışılan kuruluşların ise ($\bar{x}=2.49$) öğrenciler tarafından en az çalışılmak istenen ortam olduğu saptanmıştır.

Değişkenler açısından bulgular incelendiğinde; kız öğrencilerin çocuk ve gençlik merkezleri ($\bar{x}=3.74$, $\bar{x}=3.34$, $p<0.001$), hapisane ya da tutukevleri ($\bar{x}=2.85$, $\bar{x}=2.66$, $p<0.001$), madde bağımlıları için tedavi programları ($\bar{x}=3.46$, $\bar{x}=3.05$, $p<0.001$), toplum ruh sağlığı merkezleri ($\bar{x}=3.60$, $\bar{x}=3.12$, $p<0.001$), psikiyatri klinikleri ($\bar{x}=3.89$, $\bar{x}=3.47$, $p<0.001$) ve tıbbi sosyal yardımlarda ($\bar{x}=3.48$, $\bar{x}=3.26$, $p<0.05$) erkek öğrencilerden; erkek öğrencilerin ise iş bulma kurumu ($\bar{x}=2.81$, $\bar{x}=2.45$, $p<0.01$) ve üniversite ortamlarında ($\bar{x}=3.93$, $\bar{x}=3.48$, $p<0.001$) kız öğrencilerden daha fazla çalışmak istedikleri gözlenmiştir.

Çizelge 1. Öğrencilere İlişkin Sosyo-Demografik Bilgiler

		Sayı	%
Üniversite	Ankara Üniversitesi	167	37.0
	Hacettepe Üniversitesi	218	48.3
	Baskent Üniversitesi	66	14.6
	Toplam	451	100.0
Sınıf	1	117	25.9
	2	148	32.8
	3	146	32.4
	4	40	8.9
	Toplam	451	100.0
Cinsiyet	Kız	273	60.5
	Erkek	178	39.5
	Total	451	100.0
Yaş	≤20	135	29.9
	21-24	302	67.0
	25≥	14	3.1
	Toplam	451	100.0
Ailede Sosyal Hizmet Uzmanının bulunma durumu	Evet	39	8.6
	Hayır	412	91.4
	Toplam	451	100.0
Yakın çevrede Sosyal Hizmet Uzmanının bulunma durumu	Evet	134	29.7
	Hayır	317	70.3
	Toplam	451	100.0
Gönüllü çalışma durumu	Evet	77	17.1
	Hayır	374	82.9
	Toplam	451	100.0
Üniversite/bölüm tercihi yapma biçimi	Tavsiye/yönlendirme (rehberlik. arkadaş. vb.)	185	41.0
	Araştırma ve yönlendirme	67	14.9
	İsteyerek/bilinçli biçimde	71	15.7
	Tesadüfen	81	18.0
	Yanlışlıkla/bilinçsizce	13	2.9
	İş olanakları yüzünden	8	1.8
	Zorunluluktan/bir programa yerleşebilmek için	4	.9
	Aile isteği ile	22	4.9
	Toplam	451	100.0

Ailesinde uzman bulunan öğrenciler toplum ruh sağlığı merkezlerinde ($\bar{x}=3.46$, $\bar{x}=3.41$, $p<0.05$), uzman bulunmayanlar ise psikiyatri kliniklerinde ($\bar{x}=3.71$, $\bar{x}=3.69$, $p<0.05$) çalışmayı daha çok istemektedir.

Daha önce bir sosyal hizmet kuruluşunda gönüllü çalışmış olanlar, göçmenler için sosyal yardım programlarında çalışmayı daha çok isterken ($\bar{x}=3.34$, $\bar{x}=2.89$, $p<0.01$); daha önce gönüllü çalışmamış olan öğrenciler; okullarda ($\bar{x}=3.06$, $\bar{x}=$, $p<0.05$, iş bulma kurumunda ($\bar{x}=2.65$, $\bar{x}=2.29$, $p<0.05$) ve tıbbi sosyal yardımlarda ($\bar{x}=3.45$, $\bar{x}=3.10$, $p<0.05$) çalışmayı daha fazla istemektedir.

Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin çalışma ortamlarına ilişkin ANOVA sonuçları Çizelge 3'de verilmiştir.

Öğrenime devam edilen üniversiteye göre bulgular incelendiğinde; Ankara Üniversitesi öğrencilerinin iş bulma kurumu ($\bar{x}=2.76$, $\bar{x}=2.44$, $p<0.05$), çocuk ve gençlik merkezi ($\bar{x}=3.77$, $\bar{x}=3.29$, $p<0.01$), göçmenler için sosyal yardım programlarında ($\bar{x}=3.27$, $\bar{x}=2.75$, $p<0.001$) Hacettepe Üniversitesi'ndeki öğrencilerden; yine Ankara Üniversitesi öğrencilerinin sosyal hizmet birimlerinde ($\bar{x}=3.83$), Hacettepe ve Başkent Üniversitesi öğrencilerinden ($\bar{x}=3.59$, $\bar{x}=3.56$) daha fazla çalışmak istedikleri ($p<0.05$); gaziler için tıbbi merkezlerde çalışmak isteyen Başkent Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanları ($\bar{x}=3.19$) ile madde bağımlıları için tedavi programlarında çalışmak isteyen Başkent ve Ankara Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanlarının ($\bar{x}=3.50$, $\bar{x}=3.49$, $p<0.001$) ise Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanlarından ($\bar{x}=2.76$, $\bar{x}=3.08$)

daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p<0.05$, $p<0.001$).

Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerine ilişkin t- testi sonucu Çizelge 4'de verilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlar sırası ile danışman/terapist, ($\bar{x}=4.20$), eğitimci/danışman ($\bar{x}=4.05$), vaka yöneticisi ($\bar{x}=4.02$), sosyal çalışmacı ($\bar{x}=3.96$) ve kuruluş müdürlüğüdür ($\bar{x}=3.91$).

Ailede sosyal hizmet uzmanının bulunması ya da öğrencinin daha önce gönüllü çalışmasının, öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlar üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı; buna karşılık kız öğrencilerin danışman/terapist ($\bar{x}=4.33$, $\bar{x}=3.96$, $p<0.001$), eğitimci/danışman ($\bar{x}=4.08$, $\bar{x}=3.82$, $p<0.001$), vaka yöneticisi ($\bar{x}=4.11$, $\bar{x}=3.76$, $p<0.001$), sosyal çalışmacı ($\bar{x}=4.08$, $\bar{x}=3.76$, $p<0.001$); erkek öğrencilerin ise kuruluş müdürü ($\bar{x}=4.01$, $\bar{x}=3.65$, $p<0.001$) olarak daha çok çalışmak istedikleri saptanmıştır.

Eğitimci/danışman olarak çalışmak isteyen Ankara Üniversitesi öğrencilerinin ortalama puanları ($\bar{x}=4.16$), Hacettepe ve Başkent Üniversitesi öğrencilerinden ($\bar{x}=3.92$, $\bar{x}=3.69$, $p<0.01$); vaka yöneticisi olarak çalışmak isteyenlerin ortalama puanları ($\bar{x}=4.17$), Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinden ($\bar{x}=3.84$, $p<0.01$); sosyal çalışmacı olarak çalışmak isteyenlerin ortalama puanları ($\bar{x}=4.09$) ise Başkent Üniversitesi öğrencilerinden yüksek bulunmuştur. ($\bar{x}=3.67$, $p<0.05$).

Her üç üniversitenin öğrencilerinin de en çok danışman olarak çalışmak istedikleri belirlenmiştir.

Çizelge 2. Değişkenlere göre öğrencilerin sosyal hizmet çalışma ortamlarına yönelik ilgilerle ilişkin t-testi sonuçları

Sosyal Hizmet Çalışma Ortamları	Toplam			Cinsiyet			Ailede Sosyal Hizmet Uzmanının Bulunma Durumu										
				Erkek		Hayır		Evet		Hayır		Evet		Hayır			
	\bar{x}	s	t	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s		
22. Kamu okulları veya özel okullar	3.08	1.27	3.01	2.71	3.19	1.25	1.323	2.72	1.32	3.11	2.31	2.036*	2.69	1.30	3.06	1.29	2.298*
23. Tıbbi ortamlar (hastaneler, sağlık ocakları, vb.)	3.59	1.19	3.67	1.16	3.74	1.13	.880	3.54	1.19	3.71	1.15	1.617	3.53	1.15	3.73	1.15	1.354
24. Sosyal hizmet birimleri	3.73	.94	3.72	.90	3.63	1.03	1.418	3.46	1.07	3.70	.94	1.649	3.53	1.07	3.71	.93	1.522
25. İş bulma kurumu	2.67	1.08	2.45	1.06	2.81	1.16	2.530**	2.46	1.37	2.60	1.08	1.519	2.29	1.01	2.65	1.12	2.656**
26. Çocuk ve gençlik merkezleri	3.55	1.12	3.74	2.06	3.34	1.17	3.585***	3.72	.97	3.57	1.83	.289	3.42	1.24	3.51	1.08	.666
27. Hapishane ya da tutuk evleri	2.82	1.33	2.85	1.37	2.66	1.24	3.299***	2.92	1.44	2.76	1.31	.593	2.74	1.29	2.78	1.33	.244
28. Darülaceze ya da ölümcül hastalar ile çalışan kuruluşlar	2.49	1.19	2.52	1.25	2.49	1.19	.839	2.57	1.37	2.50	1.21	.154	2.64	1.28	2.49	1.20	.967
29. Göçmenler için sosyal yardım programları	3.12	1.21	2.92	1.25	3.03	1.22	.678	3.13	1.24	2.95	1.23	.635	3.34	1.23	2.89	1.22	2.954**
30. Gaziler için tıbbi merkezler	2.85	1.12	2.88	1.15	2.84	1.15	.316	2.74	1.16	2.88	1.15	.271	2.66	1.15	2.91	1.15	1.717
31. Madde bağımlıları için tedavi programları	3.38	1.13	3.46	1.09	3.05	1.18	4.135***	3.54	1.21	3.27	1.14	.983	3.18	1.17	3.32	1.14	.952

Çizelge 2. Devamı...

Sosyal Hizmet Çalışma Ortamları	Toplam		Cinsiyet				Ailede Sosyal Hizmet Uzmanının Bulunma Durumu				Gönüllü Çalışma Durumu						
			Kız		Erkek		Evet		Hayır		Evet		Hayır				
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s			
32. Toplum ruh sağlığı merkezleri	3.38	1.19	3.60	1.14	3.12	1.20	3.846***	3.46	1.33	3.41	1.17	2.393*	3.45	1.19	3.41	1.18	.324
33. Psikiyatri klinikleri	3.70	1.07	3.89	1.05	3.47	1.15	3.849***	3.69	1.28	3.71	1.09	2.436*	3.71	1.26	3.71	1.08	.041
34. Gençler için yatılı grup evleri	3.38	1.09	3.45	2.69	3.25	1.11	1.063	3.33	1.28	3.37	2.28	1.285	3.17	1.23	3.30	1.08	.982
35. Yetişkinler için yatılı grup evleri	3.07	1.09	3.02	1.09	2.99	1.11	.719	3.08	1.24	3.00	1.09	1.526	2.92	1.18	3.03	1.09	.758
36. Bakımevleri	2.84	1.08	2.83	1.09	2.87	1.15	.227	2.87	1.19	2.84	1.10	.495	2.81	1.11	2.85	1.11	.324
37. Rehabilitasyon merkezleri	3.35	1.20	3.20	1.21	3.48	1.18	.404	3.15	1.39	3.33	1.19	.346	3.13	1.21	3.35	1.20	1.447
38. Üniversite ortamları	3.74	1.22	3.56	1.21	3.93	1.05	3.541***	3.72	1.17	3.71	1.16	.839	3.66	1.22	3.72	1.15	.391
39. Tıbbi sosyal yardımlar (AIDS hastaları, Diabetliler, kanser hastaları ile çalışma)	3.37	1.08	3.48	1.12	3.26	1.09	2.409*	3.23	1.31	3.41	1.09	.460	3.10	1.22	3.45	1.08	2.522*

Çizelge 3. Değişkenlere göre öğrencilerin sosyal hizmet çalışmalarına yönelik ilgilere ilişkin ANOVA sonuçları

Sosyal Hizmet Çalışma Ortamları	Üniversite										Sınıf				Anlamlı Fark			
	Ankara Üniversitesi					Hacettepe Üniversitesi					Başkent Üniversitesi							
	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s		F	Anlamlı Fark	
22. Kamu okulları veya özel okullar	3.14	1.25	2.86	1.29	3.08	1.37	.095	-	3.21	1.24	3.00	1.29	2.93	1.31	2.60	1.35	2.363	-
23. Tıbbi ortamlar (hastaneler, sağlık ocakları, vb.)	3.56	1.16	3.78	1.14	3.76	1.15	1.734	-	3.68	1.22	3.57	1.22	3.81	1.03	3.75	1.08	.024	-
24. Sosyal hizmet birimleri	3.85	.84	3.59	.98	3.56	1.09	4.165*	1-2, 1-3	3.66	1.00	3.61	1.01	3.78	.89	3.65	.80	.791	-
25. İş bulma kurumu	2.76	1.07	2.44	1.06	2.67	1.32	4.288*	1-2	2.63	1.08	2.82	1.07	2.39	1.12	2.33	1.16	.680	-
26. Çocuk ve gençlik merkezleri	3.77	1.02	3.29	1.09	3.45	1.24	6.461**	1-2	3.55	1.07	3.42	1.18	3.47	1.10	3.70	.94	1.636	-
27. Hapishane ya da tutuk evleri	2.88	1.34	2.66	1.30	2.89	1.34	1.684	-	2.73	1.35	2.83	1.29	2.69	1.37	2.98	1.19	1.705	-
28. Darülaceze ya da ölümcül hastalar ile çalışan kuruluşlar	2.57	1.18	2.45	1.19	2.61	1.36	.851	-	2.56	1.28	2.49	1.15	2.42	1.23	2.80	1.22	.302	-
29. Göçmenler için sosyal yardım programları	3.27	1.16	2.75	1.25	2.88	1.22	8.760***	1-2	3.09	1.20	2.84	1.19	2.91	1.25	3.23	1.37	1.235	-
30. Gaziler için tıbbi merkezler	2.87	1.09	2.76	1.15	3.19	1.26	3.676*	2-3	3.05	1.11	2.88	1.14	2.78	1.15	2.60	1.17	.597	-
31. Madde bağımlıları için tedavi programları	3.49	1.05	3.08	1.19	3.50	1.08	7.804***	1-2, 2-3	3.11	1.16	3.46	1.19	3.23	1.16	3.48	1.06	3.745*	1-2, 1-3
32. Toplum ruh sağlığı merkezleri	3.42	1.13	3.34	1.23	3.65	1.14	1.766	-	3.38	1.16	3.37	1.19	3.45	1.19	3.53	1.24	.293	-

Çizelge 3. Devamı...

Sosyal Hizmet Çalışma Ortamları	Üniversite												Anlamli Fark	F	Anlamli Fark			
	Ankara Hacettepe Üniversitesi						Başkent Üniversitesi											
	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s	\bar{X}	s						
33. Psikiyatri klinikleri	3.67	1.07	3.68	1.14	3.89	1.11	1.076	-	3.77	1.05	3.72	1.08	3.66	1.19	3.70	1.11	.586	-
34. Gençler için yatılı grup evleri	3.49	1.07	3.09	1.09	3.39	1.15	.472	-	3.39	1.05	3.34	1.09	3.23	1.13	2.93	1.16	.853	-
35. Yetişkinler için yatılı grup evleri	3.14	1.08	2.89	1.08	3.09	1.21	2.708	-	3.29	1.02	2.96	1.08	2.89	1.16	2.75	1.10	2.431	-
36. Bakımevleri	2.93	1.03	2.75	1.12	2.92	1.26	1.395	-	3.05	1.12	2.79	1.12	2.74	1.11	2.78	.99	.860	-
37. Rehabilitasyon merkezleri	3.26	1.19	3.43	1.17	3.05	1.31	2.761	-	3.40	1.25	3.47	1.18	3.07	1.19	3.33	1.09	4.798**	1-3, 2-3, 4-3
38. Üniversite ortamları	3.75	1.20	3.76	1.07	3.42	1.31	2.341	-	3.77	1.22	3.68	1.19	3.75	1.12	3.53	1.06	.190	-
39. Tıbbi sosyal yardımlar (AIDS hastaları, diabetliler, kanser hastaları ile çalışma)	3.39	1.06	3.39	1.14	3.39	1.15	.001	-	3.37	1.01	3.46	1.13	3.34	1.16	3.40	1.13	.089	-

Çizelge 4. Değişkenlere göre öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerine ilişkin t-testi sonuçları

Mesleki Pozisyonlara İlişkin İlgiler	Toplam	Cinsiyet				Ailede Sosyal Hizmet Uzmanının Bulunma Durumu				Gönüllü Çalışma Durumu							
		Kız		Erkek		Evet		Hayır		Evet		Hayır					
		\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s				
40. Kuruluş müdürü	3.91	1.16	3.65	1.21	4.01	1.17	3.036***	3.62	1.27	3.80	1.19	.450	3.57	1.28	3.83	1.19	1.752
41. Eğitimci/danışman	4.05	.86	4.08	.916	3.82	1.03	2.926***	3.82	1.12	3.99	.954	.516	4.06	.96	3.96	.97	.320
42. Danışman/terapist	4.20	.82	4.33	.791	3.96	.89	4.081***	4.21	.83	4.18	.85	.546	4.29	.87	4.16	.84	.472
43. Vaka yöneticisi	4.02	.96	4.11	.882	3.76	1.05	3.559***	3.89	1.14	3.98	.95	.962	4.22	.93	3.92	.97	1.510
44. Sosyal çalışmacı	3.96	1.04	4.08	.920	3.76	1.17	3.525***	3.74	1.27	3.98	1.01	.153	4.27	.98	3.92	1.04	1.733

Çizelge 5. Değişkenlere göre öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerine ilişkin ANOVA sonuçları

Mesleki Pozisyonlara İlişkin İlgiler	Ankara Hacettepe Üniversitesi				Başkent Üniversitesi				Üniversitesi				Sınıf					
	Ankara Hacettepe Üniversitesi		Başkent Üniversitesi		Üniversitesi		Üniversitesi		1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		F	Anılamlı fark
	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s	\bar{x}	s				
40. Kuruluş müdürü	3.92	1.11	3.68	1.26	3.79	1.22	1.861	-	3.91	1.20	3.84	1.18	3.62	1.26	3.85	1.08	1.991	-
41. Eğitimci/danışman	4.16	.76	3.92	.97	3.69	1.30	6.077**	1-2, 1-3	3.98	.96	3.95	.99	4.01	.96	3.93	.97	1.608	-
42. Danışman/terapist	4.31	.64	4.12	.95	4.08	.95	2.893	-	4.24	.68	4.06	.99	4.22	.88	4.33	.53	.540	-
43. Vaka yöneticisi	4.17	.84	3.84	1.01	3.91	1.03	5.962**	1-2	3.97	.93	3.85	1.03	4.05	.94	4.15	.89	.555	-
44. Sosyal çalışmacı	4.09	.91	3.94	1.05	3.67	1.22	4.211*	1-3	3.86	1.05	3.76	1.15	4.16	.89	4.23	.80	3.169*	1-3, 1-4, 2-3, 2-4

Sosyal hizmet bölümü öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki pozisyonlara yönelik ilgilerine ilişkin ANOVA sonuçları Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5'den de anlaşılacağı üzere öğrencilerin eğitimci/ danışman olmak isteyenler konusunda Ankara - Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Başkent Üniversitesi öğrencileri arasında anlamlı fark vardır. Buna göre Ankara Üniversitesindeki öğrenciler Hacettepe ve Başkent Üniversitesindeki öğrencilere göre daha fazla eğitimci/ danışman olmak istemektedir ($p<.002$). Ayrıca Ankara Üniversitesindeki öğrenciler Hacettepe Üniversitesi'ndeki öğrencilere göre daha fazla vaka yöneticisi ($p<0.003$) ve yine Ankara Üniversitesi öğrencileri Başkent Üniversitesi öğrencilerine göre daha fazla sosyal çalışmacı ($p<0.015$) olarak çalışmak istemektedirler. Öğrencilerin sınıflarına göre bakıldığında ise 1. Sınıf ve 2. sınıf öğrencileri 3. ve 4. Sınıf öğrencilere göre daha fazla sosyal çalışmacı olarak çalışmak istemektedirler ($p<0.025$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonucunda, öğrencilerin 1/3'ünden fazlasının yakın çevrelerinde sosyal hizmet uzmanının bulunduğu; öğrencilerin en çok üniversite ortamlarında çalışmak istedikleri, darülaceze ya da terminal dönem hastalar ile çalışılan kuruluşların ise öğrenciler tarafından en az çalışılmak istenen ortamlar olduğu saptanmıştır.

Ayrıca, kız öğrenciler çocuk ve gençlik merkezlerinde, hapisane ya da tutukevleri, madde bağımlıları için tedavi programları, toplum ruh sağlığı merkezleri, psikiyatri klinikleri ve tıbbi sosyal yardımlarda erkek öğrencilerden; erkek

öğrencilerin ise iş bulma kurumu ve üniversite ortamlarında kız öğrencilerden daha fazla çalışmak istemektedirler.

Ailesinde uzman bulunan öğrenciler toplum ruh sağlığı merkezlerinde, uzman bulunmayanlar ise psikiyatri kliniklerinde; daha önce bir sosyal hizmet kuruluşunda gönüllü çalışmış olanlar, göçmenler için sosyal yardım programlarında çalışmayı daha çok istemektedir.

Çalışmak istenilen mesleki pozisyon söz konusu olduğunda; kız öğrencilerin danışman/terapist; erkek öğrencilerin ise daha çok kuruluş müdürü olarak çalışmak istedikleri saptanmıştır.

Öğrencilerin kariyer olarak sosyal hizmeti seçme nedenleri yaklaşık 40 yıldır araştırmalara konu olmuş, yapılan ilk çalışmalar; sosyal hizmet programlarına devam eden yüksek lisans öğrencileri üzerinde yapılmıştır.

Sosyal hizmet uzmanlarının yalnızca doğrudan uygulamalar değil, aynı zamanda toplumla ve örgütlerle çalışma gibi dolaylı uygulamalar yolu ile meslek hakkında başkalarını bilgilendirme sorumluluğu vardır. Sosyal hizmet uzmanları rollerini, politika alanında savunucu ve politika yapıcı olarak ortaya koymalıdır.

Çalışılan alan karmaşık ve farklı bilgi ve becerilere sahip olmayı gerektiren diğer disiplinler ile rekabetin fazla olduğu ortamlar söz konusu olduğunda; öğrencilerin eğitimleri süresince, özel deneyimlerini yaşamalarına olanak sağlayan ve diğer meslek elemanlarından onları ayıran lisans eğitimleri hakkında ayırıcı bilgiler yer vermek gerekmektedir (Dennison et al. 2007:352).

KAYNAKÇA

Biggerstaff, M. A. (2000). Development and Validation of the Social Work Career Influence Questionnaire. *Research on Social Work Practice*, 10 (1), 34-54.

Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum (17. Baskı). Pegem Akademi, Ankara.

Dennison, S., Poole, J., Basil, B. (2007). Students' perceptions of social work: implications for strengthening the image of social work among college students. *Social Work*, 52(4), 350-360.

Duyan, V. (2003). Sosyal hizmetin işlev ve rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2),1-22.

Freund, A. (2006). Work and workplace attitudes on social workers: do they predict organizational reputation? *Business and Society Review*, 111 (1), 67-87.

Le-Doux, C. (1996). Career patterns of African-American and Hispanic social work doctorates and abds. *Journal of Social Work Education*, (32),245-252.

Olin, J. (2013). The public and the profession's perception of social work. *Columbia Social Work Review*, (4), 92-102.

Öztürk, A.B. (2009). Sosyal hizmet etiğinde farklı yaklaşımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1),105-116.

Tavşancıl, E. (2002). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Atlas Yayınları, Ankara.

Wilson, G. and McCrystal, P. (2007). Motivations and career aspirations of msw students in Northern Ireland. *Social Work Education*, 26 (1), 35-52.

Whitaker, T. (2008). Who wants to be a social worker? Career influences and timing. NASW Membership Workforce Study. Washington, DC: NASW.

Zugazaga, C. B., Raymond B. Surette, R.B., Mendez, M., Otto, C.W. (2006). Social worker perceptions of the portrayal of the profession in the news and entertainment media: an exploratory study. *Journal of Social Work Education*, 42 (3), 621-636.

Araştırma

BİR GRUP YAŞLI BİREY ÜZERİNDE THUNDER BAY ÖLÇEĞİ'NİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

A Study of the Validity and Reliability of Thunder Bay Questionnaire with a Group of Elderly Individuals

Filiz YILDIRIM*
Şengül HABLEMİTOĞLU**
Bilge ABUKAN***

*Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Bölümü
**Prof.Dr., Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Bölümü
***Sosyal Hizmet Uzmanı,
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Bölümü

1 Bu çalışma, 2014 yılında Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramına Göre Kendini Gerçekleştirme ve Bilgelik İlişkisi: Yaşlılar Üzerinde Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tezinin bir bölümüdür.

ÖZET

Bu çalışma, yaşlı bireylerin fizyolojik, güvenlik, sevme-sevilme, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını değerlendirmek için Thunder Bay Ölçeği'nin (Thunder Bay Questionnaire; Lakehead University, School of Social Work, 1976) geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Thunder Bay Ölçeği ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Veri toplama araçları Ankara'daki huzurevlerinde ve yaşlı bakımevlerinde kalan 60 yaş ve üzerindeki toplam 203 katılımcıya uygulanmıştır. Ölçek toplam 41 maddeden ve 5 faktörden oluşmaktadır. Formun geçerliği; kapsam (içerik) analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach alpha katsayısı hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan uyum istatistikleri; Thunder Bay Ölçeği'nin beş faktörlü yapısının, toplanan verilerle genel olarak uyumlu olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe versiyonunun, ülkemizde yaşlılar üzerinde yürütülecek araştırmalarda kullanılabilir yeterli geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Yaşlı bireyler, ihtiyaçlar, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, geçerlik, güvenilirlik

ABSTRACT

The aim of this study is to survey the validity and reliability of Thunder Bay Questionnaire (Lakehead University, School of Social Work, 1976) which is used to evaluate physiological, safety, love, esteem and self-actualisation needs among elderly individuals. The Questionnaire and Demographic Data Form were used as the data collecting instrument. They were implemented on 203 elderly people who are 60 years and over staying at nursing homes in Ankara. The Questionnaire consists of 41 items and 5 factors. The validity of The

Questionnaire was surveyed by content and confirmatory factor analysis. In order to set the reliability of The Questionnaire, Cronbach Alpha coefficient was calculated. The fit statistics were proven to be in accordance with collected data in general. As a result, it is possible to claim that Turkish version of The Questionnaire to be conducted on studies on Turkish elderly individuals has validity and reliability values for future studies.

Keywords: *Elderly individuals, needs, Maslow's hierarchy of needs, validity, reliability*

GİRİŞ

Dünya'da ve ülkemizde yaşlı nüfus hızlı bir biçimde artmaktadır (Akgün, Bakar ve Budakoğlu, 2004; Howe ve Tufan, 2007; Türkiye İstatistik Kurumu, 2014). Bu artışa bağlı olarak sağlık problemleri ve yükselen sağlık giderleri, erken emeklilik, gelir düzeyinde azalma, yakınların kaybı ve sosyal destek ağlarının azalması, beslenme, barınma ve ulaşım da yaşanan sıkıntılar gibi yaşlıların ihtiyaçlarına ilişkin sorun alanları daha fazla tartışılmaktadır (Zastrow, 2013). Bu anlamda yaşlı bireylerin yaşadıkları sorunlara insan hakları ve insan onuruna yakışır bir biçimde çözüm geliştirmek; yaşlıların yaşama, gelişim, katılım ve bağımsızlık haklarına duyarlı sosyal politikaların üretilmesi ile mümkündür. Böylece yaşlı refahını iyileştirmeye yönelik girişimler hem yaşlı sağlığını ve yaşam kalitesini artırmak hem de yaşlı refahına ve dolayısıyla kalkınmaya katkı anlamına gelmektedir. Yaşlılığa özgü sorun alanlarına çözüm üretme noktasında insan haklarını ve sosyal adalet ilkelerini esas alan sosyal hizmet mesleği açısından "yaşlı refahı" önemli çalışma alanlarından biridir

(Duyan, 2010; Hablemitoğlu ve Özmete, 2010). Zira birey, aile, grup ve toplumla çalışma alanında bilgi, beceri ve değer temeli ile sosyal hizmet uzmanları yaşlı bireylere yönelik pek çok hizmet sunan kurumlarda/kuruluşlarda görev almaktadırlar. Yaşlılara yönelik hizmetlerin planlanmasında, geliştirilmesinde, yürütülmesinde aktif rol almakta ve müdahaleler gerçekleştirmektedirler. Bu anlamda yaşlıların ihtiyaç duydukları hizmetlere erişimi kolaylaştıran, aracılık hizmetleri sunan, birbirine bağlı pek çok ihtiyaç alanlarını değerlendiren, tedavi planı oluşturan sosyal hizmet uzmanları yaşlı bireylerin, yaşadıkları kayıplar ile başa çıkabilmeleri için yaşlılara destek olmakta ve ihtiyaç duyan yaşlı bireylere sosyal yardım, bakım planlaması gibi daha pek çok konuda danışmanlık hizmeti vermektedirler (Önal-Dölek, 2009).

Diğer yandan yaşlı bireyin kendi yaşamını ilgilendiren konularda en iyi kararı yaşlıların kendilerinin vereceklerine inanan sosyal hizmet uzmanları, yaşlı birey için yaşlı birey ile birlikte hareket etmekte, güçlenmelerine destek olmaktadır. Bu amaçla yaşlıların temel gereksinimlerini karşılamaları ve sağlık bakımından yararlanmaları için yeterli gelire sahip olmaları, kendi kendilerine yetebilmeleri, güvenli bir çevrede yaşayabilmeleri, kapasitelerini geliştirebilecek fırsatlara sahip olabilmeleri, toplumla ilişkilerini sürdürebilmeleri, kendilerini etkileyen kararlara katılabilmeleri, bilgi ve becerilerini genç kuşaklara aktarabilmeleri için bir anlamda yaşlıların yaşamlarına dahil olmaktadır. Yaşlıların her türlü istismardan korunmaları; yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken gibi nedenlerle ayrımcılığa maruz kalmamaları; ihtiyacı olan yaşlı bireylere

uygun bakım hizmetleri, asgari düzeyde fiziksel, zihinsel ve ruhsal iyiliği kazandıracak ve sürdürecektir sağlık bakımına sahip olabilmeleri için çalışmaktadırlar. Bunun yanı sıra yaşlı bireylerin sosyal ve zihinsel yönden desteklenmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri, koruma ve rehabilitasyon hizmeti alabilmeleri, uygun kurumsal ve toplumsal temelli bakım modellerinden yararlanabilmeleri sosyal hizmet mesleğinin yaşlı refahı alanında önemsendiği sosyal politika alanlarından biridir (Genç ve Alptekin, 2013). Bu anlamda yaşlılık alanına önemli katkılar sağlayan sosyal hizmet mesleği için yaşlılık dönemine özgü ihtiyaçların karşılanmasına yönelik girişimlerin planlanmasının, yönetilmesinin ve uygulanmasının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu çalışmanın temel konusu yaşlıların ihtiyaçlarıdır. Çünkü ulusal literatür incelendiğinde ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında doğrudan yaşlıların ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik veri toplama aracının eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yaşlıların yaşamındaki ihtiyaçların belirlenmesine olanak sağlayan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temel alınarak geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan bir ölçeği Türkçe'ye uyarlamak ve böylece ulusal literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Hümanist bir psikolog olan Abraham Maslow, insanın sadece uyaranlar ve içgüdüsel dürtüler tarafından yönlendirilmediğini öne sürmüştür (Koltko-Rivera, 2006). Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramını geliştirmesinde, insanı yeni bir davranışa iten ve ona enerji veren faktörlere odaklanması

etkili olmuştur (Maslow, 1943; Koltko-Rivera, 2006). Maslow (1954), insanların isteklerinden ziyade hedeflerine odaklanılması gerektiğini ve insan motivasyonuna ilişkin kuramların, insanların ulaşmak istedikleri nihai amaçları inceleyerek bir sınıflandırma yapması gerektiğine inanmıştır. Bu yaklaşıma göre Maslow (1954) insan motivasyonunu açıklayan önemli bir kuram geliştirmiştir. Bu kuram insan davranışının / motivasyonunun temelinde yatan gerekçeleri açıkladığı için eğitim, psikoloji, sosyal hizmet gibi farklı bilimsel alanlarda da etkili olmuştur (Onaran, 1981). Bu kurama göre Maslow (1943) ihtiyaçların karşılanmasına yönelik isteğin, motivasyon üzerinde etkili olduğuna ve davranışlara yön verdiğine inanmıştır. Maslow (1943)'a göre gelişim sürecinin devam edebilmesi için bireyin temel ihtiyaçlarının ve psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu nedenle temel güdüler, bireyin kendi yaşamını sürdürebilmesi için karşılanması gereken ihtiyaçlar olarak tanımlarken, diğer güdüler bireyin toplumsal çevrede kazandığı güdüler olarak belirtmektedir (Onaran, 1981).

İhtiyaçları nispi öncelik durumuna göre sıralayan Maslow, ihtiyaçların hiyerarşik bir düzeyde ilerlediğini belirtmektedir. Temel gereksinimler karşılandıkça üst basamakta bulunan ihtiyaçlar, davranışa motive eden faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (Maslow, 1943; Reid-Cunningham, 2008). Buna göre Maslow (1943), insan ihtiyaçlarını Şekil 1'de görüldüğü gibi fizyolojik, güvenlik, sevmeye-sevilmek, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı olarak hiyerarşik bir biçimde 5 düzeyde ele almıştır. Maslow'un belirli bir sıradüzeni içinde anlattığı bu ihtiyaçlar sırasıyla

bir ölçüde karşılandıktan sonra diğer ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Ancak bir sonraki ihtiyacın ortaya çıkması için bir önceki ihtiyacın tamamen karşılanmış olması gerekmemektedir (Onaran, 1981). Ayrıca Maslow (1943) daha sonra yer verdiği bazı ihtiyaçların belirli durumlarda daha önce de ortaya çıkabileceğini açıklamaktadır (Maslow, 1943).

Yaşlılık Döneminde Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Yaşamın her döneminde insanların ihtiyaçları benzer olmakla birlikte, değişim ve gelişimin bir sonucu olarak yeni ve farklı insan ihtiyaçları ortaya çıkabilmektedir. Temel ihtiyaçlar olarak sınıflandırılan fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyaçları insanlar için bütün gelişim dönemlerinde önemli ve karşılanması öncelikli ihtiyaçlar olarak yer almaktadır. Yeme, içme, nefes alma, uyku, boşaltım ve cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçlar ve fiziksel güvenlik, finansal güvenlik, zarardan korunma, korkudan, kaygıdan ve karmaşadan kaçınma ve düzen gibi güvenlik ihtiyaçları birey için

önemini yaşlılık döneminde de korumaktadır. Ancak yaş ile birlikte bu ihtiyaçlar şekil ve yer değiştirebilmektedir. Biyolojik yaşlanma ile birlikte ortaya çıkan fizyolojik değişimler, bu farklılaşmanın temelinde yatan belirgin bir unsur olmaktadır. Zira bu dönemde vücut organlarında ve sistemlerinde yapısal ve işlevsel değişimler oluşmakta, kas hücrelerinde kayıplar meydana gelmekte ve yağsız vücut kütlesi azalmaktadır (Danış, 2004; Yapıcıoğlu, 2009). Birçok eklemde meydana gelen dejeneratif değişiklikler ve kas kütlesi kaybı nedeniyle yaşlılar yavaş hareket etmeye başlayabilmekte ve yürüme zorlukları yaşayabilmektedirler (Boss ve Seegmiller, 1981; Güler ve diğ., 2009). Bu nedenlerle yaşlılıkta sağlık ihtiyaçları ön plana çıkmaktadır. Beslenme, uyuma, dinlenme ve güven içinde olma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması biçimi de yaşlı bireyin koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu noktada sağlık hizmetlerine erişim, uygun barınma koşulları ve yaşam alanlarının yaşlı bireyin yaşamını kolaylaştırıcı bir biçimde düzenlenmiş olması önemli bir

Şekil 1. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidi

ihtiyaç olmaktadır. Bu, bir anlamda yaşlı bireylerin belirli bir gelir düzeyinde olmasını da gerektirmektedir. Ancak hayatın giderek pahalılaşması, emeklilik ya da ailede para getiren kişinin ölümü gibi durumlarda gelirin azalması nedeniyle yaşlıların yaşamlarını sürdürmeleri zorlaşabilmektedir (Kurt, 2008). Zira yaşlandıkça sağlıkla ilgili harcamalar ve bakım masrafları da artma eğilimi göstermektedir. Yaşlı bireyin sosyal güvencesi varsa ve gelir düzeyi; sağlıklı ve rahat yaşamasını sağlayabilecek düzeyde ise yaşam tatmini ve ihtiyaçlarını karşılama düzeyi de artabilmektedir (Güngör-Ergan, 2007). Aksi takdirde yaşlı bireyler yaşamdan kendilerini geri çekebilme ve hatta yalnız başlarına ölmektedirler. Bu anlamda yaşlı bireylerin kendilerini olumlu bir biçimde değerlendirebilmeleri, yaşlılığı kabul etmeleri, değişen yaşam koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve sosyal çevreleri ile aktif ilişkiler kurabilmeleri bu dönemde önemli bir ihtiyaç olmaktadır. Bu durum, bir anlamda yaşlı bireyin değişen sosyal çevresi, rolleri ve sorumlulukları ile birlikte çevresi içinde sevme-sevilme ve saygı ihtiyaçlarını da öne çıkarmaktadır. Ancak bilindiği gibi yaş aldıkça aile üyelerinin evden ayrılması, arkadaşların, dini ve politik gruplara üyeliklerin azalması ile birlikte rol ve ilişkiler de değişmektedir (Canatan, 1997). Böylece yaşlı bireyin yakın ilişki kurabildiği kişilerin varlığı, statüsü, rolleri, çalışma yaşamını devam ettirmek isteyen yaşlı bireyler için istihdam olanaklarının olması, aktif olarak katılabileceği kulüplerin, derneklerin ya da sosyal faaliyetlerin olması yaşlılık döneminde bu ihtiyaçların tatmin edilmesi için önemli olmaktadır.

Diğer yandan toplumun yaşlılığa bakış açısı ve bireysel olarak yaşlılık

deneyiminin olumlu ya da olumsuz algılanması da sevme-sevilme ve saygı ihtiyaçlarının tatmin edilmesini etkilemektedir (Danış, 2004; Duyan ve Şahin-Kara, 2010). Toplumsal ve kültürel ilişkilere bağlı olarak oluşan yaşlılığa ilişkin bakış açısı bireyin içinde yaşadığı toplumdaki yaşla ilgili değer ve normlara göre farklılık göstermekte ve bu farklılıkların oluşmasında toplumların kendi iç dinamiklerinin, tarihsel gelişiminin, yaşam biçimlerinin rolü olmaktadır. Başka bir ifade ile yaşlılığa bakış açısı toplumda belli bir yaş grubundan beklenen davranışlar ve o toplumun yaşlı bireye atfettiği değerlerle ilişkili olmaktadır (Baysan, 2008; Beğer ve Yavuzer, 2012; Duyan ve Gelbal, 2013). Bu bağlamda gençlik ve yetişkinlik dönemindeki statü ve rollerin yaşlılık döneminde kaybedilmesi, yaşlılığa ve yaşlılık dönemine yönelik önyargılar, artan rahatsızlıklar, emeklilik, çevre değişikliği gibi nedenlerle yaşlı bireyin sevme-sevilme ve saygı ihtiyaçlarının yaşlı bireyler açısından önemi gözardı edilebilmektedir.

Yaşlılık döneminde önemli olan ihtiyaçlardan biri de kendini gerçekleştirmedir. Zira Polat ve Bayrak-Kahraman (2013) tarafından Ankara'da bir huzurevinde yürütülen araştırma sonucunda da yaşlıların sağlıklı yaşam biçimi davranışları için kendini gerçekleştirme ihtiyacının önemli olduğu saptanmıştır.

Diğer yandan belirtilmelidir ki, başarılı ve aktif biçimde yaşlanan bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri mümkündür. Bu anlamda gerçeği olduğu gibi algılayabilen, içinden geldiği gibi davranabilen, kendi kendine yeten, çevreden bağımsız bir biçimde karar verebilen, takdir etmeyi bilen, insanlıkla özdeşleşebilen, demokratik bir karakter

yapısına sahip olan, kaba ve başkalarını küçük düşüren şakalardan hoşlanmayan, yaratıcı ve kalıp yargılara karşı direnen bireylerin kendini gerçekleştiren yaşlılar oldukları ifade edilmektedir (Kuzgun, 1972: 173-174). Bu anlamda kişisel farkındalığı yüksek, yaşamla iç içe olan, kendilerini etkileyen kararlara katılan, deneyimlerini çevrelerindeki insanlarla paylaşan, mutlu ve bir anlamda kendini gerçekleştiren bireylerin ise "bilge yaşlılar" oldukları öne sürülmektedir (Ardelt, 2000; Goldsmith, 2000).

Literatürde yukarıda açıklanan "Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde" yaşlılık dönemine özgü ihtiyaçlara yönelik pek çok bulgu, çoğunlukla uluslararası alandaki araştırmalara dayanmaktadır (Brink ve van Bronswijk, 2013; Chang ve Hisiao, 2006; Hart, 1983; Majercsik, 2005; Thielke ve diğ., 2012). Türkiye'de ise özellikle sosyal hizmet literatürü incelendiğinde Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini temel alarak yaşlıların ihtiyaçlarını inceleyen sadece Duyan ve Daniş (2006)'ın araştırmasına rastlanmıştır. Bu araştırmada (Duyan ve Daniş, 2006) Ankara'daki iki farklı huzurevinde yaşayan yaşlıların ihtiyaçları incelenmiştir. Bu anlamda özellikle Türkiye'de sosyal hizmet literatüründe yaşlıların ihtiyaçlarını (Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde) farklı örneklem grupları üzerinden belirlemeye olanak sağlayan daha fazla çalışmaya ve veri toplama aracına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Zira yaşlıların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, başarılı ve aktif yaşlanma fırsatlarının yaşlılara sunulması açısından ülkemizdeki yaşlıların ihtiyaçlarını belirleme ve bu ihtiyaçların karşılanmasını sağlama konusunda sosyal hizmet uzmanlarının aktif rol aldıkları bilinmektedir.

Diğer yandan yaşlıların ihtiyaçlarını belirlemeye olanak sağlayan veri toplama araçları, vaka değerlendirme çalışmalarında sosyal hizmet uzmanlarının kanıta dayalı bilgi sağlamalarını da kolaylaştırabilir. Bu nedenle çalışmada Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temel alınarak ülkemizde yaşlıların ihtiyaçlarını daha kapsamlı bir biçimde araştırmaya ve tartışmaya olanak sağlayabilecek bir veri toplama aracı olan "Thunder Bay Ölçeği"ni Türkçe'ye uyarlayarak literatüre kazandırmak hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Amaç

Nicel araştırma olarak planlanan bu çalışmanın amacı, yaşlı bireylerin fizyolojik, güvenlik, sevme-sevilme, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının değerlendirilmesine olanak sağlayan "Thunder Bay Ölçeği" (Thunder Bay Questionnaire; Lakehead University, School of Social Work, 1976)'nin geçerlik ve güvenilirliğini test etmektir.

Çalışma Grubu

Çalışma, Ankara ilinde yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini Ankara'daki kamuya (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na), gerçek kişilere, dernekler ile vakıflara ve yerel yönetimlere ait huzurevlerinde ve yaşlı bakımevlerinde kalan yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1963 yılında Kiev'de düzenlenen "Dünya Sağlık Örgütü Konferansı"nda kabul edilen yaşlılığa ilişkin sınıflandırma dikkate alınarak 60 yaş ve üzerindeki bireyler "yaşlı" olarak kabul edilmiştir (Skeet, 1983). Buna göre 2013 yılı itibari ile Ankara ilinde bulunan kamuya, gerçek kişilere, dernek ve vakıflar

ile yerel yönetimlere ait yaşlı bakımevi ve huzurevinde kalan 60 yaş ve üzeri toplam 3176 yaşlı bireyin bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamına ise toplam 203 gönüllü yaşlı birey dahil olmuştur. Araştırmaya katılan 203 yaşlı bireyin büyük çoğunluğu (%78.32) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na, 19'u (%9.35) yerel yönetimlere, 14'ü (%6.9) dernekler ile vakıflara ve 11'i (%5.42) gerçek kişilere ait yaşlı bakımevleri ve huzurevlerinde kalmaktadırlar. Araştırma kapsamındaki yaşlı bireylerin 121'i (%59.61) erkek, 82'si (%40.39) kadındır. Bu bireylerden 81 (%39.90)'i 60-74 yaş grubunda, 113 (%55.67)'ü 75-89 yaş aralığında, 9 (% 4.53)'u ise 90 yaş ve üzerindedir. Buna göre araştırmaya katılan yaşlı bireyler arasında minimum yaş 60, maksimum yaş ise 103'tür ($\bar{X} = 77.01 \pm 8.24$). Araştırma kapsamındaki yaşlı bireylerin 53'ünün (%26.11) ilkökul, 46'sının (%22.66) lise, 37'sinin (%18.23) üniversite, 30'unun (% 14.78) ortaokul mezunu olduğu, 22'sinin (%10.84) okur-yazar olmadığı, 7'sinin (%3.45) yüksek lisans mezunu olduğu, 6'sının (%2.96) herhangi bir okuldan mezun olmayıp sadece okuma-yazma bildiği, 2'sinin (%0.99) ise önlisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Bu bireyler arasında 147'si (%72.41) bekar, 33'ü (%16.26) eşinden boşanmış, 19'u (%9.36) evli, 4'ü (%1.97) ise eşinden ayrı yaşamaktadır. Yaşlı bireylerin 148'inin (%72.91) çocuğu vardır, 55'inin (%27.09) ise çocuğu yoktur. Araştırmaya katılan yaşlı bireyler arasında 171'inin (84.24) sosyal güvencesi vardır, 32'sinin (%15.76) ise herhangi bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu bireylerden 112'sinin (%55.17) aylık geliri 1553-3000 TL aralığında değişmekte iken 22'sinin (10,84) ise 717 TL'den az geliri vardır. Araştırmada

11 (%5.42) yaşlı bireyin ise aylık geliri 3001 TL ve üzerinde olup, 7 yaşlı birey ise bu soruya yanıt vermek istemiştir. Araştırma kapsamında hiçbir geliri olmayan yaşlı birey (%10.84) olmakla birlikte, maksimum gelir düzeyi 6000 TL ($\bar{X} = 1284.90 \text{ TL} \pm 916.80$)'dir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla "Demografik Bilgi Formu" ve "Thunder Bay Ölçeği" kullanılmıştır.

Demografik bilgi formu

Demografik bilgi formunda araştırmaya katılan yaşlı bireyler hakkında bilgi edinmek amacıyla demografik sorulara (yaşlı bireylerin kaldıkları yer, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, sosyal güvence, gelir düzeyi) yer verilmiştir.

Thunder Bay Ölçeği

Thunder Bay Ölçeği, 60 yaş üzeri bireylerin ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı temel alınarak Lakehead Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü (1976) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 41 maddeden oluşan bu ölçek, ihtiyaçları; Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde tanımlanan 5 faktörde (fizyolojik, güvenlik, sevme-sevilme, saygı ve kendini gerçekleştirme) ele almıştır. Fizyolojik, güvenlik ve sevme-sevilme ihtiyaçlarının her biri 7 maddeden, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının her biri ise 10 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar, her biri bir ihtiyaç türünü betimleyen maddeleri 4 basamaklı likert tipi ölçek üzerinden kendilerine en uygun olan seçeneği işaretleyerek doldurmuşlardır. Yaşlı bireylerin ihtiyaçlarının

karşılama düzeylerine ilişkin yanıtları 4 düzeyde [(1) katılmıyorum, (2) biraz katılmıyorum, (3) biraz katılıyorum (4) katılıyorum] puanlanmıştır. Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki bu araştırmada kullanılan Thunder Bay Ölçeği'ne ilişkin geçerlik ve güvenilirlik değerlerinin belirtildiği orijinal çalışmaya (Lakehead University, School of Social Work, 1976) yani birincil kaynağa literatürde rastlanmamıştır. Thunder Bay Ölçeğinin orijinalinin yer aldığı çalışmaya ulaşmak için ise bu çalışma kapsamında gerekli görüşmeler yapılmıştır. Ancak çalışmanın erken yıllarda yapıldığı ve orijinalinin elektronik ortamda yayınlanmadığı belirlenmiştir. Hart (1983) tarafından yapılan bir çalışmada ise Türkçe'ye uyarlama çalışmaları yapılan Thunder Bay Ölçeği'nin orijinali yer almaktadır. Hart (1983), çalışmasında, bu ölçeğin diğer araştırmalarda kullanılabilir düzeyde geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip olduğunu belirtmiş; ancak Thunder Bay Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik katsayılarına yer vermemiştir. Ölçeğin kullanıma açık olduğu ve bu çalışmada kullanılması konusunda sakınca olmadığına ilişkin olumlu görüş de alınmıştır.

Veri Toplama Süreci

Çalışmada veriler toplanmadan önce araştırmacının evreni kapsamındaki toplam 35 yaşlı bakımevi ve huzurevi ile telefon görüşmeleri yapılarak, görüşmelere olumlu yanıt bildiren 12 yaşlı bakımevi ve huzurevinden gerekli izinler resmi olarak alınmıştır. Ölçek maddelerine ve demografik bilgi elde etmeye olanak sağlayan sorulara yanıt verebilecek 60 yaş ve üzerindeki yaşlı bireylere ulaşmak için her bir yaşlı bakımevi ve huzurevinde (varsa) sosyal hizmet

uzmanı ya da kurum yetkililerinin bilgi ve görüşlerinden yararlanılmıştır. Böylece ölçek maddelerini ve soruları anlayarak yanıtlayabilecek kapasiteye sahip olan ve zihinsel rahatsızlığı bulunmayan 60 yaş ve üzeri yaş grubundaki gönüllü yaşlı bireylere ilişkin doğru bilgilere bağlı olarak toplam 203 gönüllü yaşlı birey örneklem kapsamına alınmıştır. Katılımcılara öncelikle araştırmanın amacı ve akademik amaçlarla yürütüldüğü konusunda bilgi verilmiş, kimliklerini belli edecek herhangi bir bilginin paylaşılmayacağı özellikle vurgulanmıştır. Varsa katılımcıların soruları yanıtlanarak gönüllü yaşlı bireyler ile bilgilendirilmiş onam formu doğrultusunda görüşmeler 2013 Ağustos ve Ekim ayları içinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık 20 dk. sürmüştür.

Verilerin Analizi

Çalışmada 203 yaşlı bireyin Thunder Bay Ölçeği kapsamındaki maddelere ve demografik bilgi formunda yer alan sorulara verdikleri yanıtlara bağlı olarak elde edilen veriler SPSS 20.0 istatistik paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Çalışmada demografik bilgi formunun oluşturulmasından ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılmasına ve çalışmanın tamamlanmasına kadar her aşamada bir istatistik uzmanının görüşünden yararlanılmıştır. Ölçeğin geçerliği; kapsam (içerik) analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

Geçerlik Çalışması

Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe versiyonunun geçerlik çalışmaları

kapsamındaki kapsam (içerik) geçerliği için 3 araştırmacı ve 2 çevirmen tarafından ölçek maddeleri Türkçe'den İngilizce'ye ve İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca yaşlılık alanında çalışan 3 akademisyen tarafından çevirilerin orijinallerine ve her bir madde-nin yaşlıların ihtiyaçlarını ölçmeye uygunluğu değerlendirilmiştir. Alanında uzman kişilerden alınan geri bildirimler doğrultusunda ölçekteki maddeler yeniden düzenlenmiş, uzmanlar tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve ölçek, son haline getirilmiştir. Thunder Bay Ölçeği'nin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını, bir anlamda yapı geçerliğini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, pek çok gözlenebilir değişkenin oluşturduğu faktörlerden (gizil değişkenlerden) oluşan faktöriyel bir modelin gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmeyi amaçlar. İncelenecek model, ampirik bir çalışmanın verileri kullanılarak belirlenmiş ya da belirli bir kurama dayandırılarak kurgulanmış bir yapıyı tanımlayabilir (Sümer, 2000). Doğrulayıcı faktör analizinde modelin geçerliğini değerlendirmek için çok sayıda uyum indeksi kullanılmaktadır. Bunlar içinde en sık kullanılanları; Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness, χ^2), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI), Normleştirilmemiş Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index, NNFI), Normleştirilmiş Uyum İndeksi (Normed Fit Index, NFI) ve İyilik Uyum İndeksidir (Goodness of Fit Index, GFI). Ölçek modelinde gözlenen değerlerin $\chi^2/d < 3$; $0 < RMSEA < 0.05$; $0.97 \leq NNFI \leq 1$; $0.97 \leq CFI \leq 1$; $0.95 \leq GFI \leq 1$ ve $0.95 \leq NFI \leq 1$ aralıklarında

olması mükemmel uyumu; $4 < \chi^2/d < 5$; $0.05 < RMSEA < 0.08$; $0.95 \leq NNFI \leq 0.97$; $0.95 \leq CFI \leq 0.97$; $0.90 \leq GFI \leq 0.95$ ve $0.90 \leq NFI \leq 0.95$ ise kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Kline, 2005; Sümer, 2000).

Güvenirlilik Çalışması

Thunder Bay Ölçeği'ndeki fizyolojik, güvenlik, sevme-sevilme, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını ölçen her bir alt ölçek için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

BULGULAR

Yapı Geçerliği: Thunder Bay Ölçeği'nin Doğrulayıcı Faktör Analizi

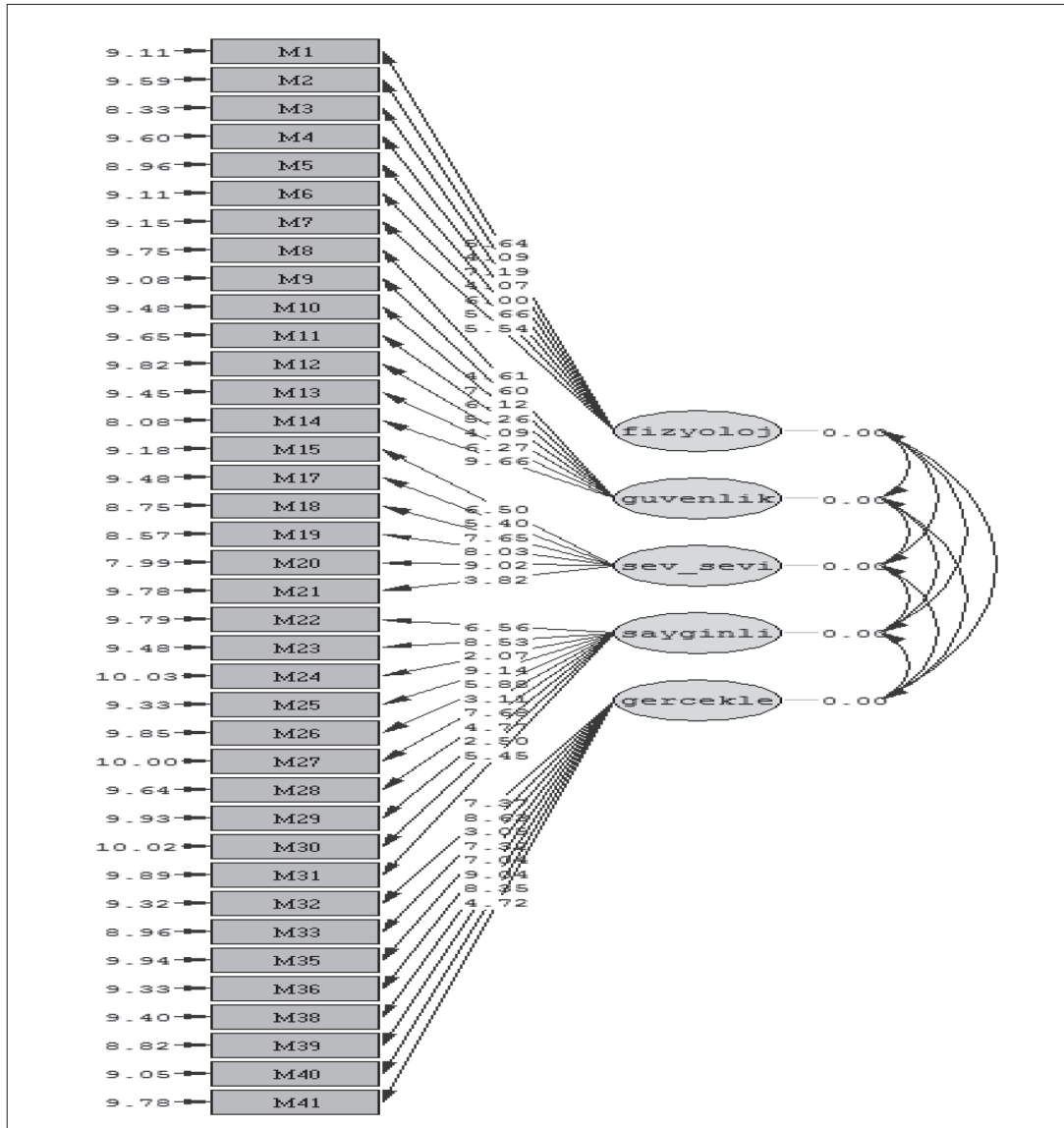
Bu bölümde, Thunder Bay Ölçeği'nin 5 faktör ve 41 maddelik yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Uygulanan ilk doğrulayıcı faktör analizinde istatistiksel olarak anlamlı olmayan t değerine sahip maddeler incelenmiştir. Sevme sevilme ihtiyacı faktöründeki 16. madde ile kendini gerçekleştirme ihtiyacı faktöründeki 34. ve 37. maddelerin t değerinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle, ilgili maddeler ölçek kapsamından çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Tekrar edilen analiz sonrasında anlamlı olmayan hiçbir t değerine rastlanmamıştır. Path diagramı Şekil 1'de yer almaktadır. Ayrıca araştırmada elde edilen uyum indeksleri $\chi^2=1324.56$, $\chi^2/sd= 2.02$, $RMSEA= 0.071$, $CFI=0.95$, $NNFI=0.94$ ve $NFI=0.86$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktöryel yapısını gösteren modelin gözlenen değişkenleriyle faktörleri arasındaki ilişkiyi gösteren katsayılar incelendiğinde, tüm katsayıların yeterli düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan uyum istatistikleri dikkate alındığında, ölçeğin daha önce belirlenen 5 faktörlü yapısının toplanan verilerle genel olarak uyum sağladığına karar verilmiştir.

Maddelere ait regresyon değerleri ve t değerlerine Çizelge 1’de yer verilmiştir. Çizelge 1 incelendiğinde, elde edilen regresyon katsayılarının ve t değerlerinin anlamlı olduğu ve modelin doğrulandığı belirlenmiştir.

Güvenirlik Çalışması

Thunder Bay Ölçeği’nin güvenilirliğinin belirlenmesinde iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre ölçekteki fizyolojik ihtiyaçlar faktörüne ilişkin alfa değeri 0.71; güvenlik ihtiyaçları faktörü için 0.81; sevme-sevilme ihtiyacı faktörü için 0.82; saygı ihtiyacı faktörü için 0.76 ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı faktörü için 0.77 olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Thunder Bay Ölçeği'ne ait path diagramı

Çizelge 1. Thunder Bay Ölçeği'ne ait regresyon ve t değerleri

Maddeler	Regresyon değerleri	t değerleri
Doğru bir biçimde beslenirim. (f)	0,40	5,64
Yaşlı birey için uygun bir barınma koşullarını sağlamak kolaydır. (f)	0,39	4,09
Odamdaki banyo temizliğim için yeterlidir. (f)	0,33	7,19
İstediğim zaman dinlenebilirim. (f)	0,13	4,07
Odam yeterince sıcaktır. (f)	0,16	6,00
Bazı egzersizler günlük işlerimin bir parçasıdır. (f)	0,56	5,66
Yeteri kadar kıyafete sahibim. (f)	0,25	5,54
Sağlık ihtiyaçlarımla karşılanması beni tatmin ediyor. (g)	0,35	4,61
Acil bir durumda birinden destek alabilirim. (g)	0,58	7,60
İhtiyacım olduğunda gezebilirim / seyahat edebilirim. (g)	0,51	6,12
Acil durumlar için biriktirdiğim yeterli param var. (g)	0,52	5,26
Yalnızken kendimi güvende hissedirim. (g)	0,32	4,09
İhtiyacım olduğunda devlet kaynaklarından para temin edebilirim. (g)	0,57	6,27
Günlük yaşamla geçmişte olduğum gibi baş edebilirim. (g)	0,75	9,66
Önemli / gerekli olduğumu hissedirim. (s)	0,53	6,50
Türkiye'nin yaşlıları kabul ettiğini hissedirim. (s) (*)		
Yakınlarımla sevildiğimi hissedirim. (s)	0,39	5,40
Yakın arkadaşlarımla var. (s)	0,46	7,65
Arkadaşlarımla birlikte eğlenirim. (s)	0,58	8,03
Konuşmak istediğimde mutlaka birilerini bulurum. (s)	0,66	9,02
Yaşamdan keyif alırım. (s)	0,36	3,82
Kendim olmaktan korkmam. (sa)	0,29	6,56
İstediğim şeyi yapmam mümkündür. (sa)	0,66	8,53
Yaşamın iniş ve çıkışları ile başa çıkabilirim. (sa)	0,26	2,07

Çizelge 1. Devamı...

Maddeler	Regresyon değerleri	t değerleri
Bir durumun üstesinden gelebilmek için kendi becerilerime güvenirim. (sa)	0,55	9,14
Geçmişimi kabul edebilirim. (sa)	0,32	5,88
Başkalarının benim görüşümü kabul etmeleri benim için gerekli değildir. (sa)	0,25	3,11
Kendi refahımla ilgilenirim. (sa)	0,46	7,68
Başkalarıyla ilişkilerimde güvende olduğumu hissederim. (sa)	0,38	4,77
Bir işi mükemmel olarak yapamasam da kendimi iyi / rahat hissederdim. (sa)	0,23	2,50
Yaşam biçimimi seviyorum. (sa)	0,37	5,45
Kendim için neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verebilirim. (k)	0,35	7,37
Aldığım kararlara güvenirim. (k)	0,44	8,63
Eylemlerim başkalarına zarar verme / başkalarını incitme niyetinde değildir. (k) (*)		
İnsanların esasen iyi ve güvenilir olduklarına inanırım. (k)	0,26	3,05
Kendim gibi olmakta özgür hissederim ve sonuçlarına katlanırım. (k)	0,28	7,32
Mahremiyetten / özel hayatın gizliliğinden hoşlanırım. (k)(*)		
Mevcut durumumda en iyisini yapmaya çalışıyorum. (k)	0,28	7,04
Kendimi güçlü hissediyorum. (k)	0,62	9,04
Kendimi yönetebileceğimi hissediyorum. (k)	0,46	8,35
İnsanlarla onların hakkındaki her şeyi onaylamadan vakit geçirebilirim. (k)	0,37	4,72

(f) fizyolojik, (g) güvenlik, (s) sevme-sevilme, (sa) saygı, (k) kendini gerçekleştirme, (*) analizler sonrasında ölçekten çıkarılan madde

TARTIŞMA

Bu araştırma kapsamında kullanılan Thunder Bay Ölçeği, yaşlı bireylerin fizyolojik, güvenlik, sevme-sevilme, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Araştırmada doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Thunder Bay Ölçeği'nin özgün formunda olduğu gibi 5 faktörlü bir yapısının olduğunu göstermiştir. Thunder Bay Ölçeği'ne uygulanan ilk doğrulayıcı faktör analizi sevme sevilme ihtiyacı faktöründeki 16. madde ile kendini gerçekleştirme ihtiyacı faktöründeki 34. ve 37. maddelerin t değerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir. Bu maddeler analiz dışında bırakılarak tekrar edilen istatistik analiz sonuçları, ölçekteki tüm maddelere ilişkin t değerlerinin anlamlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Thunder Bay Ölçeği için hesaplanan uyum istatistikleri ölçeğin daha önce belirlenen 5 faktörlü yapısının toplanan verilerle genel olarak uyumlu olduğunu göstermiştir.

Diğer yandan Thunder Bay Ölçeği kapsamındaki 5 faktöre ilişkin Cronbach Alpha değerlerinin 0.71-0.82 arasında değiştii belirlenmiştir. Tezbaşaran (1997: 47), likert tipi bir ölçekte yeterli sayılabilecek bir güvenilirlik katsayısının olabildiğince 1'e yakın olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda araştırmada elde edilen sonuçlar, bu ölçme aracının güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir.

Ayrıca özellikle belirtmelidir ki literatürde, Thunder Bay Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapıldığı başka herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak Thunder Bay Ölçeği'nin (Lakehead University,

School of Social Work, 1976) orijinalini de kullanarak yaşlıların ihtiyaçlarının, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde incelenmesine olanak sağlayan Hart (1983)'ın çalışması bulunmaktadır. Thunder Bay Ölçeğini de kullanarak Hart (1983), bu çalışmada geçerli ve güvenilir yeni bir ölçek geliştirmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde Thunder Bay Ölçeği kullanılarak uyarlama çalışmalarının yapıldığı başka herhangi bir araştırmaya rastlanmadığı için orijinal ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarının karşılaştırılması ve tartışılması sınırlı kalmıştır.

Diğer yandan bu çalışmada elde edilen bulgular, araştırma kapsamındaki 60 yaş ve üzerindeki yaşlı bireylerin yanıtları ile sınırlı olup, elde edilen sonuçlar Türkiye'deki yaşlı bireylerin tümüne genellenemez. Ancak araştırmada elde edilen bulguların daha geniş bir yaşlı örnekleminde yeniden çalışılması, Thunder Bay Ölçeği'nin psikometrik özellikleri hakkında daha kapsamlı bilgi vermesini sağlayabilir. Bu sınırlılıklara rağmen, çalışma Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe formunun bir grup yaşlı birey üzerinde uygulanarak bu ölçeğin geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğunu gösteren ilk çalışma olması nedeni ile önemlidir.

Ayrıca Türkiye'de yaşlıların ihtiyaçları konusunda yapılan sınırlı sayıda ki araştırmalardan (Duyan ve Danış, 2006; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013) da anlaşıldığı gibi özellikle kurum bakımından yararlanan yaşlı bireylerin ihtiyaçları değişiklik göstermekte ve değişen ihtiyaçların karşılanması yaşlı refahı açısından önem taşımaktadır. Zira yaşlılığın bio-psiko-sosyal olarak özel bir karakteristiğe sahip olduğunu belirten Duyan ve

Danış (2006)'ın huzurevinde yürüttükleri araştırmada da gençlik ve yaşlılık dönemlerinde ihtiyaçların önceliğinin farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013) tarafından huzurevinde yaşayan yaşlılar üzerinde yürütülen çalışma sonucunda ise temelde ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik isteğin, huzurevini tercih etme üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013). Bu anlamda özellikle yaşam dönemleri içinde savunmasız / dezavantajlı bir grup olarak ifade edilen yaşlı bireylerin yaşlılık sürecinde değişen ihtiyaçlarının belirlenmesi açısından Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılan veri toplama araçlarının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bu çalışmada geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe formu, ülkemizde yaşlıların değişen ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu ihtiyaçların karşılanması ve sonuç olarak yaşlı refahını artırmaya yönelik girişimlerin hayata geçirilmesi açısından önem taşımaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada fizyolojik, güvenlik, sevmesevilmeme, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını değerlendirmeyi sağlayan Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe formunun, yaşlı bireyler üzerinde uygulanmak için yeterli geçerlik ve güvenilirlik düzeyine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle ölçeğin Türkçe formunun, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temel alınarak yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını değerlendirmek amacıyla yapılacak olan araştırmalarda kullanılabilecek yeterli düzeyde psikometrik özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Bundan sonra, özellikle Türkiye'de bu

konuda araştırma yapmak isteyen bilim insanlarına, bu araştırmada geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan Thunder Bay Ölçeği'nin Türkçe versiyonunu kullanılarak yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını daha geniş örnekleme ve farklı boyutları ile çalışmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). Huzurevinde yaşayan yaşlıların huzurevine yerleşme nedenleri ve huzurevi yaşamına ilişkin algıları araştırma. Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Akgün, S., Bakar, C. ve Budakoğlu, I.I. (2004). Dünya'da ve Türkiye'de yaşlı nüfus eğilimi, sorunları ve iyileştirme önerileri. *Türk Geriatri Dergisi*, 7(2), 105-110

Ardelt, M. (2000) Antecedents and effects of wisdom in old age: A longitudinal perspective on aging well. *Research on aging*. 22(4), 360-394

Baysan, N. B. (2008). Yaşlıların yaşlılık algısı ve sağlıkla ilgili yaşam kalitesini etkileyen faktörler. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa

Beğler, T. ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim Dergisi*, 25(3), 1-3

Brink, M. ve van Bronswijk, J.E.M.H. (2013). Addressing Maslow's deficiency needs in smart homes. *Gerontechnology*, 11(3), 445-451. doi: <http://dx.doi.org/10.4017/gt.2013.11.3.008.00>

Boss, G. R. ve Seegmiller, J. E. (1981). Age-related physiological changes and their clinical significance. *Western Journal of Medicine*, 135(6), 434-440

Canatan, K. (1997). *Din ve laiklik*. İstanbul: İnsan yayınları

Chang, Y. ve Hsiao, S. (2006). Quality of life. Scaling with Maslow's need hierarchy. *Gerontology*, 52 (6), 376. doi: [doi:10.1159/000094987](http://dx.doi.org/10.1159/000094987)

- Danış, Z. (2004). *Yaşlıların evde bakım gereksinimleri ve evde bakıma ilişkin düşünceleri - başarılı yaşlanma ve yaşlı bakım modelleri*. Ankara: Güç-Vak Yayınları
- Duyan, V. ve Danış, M. Z. (2006, 26-28 April). Need assessments of elderly living in two different elderly homes in Ankara. 2nd International Social and Applied Gerontology Symposium in Turkey, Antalya
- Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet: temelleri-yaklaşımları-müdahale yöntemleri*. Ankara: Aydınlar Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayın No: 16.
- Duyan, V. ve Sahin-Kara, G. (2010). The effect of social work with groups on self-esteem and life satisfaction of a group of elderly who live in a nursing home. *Gerobilim*, 2: 33-44
- Duyan, V. ve Gelbal, S. (2013). Yaşlılara yönelik tutum ölçeğinin bir grup üniversite öğrencisi üzerinde Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Türk Geriatri Dergisi*, 16(2), 202-209
- Genç, Y. ve Alptekin, K. (2013). Korunmaya muhtaç yaşlılara evde sağlık ve bakım hizmeti sunulması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/Ekim 2012-Mart 2013, 76-92
- Goldsmith, E. B. (2000). *Resource management for individuals and families*. USA, Wad Worth: Thomson Learning, Inc
- Güler, G., Güler, N., Kocataş, S. ve Akgül, N. (2009, 7-8 Mayıs). Yaşlıların sağlık bakım gereksinimleri. V. Ulusal Yaşlılık Kongresi. Sivas, ss. 358-364
- Güngör-Ergan, N. (2007, 1 Ekim). Yaşlılıkta sosyal uyum. I. Ulusal Yaşlılık Konseyi Kongresi, İstanbul, ss. 57-65
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2010). *Yaşlı refahı: Yaşlılar için sosyal hizmet*. Ankara: Kilit Yayınları
- Hart, F.W. (1983). Successful aging need satisfaction in Jewish senior citizens in Windsor, based on Maslow's hierarchy of needs. Unpublished master thesis, University of Windsor, Windsor, Ontario, Canada
- Howe, J. ve Tufan, İ. (2007). Yaşlılarda bakım gereksiniminin önlenmesi. *GeroBilim Dergisi*, 1(1), 72-85
- Kline R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press
- Koltko-Rivera, M.E. (2006). Rediscovering the later version of Maslow's hierarchy of needs: Self-transcendence and opportunities for theory, research, and unification. *Review of general psychology*, 10(4), 302. doi: doi: 10.1037/1089-2680.10.4.302
- Kurt, G. (2008). Türkiye'de yaşlılık olgusuna sosyolojik bir bakış (Sivas il örneği). *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas
- Kuzgun, Y. (1972). Kendini gerçekleştirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 162-172
- Lakehead University, School of Social Work (1976). Study of the needs of senior citizens in Thunder Bay, Ontario, Thunder Bay
- Majercsik, E. (2005). Hierarchy of needs of geriatric patients. *Gerontology*, 51, 170-173. doi: doi:10.1159/000083989
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370-396. doi: doi: 10.1037/h0054346
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row, Publishers
- Onaran, O. (1981). *Çalışma yaşamında güdülenme kuramları*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 470, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 13, Ankara: Sevinç Matbaası
- Önal-Dölek, B. (2009, 7-8 Mayıs). Geriatrik sosyal hizmet. V. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Sivas, ss. 349-357
- Polat, Ü. ve Bayrak-Kahraman, B. (2013). Yaşlı bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişki. *Fırat Tıp Dergisi*, 18(4), 213-218.

Reid-Cunningham, A. R. (2008). Maslow's theory of motivation and hierarchy of human needs: A critical analysis. Unpublished doctoral dissertation, Berkeley University of California, Berkeley, California

Skeet, M. (1983). Protecting the health of the elderly. Retrieved March 10, 2014, from [http://whqlibdoc.who.int/euro/phie/WHO_PHIE_18_\(part1\).pdf](http://whqlibdoc.who.int/euro/phie/WHO_PHIE_18_(part1).pdf)

Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3, 49-74

Thielke, S., Harniss, M., Thompson, H., Patel, S., Demiris, G. ve Johnson, K. (2012). Maslow's hierarchy of human needs and the adoption of health-related technologies for older adults. *Ageing International*, 37(4), 470-488. doi: doi10.1007/s12126-011-9121-4

Tezbaşaran, A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu (2. baskı)*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayını

Türkiye İstatistik Kurumu (2014). İstatistiklerle yaşlılar 2013. Retrieved from March 25, 2014, from <http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0CFMQFjAG&url=http%3A%2F%2Fwww.tuik.gov.tr%2FPdfGetir.do%3Fid%3D16057&ei=pu4xU5zNEIPqywOk8YCABw&usg=AFQjCNGHQ1H1YNW6CGHGjR1SpdJJStSQzw&sig2=qTkeveGy206y1mrEpM71vg>

Yapıcıoğlu, A. (2009). Modernleşme süreci ve yaşlılık: İki yerleşim yerinde modernitenin yaşlılığa etkileri. Yayınlanmamış *yüksek lisans tezi*. Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla

Zastrow, C. (2013). *Sosyal hizmete giriş (1. baskı)*. Ankara: Nika Yayınevi

Araştırma

YETİ YİTİMLİ BİREYLERİ SAKATLAYAN KENTSEL MEKÂNLAR¹

Urban Spaces Crippling Individuals with Impairment

Makbule ŞİRİNER ÖNER

Arş.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

2002 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye nüfusunun %12,29'unu yeti yitimli bireyler oluşturmaktadır. Ama nüfusun yoğun olduğu kentlerde günlük hayatın içerisinde yeti yitimli bireyler çok nadir olarak bulunurlar. Çünkü kentsel mekân tasarlanırken inşa edilirken "normal" bireylere göre düzenlenmekte, yapılmaktadır. "Normal" bireylere göre inşa edilen kentlerde, yeti yitimli bireyler pek çok zorluğu göze almak zorundadırlar. Kendini dışlayan, yeti yitiminden dolayı sakatlayan bir mekânda ve toplumda varılmaya çabası gösterirler. Sakatlığı açıklamada yeni bir açılım getiren sosyal model ve kentsel mekânın toplumsal olanla ilişkisi-

ni kuran Lefebvre'nin yaklaşımı yeti yitimli bireylerin kentsel mekânda sakatlanmasının ipuçlarını vermektedir. Bireyin bedenindeki herhangi bir organının olmaması veya işlevini yerine getirememesi yeti yitimidir. Sakatlık ise kentsel mekân ve toplumsal ilişkilerin bu yeti yitimini dezavantaja dönüştürmesidir. Kentsel mekânın ve toplumun birbirini biçimlendirme, etkileme özelliği bir yerde olumlu bir biçimde kırılmadığı sürece sakatlığı sürekli hale getirmektedir. Bu çalışma kapsamında nitel yöntem kullanılarak sakatlığın oluşumunda kentsel mekânın etkisinin ne olduğu yeti yitimli bireyleri nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Yeti yitimli bireyler diğer bireylerin yardımlarına gerek kalmadan güvenli, rahat, çekinmeden dolaşabilecekleri ulaşabilecekleri mekânlarda bulunmak istemektedirler. Bu tür mekânlar oluşturduğu sürece sakatlıklar sadece yeti yitimi halini alacaktır. Kentsel mekânın erişilebilir olması insanlar arasında yeti yitiminden kaynaklanan farkın azalmasını sağlayabilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sakatlık, yeti yitimi, kentsel mekân.

ABSTRACT

According to a survey conducted in 2002, 12.29% of Turkey's population are impaired persons. But in urban areas where population is high, impaired persons are found very rarely, because of the construction and the designs of urban space are organized "normal" individual. Firmly paired persons want to live in urban areas, they must venture very difficult situations. They struggle for living in an exclusive society. Lefebvre's approach, which brings new initiative explaining impairment and which forms a relationship between urban space and urban space side-lined within individuals, provides evidence to impairment of individuals in urban spaces. The lack of any organ or unable to fulfill the function in the person's body is impairment. Disability is

¹ Bu çalışma 2012 yılında tamamladığım "Kentsel Mekan Sakatlık İlişkisi Bağlamında Yerel Yönetim Politikaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği (Nitel Bir Araştırma)" isimli doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

converting this impairment to disadvantage by urban space and social relationship.

Urban space and society, formatting each other, influence the injury is not broken in a place constantly, making the property. In this study, using a qualitative method, the impact of disability in the formation of urban space impairment and injury is chronic unless urban space and society shape each other in a positive way. Impaired individuals without assistance of other individuals want to be in the safe and comfortable places. As long as these types of urban areas are available, disability will become the only impairment. As urban spaces are accessible, the differences derived from impairment with individuals will diminish.

Keywords: *Impairment, disability, urban space*

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de sakatlık konusunun çok eskiden beri bilinmesine rağmen sosyal bilimlerin konu üzerine çalışmaları yenidir. Her dönem sakatlığın olmasına karşın sakatlığa ilişkin bilgi, araştırma, istatistikî bilgilerin düzenlenmesi ve sistematik hale getirilmesi 2000’li yıllar itibarıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Onun için sakatlığın yaygınlığı konusunda sayısal veriler kısıtlıdır ve son dönemlere ilişkindir. İlk kez 1974 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından tahmini sakat nüfus sayısını belirlemeye yönelik yapılan çalışma sonucunda dünya nüfusunun %10’unun sakat olduğunun tahmin edildiği açıklanmıştır (H/ozida, 2010). En son açıklanan Dünya Sakatlık Raporu’na göre (Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası [WHO-WB], 2011) dünyadaki sakat nüfus oranı %15’tir. Bu oran dünya nüfusunun yaklaşık bir

milyardan fazlasının sakat olduğu anlamına gelmektedir. Rapor, sakatlık oranlarının arttığını ve bu oranların dezavantajlı kesimlerde daha yoğun olduğunu sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal hayata ilişkin olarak olanaklara erişimlerinin kısıtlı olduğunun altını çizmektedir.

Türkiye’de Özürlüler İdaresi (ÖZİDA) tarafından 2002 yılında yaptırılan Türkiye Özürlüler Araştırması’nın sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun %12,29’unu yeti yitimi bireyler oluşturmaktadır. Araştırmaya göre, bu oranın %2,58’ini ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel yeti yitimi olanlar, %9,7’sini ise süregelen hastalığı (kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan kalp-damar, solunum sistemi, sindirim sistemleri, sinir sistemi hastalıkları, kanser, HIV, ruhsal davranış bozuklukları vb. hastalıklar) olanlar oluşturmaktadır. Toplamda bu oran 8,5 milyon bireye karşılık gelmektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 2002: 5). Bu kadar yüksek bir oranda olan yeti yitimi bireyleri hayatın içerisinde çok nadir görürüz, fark ederiz, çünkü kentsel mekânlarda görünmezler.

Kentsel mekânlarda toplumu ayrıştırmamanın bir aracı olarak bedenler kullanılmıştır. Bedene yüklenen işlevlerin yerine getirilip getirilememesi ile sınınan bedenler, normal-normal olmayan, sakat-sağlam gibi ayrımlara tabi tutulmaktadır. Yeti yitimi bedende bir organın olmaması/eksikliği veya işlevini yerine getirememesi durumu iken sakatlık bedeninin toplumsal olarak tanımlanmasıdır. Böylece yeti yitimi bireyin faaliyetlerin kısıtlanmasına dezavantaja yol açmaktadır (UPIAS, 1976: 3-4’den Akt. Oliver, 1990: 11). “Normal” bedenlere göre inşa edilen kentlerde yeti yitimi

bedenler üretim ve yeniden üretimin dışına itilmektedirler. Kentsel mekân ve toplumsal ilişkiler yeti yitimli bedenleri sakat bedenler haline getirmektedir. Üretimin, toplumsal ilişkilerle olan diyalaktığı ve bedenin toplumsal inşası, yeti yitimi olan bedeni mekânsal olarak dışlar. Kentsel mekân, sakatlığın toplumsal üretiminde ve sakatlayıcı ideolojilerin kabul görmesinde önemli bir rol oynar. Toplumsallaşma, üretim ve yeniden üretim süreçleriyle beraber mekânsal pratikler, böylece bedenin aldığı farklı biçimlerin bir kısmından sakatlık deneyimi üretir (Yardımcı, 2010).

Bu çalışma, kentsel mekânların yeti yitimli bedenlerden toplumsal ilişkilerle birlikte nasıl sakat bedenler ürettiğine bakmaktadır. Niteliksel bir araştırma ile sakatların kentsel mekânda yaşadıkları ve yeti yitimlerinin nasıl sakatlığa dönüştüğü anlaşılmasına çalışılmaktadır. Bunun ise kentsel mekân-toplum diyalaktığı içerisinde yeti yitimli bedenlerin var olabilmesinin mekânsal koşullarının daha iyi anlaşılabilmesi varsayılmaktadır. Çalışma kentsel mekân ve sakatlığa ilişkin kavramsal ve kuramsal bir çerçevenin çizilmesiyle başlamaktadır. Arkasından Türkiye özelinde sakatlara yönelik olarak varolan kentsel mekân düzenlemelerine ilişkin mevzuata bakılmaktadır. Yapılan niteliksel araştırmaya ilişkin problem amaç ve sınırlılıkların ardından yöntemle ilişkin bilgiler verilmektedir. Araştırma verilerinin verilmesi, değerlendirilmesi-öneriler ve sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Sakatlıkla ilgili kullanılan kavramlar ve terimler üzerinde akademide genel kabul gören bir kavramsallaştırma

yoktur. Sakatlık çalışmaları literatürünün Türkçe’de yeni ve literatürün İngilizce kaynaklı olmasından dolayı karşılaşılan zorluklar bulunmaktadır. Ayrıca kavramların, kelime sözlük anlamlarının dışında toplumsal olarak verilen, yüklenen anlamlar da vardır. Kimi zaman kavramlar kelimelerin sözlük anlamlarının dışında toplumsal anlamlara toplumların bilinçaltlarındaki göndermeler arasında sıkışabilmektedir. Kelimenin sözlük anlamı ya da toplumsal bilinçaltı ve yaşanmışlıklardan kaynaklı olarak kavramların akademide kullanımı konusunda tereddütler de yaşanabilmektedir.

Türkçe’de sakat, engelli, özürlü kelimeleri genel olarak herhangi bir organını kaybetmiş, kullanamayan, “normal” işlevlerini yerine getiremeyen bedene sahip bireyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Belirli bir uzva yönelik eksikliği, yetersizliği anlatabilmek için “özelleşmiş” kelimeler de kullanılmaktadır: kör, âmâ, topal, çolak, lal, ahraz, sağır, deli, geri zekâlı gibi. Sakatlık ve sakatlarla ilgili resmi belgelere, kanunlara, raporlara bakıldığında sakat ile başlayan özür-lü ve engelli ile devam eden bir kullanım görülmektedir. Akademik çalışmalarda da bu çeşitlilik devam etmektedir. Sakatlık üzerine akademik çalışmalarda bulunan, örneğin; Mağdule Demircioğlu (2010), Sibel Yardımcı, Dikmen Bezmez ve Yıldırım Şentürk (2011) “sakat”, Esra Burcu (2007), Ali Seyyar (2006), Necla Okur (2001) “özürlü”, İdil Işıl Gül (2008) “engelli” kelimesini çalışmalarında kullanmaktadırlar.

Böyle bir anlam ve kavram kargaşasının yaşanmasının temelinde yatan ise İngilizce metinlerde kullanılan kavramların arkasında Anglosakson dünyadaki sakat hareketlerinin ve mücadelelerinin

akademik tartışmalara olan etkisidir. Tıbbi modelin etkin olduğu 20.yüzyıl başlarında, sakatlığı bireyde, bireyin bedeninde konumlandırılan “handicap” kelimesi yerini (1960’larda sakat hareketi ile başlayan 20.yüzyıl sonları ve 21.yüzyıl başlarından itibaren etkin olan), sosyal modelle birlikte, sakatlığın bedensel boyutuna işaret eden “impairment” ve sakatlık olgusunun şekillenmesinde toplumsal engellere vurgu yapan “disability” geçmiştir. Kullanılan kavramlar toplumsal dinamikler tarafından şekillenmekte ve terminoloji böyle oluşmaktadır. Fakat Türkçe’de kullanılan kavramlar için bunu söylemek mümkün değildir (Bezmez, Yardımcı, Şentürk, 2011: 24). Onun için çevirilerde de sorunlar yaşanmaktadır. Bu sadece Türkçe’de yaşanan bir sorun da değildir. Farklı dillerde farklı kültürlerde buna ilişkin yaşanan sorunu Shakespeare ve Watson (2011: 401), sosyal model bağlamında ele alarak, kullanılan kavramların farklı kültürlerle uyup uymaması etrafında bir açıklama getirmektedirler;

“Bunun canlı bir örneği fiziki yeti yitimi ile bir toplumsal ilişki olarak sakatlık arasındaki farklılığı İngilizce dışındaki dillere tercüme etme sorunudur. Terminoloji konusundaki tartışmalar sakatlık çevrelerinde her an her yerde görülüyor, ama bu sorun Fransızca, Çince ya da işaret dili gibi diller sakatlığı tıbbi olmayan tarzlarda temsil etme konusunda sıkıntı yaşadıklarında daha karmaşık hale geliyor. ... Emma Stone yeni Çin ideogramları geliştirmenin Çin’de sakatlık etrafında pozitif siyasal değişimle ilişkisini göstermiştir.”

Kavramların altyapısını oluşturan bir toplumsal hareket ve değişim söz konusu olmadığında kullanılacak kavramlar konusunda, kavram yaratmada ve

çevirilerde çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Çünkü sakat hareketinin geliştiği, yaygın ve etkili olduğu ülkelerde oluşmuş olan sakatlık çalışmaları bu terminolojiyi de belirlemektedir. İngiltere kaynaklı olan bu terminolojinin oluşumunda İngiliz sakat hareketinin (Union of the Physically Impaired Against Segregation (UPIAS)’nın çalışmaları WHO’nun tanımlarının tartışılmasını ve yeniden sınıflandırılması yönünde) etkisi bulunmaktadır. Oysa Türkiye’de böyle yaygın ve etkili bir sakat hareketi bulunmamaktadır.

Çalışma boyunca, toplumsalı da içine dâhil ettiği için sakat, sakatlık kelimeleri kullanılmaktadır. Özürlü kelimesi doğrudan bireyin eksikliğine gönderme yaptığı ve engelli kelimesi de bireyin dışındaki koşulların, sanki yeti yitimli bireyden dolayı ortaya çıktığını ima ettiğinden dolayı tercih edilmemektedir. Bedendeki herhangi bir uzvun veya işlevin yokluğunu anlatmak için kullanılan yeti yitimi, toplumsal ilişkiler ve mekânsal süreçlere yeti yitimli bireyin dahil olması ile toplumsal - mekânsal bir baskı, biçimlendirme olarak sakatlık durumunun oluştuğu ön kabulünden hareketle, sakat-sakatlık ve yeti yitimi-yeti yitimli birey kavramları kullanılmaktadır.

Kent, ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve demografik ölçütler kullanılarak tanımlanabilmektedir. Demografik ölçütleri esas aldığımızda kent, kıra göre daha heterojen ve yoğun nüfusa sahip yerleşim yeri olarak tanımlanabilir. Ancak kentte bulunanlara bedenler itibari ile baktığımızda heterojen bir nüfus değil homojen bir nüfus görürüz. Çünkü kentsel mekânın tasarımı, örgütlenişi “normal” bedenlerin içinde yer alacağı, hareket edebileceği, varolabileceği

şekildedir. Bu bir anlamda mekân, kent bütünlüğe araçlarından birisi ve en önemlisi iken yeti yitimli bireyler için ayırıştırmanın, dışlanmanın bir aracı haline gelebilmektedir. Kentsel mekânlar, hareketle algılanan (görme, duyma, koklama, hissetme ile mekâna ait nitelikleri ile) yaşayan organizmalar olarak, değişen sosyo-ekonomik koşullar ve kentlerin kültürel dokusu ile iç içe geçmiş mekânlar olarak kabul edilir. Kentsel mekânlar aynı zamanda kentte yaşayanların kültürel birikimlerini paylaştığı, aktardığı, tekrar öğrendikleri yerlerdir. Kentli olma deneyimi ve bilinci bu mekânlarda oluşur. Sokaklar, meydanlar, binalar, yeşil mekânlar, ağaçlar vb. ile birlikte kentliler birbirleriyle iletişim kurmaktadırlar (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009: 131-133). Yeti yitimli bireyler açısından kentsel mekânlar kentli olmalarının önünü kesen, iletişim kurmalarını engelleyen süreçlere dönüşmektedir. Mekânın deneyimlenmesinde ilk araç olan beden, mekânı keşfederek etkileşime girer. Beden günlük yaşantısında deneyimlediği mekânı kendi bedenine uyum sağlayacak bir dönüşüme uğratmaya çalışır. Benzer bir şekilde mekânda bedenler üzerinde etkide bulunur. Toplumsal ilişkilerde bedenlerin nasıl algılanacağını belirleyen önemli bir dinamiktir. Bedenin ve mekânın diyalektik etkileşimi içerisinde her beden mekânı farklı deneyimler. Günlük yaşantı içerisinde “normal” ve “normal olmayan” bedenler aynı mekânda farklı yaşamlar üretir. “Normal” bedenler tarafından çoğunlukla farkına varılmayan bu durum yeti yitimi bulunan bedenler için yaşamsal önemdedir. Beden, mekânsal etkileşimde bulunduğu konum itibarıyla ikincilleşebilmekte, hiyerarşik bir yapılanmanın örülmesine neden olabilmektedir. Bir anlamda

sakatlık, yeti yitimli bedene sahip bireyin mekânla ya da mekânın yeti yitimli bedenle kurduğu ilişki olarak da tanımlanabilir.

Kentsel mekân durgun, sabit bir şey değildir. Kentsel mekânlarda rahatlıkla görülebildiği gibi toplumla toplumsal olanla karşılıklı bir ilişki içerisinde. Sistem tarafından kullanılabilen, inşa edilebilen bir şey olduğu gibi, toplumsal ile iç içe geçerek toplumsal ilişkileri de belirleyen dönüştüren bir “şey” olabilmektedir. Yapılı bir çevre olarak kentin inşası, kentsel mekânda gündelik hayat, toplumsal ilişkilerin doğasını, kentsel mekânla olan ilişkisini göstermesi açısından dikkate değerdir. Yapılı çevre içerisinde hayatlarını sürdüren insanlar mekânı nasıl belirliyorsa mekân da insanların yaşamlarını belirlemektedir. Lefebvre'nin *The Production of Space* (1984)'de belirttiği gibi mekânın farklılaşan üretimleri, çeşitli toplumsal ve yaratıcı düzenlemeleri ifade eder. Böylece toplumların kimlikleri oluşur. Her toplumun üretim biçimi ve kültüründe oluşan değişimler mekânın üretiminde de değişimlere neden olur. Mekân ve toplum arasındaki ilişki iki taraflı belirleyen - belirlenen şeklindedir. Her ikisi de hem diğerini üreten, yapılandıran hem de yapılanan, üretilendir. Toplumun içerisinde bulunduğu üretim ve üretim ilişkilerinin mekânı üretmesi kadar mekân da üretimi ve yeniden üretimi, kimlikleri ve deneyimleri üretir (Işık, 1994). Gündelik hayatta insanlar deneyimlerini eğitim, üretim, barınma, eğlenme vb. alanlarda bulunarak edinir. Bu alanlardaki deneyimler, modern mekân kentlerin yaygınlığı nedeniyle çoğunlukla kentsel mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Kentsel mekânların tasarlanması bir anlamda gündelik

hayatta ya da bu sayılan bu alanlarda kimlerin olabileceğini, kurulan gündelik toplumsal ilişkilere kimlerin dâhil olabileceğini ve kentsel mekânda bu alanlara özgü “sağlıklı” deneyimler yaşayacağını belirler. Mekânın önemsenmesi ve bunun bağlamlarının ortaya konulmaya başlanması, sakatlık çalışmalarında da yeni bakış açıları kazandırmaktadır.

Lefebvre, mekâna ilişkin soruların sadece coğrafyacılar bırakılamayacak kadar önemli olduğunu, sosyal bilimlerin mekâna, mekânın da sosyal bilimlere olan ihtiyacını belirten Harvey (2003)'ün çağrısından önce çalışmalarında mekâna yer vermiştir. Lefebvre yaptığı çalışmalar ile praksisin mekânsal bir bileşenin olması gerektiğinden hareketle, mekânın denetim altına alınmasının zorunluluğuna dikkat çeker (Gottdiener, 2001: 256). Kent ölçeğinde mekân, sosyal bilimlerde sosyoloji ile kendine yer açmıştır. Toplum ve toplumsal olanla ilişkisi etkileşimi dolayısıyla mekân sosyolojinin ilgi alanına geç de olsa dahil olmuştur. Mekân, temel inceleme birimlerinden biri olarak kabul görmüştür. Başlangıçta köy, kent daha dar anlamda sokak, mahalle, meydan gibi mekânsal biçimler sosyolojik analizin toplumsal değişimi anlamak için öne çıkardığı konular olmuştur (Alver, 2007: 18). Ancak başlangıçta bu konular içerisinde mekân kendine yer bulamamış toplumsalın arkasında kalmıştır.

Lefebvre (1984) *The Production of Space*(Mekânın Üretimi)'da o zamana kadar olan mekân anlayışına yeni bir boyut getirmiştir. Sosyal bilimlerde mekânın verili olarak alınmasını mekânı anlamayı kısıtlayan bir anlayış olduğu gerekçesiyle eleştirerek Lefebvre, eserinde mekânın üretimini

vurgular. Kapitalizmin mekânı ele alışını ve kullanımını ayrıntılandırır. Lefebvre, mekân ve toplumsal ilişkiler arasındaki karşılıklı ilişkinin diyalektik olduğunu, birbirini etkilediğini ve belirlediğini öne sürer. Mekân toplumsal ilişkiler tarafından üretilir ve toplumsal ilişkiler mekân tarafından yaratılır. Mekân toplumsal ilişkilerle var olur ve bir süreçtir.

Bu anlamda yeti yitimli bireyleri de kapsayacak şekilde kentsel mekânların inşa edilmesi, düzenlenmesi gündelik yaşamda dolayısıyla mekân politikasında değişiklik anlamına gelir. Yeti yitimli bireyler için kentsel mekânın erişilebilir olması ulaşımın sağlanması tek başına yeterli olmasa da öncelikli ve önemli konuların başında gelmektedir. Tüm yönleri ile mekânda fiziksel erişebilirlik tek başına gerçekleşebilecek bir durum değildir. Erişebilirliğin sağlanması, beraberinde sakatların kentsel mekândaki gündelik hayata dâhil olabilmelerinin koşullarının sağlanması ile birlikte yürüyen süreçlerdir. Bu dikkate alınmadığında kapitalist kentlerin “dışlayıcı-sınırlayıcı-ayrımcı-disipline edici” tasarımının dayandığı derin maddi ve ideolojik ayrımların süreç ve yapıları göz ardı edilmiş olur. Özellikle mekânsal erişebilirliğin düzenlemeler yoluyla düzeltilebilecek yapılı çevreye ilişkin bir konu olarak ele alınır. Fiziksel erişebilirliğin sağlanmasının bütüncül olduğu ve erişebilirliğin bağlamsal özelliklerinin dikkate alınmaması sadece “parçacı”, sözde erişebilir olmaya çalışan kentsel mekânların çoğalmasını getirmektedir. Sakatlık-kentsel mekân ilişkisinin diyalektik bir ilişki olduğu ve bütüncül bir ele alış, fiziksel erişebilirlik ile birlikte sakatların kentsel hayata katılımının koşullarının irdelenebilmesi için zorunlu hale gelmektedir. Ancak mekânsal

tasarım ve değişim gerçekleştirilirken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta; sadece erişilebilirlik açısından değil, yeti yitimli bireyin tüm bireyler gibi diğer temel ihtiyaçlarının da farkında olunarak bu düzenlemelerin yapılmasıdır. Çünkü;

“Erişebilirlik ve artan işlevlilik önemli hedefler olsa da bir bireyin temel ihtiyaçları olan güvenlik, özerklik, toplumun parçası olarak kabul edilme, başarı, mahremiyet ve kimlik ihtiyaçları daha önemlidir” (Scherer’den aktaran Gleeson, 2011: 375).

Diğer yandan kentsel mekân düzenlemelerinin, yeti yitiminden sakatlık yaratan toplumsal baskıyı, mekânsal erişilebilirliğe indirgeme gibi bir düzleme kayabileceği endişeleri de bulunmaktadır.

“[S]akatlığa yönelik toplumsal baskıyı sık sık inşa edilmiş bir çevre sorunsalına indirgemesidir. (...) Yapılı çevre düzenlemesini, sakatlayıcılığın asli kaynağı olarak gören argümanlarda yansımaları bulan aşırı basitleştirilmiş bir mekânsal analiz sergiler. Bu görüşe göre mekân somut nesnelere cansız bir konfigürasyonuna indirgenir ve dinamik toplumsal niteliği göz ardı edilir ya da yeterince vurgulanmaz. Mekânın varsayılan en üst biçimi, yani kent, hem onu şekillendirmiş toplumsal yapılardan ve kurumlardan hem de ona can veren insanların yaşam öykülerinden ari, durağan bir diorama haline gelir” (Gleeson, 2011: 370).

Her ne kadar sadece kentsel mekânın erişilebilir olması yeti yitimli bedenlerin sakatlanmaması, dışlanmaması açısından yeterli olmasa da sorunların görünürlüğüne sağlama ve toplumsal

görünürlük kazanma açısından önemlidir. Ayrıca mekân-toplum diyalektiği açısından düşünüldüğünde mekânın değişimi toplumsal da etkileyen dönüştüren bir dinamiktir. Yapılı çevrenin düzenlenmesi kökten bir çözüm olmakla birlikte en azından bir başlangıç olarak da görülebilir ve büyük bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda evrensel tasarım kentsel mekânın düzenlenmesini herkese uygun hale getirmeyi amaçlar. Kentsel mekânın yeti yitimli bedenlere, gebelere, yaşlılara veya çocuklara uygun hale getirilmesine ilişkin geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Evrensel tasarım kentsel mekânda kullanım kolaylığı ve erişimi sağlayabilecek mekânsal anlamda bir tasarımdır. Evrensel tasarım;

“[E]ngelsiz veya erişilebilir tasarım ile destek hizmetleri teknolojisini birleştiren göreceli yeni bir tasarım paradigmasıdır. (...) Evrensel tasarım felsefesi olabildiğince herkesin gereksiz çabaya özel muameleye ve ayrı çözümlere gerek kalmadan kolayca kullanabileceği duygusal açıdan da erişilebilir olan erişim ve kullanımda seçme özgürlüğü, katılım konusunda eşitlik sağlayan çeşitliliği ve farklılığı içinde barındırabilen, anlaşılır, güven duygusu veren ve güvenli, nitelikli bir çevre öngörür” (Aközer, 2007: 7-9).

Evrensel tasarım gibi düzenlemeler ve bunların başarıyla uygulanabileceği yasal ortamların oluşturulması ile yeti yitimli bireyler kentsel hayata katılabilir hale gelebilirler. Gleeson (2011: 375)’un evrensel tasarım gibi stratejilerin yeti yitimli bireylerin günlük yaşamlarındaki sürüşmeyi azaltma konusunda etkisinin olabileceğini kabul etmektedir. Onun için savunulması da gerekir.

Ama bunlar sakatlığın toplumsal ve mekânsal baskısını tamamen çözebilecek kapsamda değildirler. Evrensel tasarım, mimari pratikler ve süreçlerinin sınırlılıklarının farkındalığının ifadesi olarak da ele alınabilir. Çünkü evrensel tasarım, çok az karşı çıkılacak ilkelere etrafında karakterize edilir. Ama bu ilkeler politikalar ve pratikleri içermediği sürece bir noktadan sonra hiçbir anlam ifade etmeyeceği de bilinmelidir (Imrie, 2004: 80). Bu yüzden evrensel tasarım önemli ve potansiyel olarak geliştirecidir. Özellikle sosyal ve siyasal bir programla birlikte ele alındığı zaman etkisi artacaktır. Onun için evrensel tasarımın derinleştirilmesinin ve üretim -yeniden üretim süreçleri bağlamında geliştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkar.

Sakatlığı kuramsal açıdan açıklamaya çalışan çok sayıda sakatlık modeli olmasına karşın bunu toplumsal bir baskı olarak oluşturduğunu, kentsel mekânda yeti yitimli bedenlerin sakatlandığını, sakatlığın toplumsal ve mekânsal olarak oluşturduğunu ifade eden sosyal modeldir. Sakatlık literatürüne baktığımızda sakatlık modellerinin çok farklı ve çok çeşitli olduğunu görürüz. Bunlar; tıbbi (medikal), sosyal, uzman/profesyonel, trajedi ve/veya yardımseverlik, dinsel/ahlaki, yasal, sosyal uyum, ekonomik, rehabilitasyon, haklara dayanan modeller vb. (H/copower, t.y.; H/ disabled-world, 2010) olarak saymak mümkündür.

Tıbbi modele göre sorun toplumda veya çevrede değil, yeti yitimli kişidedir. Sakatlık bireysel bir trajedir. Kişinin bedenindeki bir eksiklik, yetersizlik, hastalık olarak görülür ve tedavi edilmeye çalışılır. Tıp uzmanları tarafından bedenin standartlara uyup uymadığına karar verilir. Toplum kendisine uyamayan

bedeni aslında yeti yitiminden dolayı reddetmektedir. Bu durumda sakatlar arasında düşük öz saygı, öz güven, düşük yaşam becerileri, eğitimsizlik ve yüksek işsizlik oranları görülmesi normal karşılanmaktadır. Tıbbi modelin eleştirisini yapan sosyal modelin temel eleştirisi sorunun yeti yitimli bedende görülmesi ve tıp uzmanlarının sakatlar konusunda karar verici pozisyonda olmasıdır. Bu açıdan tıbbi modele en kapsamlı ve köklü eleştiriye sosyal model gerçekleştirmiştir. Sosyal modelin temellerini atan ve geliştirilmesine en büyük katkıyı yapanlar Mike Oliver ve Vic Finkelstein olmuştur. Oliver (1990: 2), sakatın bireysel trajik bir olayın kurbanı olarak görülmesi ile toplumun ilgilendiği veya bilmediği, toplumun ortak kurbanı olarak görülmesinin farklı sonuçları olacağını söyler. O zaman sakat bireyi tedavi etmeye düzeltmeye "normal"leştirmeye çalışmadan ziyade toplumsal değişim ve toplumsal tedavi gündeme gelecektir. Sakatlığı ele alışıta asıl olan, toplumsal ve biyolojik ayrımları veya kaynaşmaları ayırt edebilmektir. Çünkü "[s]akatlık genel olarak toplumsal bağlam içinde var olur, oysa yeti yitimi biyolojik bir koşuldur" (Brad-dock, Parish, 2011: 101).

Sosyal model, sakatlığın sadece tıbbi ya da sosyal yardımla alakalı bir şey olmadığı, bunlardan daha ziyade bir toplumsal baskı biçimi olduğu şeklinde formüle edilmesi ile gündeme gelmiştir (Thomas, 2011: 32). Sakat hareketi, sakat olmayan egemen hâkim değerlerin ve uygulamaların sakatlar için pek çok alanı girilmez hale getirdiğini göstermiştir. Sosyal model burada sakatlığın toplumsal olarak nasıl üretildiğine odaklanarak biyo-tıbbın egemen olduğu alandan, sakatlığı siyaset

ve yurttaşlık söylemlerine kaydırmıştır (Hughes, Paterson, 2011: 63). Sosyal model sakatlığı, yeti yitimleri olan kişilerin faaliyetlerinin toplumsal engeller dikilerek toplumsal düzenlemelerin sonucunda sınırlandırıldığını söyler (Thomas, 2011: 33). Sakat bireyin toplumsal hayata dahil olmasının baş koşulu öncelikle zihniyet değişikliğidir. Sakat insan kişisel bir trajedi yaşayan birisi olarak görülmesi ile burada toplumsalla olan bağ koparılmış olmaktadır. Sakat insanın iyileşmesi günlük aktiviteler içinde gerçekleşmez.

Sosyal modele göre, sakatlık kişinin bedenindeki yeti yitiminin bir sonucu olarak değil toplumsal olarak varolmaktadır. Bu anlamda tıbbın sakatlar ve sakatlık üzerinde önemli bir söz söyleme karar verme merci haline gelmesi sorgulanması gereken bir durumdur. Sakatlığın tıbbileştirilmesinin hayatta kalma, yaşam sürelerinin uzamasında önemli katkıları mutlaka olmuştur. Hatta bazı sakatlık koşulları ortadan kalkmıştır. Ama mesele yaşam süresinin uzatılmasının yanı sıra yaşam koşulları ve yaşamdan beklenen şeylerdir. Tıbbileşmenin teşvik ettiği olumsuz ve eksik görüşün eleştirildiği temel de bu olmaktadır (Oliver, 2011: 231).

Kısaca, tıbbi model insan bedenini işleyen bir mekanizma olarak ele alır ve buna dayanarak bedenleri normal/anormal olarak sınıflandırır. Toplumsal ve mekânsal ilişkileri dikkate almaz. Tıbbi model yeti yitimli bedeni olan bireyin mekânsal ve toplumsal ilişkilerde dezavantajlı olmasının nedeni olarak bireyin bedenindeki yeti yitimini görür. Onun için çözüm olarak yeti yitimli bireyi “normal” hale getirmeye dönük çalışma yapılmasını savunur. Yeti yitimli birey “normal” hale dönüştürülemediğinde

ise devreye koruma ve yardım girer. Tıbbi model 20.Yüzyıl başlarından itibaren bu alandaki çalışmalarda, politikalarda ve uygulamalarda belirleyici olmuştur. Sakat hareketinin etkisi ile tüm alanlarda etkin olan tıbbi modele karşı ortaya çıkan sosyal model ise bireydeki yeti yitiminin dezavantaja yol açmasının toplumsal bağlamına dikkat çeker. Yeti yitiminin sakatlığa yol açmasının nedeni olarak mevcut mekânsal ve toplumsal ilişkileri görür. Üretim ve yeniden üretim süreçlerinin “normal” bedenler temel alınarak örgütlenmesi yeti yitimli bireyi bu ilişkilerin dışına attığını belirtir. Toplumsal bir baskı olarak yeti yitiminden sakatlık üretilmektedir. Bu bağlamda sosyal model, bedendeki yeti yitiminin tıbbi bir konu olduğunu belirtir. Ama bundan sakatlık üreten toplumsal ilişkilerin sorgulanması ve yeniden yapılanmasının gerekliliğine işaret eder. Sakatlığı kuramsal anlamda açıklamaya yönelik irili ufaklı pek çok model olmasına karşın en çok bilinen ve etkin olan tıbbi ve sosyal model çalışma kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmanın yeti yitimli bireyleri kentsel mekânın nasıl etkilediği anlaşılmalı çalışıldığından kapsam ve açıklayıcılık bakımından sosyal modelle örtüştüğü düşünülmektedir. Diğer yandan sosyal modelin tıbbi modelin eleştirisi üzerinden geliştirilmiş olması sosyal modelin daha anlaşılabilir olması açısından tıbbi model de bu çerçevede verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’deki Durum

Türkiye’de sakatlıkla ilgili çalışmalara bakıldığında özellikle tıp alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu tıbbi modelin etkisi olarak da değerlendirilmek mümkündür. Sosyal bilimler

açısından ise sakatlık çalışmaları yeni bir alandır ve yapılan çalışmalar yurtdışı ile kıyaslandığında oldukça azdır. Sakatlıkla ilgili sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar genel olarak istihdam, hukuk ve eğitim alanında yoğunlaşmıştır. Son dönemlerde sosyal politika ve mimari açıdan ele alan çalışmalar da yapılmaktadır. Türkiye açısından bu alanda yapılan nitel ve nicel çalışmalar doğrudan sakatların sorunlarını, durumlarını anlatması buna ilişkin verilerin toplanması bakımından değerlidir. Nitel ve nicel veriler elde etmeye dönük geniş ölçekteki alan çalışmaları genellikle kurumlar (Özürlüler İdaresinin yapmış olduğu çalışma gibi) tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat bunun bir istisnası Burcu (2007)'nin yapmış olduğu çalışmadır. Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011)'ün Sakatlık Çalışmaları isimli derleme kitabı sakatlık çalışmalarının temel metinlerini Türkçeye kazandırarak kuramsal tartışmaları kapı aralamışlardır. Geleceğe ilişkin olarak akademide sakatlıkla ilgili yapılan tezlerin (özellikle yapıllı mekânda erişilebilirliğe ilişkin) artması da sakatlık çalışmaları için önemli kazanımlardır. Bu çalışma ise Türkiye'de yeni yeni gelişen sakatlık çalışmalarına, görüşmecilerin kendi sözleri ile kentsel mekân ve sakatlık ilişkisine dair ufak da olsa bir katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Ayrıca Türkçe' de kullanılan sakatlıkla ilgili kavramlar üzerine tartışmaya elverişli bir konu olması nedeniyle özgün olduğu da düşünülebilir.

Türkiye'deki sakatlık çalışmalarının yeni olması gibi mevzuatta yeni ve hâla oturmamıştır. Sosyal modelden ve kentsel mekândaki düzenlemelerin sakatların kentsel mekâna katılımındaki öneminden hareket ederek Türkiye'ye

baktığımız zaman iç açıcı bir durumla karşılaştığımızı söylemek mümkün değildir. Kentsel mekânın yeti yitimli bireylere uygun olarak düzenlenmesine ilişkin mevzuat ve bu mevzuata rağmen yapılanların yeti yitimli bireyleri sakatladığı görülmektedir. Çalışma kapsamında bu kısımda sadece sakat bireyler dikkate alınarak mekânsal düzenlemelere ilişkin yapılan mevzuata bakılmaktadır. Burada İmar Kanununa ve konuya ilişkin Türk Standartları Enstitüsü (TSE)'nün belirlediği standartlara, yönetmeliklere ve başbakanlık genelgeleleri dikkate alınmaktadır.

Türkiye'de en çok gündemde olan ulaşılabilirlik 2005 yılında çıkarılan 3578 sayılı Özürlüler Kanunu olarak bilinen Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun ile gündeme gelmiştir. Bu kanunda yer alan geçici 3. madde büyükşehir belediyelerin ve belediyelerin toplu taşıma hizmetlerinin sakatların erişilebilirliğine uygun olarak düzenlenmesi için gerekli tedbirleri alacağını belirtmektedir. Kanunun yürürlüğe girdikten itibaren 8 yıl içinde (daha öncesinde bu süre 7 yıl olarak kanunda yer almaktaydı. 2012 Temmuz ayında bu sürenin dolmasına günler kala yeni kanunla 8 yıla uzatıldı) sakatlar için erişilebilir duruma getirileceği 2012 tarih ve 6353 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda belirtilmiştir. Önceki kanun maddesine göre süre bir yıl uzatılmış görünmesine karşın uygulamada 3 yıla çıkabilecek tarzda bir esneklik getiren madde bulunmaktadır. Ek fıkra: 4/7/2012-6353/34 maddeye göre erişilebilir hale getirilip getirilmediği denetlendiğinde ve denetleme sonunda kanuna uygun davranılmadığı ortaya

çıktığında belediyeye düzenleme yapması için iki yıl daha süre tanınmaktadır.

1985 yılında çıkarıldığında 3194 Sayılı İmar Kanunu, mekânların sakatlara uygun hale getirilmesine yönelik herhangi bir madde içermemektedir. On iki yıl sonra sakatlara yönelik mekânsal düzenlemeler kanuna ek yapılarak eklenmiştir. 1997 yılında çıkarılan 572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan eklemelerde fiziki çevrenin sakatlar için ulaşılabilir ve yaşanabilir kılınmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. 572 Sayılı KHK'ye göre fiziksel çevrenin sakatlar için ulaşılabilir ve yaşanabilir olması için imar planlarında, kentsel sosyal teknik altyapıda Türk Standartları Enstitüsünün belirlediği ilgili standartlara uyulması zorunludur. Geçici 9. madde ile düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için imar yönetmelikleri ve kamu binaları ile ilgili mevzuatta 1998 yılına kadar değişikliklerin yapılmasından Bayındırlık ve İskân Bakanlığını sorumlu tutulmaktadır. Fiziki çevrenin ulaşılabilir hale getirilmesinin 572 Sayılı KHK ile İmar Kanununa yapılan eklemeler ile 1997 yılında zorunlu hale geldiği görülmektedir. Ama uygulamada buna ilişkin çalışmalar görmek pek mümkün değildir. Mekânsal düzenlemelerin yapılmasına ilişkin çeşitli yönetmelikler ve başbakanlık genelgeleleri de bulunmaktadır. Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkilî Yönetmeliği ve Başbakanlığın Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Özürlülerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi ile İlgili 2006/18 Sayılı Başbakanlık Genelgesi doğrudan mekânsal düzenlemelere ilişkindir. Genelge, toplu taşıma araçlarının,

kamu binalarının ve açık alanların sakatlar için erişebilir hale getirilmesine yöneliktir.

Herkesi kapsayacak mekânsal çözümler üretmek mekân kullanıcılarını iyi tanımayı, fiziksel özelliklerini ve kapasitelerini bilmeyi gerektirmektedir. Ulaşılabilir yolların, açık kentsel mekânların, kamu binalarının dışında barınma, işyeri, eğlence veya alışveriş mekânları olarak kullanılan kapalı mekânlar da bulunmaktadır. Onun için tüm bu mekânların bütünlüklü ve birbiriyle uyumlu olarak düzenlenmesi sakatların mekânda rahat hareket etmelerini sağlayabilir.

“Fiziksel çevrenin düzenlenmesine ilişkin olarak engelsiz mekân tasarımı birbirini tamamlayan şu üç ortamda da birbirini tamamlayacak biçimde geçerlidir:

- *Kentsel mekânlar: Sokaklar, meydanlar, parklar vb. açık yeşil alanlar*
- *Bina mekânları: bina içleri*
- *Bunların birbirlerine geçiş alanı olan bahçe bina girişi vb. binaya bitişik çevre” (Kaplan vd., 2010: 1).*

YÖNTEM

Çalışmada sakat bireylerin kentsel mekânla olan ilişkilerine bakılmıştır. Kentsel mekânla nasıl ilişki kurdukları, bu ilişkinin belirleyicilerinin neler olduğu mevcut koşullar da sakatlık ve kentsel mekân arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesine çalışılmıştır. Araştırma alanı hem nüfus hem de nüfus içindeki sakat oranının %22 ile Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bulunan İstanbul ile sınırlandırılmıştır. İstanbul'da ikamet eden görme ve ortopedik yitimi olanlar ile alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, sakatlık ve kentsel mekân dinamikleri ve bunların ilişkileri etrafında kurgulandığından, bunları anlamaya yönelik olarak niteliksel yöntem tercih edilmiştir. Alan araştırmasında niteliksel yöntem, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Sakatlık çalışmalarında sakatların seslerinin duyulmasının gerekliliğinden hareketle sakatların sorunlarının, sakatların deneyimleri ışığında ele alınması yoluna gidilmiştir. Bu yol, sakat bireylerin deneyimlerinin aktarılması ve belirlenen sorun/soru etrafında sakatların kendilerini nasıl ifade ettikleri, bunu nasıl deneyimledikleri görüşmeler ile anlaşılmasına çalışılmaktadır. Görüşme yapılan körlerle ve ortopedik sakatlarla kartopu yöntemi ile temas kurulmuştur.

Veri Toplama ve Çözümleme Tekniği

Veri oluşturmada teknik olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, rehber bir görüşme formu ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme formu görüşme süresince başvurma ve kontrol aracı olarak kullanılmıştır. Görüşmenin sağlıklı ilerleyebilmesi konunun dağılmaması için yarı yapılandırılmış görüşme rehber formu kullanılmıştır. Tüm görüşmecilere sorular aynı sıra ile ve aynı tarzda sorulmamıştır. Görüşmenin seyrine göre, katılımcının anlatımlarına göre rehber soru formu çerçevesinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

Veri Analizi

Öncelikle kaydedilen görüşmeler yazılı hale getirilmiştir. Yapılan 19 görüşmenin 17 tanesi görüşme tekniğine uygun olduğundan dikkate alınmış diğer iki görüşme elenmiştir. Deşifreler araştırma amaçlarına uygun olarak analitik

kategorilere ayrıştırılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formunda belirlenen kategoriler görüşmelerin biçimlendirmesinde yardımcı olmuştur. Böylece ham veriler başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bir soruya verilen tüm cevapların dökümü yapılarak araştırma konusunun ana kavramları ve görüşülenlerin anlatılarından çıkarılan kavramlar temel alınarak kodlama yapılmıştır. Birbirine benzer anlamları içeren veriler aynı kodlar altında düzenlenmiştir. Kodlama sürecinde verilerin özgünlüğünün korunmasına ve veri kaybı olmamasına dikkat edilmiştir (Pınarcıoğlu, 2011: 118).

BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular demografik ve kentsel mekâna ilişkin bulgular olarak verilmektedir. Demografik bulgularda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durumları, oturdukları semte dair bilgiler yer almaktadır. Demografik bilgilerin ardından kentsel mekâna ilişkin katılımcıların anlatımları verilmektedir. Katılımcıların anlatımları, doğrudan, ortaklaştıkları veya farklılaştıkları görüşleri/deneyimleri, kendi anlatımları ile verilmektedir. Anlatımları arasında aktarımların değerlendirmeleri yapılmaktadır.

Katılımcılara ilişkin demografik bilgilere baktığımızda, katılımcıların 7'sinin kadın 10'unun erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan sadece 4'ü evli olup birisi boşanmış, birisi eşini kaybetmiş diğerleri ise bekârdır. Burada ilginç bir durum evli olan 4 kişi kör olan katılımcılardır. Ortopedik sakatlardan sadece bir kişi evlenmiş, o da eşinden ayrılmıştır. Yaş dağılımlarına baktığımızda ise 31-50 yaş arasında 13 kişinin olduğu görülmektedir. Bunlara ilişkin tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Katılımcılarının Cinsiyeti

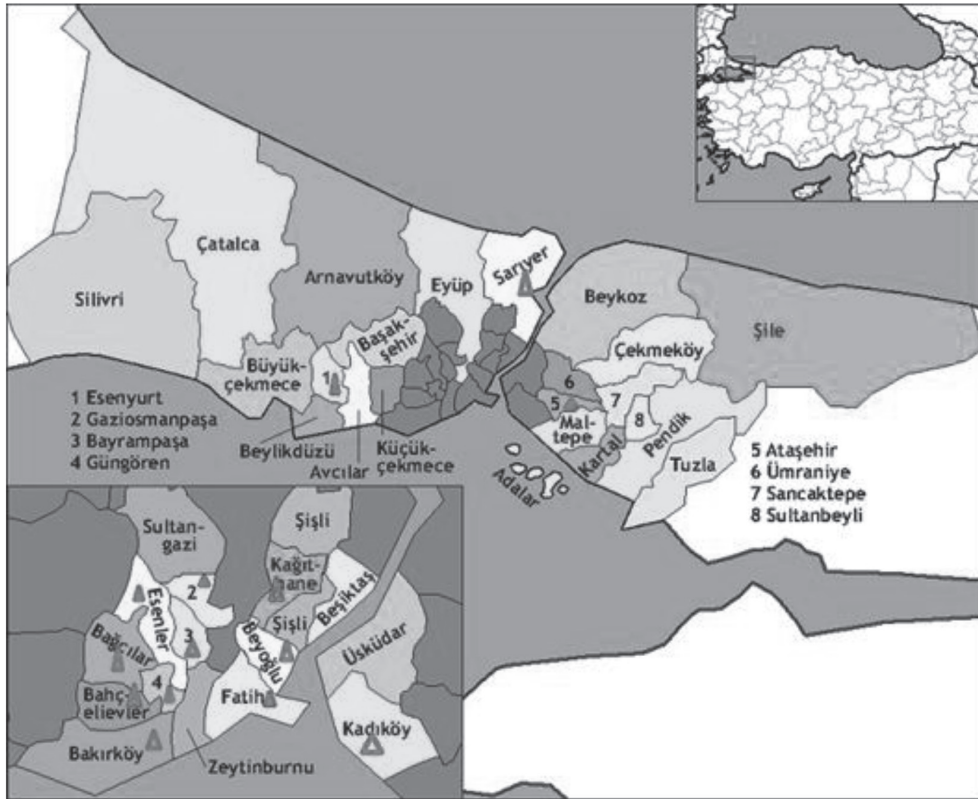
	Kadın	Erkek	Toplam
	7	10	17

Tablo 2. Araştırma Katılımcılarının Yaş Dağılımı

Görüşülen	17 yaş	18-30 yaş	31-40 yaş	41-50 yaş	51-60 yaş	61-70 yaş	Toplam
Kadın	-	1	6	-	-	-	7
Erkek	1	-	3	4	2	-	10

Tablo 3. Araştırma Katılımcılarının Medeni Durumu

Görüşülen	Evli	Bekâr	Boşanmış	Eşi ölmüş	Toplam
Kadın	-	6	-	1	7
Erkek	4	5	1	-	10

Şekil 1. Araştırma Katılımcılarının Oturdukları Semtlere (İlçelere) Göre Dağılımının Harita Üzerinde Gösterimi

Tablo 4. Araştırma Katılımcılarının Oturdukları Semtlere (İlçelere) Göre Dağılımı

Oturulan Yere Göre Dağılım	
Ortopedik	Kör
Gazi Osman Paşa	Bahçelievler
Esenler (2)	Esenyurt (Kıraç) (2)
Aksaray (Fatih)	Bakırköy
Bayrampaşa	Ayazağa (Sarıyer)
Hasköy (Beyoğlu)	Kağıthane
Güngören	Ümraniye
Fatih	Bağcılar
	Kadıköy

Katılımcıların oturdukları ilçeler kırmızı ile işaretlenerek gösterilmiştir.

Barınma-Alışveriş-Boş Zaman

Bireylerin uğradığı bazı yeti yitimleri kimi mekânsal düzenlemeleri bireyin kullanabilmesi için zorunlu kılmaktadır. Gerekli düzenlemeler ya da uygun tasarımlar yapılmadığında mekânlar kullanılamaz hale gelmektedir. Sakat bireylerin de öncelikle barınma olmak üzere alışveriş ve boş zamanlarını geçirdikleri mekânların nasıl olduğu önemlidir. Böylece en temel mekânlarda sakatların nasıl bir var olma deneyimleri yaşadıkları ortaya konabilir. Bu mekânlar bir yerde bireye özel mekân düzenlemelerini de gerektiren mekânlardır.

Barınma için kullanılan evlerin sakatların yeti yitimlerine göre düzenlemesi gerekliliği özellikle tekerlekli sandalye kullanıcısı olan katılımcılarda kendini önemli bir ihtiyaç olarak ortaya koymaktadır. Barınma koşullarının düzenlenemediği durumlarda sakat birey ev dışına çıkamamakta ya da büyük zorluklarla çıkabilmektedir.

Ev dışına çıkamamak da sakat bireyin pek çok şeyden uzak kalması anlamına gelmektedir.

“3. Katta oturuyorduk biz, okulda bize uzaktı. Hem gidip gelmek hem de 3. katta aşağı in çık in çık kollarım iyicene soyuldu, yoruluyordu. Annem götürüp getiriyordu kendim gidip geliyordum. (şimdi)... birinci kat (E., Erkek,17).”

“Bizimki yüksek, burası giriş, rahat girip çıkıyorum. 5 altı merdiven var. Belediyeden de izin aldım kaldırımında şey yaptım, garaj yaptım. Bunu (tekerlekli sandalyesini gösteriyor) dışarı bırakıyorum, oturuyorum, arkadaşlar çıkarıyorlar. Bu bayağı ağır bu motordur, normal sandalyeye binıyorum çıkarıyorlar” (O., Erkek, 44).

Ev içinde tekerlekli sandalye kullanmayan bir katılımcı ev içinde ellerini kullanarak hareketini sağladığını belirtmektedir. Evlerin tekerlekli sandalye kullanıcıları için özellikle giriş katta olması mekânsal erişim anlamında kolaylık sağlamaktadır.

“...ben evde kullanmıyorum tekerli sandalyeyi. Girişte bırakıyorum, ellerim üzerinde çıkıp giriyorum yani... giriş katta oturuyoruz” (N.N., Kadın, 40).

“Ben 10 yaşına kadar hiç dışarı çıkmadım. Hep, bizim ev 3 katta olduğu için, hep şey yapardık hep bizim bir de otoban vardı önünde, hep arabaları izlerdim. Bir de şey vardı müzik, müzikli bir kafe vardı. Hep oradan müzik dinlerdim. Hep orada halay falan çekerlerdi, onları izlerdim. Bir de Çamlık otomotiv diye bir yer vardı. Orda arabaları izlerdim” (E., erkek, 17).

Görme yeti yitimi olan bir katılımcı ise evin küçük olmasından dolayı eşyaların kendini engellediğini belirtmektedir.

“Sadece kapının girişine konulan büyük eşyalar geçişimi engelliyor. Ev küçük kaldığım oda da küçük olunca büyük bir nesne konulduğu zaman bu beni engelliyor. Kendi odama giderken mesela zorlanıyorum. Neden diyeceksiniz? Çünkü elektrik süpürgesi tam kapının ağzında” (Ö., Erkek, 31).

Mekânsal olarak her alandaki düzenleme sakatların dışarıya çıkmasını toplumsal ilişkilere bir şekilde dâhil olmasının temel koşullarını sağlamaktadır. Sakat bireyin evinin özellikle tekerlekli sandalye kullanıcısı katılımcılar için giriş kat olması dışarıya çıkış için çok önemlidir. Bir katılımcının kendi başına 10 yıl sonra dışarı çıkmasının giriş katına taşınmaları ile olduğunu belirtmesi bu açıdan çok anlamlıdır.

Alışveriş yapılan yerler arasında öne çıkan marketlerden alışveriş yapma konusunda katılımcılar fazla zorlukla

karşılaşmadıklarını belirtmektedirler. Alışverişi kendisi yapan katılımcılar özellikle tanıdık marketleri tercih etmektedirler.

“Zaten hemen geliyorlar sağolsunlar. Hani ne istiyorsak onlar o reyonu götürüyorlar, alacaklarımızı alıyorlar. Hatta kapıya kadar da yolcu ediyorlar bizi sağolsunlar. Öylelikle halledebiliyoruz” (B., Erkek, 39).

“(alışverişi) Bende yapıyorum kardeşimde yapıyor en çok her şey memleketten geliyor, gidip alıyorum, et olsa, peynir olsa, bal olsa satıyorlar gidip alıyorum” (O., Erkek, 44).

Alışveriş yapılan yerlerin evlere de hizmet vermesi katılımcıların da kullandıkları bir kolaylık olarak görülmektedir. Onun dışında marketlerde yardım edilmediği durumlarda ise kendileri yardım isteyerek alışverişlerini yapmaktadırlar.

“(alışverişi) Ben de yaparım, eşimde yapar. Apartman görevlisine yaptırırız. Sizin evde nasılsa bizim evde de aynıdır. (markete girince) sesleniyorum yardım istiyorum. Şunu şunu şunu isterim, zaten tanıdık marketler olunca sorun yok. zaten kapıda karşılıyorlar” (C., Erkek, 56).

Katılımcıların boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri kullandıkları mekân açısından önemlidir. Katılımcıların boş zaman faaliyetlerine baktığımızda derya, sinema vs. görmekteyiz. Fakat ortak nokta olarak her iki sakat grubunda da bilgisayar başında internet aracılığı ile boş zaman değerlendirmenin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

“Ben kitap okurum... öyle gider işte. Şimdi İnce Memed’in kitapları var onu okuyorum (bilgisayarda seslendirme programları ile dinlemekte)” (A.B., Erkek, 58).

“Bir iki kız kardeşim olsun arkadaşlarım falan gideriz geliriz yani. Televizyon, internet, bilgisayarda arkadaşlarla falan sohbet ediyorum. Bir işim olursa bilgisayar üzerinden onu yaparım” (N.N., Kadın, 40).

“Dernekte, evde olduğum müddetçe bilgisayar başında” (S.D., Erkek, 49).

“Valla şimdi biz görme engelliler dernekte en fazla, işimiz yoksa boşsak, yapacak bir işimiz yoksa domino oynamayı çok seviyoruz. ...çoğu zaman dernekte oluyoruz. ... İşte bilgisayarımız var, konuşan sistemli, roman dinliyoruz, arkadaşlarla konuşuyoruz programlarımız var” (B., Erkek, 39).

“... işte buraya(derneğe) geliyorum, arkadaşlarıma gidiyorum... ya da bilgisayar başındayım” (F., Kadın, 39).

“Çalışmadığım zamanlarda... benim evde Kur'an sidi(cd)lerim falan var. Onları dinlemeye çalışıyorum veya işte kız kardeşim var, ona kitap okutturmaya çalışıyorum veya derneğe geliyorum” (H., Kadın, 31).

“Hafta sonları burada, dernekte, çoğunlukla geldiğim yer burasıdır. Gündüz buradayım, akşam evime gidiyorum. Pazar da dahi hemen hemen her gün buradayım. ... Burada ortam buluyorum. İstanbul Özürlüler merkezi Tophane'de var ama eski tat yok.. Ben de bıraktım” (Ö., Erkek, 31).

Özellikle boş zaman değerlendirmesinde seçilen mekânlardan olan dernekler kendisi gibi olan arkadaşlarla buluşma ve rahat hareket edebilme yeri olduğu için katılımcılar tarafından tercih

edilmektedir. Tanıdık bir mekân, arkadaşları ile toplandıkları bir mekân olarak tercih edilen derneklerin yanı sıra evde bilgisayar başında zaman geçirmek de tercih edilmektedir. Pek çok kurumun sakatlara yönelik bilgisayar kullanımına yönelik kurslar düzenlemeleri, sanal ortamda sakatların kendilerini ifade ettikleri alanların artışı katılımcıların anlatımı ile paralellik göstermektedir.

Bunun gibi boş zamanlarını değerlendirmek için yapmak istedikleri etkinlikler mekânsal olarak yetersiz olduğundan zor durumda kalanlarda olmaktadır. Kendisi kalça çıkığı olan katılımcı tekerlekli sandalye kullanıcısı bir arkadaşı ile sinemaya gittiğinde karşılaştıklarını şöyle anlatmaktadır;

“Bir sene önce falan Forum İstanbul'da sinemaya gittim, tekerlekli sandalyede bir arkadaşım. ... Sinema sahnesi engelliye uygun değil. Gittik sahnenin oturma koltuklarının en başında yani aşağıda seyretmek zorunda kaldık. Kafamız yukarıda böyle” (N.A., Kadın, 35).

Görme ve ortopedik yeti yitimi olan katılımcılar yeti yitimleri farklı olmalarına rağmen çoğunlukla dolaşma, zaman geçirme ve alışveriş için sürekli kullandıkları, rahat edebildikleri mekânları kullanılmaktadır. Sürekli kullanılan mekânlar katılımcılara bazı avantajlar sağlamaktadır. Mekânlarda tanınmış olmaları, geliş-gidişi belli bir düzene oturtmuş olmaları, tanınmaları ve bilmeleri gibi avantajlar mekânda rahat hareket etmelerini getirmektedir.

Ulaşım

Kentsel mekânda bulunabilmenin önemli bir aşamasını mekâna ulaşabilme oluşturmaktadır. Mekânların

ulaşılabilirliği kentsel mekânda bulunan, bulunmak isteyen herkes için önemlidir. Ama mekânsal ulaşılabilirliğe ilişkin düzenlemeler “normal” bireylere göre gerçekleştirildiğinden yeti yitimli bireyler zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ulaşılabilirliğin sağlanamaması durumunda, yeti yitimli birey belirli mekânların dışına çıkamamakta, farklı mekânlarda bulunamamaktadır. Kısacası “normal” bir birey gibi mekânlara ulaşmamaktadır. Kentsel mekânlara ulaşamama erişebilirliği de kısıtlamaktadır. Bu kısımda, katılımcılara ulaşımını, nasıl sağladıkları ve nelerle karşılaştıklarına yönelik sorulara verdikleri cevaplar yer almaktadır. Kaldırımlar, yollar, ulaşım araçları ulaşımı oluşturan öğeler olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmeye katılan sakatlar, günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukların başında ulaşım ile ilgili zorluklar olduğunu belirtmektedirler. Ulaşım zorluklarını ise anlatımlarından yola çıkarak toplu taşıma araçlarından, kaldırımlardan ve buraları birlikte kullanmak durumunda oldukları “normal” bireylerden kaynaklanan zorluklar olarak ayırmak mümkündür.

“Kaldırım üzerlerinde işte işgaller söz konusu. Bu işgaller bizim rahat yürümemize engel oluyor. Daha çok yolda yürümeye kalkıyoruz, yolda da trafik, arabalarla büyük sorun yaşıyoruz” (S.D., Erkek, 49).

“Fatih’de oturuyorum evim buraya yakın ama evden çıktığım zaman buraya gelene kadar bir sürü duvarlarla gidip geliyorum. Çünkü ulaşım gerçekten (zor) benim için. Zaten ulaşım falan yok. Otobüse falan binemiyoruz. Var, rampalı otobüsler

var ama bindiğin zaman yani rampalar böyle dik olduğu için kayıyor arabalar. ...otobüsler var ama bindiğin zaman yani rampalar böyle dik olduğu için kayıyor arabalar. Geçen bir tane ağabeyimiz düştü ve kafası yere vurdu” (N.N., Kadın, 40).

Tekerlekli sandalye kullanıcısı olan katılımcının otobüsleri tercih etmemesinin temel nedeni kendilerine uygun olmamasıdır. Rampalı otobüslerin olmasına rağmen kaldırımlardan kaynaklı olarak rampanın gerektiği gibi kullanılmaması otobüse binmeyi zorlaştırdığı gibi kazalara da neden olmaktadır.

Kimi katılımcıların belirttiği gibi çeşitli mekânlara ulaşmaya çalışırken kaldırımlara, otobüslere ilişkin sorunlarla karşılaşmalarının yanı sıra buraları birlikte kullanmak zorunda oldukları “normal” bireyler tarafından da engellenmektedirler. Sakatların, “normal” bireyler tarafından engellenmesi mekânsal ve ulaşım araçlarında sakatlara göre düzenlemelerin yapılmaması da ulaşılabilirliği zorlaştırmaktadır.

“Zorluklarımız... işte ulaşım zorlukları ondan sonra ıı bastonumuzla işte yürürken insanların çok böyle hareketli olup böyle bize çarpmaları. Ne bilim işte duyarsız olmaları tabi duyarlı insanlarda var. Ama duyarsız daha çok var. Örneğin yolda gidiyorsun elinde baston. Adam geliyor bir vuruyor, bastonu tepetaklak gönderiyor. Ondan sonra bu zorluklarımız var işte ulaşım zorluklarımız var. Arabaya inip binerken zorluk yaşıyoruz. ... metrobüsü ağırlıklı kullanıyorum. Boğaz köprüsüne kadar metrobüsle gidiyorum oradan da öğrendim yolu sallana sallana kimse olmasa da gidebiliyorum,

yani kimseye de gerek duymadan gidebiliyorum. Bazen karşıdan karşıya geçişlerde zorlanıyorum orada da insanlar genelde yardımcı oluyorlar zaten” (A., Erkek, 41).

“Valla kimisi diyor ki “kardeşim görmüyorsun senin sokakta ne işin var?” diyor ben de “senin ne işin var?” diyorum. Böyle önlerine bakmayıp ellerinde telefon, böyle küt diye çarpıyorlar, ellerine çarpıyorlar. Ben böyle, yürümediğim halde bile çarpıyorlar. ... Hiç kimse dikkat etmiyor önüne bakmıyor. Tepesine çıkıyor insanların. İnsanlar otobüse inip binerken de itiyorlar. Ondan sonra yardımcı olanda oluyor... yani toplu taşımlara inip binerken çok zor oluyor. Kaldırımlara gelince artık kaldırım diye bir şey kalmadı. Kaldırımda her gün bir kaldırım yıkıp döküyorlar. Sağlamlar üstüne de araba çekiyorlar” (F., Kadın, 39).

Katılımcı, diğer kullanıcıların sakatları kentsel mekân kullanıcıları olarak görmediklerini de deneyimleri ifade etmektedir.

“Bize ait işaretlerin olduğu yerde zorlanmıyorum ama Kadıköy meydanında henüz yapılmadı. ... Kalabalık zorlaştırıyor... Kalabalık sorun. İnsandan başka engel yok meydanda” (Ö., Erkek, 31).

“Otobüslerimiz(le) normal bir insanın sürdüğü yaşamları sürüyoruz tek başımıza. Ama tabi zorlukları yaşıyoruz. Mesela özellikle kaldırımlarda çok sorun yaşıyoruz... Kaldırımlar en rahat yürüebileceğimiz yerler. Arabalarını koyuyorlar, direkler dikiyorlar, gelişigüzel tabela koyuyorlar. Lokantanın önünden geçiyorsun, içerisi yetmiyor, dışarıya

atıyorlar masalar, sandalyeler. Tabi çarpıyorsun. yukarıya tabelayı alçak asıyorlar, yürürken kafanı çarpıp vurabiliyorsun” (B., Erkek, 39).

Kaldırımları kullanamadıkları için taşıt yolunu tercih eden katılımcılar buranın kaldırımıma göre daha az tehlikesinin olduğunu, en azından bir uyarıcı olabileceğini (arabanın korna çalması gibi) belirtmektedirler. Yolu tercih etmelerini kaldırımlarda karşılaştıkları zorlukların bir sonucu olarak, bir çözüm yolu olarak anlatmaktadırlar. Katılımcılardan hem tekerlekli sandalye kullanıcısı hem de körlerde kaldırımı tercih etmeleri farklı yeti yitimleri olmalarına karşın benzer sebeplere dayanmaktadır.

“Caddede yürüyorum ben genelde. Diyorum “en azından kulağım duyuyor” diyorum. Kaldırımı hiç kullanmıyorum. ...en azından araba geldiğinde korna çalınca daat diye ben duruyorum, araba çekip gidiyor. Ama kaldırımda hayatta yürüyemiyorum. ... Birde ağaç dikiyorlar küt diye kafanı çarpıyorsun. Tabela çakıyorlar ortaya ondan sonra bir şey kocaman bir şey dikiyorlar beton koyuyorlar dizini ayağını çarpıyorsun. Rastgele koyuyorlar yani. Onun için... araba daha iyi... Kaldırımda gidemiyorum ben ya şey ortaya çukur eşiyorlar düşüyorsun, baston kullansan bile. Her gün bir şey oluyor sürekli kaldırımlar eşip döktükleri için kaldırımda gitmeye korkuyorum yani öyle bir fobim var yani. Çok korkarım” (F., Kadın, 39).

“Çünkü kaldırımda, kaldırımlar var ama o kaldırımları kullanamadığım için ne yapabilirim caddeden gitmek zorundayım... Normal yoldan gittiğin zamanda önüne baksana

*mahsustan mahsustan derken dik-
kat etmeden ışıklar yanıyor mese-
la ışıklar tam olarak yanmadan bir
dakika çünkü arabalar geçiyor ya-
ni vatan caddesi özellikle ben çok
korkuyorum. Yani hep dediğim gibi
eve gidip geldiğimde işe gidip geldi-
ğimde hep dualarla gidip geliyorum
Allah'ım inşallah kabul ediyordur”*
(N.N., Kadın, 40).

Böyle sorunlar yaşanmasını yanı sıra zorluk yaşamadığını söyleyenler de bulunmaktadır.

*“... metroyla geliyorum. ...benim
arabam büyük teker rahatla kullanı-
yorum”* (O., Erkek, 44).

*“Benim gibi bir engelli için zorluk
yoktur. Metroya atladım mı her yere
gidersin... Metroya atla her yere git”*
(E., Erkek, 17).

Otobüslerde ve duraklarda yapılan çeşitli düzenlemeler sakat bireylerin ulaşılabilirliğini kolaylaştırmaktadır. Benzer şekilde belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden ücretsiz faydalanmalarını sağlayan “özürlü kartı”nın olması da ulaşımı kolaylaştırmaktadır. “Özürlü kartı” maddi anlamda kendilerine destek olarak görülmektedir.

*“İETT'nin yaptığı hizmetlerde oto-
büslerle özürlü kartımızla ulaşımı
yapabiliyoruz. Ki zaten öyle olma-
sa ulaşım hiç yeterli olmaz. Ayrıca
otobüslerde yavaş da olsa bir anons
sistemi kondu. Durakları falan söy-
lüyor. Metrolardaki gibi. Onlar bizim
için çok büyük kolaylıklar”* (C., Er-
kek, 56).

Kaldırımlara yapılan rampalar tekerlekli sandalye kullanıcıları ve ayağında, kalçasında protez olup da yükseklikleri kullanmaması gerekenler için önemli

düzenlemelerdir. Bu düzenlemelere ilişkin olarak katılımcıların deneyimleri ve görüşleri şöyledir.

*“Ama kaldırımını kullanamıyorum.
çünkü rampaların önünde arabalar
park ediyor”* (N.N., Kadın, 40).

*“Her yerde rampa yapmışlar ama
ne yazık ki boşu boşuna yapmışlar,
rampa yapmışlar arabayı çekiyor
rampayı kapatıyor”* (O., Erkek, 44).

*“Kaldırımları en aşağı indirmesi la-
zım, rampaları rahat çıkacağımız
gibi yapmaları lazım. Bazı şeylere
gidiyoruz oyun yerlerine gidiyoruz,
bazılarında rampa var bazılarında
yok”* (H.İ., Erkek, 43).

Üst geçit yapılan kimi yerlerde ve metrolara erişim için sakatların kullanımına yönelik olarak “özürlü asansörleri” yapılmaktadır. Bu özürlü asansörlerini kullanan bir katılımcı yaşadıklarını anlatarak, işlerini kolaylaştırmadığını farklı bir şekilde yine zorlaştırdığını ve yapmış olmak için yapılanların ise daha büyük zararlara yol açtığını belirtmektedir.

*“...biz metrobüse biniyoruz arka-
daşla tekerlekli iskemle. Asansörün
ee anahtarı güvenlik görevlisinde,
yağmur yağıyor gidiyorsun güvenlik
görevlisini arıyorsun, anahtarı ala-
caksın niye alacağını da ona açık-
laman gerekiyor. ... Alıyorsun bir de
anahtarı ona geri götüreceksin. ...
Eee kapısını açık bırakıyorum yağ-
murda gidiyorum güvenlik görevli-
sine veriyorum anahtarı tekrar gel-
dim, girdik asansöre aşağı indik.
Bindiğimiz kapıdan inmemizde la-
zım, (ama) tam tersi kapı farklı isti-
kamette. Yani ben buradan biniyor-
sam kapı burada. E şimdi tekerlekli
iskemle de arkadaş, kapının dönme*

ihhtimali yok. ...Arkadaşımı kucakladım ayağa kalktı, ben tekerlekli iskemlesini o asansör içinde katladım... ya çok kötü bir görüntüydü de aynı zamanda insanlarda bakıyor bunlar asansör içinde ne yapıyor diye. Neyse düzelttik, asansör(den) arkadaş(ı) çıkardık. ...Yani asansör var tamam. Ama kullanılabilir değil. Giriş kapısıyla çıkış kapısı farklı ve çok da dar. Yani buna benzer çok saçma sapan, alakasız olan yapmış olmuş olmak için yapı(ılan) şeyler oluyor. kişi rampa yapıyor, dimdik yapıyor, ama etrafta koruyucu yok” (A. G., Erkek, 40).

Kentsel mekânda yapılan kimi düzenlemeler ise yapmış olmak için yapılmış düzenlemeler olduğu için sakatların işine yaramadığı hatta işlerini zorlaştırdığı çalışma kapsamında görüşülen katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. İstanbul’da ulaşılabilirlik alanında yapılanların bir bütünlük arz etmediğini bu yüzden bazı yerlerde mekânsal düzenlemeler ile rahat hareket edilebilirken iki adım ileri de hareket edemez duruma gelebilme ihtimalinin çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların neredeyse hepsi bir şekilde, farklı mekânlarda bulunabilmek için yardım almaktadırlar. Katılımcılar için kentsel mekânda yardım almadan bulunmak pek mümkün olmamaktadır. Ulaşılabilirlik konusunda az da olsa yapılanlara rağmen mekânların bütünlüklü olarak tasarlanmamasından kaynaklı ulaşılabilirlik sağlanamamaktadır. Yukarıda katılımcıların bahsettiği gibi kimi yapılan düzenlemeler ya standartlara uygun değil, ya da diğer kullanıcılar tarafından kullanılamaz hale getirilmektedir. Bu durumda yardım alma, yardım isteme, dolayısıyla tek başına kentsel

mekânda bulunamama gibi durumlar söz konusu olmaktadır.

“Caddeleri geçerken muhakkak yardım alıyorum caddeleri kavşakları yardımsız gelmenin imkânı yok. Dediğiniz bu alt yapı buna uygun olursa, sesli ışıklar, yaya geçitleri uygun olursa tabi geçebiliriz. Ama böyle yerler çok çok az. Nadir... yardım alarak(kullanabiliyoruz). tabi o anda yolda kime rastlarsan, belki bir kurumda” (C., Erkek, 56).

“Mecbur arkadaşlar geliyor, yardımı oluyor, kaldırıyorlar, indiriyorlar kaldırımında. kaldırımında yüksek çok yüksek olmasa yine iniyorum... olmazsa mecbur yine aşağı kadar inemişim, bir yerde rampa yapmış...ora kadar geliyorum. Bakıyorum kapatmışlar, mecbur yine 2 yüz metre ileri gidiyorum” (O., Erkek, 44).

Kentsel mekâna çıkabilmek için bir sakatın, öncelikle bu riskleri göze alması gerekmektedir. Karşılaşılabilecek riskleri göze alamayanlar ise evlerine kapanmaktadır. Katılımcılardan birinin vurguladığı bir diğer önemli husus kentsel mekândaki, mekânsal ve insanlardan kaynaklı risklerin özgür düşünmeyi engellemektedir. Sakat olmayan bir kişi gideceği, bulunacağı mekânda nasıl gideceğini nelerle karşılaşılabileceğini çok fazla düşünmez. Kentsel mekânda bulunurken hareket ederken çok farklı şeyler düşünebilir, yapabilir. Ama sakatlara kentsel mekânın yapılışı ve düzenlenişi böyle bir özgür düşünme fırsatı vermemektedir.

“Eğer kişi belli yerden belli yere giderken ben o yere ulaşabilmek için hangi yolları kullanayım diye aklını sadece o yollara veririse, başka bir şey düşünemezse, başka bir

düşünce gelişmediğinden dolayı da bu özgür düşünmeyi engeller. Bu en çok ciddi ortopedik engelli olan, görme engellilerde söz konusu durum bu. Kişi bir görme engelli, işte nerede bir elektrik direği var, nerede bir ağaç var, nerede bir kaldırım var, gibi düşünürse kişi; mesela düşün hiçbir engeli olmayan bir kişi, işte bir yerden bir yere giderken, tek başınayken aklına birçok şey geçirebilir, düşünür, yapar. Ama sizin sorunuz sadece erişebilirlik... ilgiliyse haliyle düşünce yapınızı da bir gelişmemelik söz konusu oluyor. Nereye olursa olsun gitmek istediğiniz her yerde önünüzde bir engel varsa, haliyle bu yaşam alanınızı çok ciddi kısıtlıyor, anlamına gelir. Kısıtladığı içinde haliyle dört duvar arasına hapsediyoruz. Yani Bir nevi cezaevi hayatı yaşanmış oluyor” (A.G., Erkek, 40).

“Bir de sürekli değişim oluyor. Kent- sel değişim olduğu için sürekli değişim şöyle bir şey oluyor bundan bir sene önce gittiğimiz yere bir sene sonra gittiğimiz de çok büyük değişiklik hissediyoruz ve ya başka bir yere geldik zannediyoruz... Yani bir defa değişiklik yapılırsa da öyle kalsa sorun değil ama sürekli bir şeyler değişiyor. Kaldırımlar sürekli yenileniyor yollar sürekli değişiyor, yenileniyor cadde düzenlemeleri yapılıyor. Sürekli değiştiği için bu bizi zor durumda bırakıyor. Tabi gittiğimiz yerde yabancılaşma çekiyoruz. ... bize sorun çıkarıyor” (S.D., Erkek, 49).

Mekânda sürekli bir değişikliğin olması da katılımcıların belirttiği gibi çeşitli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle mekâna yabancılaşma ve özgür düşünememe görüşmeye katılan

sakatları mekânsal olarak sınırlandıran temel özellikler olmaktadır. Bir katılımcı mekânsal düzenlemelerle ilgili olarak sorulan soruya şöyle cevap vermektedir;

“Hayatın içinde daha rahat olmak istiyoruz” (N.B., Kadın, 34).

Katılımcıların karşılaştıkları yapıları çevre ve mekânsal düzenlemelerle ilgili olarak karşılaştıkları sorunlar hayatlarını zorlaştırmaktadır. Bir anlamda katılımcının ifade ettiği gibi hayat mekânlar içinde yaşanmaktadır. Hayatın içinde rahat olmak demek bir anlamda mekânlarda rahat hareket etmek, “nasıl” sorusunu düşünmeden mekânlarda bulunabilmektir.

SONUÇ

Günlük yaşamın çeşitli aktivitelerinin gerçekleştiği kentsel mekânlar “normal” bedenlere göre inşa edilmiştir. Bu yüzden “normal” ölçülere sahip olmayan, işlevlerini yerine getiremeyen bedenler kentsel mekân ve toplum tarafından sakatlanmaktadır. Bir apartmanın girişine sadece merdiven konulması binanın sadece merdiven kullanma yetisine sahip olan insanları kabul ettiğini göstermektedir. Bu merdivenlerin herhangi bir sorun teşkil ettiğini aklına bile getirmeyen bireylerden oluşan toplum yeti yitimi bireyleri görmezden, bilmezden gelmektedir.

Yeti yitimleri ile kentlerde tek başlarına varolmaya çalışmak birilerine bağımlı olmadan kentte bulunmak, hareket etmek, bir yerlere gitmek, çeşitli zorlukları göze almakla eş anlamlıdır. Ama bu zorluklar “normal” sayılan bir bireyin karşılaşılabileceği zorluklara ek olarak sadece yeti yitimlerinden dolayı karşılaştıkları zorluklardır. Bir anlamda

mekânsal ve toplumsal olarak yeti yitimli olanlar cezalandırılmaktadırlar. Birilerine bağımlı olmadan hayatın genel akışına kentsel mekâna katılabilmek için mekânsal erişimin her anlamda önemli olduğu katılımcıların deneyimleri ile vurgulamaktadır.

Ayrıca kentsel mekânın bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerektiği, sadece bir caddenin veya bir binanın erişilebilir hale getirilmesinin zorlukları azaltmadığı görülmektedir. Kentsel mekânda yapılan düzenlemelerin işlevsel olabilmesi kentsel mekânı kullanan diğer bireylerle de ilgilidir. Yapılanları etkisiz hale getiren bireyler sadece mekânsal anlamda bir düzenlemeyi yok saymamakta yeti yitimli bireyi sakatlamaktadır. Onun bağımsız hareketine engel olmaktadır. Bulgular değerlendirildiğinde mekânsal düzenlemelerden kaynaklı olarak yeti yitimli bireyler bağımsız hareket etmekte zorlanmakta, hatta kimi zaman evin dışına dahi çıkamamaktadırlar. Kentsel mekân kolaylaştırıcı değil zorlaştırıcıdır. Günlük yaşamlarında kentsel mekân başlı başına bir sorun olarak çıkmaktadır. Ulaşımında yaşanan sorunların bir kısmı düzenlemelerin bütünlüklü değil, parçası olmasının yanı sıra toplumun diğer üyelerinde bir farkındalığın oluşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Mekân toplumsal ilişkilerle birlikte yeti yitimli birey için aşılmaz engeller haline gelebilmektedir. Sakatların kentsel mekânlarda yaşadıklarının karşılaştıkları zorlukların “doğal” olarak algılanması, kentsel mekânda ve toplumsal ilişkilerde herhangi bir sorun görülmemesi aksine yeti yitimli bireyin sorunlu görülmesi değişimin zorluğunu da göstermektedir. Bir bakıma, bu yüzden, sakatlar kendileri gibi olanlarla

daha rahat edebildikleri evlerinde, bilgisayar başında veya derneklerde olmayı tercih etmektedirler. Kentsel mekân aynı zamanda sakat bireyler için, tüm bunlarla birlikte, kullanamama-engellenme ile “doğal” bir ayrıştırma sürecinin de ifade etmektedir.

Tüm zorluklara karşı kentsel mekâna çıkan çıkabilen yeti yitimli bireyler bulunmaktadır. Ama yeti yitimli birey binaya girmek istediğinde merdivenlerin önünde sakat olmaktadır. Merdivenleri aşamaması ya da ayaklarını kullanarak oradan çıkamıyor olması mekân ve toplum karşısında onu “normal” bireylerden farklı kılmaktadır. Toplumsal olarak yok sayılan, acınan, sakatlar toplumsal ve mekânsal örgütlenişin birer kurbanıdır. Ama toplumsal olarak örgütlenişin mekânsal tasarımın tüm farklılıkları, bedensel yeti yitimlerini kapsayan, kucaklayan bir şekilde olmaması hata olarak değerlendirilmez. Merdiven çıkamama, yürüme yetisi olmayan bireyin trajik bir sonu/sorunu olarak görülür.

Finkelstein (1981)'in bahsettiği öyküdeki² gibi bir kentin tüm insanların tekerlekli sandalye kullanıcısı olduğu bir topluma “normal” bir insan katıldığına olabilecekleri hayal etmek gerekir. O zaman sakatlığın kişinin bedenindeki yeti yitiminin bir sonucu olarak değil toplumsal ve mekânsal olarak

2 Finkelstein yazısında, tekerlekli sandalye kullanıcısı olan ortopedik yeti yitimi olanlardan oluşan bir kentin kurulmasını ve bu kente sonradan gelen az sayıdaki “sağlam” insanın ilişkisini anlatır. Sağlamların kentsel mekânda, evlerde işyerlerinde rahat hareket edememelerini, bundan kaynaklı iş verilmemesini ve bunu düzeltmek için sakatlar, sağlamların topluma adaptasyonunu sağlamasını sağlamak üzere getirdikleri önerileri ve uygulamaları anlatır.

varolduğu görülebilir. Bir katılımcının (N.B., Kadın, 34) belirttiği gibi yeti yitimi bireylerin hayatın içinde daha rahat olmalarını sağlayabilecek şekilde mekansal ve toplumsal örüntüyü yeniden oluşturmak yenilemek gerekmektedir. Bunun için de kentsel mekânlardan başlanabilir.

KAYNAKÇA

Aközer, E. (2007). Özgürleştiren tasarım, *Dosya 04, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten* 46, Ocak(7), 7-9.

Alver, K.(2007). *Steril hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları.

Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 6353 S.(2012).

Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname, 572 S.(1997)

Braddock, D. L., Parish, S. L. (2011). Sakatlığın kurumsal tarihi, sakatlık çalışmaları, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.101-187). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Burcu, E. (2007). *Türkiye’de özürü birey olma, temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Demircioğlu, M. (2010). *Üretim sürecinde sakat emeği*, İstanbul: Kibele Yayınları.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü). (2002). *Özürüleri araştırmasının temel göstergeleri türkiye özürüleri araştırması*, Ankara: DİE Matbaası.

Finkelstein, V. (1981). Sakatlığı yadsımak ya da yadsımamak, Erişim 15 Mayıs 2012, <http://www.sakatlikcalismalari.net/2009/10/vic-finkelstein-ingilterede-sakat.html>

Gleeson, B. (2011). Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi?, D. Bezmez,

S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.362-384). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gottdiener, M. (2001). Mekan kuramı üzerine tartışma: kentsel praksise doğru, H. Ç. Keskinok (Çev.) *Praksis*(2), 248-269.

Gül, İ. I. (2008). Bir hak mücadelesi alanı olarak engellilik ve engellilerin haklarına ilişkin birleşmiş milletler sözleşmesi, *Öz-Veri Dergisi*, 5(2), ss.1233-1249.

H/copower (t.y.). *Models of Disability*, Erişim 24 Haziran 2011, <http://www.copower.org/models-of-disability.html>

H/disabled-world.(2010). *Definitions of The Models of Disability*, Erişim 24 Haziran 2011, <http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php>

H/ozida. (2010). *Raporlar*, Erişim 24 Mayıs 2010, <http://www.ozida.gov.tr/raporlar/uluslararası/bm/ESCAP/3bildiri.doc>

Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir*, M. Moralı(Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Hughes, B., Paterson, K. (2011). Sakatlık sosyal modeli ve kaybolan beden: bir yeti yitimi sosyolojisine doğru, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.63-80). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Imrie, R. (2011). From universal to inclusive design in the built environment, J. Swan, S. French, C.Barnes, C. Thomas (Ed.), *Disabling barriers-enabling environments*(2th. ed., ss.279-284), London: SAGE Publications.

İmar Kanunu, 3194 S.(1985)

İnceoğlu, M., Aytuğ, A. (2009). Kentsel mekânda kalite kavramı, *Megaron*, 4(3), ss. 131-146.

Kaplan, H., Yüksel, Ü., Gültekin, A. B., Güngör, C., Karasu, N., Çavuş, M. (2010). *Yerel yönetimler için ulaşılabilirlik temel bilgiler teknik el kitabı*, Ankara: ÖZİDA

Lefebvre, H. (1984). *The production of space*, D. N.Smith(Tr.), Oxford: Blackwell.

Okur, N. (2001). *Özürülere yönelik örgütlenmenin incelenmesi*, Ankara: ÖZİDA

Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*, London: Macmillan Press Ltd.

Oliver, M. (2011) Sakatlığın ideolojik inşası, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.227-241). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Özürülüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 3578 S.(2005)

Pınarcıoğlu, N. Ş. (2011). *Yerel siyaset ve kadın katılımı: İstanbul ve Kocaeli'nde niteliksel bir araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.

Seyyar, A. (2006). *Özürülere adanmış sosyal politika yazıları*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Shakespeare, T., Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: sakatlık, siyaset ve tanınma, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.387-413). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: kilit fikirler, meseleler ve düşünürler, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

WHO, WB. (2011). *World report on disability*, Erişim 12 Mayıs 2012, http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf,

Yardımcı, S. (2010). *Sakat hareketleri ve örgütlenmeleri(taslak)*, Erişim 20 Temmuz 2011, http://www.kongrekaraburun.org/eski/tam_metinler_2010/b_2/04_Sibel_Yardimci.pdf

Yardımcı, S., Bezmez,D., Şentürk, Y. (2011). Giriş, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık çalışmaları* (ss.17-27). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Araştırma

EŞİNE ŞİDDET UYGULAYAN ERKEKLERİN EVLİLİK YAŞANTILARI VE ŞİDDET

Marriage and Violence Experiences of Men Using Violence against their Spouses

Aslıhan Burcu ÖZTÜRK*

*Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Erkek egemenliğine dayalı toplumlarda evlilik, ağırlıklı kadın üzerinde iktidar kurma mekanizması olarak işleyen toplumsal bir kurumdur. Evlilik yoluyla kadının bedeni, emeği ve tüm toplumsal yaşantısı üzerinde kontrol sahibi olmaya çalışan erkek, şiddeti kadını baskı altında tutmanın bir aracı olarak kullanmaktadır. Nitel araştırma olarak kurgulanmış bu çalışmada, eşine şiddet uygulamış erkeklerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ışığında, önemli ölçüde erkek iktidarına dayalı evlilik kurumu içinde kadına yönelik şiddetin dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan analiz

sonucu araştırma bulguları, kadının ücretli ve ev içi emeği, sosyal ilişkileri ve dış görünüşü üzerinde kurmaya çalışılan iktidar, kadın üzerinde iktidar kuramama ve şiddet temaları etrafında feminist kuramdan yararlanılarak yorumlanmıştır. Bulgulara göre eşine şiddet uygulayan erkekler için evlilikte erkek, “koca” olarak iktidarla özdeşleşmekte, kadından erkeğin egemen konumuna rıza göstermesi beklenmektedir. Şiddet ise, kadının üzerinde baskı oluşturmanın ve kadının rıza göstermediği durumda kadının üzerinde iktidar kurmanın bir aracı olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kadına yönelik aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet uygulayan erkekler, evlilik ve aile.

ABSTRACT

Marriage in male dominated societies is mostly considered as a mechanism for maintaining power over women. Men, who want to have control over women's bodies, their labor and social life through marriage use violence as a tool to keep them under pressure. This study, which was designed as a qualitative research, tries to reveal the dynamics through which violence reveals itself in the male dominant marriage, in the light of interviews carried out with a semi-structured questionnaire. The results of the study are evaluated with the help of feminist theory around the themes of control over women's paid work and domestic labor, of control over their social relations and appearances and of the failure of controlling women and of violence. Findings of the study imply that, men, who are using violence against their spouses, see themselves as the “power holder”. Women are expected to comply with this view. Violence is used as a tool to maintain pressure over women and to consolidate power over women in case they do not comply with these expectations.

Keywords: Domestic violence against women, men using violence against women, marriage and family.

1 Bu araştırma, “Erkeklik ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet: Eşine Karşı Şiddet Uygulayan Erkekler” başlıklı doktora tezinin bulguları kullanılarak yazılmıştır.

GİRİŞ

“Bir adamın evi onun kalesidir; aynı evin kadın ve çocuk için hapishane olacağı nadiren bilinir” (Herman, 2007: 97).

Evlilik, toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde oluşturulan bir kurum olarak aile birliğini kurar. Kökleri tarih boyunca şekillenen ataerkil yapının içinde, erkeğin kadın üzerinde kurduğu iktidar ve denetim mekanizması olarak işlemektedir. Aile içinde erkeğin kesin iktidarı üzerine kurulu olan geleneksel ataerkillik, erkekle kadın arasındaki hiyerarşik ilişkileri belirlemede önemli bir güç olsa da kapitalizmin gelişimi ve modernleşmeyle birlikte toplumsal cinsiyet ilişkilerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Connell (2005: 73-74) kadın erkek eşitsizliğine dayalı toplumsal cinsiyet düzeni içinde ekonomik ilişkilerle birlikte duygusal ilişkinin ve cinsel ilişkinin dinamiklerini de içeren “toplumsal cinsiyet rejimi” kavramını önerir. Toplumsal cinsiyet rejiminin işleyişini sağlayan üç temel mekanizma; cinsiyete dayalı işbölümü ile örgütlenen üretim ilişkileri, sınıf, ırk, etnisite, cinsiyet gibi eşitsiz ilişkileri içeren iktidar ilişkileri ve arzuların alanı olan kateksis ile işler. Bu mekanizma içinde aile, eril iktidarı üreten ve sürdüren önemli bir kurum olarak tanımlanır. Eril iktidara dayalı toplumsal cinsiyet ilişkileri ile birlikte üretim ilişkileri de evlilikteki erkek kadın ilişkilerini düzenlemektedir.

Evlilik, bir anlamıyla ücretli ve ücretsiz kadın emeğinin düzenlendiği ve sömürüldüğü kurum olarak işlev görür. Endüstriyel kapitalizm ataerkillikten yararlanarak kadın emeğinin sömürsünü, kadının ücretli işgücüne yetersiz düzeydeki katılımları, ücretsiz aile emeğinin

kullanıldığı ev içinde ve ücretli iş yaşamında cinsiyete dayalı işbölümü, kayıtdışı sektörde güvencesiz çalışma, ev eksenli çalışma gibi biçimlerle yapmaktadır. Delphy'nin (1992: 86) de belirttiği üzere, kapitalizm ve ataerkilliğin işbirliğinde değersizleştirilen kadın emeği, ailede ve toplumda erkek egemenliğinin sürdürülmesine hizmet etmektedir. Kadının çocuk doğumu, bakımı ve ev işleri yoluyla aileyi yeniden üretmedeki rolü, kadının toplumsal olarak güçsüzleşmesine neden olur (Gimenez, 2005: 19). Eşitsizliğe dayanan ve baskı mekanizmalarıyla işleyen toplumsal sistemlerin etkileşimi, cinsiyet temelindeki eşitsizlikleri perçinlemektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizlikten dolayı, toplumsal kaynaklardan eşit düzeyde yararlanmaları engellenen kadınların yoksulluk, etnik ayrımcılık ve dini ve kültürel muhafazakârlıktan daha fazla etkilenmeleri, daha savunmasız olmaları, kadınlar üzerindeki baskının yoğunlaşmasına ve kadınların güçsüzleşmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte post endüstriyel kapitalizmle karmaşıklaşan toplumsal ilişkiler bağlamında kadının konumu değişmeye başlamıştır. Hizmet sektöründeki genişleme, kadınların eğitim olanaklarından daha fazla yararlanması, ücretli çalışma yaşamında daha etkin konumlarda yer almaya başlaması ile birlikte güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin gelişmesi, yoksulluğun ve işsizliğin yaygınlaşması, özellikle genç nüfusun kırsal kesimden kente göçüyle birlikte kentleşme gibi birçok gelişme toplumsal cinsiyet ilişkilerinin farklılaşmaya başlamasına yol açmaktadır. Geleneksel ataerkilliğin egemen olduğu ailedeki tartışmasız erkek egemenliği önemli ölçüde sarsılmıştır.

Toplumsal yapının etkisinin yanı sıra özne boyutu da içeren toplumsal cinsiyet düzeni kavramı, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişkenlik içerdiğini göstererek indirgemeciliğe karşı çıkar. Bu açıdan bakıldığında, her kadının evlilik kurumunda aynı düzeyde ezilmediği ya da şiddet görmediği, kazançlı olabileceği güçlü yanları olduğu anlaşılabilir. Ancak Türkiye’de kapitalistleşme sürecinin tamamlanmaması ve geleneksel değer yargılarının yaygınlığı nedeniyle evliliğin, büyük ölçüde kadınların baskı altında tutulmasını sağladığı ve farklılıklar olsa da geleneksel ataerkil kültürü yaşattığı görülmektedir. Şiddetin yaygınlığı, bu durumun en önemli göstergesidir.

Geleneksel ataerkillikten miras alınan evlilik içinde kesin bir erkek egemenliğinin kurulmasına yönelik ideoloji, modern zamanlardaki evliliklerin de kadın ve erkek arasında önemli bir çatışma alanına dönüşmesine yol açar. Pateman’ın (2001: 130-131) da ifade ettiği üzere, erkeğin kadın üzerinde kurduğu bir denetim biçimi olarak evlilikte, kadının erkek iktidarını kabul etmesini sağlamak üzere rızaya ya da şiddete dayalı tahakküm biçimlerine başvurulur. Şiddet, kadını baskı altında tutmanın ve erkek egemenliğini devam ettirmenin bir aracı olarak kullanılabilir.

Türkiye çapında yapılmış olan “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet” araştırması, yaşamlarının herhangi bir döneminde eşleri ya da birlikte oldukları erkekler tarafından fiziksel şiddete maruz kalan kadınların oranının %39.3, cinsel şiddete maruz kalanların oranının ise %15.3 olması, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin şiddet içerdiğini ve erkeğin kadın üzerinde iktidar kurma

çabasının yoğun bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Evlenmiş kadınların yarısına yakını (%44), duygusal şiddet yaşamaktadır. Hakaret, küfür, aşağılanma gibi (KSGM, 2009: 53) davranışların yanı sıra kadının yaşamını kontrol altında tutmaya yönelik baskıcı davranışların da yaygın olduğu anlaşılmıştır. Kadının ne zaman nerde olacağını bilmek isteme (%69), erkeklerle konuşmasına kızma (%44), giysilerini denetleme (%35) ve aile (%12, 4) ve arkadaşlarıyla (%8.8) görüşmesini engelleme, önemli sorunlardır. Ekonomik şiddet olarak da ifade edilen şiddet biçiminde en fazla rastlanan, kadının çalışmasını engelleme ya da işten ayrılmaya neden olma (%23) davranışıdır (KSGM, 2009: 47-58). Fiziksel ve cinsel şiddetin kırsal alanda yaşayan, eğitim ve refah düzeyi yüksek kadınlar arasında, kentte yaşayan, eğitim ve refah düzeyi yüksek kadınlardan daha yaygın olması da (KSGM, 2009: 47), ataerkillikle birlikte diğer toplumsal sistemlerin etkileşimini ifade etmektedir.

Kadına yönelik şiddetin yaygınlığında, bahsedilen yapısal etkenlerin yanı sıra kültürel ideallerin de etkisi büyüktür. Erkekliğe iliştirilen güçlü, sert, cesur ve dayanıklı olma, duygularını ifade etmeme, ekonomik açıdan güçlü olma gibi özellikler hegemonya kavramı ile bütünleştğinde, erkekliğin temelde iktidara dayalı bir toplumsal cinsiyet kurgusu olduğu ve iktidar kurma amacıyla farklı toplumsal yapılarda farklı erkekliklerin bu ideale ulaşmak için değişik stratejiler kullandığı açığa çıkmaktadır. Erkeğe yüklenen kültürel ideallerin de desteğiyle kadınlar ve diğer erkekler üzerinde iktidar kurmaya yönelik stratejiler “hegemonik erkeklik” olarak adlandırılan iktidara dayalı bir

erkeklığın oluşmasını sağlar (Connell, 1990: 94–95; 2005: 77).

Şiddetin erkeklikle ilişkilendirilmesi, erkeğin kadın üzerinde kesin bir iktidara sahip olmasının istendiği yapılarda meşru görülebilmektedir. Türkiye'deki toplumsal cinsiyet düzeninde hegemonik erkeklik, meslek sahibi, evin geçimini sağlayan, güçlü ve cesur, ailesinin namusunu koruyan, eşi ve çocuklar üzerinde iktidar kuran ve bunu sağlamak için gerektiğinde şiddet kullanan erkeklik kurgusuna işaret eder. Evlilikte erkeğin kadın üzerinde iktidar kurabilmesi, erkek egemenliğine olanak sağlayan toplumsal cinsiyet düzeninin içinde üretilen hegemonik erkeklik idealinden yararlanılmasıyla mümkün olabilmektedir. Hegemonik erkekliğin temeli olan iktidar, rıza ile gerçekleştirilebileceği gibi şiddetle de kurulabilmektedir. Hegemonik erkeklikle çelişen, kadın üzerinde iktidar kuramama gibi durumlarda bu güçsüzlük, şiddetle kendini ifade edebilmektedir.

YÖNTEM

Nitel araştırma modeliyle kurgulanan araştırmada, yaşam öyküsü yöntemi kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Kadına yönelik şiddet uygulayan erkeklerin, evlilik ve şiddet deneyimini derinlemesine anlayabilmek amacıyla eşine şiddet uygulamaktan dolayı tutuklu ve hükümlü olarak cezasını çekmekte olan erkekler ile alkolizm terapisi amacıyla grup çalışmalarına katılan erkekler arasından eşine şiddet uygulayan/uygulamış erkeklerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada şiddet, fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet olarak tanımlanmakta, dolayısıyla dayak, yaralama

gibi fiziksel şiddet biçimlerinin yanı sıra, sözel şiddet, baskı, tehdit, sosyal yaşama ve çalışma yaşamına yönelik her tür kısıtlama gibi diğer şiddet biçimleri de içermektedir.

Araştırmanın bütünü, eşine şiddet uygulamış erkeklerin yaşamlarının önemli dönüm noktalarını kapsayacak şekilde, erkeklik kurgularının güç, iktidar ve şiddet ekseninde oluşumunu ve kadına yönelik aile içi şiddetin ortaya çıkışını çeşitli toplumsal kurumlarla ilişki içinde, yaşam öyküsü yöntemini kullanarak anlamaya çalışmaktadır. Bu araştırma makalesi, eşine şiddet uygulamış erkeklerin, iktidar teması etrafında şekillenen, evliliğe ve kadına yönelik bakış açılarının, şiddetle bağlantısını anlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma Grubu

Eşini yaralama ve öldürme suçlarından dolayı tutuklu ya da hükümlü olarak Ankara Sincan L1 ve L2 tipi Kapalı Cezaevleri ve Ankara Açık Cezaevinde bulunan on iki erkek ile hakkında denetimli serbestlik hükmü olan Ankara Denetimli Serbestlik Merkezi'ndeki bir erkekle görüşülmüştür. Ayrıca Ad-sız Alkolikler Sıhhiye Grubundaki grup çalışmalarına katılan ve eşine şiddet uygulamış beş erkekle görüşülmüştür. Cezaevlerindeki görüşülen erkeklerin seçiminde, sosyal servis görevlileri yönlendirici olmuştur. Mahkûmların işledikleri suçları gösteren listeler kullanılarak erkekler görüşmeye çağrılmış, araştırmaya katılmak isteyenlerle görüşme yapılmıştır. Denetimli Serbestlik Merkezinde, araştırma için izin alınan dönemde eşine şiddetten dolayı hüküm giymiş dört erkekten yalnızca birine ulaşılabilmektedir, diğerlerinin görüşme için zamanı olmadığı sosyal

servis görevlileri tarafından belirtilmiştir. Adsız Alkolikler grubundan erkeklerle ulaşmak için açık grup toplantılarına katılmış, araştırmanın amacı açıklandıktan sonra görüşme için gönüllü olan ve eşine şiddet uyguladığını ifade eden bütün erkeklerle görüşülmüştür.

Görüşmeler birbirini tekrarlayan niteliğe ulaştıktan sonra toplamda on sekiz erkekle görüşülerek araştırma tamamlanmıştır. Yaş ortalaması 42 olan erkeklerin altısı ilkokul, ikisi ortaokul, sekizi lise ve ikisi üniversite mezunudur. Çoğunluğu vasıflı ve vasıfsız işçi (dokuz), diğerleri ise ikisi polis olmak üzere memur (beş), esnaf (üç) ve mühendistir (bir). Böylece farklı eğitim düzeyi ve meslek gruplarından erkeklerle ulaşılmıştır. Hakkında denetimli serbestlik hükmü olan mühendis erkek dışında, eğitim ve refah düzeyi yüksek başka bir erkekle görüşme yapılamamış olması, araştırmanın sınırlılığı olmuştur.

Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Araştırma amacına uygun olarak temel soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen erkeklerin tutum ve tepkileri gözlemlenerek not tutulmuştur.

Görüşmeler, 2011 yılı Haziran-Ekim ayları arasında araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Cezaevlerinde yapılan görüşmelerde ses kayıt cihazına izin verilmemesi nedeniyle yardımcı bir araştırmacı yazılı kayıt tutmuştur. Adsız Alkoliklerle yapılan görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler bir ile üç saat arasında sürmüştür. Daha sonra görüşmeler, araştırmacı tarafından yazılı olarak kayda geçilmiştir.

Gizlilik ilkesi gereği, erkeklere takma isimler verilmiştir.

Verilerin Analizi

Yazılı metin birkaç kez okunarak, araştırma amacı bağlamında temalar ve kodlar belirlenmiştir. Daha sonra açık kodlama yoluyla kavramsallaştırma yaparak yeni bir tema listesi oluşturulmuştur. Evlilik kurumu içinde kadına yönelik aile içi şiddetin dinamiklerini anlamak üzere temalar arasındaki bağlantıları belirlemek amacıyla tematik kodlama yapılmış ve bulgular yorumlanmıştır. Analiz, görüşme kayıtlarına tekrar tekrar dönülerek geliştirilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği açısından, nitel araştırma konusunda deneyimli bir araştırma görevlisi yazılı kayıtları incelemiş ve kodlama işlemini yakından takip etmiş ve önerilerde bulunmuştur.

BULGULAR VE YORUM

Eşine şiddet uygulamış/ uygulayan erkeklerin anlatıları, görüşmelerde ortaya çıktığı üzere kadının ücretli emeği, ev içi emeği, sosyal ilişkileri ve dış görünüşü üzerinde kurulan iktidar, kadın üzerinde iktidar kuramama ve şiddet temaları çerçevesinde feminist kuram ışığında yorumlanmıştır.

Kadının Ücretli Emek Gücü Üzerinde İktidar: Evin Direği “Koca”

Evlilik içinde erkeğin kadın emeği üzerindeki denetimi, toplumsal cinsiyet düzeninin dayandığı temellerden biridir. Bu denetim, kadınların ücretli iş yaşamına katılmalarını engellemek ve kısıtlamakla gerçekleştirilir. Farklı araştırmaların da (Bora ve Üstün, 2010: 82; Kardam ve Yüksel-Kaptaanoğlu, 2011: 62–63) gösterdiği üzere,

özellikle eğitim düzeyi düşük erkekler, geleneksel yargılara uygun olarak kadınların ücretli iş yaşamına katılmaları konusunda olumsuz tutum ve davranışlara sahip olabilmektedir. Erkeğin aile içindeki iktidarının devam ettirilebilmesi için, kadının “evinin kadını” olması istenmektedir:

“Bizim oralarda genel olarak ev hanımı kadını tercih ederler. Kadının memur olarak çalışması tercih edilmez. Daha sonra değişti biraz” (Mürsel, Açık Cezaevi).

“Eşimin çalışmasını istemedim. O çok isterdi. Tartışmamızın nedenlerinden biri buydu. Kardeşi orifleyim pazarlıyomuş. Bizim hanıma da demiş, sen de yap diye. Eve kargo, koli geliyo. Ev ruj dolu... Bi gün söyledi, ben bu işi yapıyorum diye. İki kızın var, sana bu iş yakışır mı? Mahallede bunu kullanan yok. Gençlere satacan. Beş milyon için komşunun kapısına gideceksin. Ben sana kazandığının iki katını veriririm. Ben hoş karşılamam, evinin kadını ol, dedim. İnadına başladı” (Remzi, Kapalı Cezaevi).

Toplumsal cinsiyet düzeni içindeki kadının ikincil konumu, erkeğin ekonomik olarak güçlü olmasıyla mümkün olmaktadır. Kadınların çalışarak para kazanması, erkeğin ailenin geçimini sağlama rolünü sarsmakta ve erkeklik onurunu zedeleyeceği endişesiyle istenmeyebilmektedir:

“Şunu da görüyoruz: Kocasını döven kadın... Bunlar da çıkıyo. Ve bu çıkanlar da, çalışan kadınlardan kaynaklanıyo. Ev hanımı bir bayanın, kocasını dövdüğünü pek görmedim. Dövenler de çalışan erkek kesimi, biraz erkeklik onurundan” (Hüseyin, Adsız Alkolikler).

“Namus”, kadının çalışmasını engellemek üzere kullanılan önemli bir gerekçe olarak dile getirilmiştir. Kadının iş yaşamında olmasının, aldatılma ile ilgili endişeye neden olduğu şöyle anlatılmıştır:

“Kadınların çalışması yanlış. Çalıştırdın mı başka yerlere sürüklenebilir. Ben gördüm. Kendim yaşadım. Çalıştırmam ben eşimi” (Sinan, Kapalı Cezaevi).

“(Eşimi) Çalıştırmadım. Kendisine güvenmediğimden değil, ortama güvenmediğimden. Kadının yeri evidir. Namus meselesi olarak düşünüyoruz” (Mehmet, Kapalı Cezaevi).

“Çalışan bayanlara karşı farklı bir bakış açısı var. Eskiden bizi namuslu, o tarz yaşantıları olanları, sevgilisi olanları namussuz olarak nitelendirirdim. Başkalarıyla birlikte olan, benle çıkıp sonra başkasıyla birlikte olan filan” (Fırat, Adsız Alkolikler).

Kadının doğal görevi olarak görülen çocuk bakımı, Bora ve Üstün’ün (2010: 83) araştırmasında da ortaya çıktığı gibi, kadının çalışmasını engellemede önemli bir gerekçedir:

“Yok, ben o zaman hiç düşünmüyordum. Çünkü çalışan bayanlar vardı; ama işinden dolayı düşünmüyordum. Çocuğa meraklıydım ben. Akşam hanım işten gelecek, ben işe gidecem; onun cumartesi-pazar tatil olacak, benim perşembe-cuma olacaktı. Senelik izinler bizim bölük bölüktü, vardiyalı olduğu için. Çalışan bayan hiç düşünmedim onun için” (Hüseyin, Adsız Alkolikler).

Kadının erkeğe “hizmetinin” azalacağı endişesiyle çalışmasının istenmemesi, Mete tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Annem ve anneannem veya etrafımdaki kadınlar, çalışan kadın değildi. Çalışan kadın ve çalışmayan kadın arasındaki fark çok, benim için. İşten çık çık, dedim. İyi ki çıkmamış. Benim aslında o kadar çok ilgi, sevgi, şefkat eksikim var ki... Bunları doyuracak bir kadın beklentisi. Bu da hizmet, dokunma falan filan ama zaten ne yaparsa yapsın, yetmezmiş. Çalışan kadın, kocasıyla 24 saat ilgilenemez ki” (Mete, Adsız Alkolikler).

Kadının ücretli emek gücünün engellenmesi, ailede ve iş yaşamında erkek egemenliğinin sürdürülmesini sağlayarak, ekonomik gücün erkeklerin elinde olmasına hizmet etmektedir. Kadın üzerindeki baskının devamı için kadının ekonomik olarak güçsüz konumda olması istenmektedir. Hegemonik erkekliğin kuruluşunda evin geçimini sağlama ve ekonomik güce sahip olmanın önemi nedeniyle kadınların çalışmasının engellenmesi ya da erkekten daha fazla para kazanması ve daha statülü konumda çalışmasının istenmemesi olağan karşılanabilmektedir. Toplumsal cinsiyet düzeninin eşitlikçi olmasını engelleyen önemli bir etken olan bu durum, erkekle kadın arasında çatışma alanına dönüşebilmektedir.

Kadının Ev İçi Emeği Üzerinde İktidar: Patron “Koca”

Toplumsal cinsiyet rolleriyle pekiştirilen ataerkil ideolojinin kadına yüklediği ev işleri, kadınların doğal ve zorunlu görevleri olarak görülerek, ürettiği katma değer göz ardı edilmekte, değersizleştirilmektedir. Çocuk doğurma ve bakımı, ev işleri ve hane halkına yönelik bakım yoluyla aslında erkeğin ve gelecekte çocuklarının ücretli emek gücünü “yeniden üreten” kadınların ücretsiz emeği sömürülmekte, bu nedenle

“görünmeyen emek” olarak adlandırılmaktadır. Kadının ezilmesinde önemli bir neden olan bu süreç, erkeğin kadın üzerindeki iktidarının araçlarındandır (Acar-Savran, 2008: 12–15; Beck, 2011: 187; Delphy, 1970, 2008: 92–93; Hartmann, 1981, 2008: 174–175).

Özellikle eğitim düzeyi düşük erkekler, ev içi işbölümünde geleneksel yargılara ve namus kavramına uygun şekilde düşünmektedir (Kardam ve Yüksel-Kaptanoğlu, 2011: 62–63). Kadının ev içi emeğinin, doğal bir görev olarak kabul edildiği, anlatılarda açık bir şekilde görülmektedir:

“Kadından beklentim, eve gelince her şeyim hazır olmalı” (Sinan, Kapalı Cezaevi).

“İşe kalktığımda önüme kahvaltı konmasını, çayı doldurmasını, ev düzenini kurmasını bekler Türk erkeği” (Cihan, Kapalı Cezaevi).

Üniversite mezunu olan Mert ise kadın erkek eşitliğini savunmakla birlikte, ev işlerinin kadının işi olduğunu vurgulamaktadır:

“Evlilikte kadının ev işlerini yapmasını beklerim. Ben ev işi yapmam. Tamirat işlerini ben yaparım..... Kadın erkek eşitliği iyi bir şey. Her alanda aynı sorumluluğa, yetkiye sahip olmak lazım. Ama ev işlerinde öyle değil. Ben bulaşık yıkasam, eşim tekrar yıkar. Kabiliyetle alakalı” (Mert, Denetimli Serbestlik).

Kadınların zorunlu olarak iyi bir şekilde yerine getirmesi beklenen görevlerinden tatmin olunmadığında şiddet, kadını bu konuda “terbiye” etmenin aracı olarak kabul edilmektedir.

“Babama benzemeyi hiç istemedim. Şiddet yanlısı değilim. Konuşarak

halletmeye çalıştım. Ama o sana çemkirirse, har vurup harman savurursa... Temizliği, davranışı, yemeği, evde karşılaması, işe uğurlaması... Eve geliyosun kanepede yatıyo. Yorulmuşum, çalışmışım. İnsan kalkar, karşılar, güler yüzle baktığında teşekkür eder” (Remzi, Kapalı Cezaevi).

“Şimdi çok komik geliyo ama eşimin tuz sorunu var. Bütün yemekleri tuzsuz. Ben de iki sene önceye kadar aşağılardım onu. Sen nasıl kadınsın, böyle tuzsuz yemek yapılır mı diye. O da garibim sesini çıkarmazdı. Ben tuzu attıktan sonra sana ne hacet var diye onla alay ederdim. Su isterim ondan, bana hizmet edilsin. Benim malım olsun. Öyle bi kocayım, eşim. Buna rağmen o, sevgi yönü ağır basan, incitmeyen biri. Doğru mu yanlış mı bilmiyosun ki. Öyle bi köklerden getirilmişliği dambur dambur ortaya koymaya çalışıyosun. Ne sevebildiğimi bilebiliyorum... En iyi bildiğim höykürmekle, bağırarak, höt susturmakla... Yani bana az dişini gösterse olmaz. Bastırmayı çok seviyorum. Öyle kimliğimi bulabiliyorum. Benim dediğim her zaman olur evde. Mümkün değil olmaması. Kaptan... Ben kaptanım, benim belirlediğim yere gidiyo gemi. Öyle bir tayfam da, eşim de var ki, sen çadırda bile yaşasak desen, ben senle giderim diyo. Öyle bi sevgi...” (Murat, Adsız Alkolikler).

Adsız Alkolikler grubundan Fırat ise grup çalışmaları sonucunda kadına yönelik geleneksel bakışını değiştirmiş, daha eşitlikçi düşünceler edinerek şiddeti önemli ölçüde sonlandırdığını ifade etmiştir. Bu durum, kadına yüklenen rollerin sorgulanmasıyla şiddet

sorununun çözülebileceğini göstermesi açısından dikkate alınmalıdır:

“Ben tutup, kadını sadece ihtiyaçlarımı karşılayacak, elbiselerimi ütüleyecek, yemek yapacak, sosyal ihtiyaçlarımı da karşılayacak bir nesne olarak görüyodum. Ben ilk evlendiğim yıllarda dedim ya, kadınla bi arkadaşlık kurmadım. Hep onu kendime mal olarak kullandım, bi nesne olarak gördüm” (Fırat, Adsız Alkolikler).

Görünmez kılınan ev içi emek, kadının değersizleştirilmesinde ve nesneleştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Toplumsal cinsiyet düzenindeki hiyerarşinin kurulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahip olan kadının ev içi emeği sömürsü, erkeğin ev içindeki iktidarı için vazgeçilmezdir. Hegemonik erkekliğin göstergelerinden biri olan ev işi yapmama durumu, erkeği ayrıcalıklı bir konumda tutmaktadır. Erkeğin istediği şekilde karşılanmadığı durumlarda şiddet uygulanması olağan görülebilmektedir.

Kadının Sosyal İlişkileri Üzerinde İktidar: Kadının Sahibi “Koca”

Araştırmalarda ortaya çıktığı üzere, kadının ev dışındaki sosyal ilişkilerinin “koca” tarafından izne bağlı olması, engellenmesi (Altınay ve Arat, 2008: 78; KSGM, 2009: 56) ve buna uyulmadığı durumda şiddetle cezalandırılması, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Namus ve kıskançlık gerekçesi ile kadının baskı altında tutulmasının yanı sıra kadının çevresinden destek almasını engelleyerek yalıtma amacıyla şiddet uygulanabilmektedir.

“En çok kızdığım şey, gitme dediğim yere gitmesi. Çarşıya gidilir.

Ama bu her gün giderdi. Para harcamasından değil, biri laf atar diye istemiyodum. Çarşıda az görülmesi ile çok gözükmesi arasında fark vardı” (Sezgin, Kapalı Cezaevi).

Kendisini aldattığı ve evi terk ettiği gerekçesiyle eşini döner bıçağıyla öldüren Cihan, eşinin kadınlarla dahi sosyal ilişkilerini kısıtladığını şöyle anlatmaktadır:

“Herkes numaranı verme, diyodum. Bir günde tanışıp da numaranı verme, diyodum. Evli insanın bekar insanla arkadaş olması hoş değil. Benim haberim olmak zorunda. Benden habersiz gizli gizli konuştuğunda ben sinirliyodum. Kız erkek arkadaşlığı fark etmez. Kursa gönderiyodum mesela, arkadaş olursun ama telefonunu vermezsin. Senin evli olduğunu biliyo. Kız arkadaş ama bekar, olmaz. Sonuçta kocası olduğu için arkadaşını tanımak zorundayım. Çok insan tanıdığım için, o tecrübeye dayandığı için. Seni kötü yola düşürebilir. Hiç Ankara görmemiş” (Cihan, Kapalı Cezaevi).

Kadını kendine ait bir mal gibi göreyerek aşırı sahiplenme ve kıskançlıkla erkek, kadının “tek hâkimi” olmayı amaçlamaktadır.

“Benim derdimi bilmiyolardı. Benim derdim... Ben hastaymışım. Kıskançlık ve kadına nasıl sahip olabilirim, kadını nasıl hükmüm altına alabilirim. Benim derdim o” (Cafer, Adsız Alkolikler).

“Eşim, beni kıskanç olarak nitelerdi. Benimki şöyle bir şeydi: Yolda yürürken, kolumda eşim... Bir erkek, eşimi süzünce bundan rahatsız oluyorum. Ben tutucu değilim, yobaz

değilim. Ben böyle şeyler yapmam, başkalarına yapmadığım şeyin bana yapılmasını istemem. Bu konuda sıkıntı oluyodu. Kıskançlık olarak görüyodu. Kısıtlama, bu konuda vardı. Eşime şiddet uygulamamak için çok çaba harcadım. Sürekli konuştum. Ama bazı noktalarda şiddet uyguladım ama çok bunaldım. Şimdi pişmanlığımı yaşıyorum” (Yetkin, Açık Cezaevi).

Şiddet uygulayan erkeklerin, kadınları aile ve arkadaşlarından uzak tutmaya ve evden dışarı çıkmalarını engellemeye çalıştıkları bilinmektedir (KSGM, 2009: 56; Mavili Aktaş, 2006: 109). Bu durum, erkeğin kadın üzerindeki iktidarını sarsan bir sorun olarak görülmektedir. Çeşitli konularda kendisine karşı çıktığı gerekçesiyle eşini öldüren Remzi ile iki eşine de uzun yıllar boyunca yoğun şiddet uygulayan Cafer bunu şöyle anlatmaktadır:

“Annesine giderken izin almazdı. Başboş davranınca ben kırılıyorum. Sonra cevap verince sinirlenirdim. Karı kocayı tanımaz, evlat aileyi tanımaz. Öyle bi ailesi vardı. Çok başboş davranamaz. İstedğim zaman giderim, sen bana karışamazsın, diyodu” (Remzi, Kapalı Cezaevi).

“Evden çıkmasına izin vermiyodum, ailesine gitmesine bile razı olmuyodum” (Cafer, Adsız Alkolikler).

Kadının ailesi tarafından desteklenmesi, şiddetle mücadelede kadını güçlendirdiği için (Bora ve Üstün, 2010: 13) ailesiyle görüşmesini engelleme, şiddetin sürdürülmesinde bir strateji olarak kullanılmaktadır:

“Kızım evlense, kocasını şikâyet etse, ben uzlaştırıcı olurum. Damadın

yanında kızımı haklı görmem. Benim eşimin ailesi, benim evime gelirdi, eşime arka çıkardı... Dövünce hemen sıcağı sıcağına ailenin haberi oluyodu. Aile içine başkasının girmemesi lazım” (Remzi, Kapalı Cezaevi).

Grup çalışmalarıyla birlikte eşinin ailesiyle görüşmesini engellemesini hak-sızlık olarak görmeye başlayan Fırat ise bu davranışına eleştirel olarak bakmaktadır:

“Eşimi iki ay köye gönderdim, dedim ya. Daha önce nerdeyse beş yılda bir ailesini görme hakkını vermişim. Yaşamını kısıtlama hakkını bana kim veriyodu?” (Fırat, Adsız Alkolikler).

Toplumun erkeğe verdiği iktidar yetki-siyle kadının sosyal yaşamını kısıtlama, kadına yönelik şiddet biçimlerinden biri olarak kadını güçsüzleştirmekte ve erkek egemenliğini yeniden üretmektedir. Toplumsal cinsiyet düzenindeki eşitsizliğin sürdürülmesi için bu denetim me-kanizması gerekli görülmektedir.

Kadının Dış Görünüşü Üzerinde İktidar: Bedenin Sahibi “Koca”

Evlilikte kadın bedeninin sahiplenilmesiyle birlikte giysilerin denetim altına alınması, kadının dış görünüşü ile namusu arasında bağlantı kurulmasından kaynaklanır. Remzi, eşinin eşofman ve pantolon gibi rahat giysiler giymesini, geleneksel kültüre aykırı bulmakta ve “başboşluk” olarak görerek eşinin denetiminden çıktığını vurgulamaktadır:

“Kıbrıs köyü muhafazakar, taşra kesimi, gecekondu kesimi. Eteksiz çıkmasını istemezdim. Eşofmanla çıkardı, Çankaya’da gibi. Söylediğimde sen karışma, derdi, beni

tahrik ederdi..... Kızımın kıyafetlerini giymeye başladı. Entel dantel şeyler, çocuksu şeyler. Kızıma örnek olacak kıyafet giymen lazım. Anne giysisi giy, dedim. Bana sormadan pantolon tarzına başladı. N’oluyo bu başboşluk, dedim. Beynelminellik oluyo” (Remzi, Kapalı Cezaevi).

Cafer ise kıskançlığı kendine güvensizlikle açıklayarak, eşinin dış görünüşü üzerindeki denetimini anlatmaktadır:

“Kıskançlık şöyle vardı: Yani gül gibi eşin var, hem güzel, hem işini yapıyor, çocuklarına mis gibi bakıyor. Senin şu haline bak... Ben kendi halimden kıskanıyodum belki de. Bilemiyorum... Bunun adı yok yani, kıskançlığın. Güzel giyinmesi mesele, fazla makyajına, açık giyinmesine karşıydım, halen de öyleyim” (Cafer, Adsız Alkolikler).

Görüldüğü üzere erkek, evlilikle kadının dış görünümü üzerinde iktidar kurma hakkına sahip olmakta ve kadının fiziksel varlığını kuşatmaktadır. Hegemonik erkekliğin kuruluşunda bu denetim,

Kadının Üzerinde İktidar Kuramama ve Şiddet

Geleneksel olarak evlilik kurumu içindeki kadın erkek hiyerarşisinde, erkek buyuran ve yöneten, kadının ise yönetilen ve itaat ettirilen konumundadır. Ataerkil yapı içindeki bu hiyerarşi, hegemonik erkekliği kurmada en önemli öğedir. Geleneksel olarak ideal evlilik, kadına “hükmetmek”le tanımlanabilmektedir:

“İdeal evlilikti. Niye? Benim hükümdarlığım altındaydı. Anneme babama bakıyodu. Gençti, güzeldi

ve ben de ona hükmediyodum. İdeal evlilik oydu” (Cafer, Adsız Alkolikler).

İktidarı kurmanın, sağlamaştırmanın ve sarsıldığı durumda iktidarı zora dayalı olarak yeniden üreten şiddet, erkeklikle özdeşleşmiştir. Kadının erkeğe itaat etmesi, rıza yoluyla gerçekleşmediği durumda, erkek kendisine verilen şiddet uygulama yetkisini kullanabilmektedir. Çeşitli araştırmaların da gösterdiği üzere (Anderson ve Umberston, 2001: 367; Demren, 2007: 97–101; Ellen ve Pence, 1993: 9–12; Mansley, 2009: 158; Sancar, 2009: 226–230), kadının erkeğe karşı çıkması, erkeğin “işine karışması” gibi iktidar sarsıcı durumlara şiddetle karşılık verilebilmektedir. Murat’ın anlatısı, şiddetin çok basit konularda dahi kullanılabileceğini somutlaştıran örneklerdendir:

“Eskiden karşı çıkıyordu eşim. Üç kez ben dövdüm eşimi; bana karşı çıkmıştı üçünde de. Hınç boyutunda değil de, bikaç tokatla, saçını çekmeyle, yere düşürmeyle falan..... Hep benim dediğim olsun istiyorum. Olmayınca ya dövüyorum, ya küfür ediyorum, ya uzaklaşıyorum. Ben merkezci bi insanım. Sözselsel olarak kıyıyorum tabi ki. Bi gün, yine benim istediğim olsun diye oldu. Ben bahane şampiyonuyum, her şeye kızmak için. Oğlanın yumurtasını soyuyo. Kocaman çocuk, nasıl kendi yumurtasını soyamaz diye kıyame ti kopardım. Sofradaki çatal bıçakla tüm tabakları kırdım, delicesine bi öfkeyle. Her taraf, tuz buz oldu. Eşim sakince oturuyo; bekliyo öfkemin dinmesini. Uyanık tabi. Ben yine hızımı alamadım, kül tablasını falan duvarlara atıyorum. Evde nerdeyse taş taş üstünde kalmadı. Ortada bedene uygulanan bi şiddet

yok ama travma had safhada” (Murat, Adsız Alkolikler).

Eşi üzerindeki iktidarını ataerkil toplumsal değerlerle açıklayan Murat, eşitlikçi dünya görüşüyle çelişki yaratan bu durumu eleştirmekle birlikte şiddetin iktidar kurucu işlevinden yararlanmayı sürdürmektedir:

“Kadının iyisi erinin dediğini yapar. Bu babamın lafı. Yani ataerkil toplumun en.... Dünya görüşü olarak eşitliği savunan birinin dönüp aile yaşamına baktığımda ezici biri olduğu gözlemlerim. Sen haktan, eşitlikten bahsediyosun, bi de yaptığını bak. Faşizmin ta kendisi, o kadar ezici bi diktatörlükten daha kötüsü. Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş misali. Benim eşim ne zaman öfkeleneneceğimi bildiği için, iyi oynuyo rolünü. Beni kuyulara itmemeye çalışıyo. Uyanık biliyo yani” (Murat, Adsız Alkolikler).

Mete, eşinin istediğini yapmaması ve kendisine karşılık vermesi durumunda, erkeklik onurunun yaralanmasının acısını şiddetle çıkarmaya çalışmaktadır. Grup çalışmaları sonucunda, toplumun erkeğe verdiği yetki ve “makam” sonucunda şiddet uyguladığı çözümlenmesini yapabilmıştır:

“Her şey sorun oluyodu. Bi kere yalnızlık duygusundan dolayı dövüyodum mesela. Oturmuş, içiyom. Getirmiş, hazırlamış falan. Yok, bi de o masada oturucak, gecenin kaçıysa kaç. Benle oturması lazımdı. Ama benim yalnızlığa tahammülüm yoktu. Toplumun erkeğe verdiği yetki bu. Erkeklik diye yetki olur mu? Böyle bi makam olur mu? Var ama toplumda. Bana bu yetki verilmiş, tabi karşıyım, şimdi öyle bişey yok da, o

süreç içinde böyle yetiştim ben. Erkeklik makamı var, erkeklik denen yetki var. O zaman bunlar kullanılır. Fakat çok sarhoşken bile vurmak istemediğim zamanlarda bile şunu söylüyodum. Onun dili, benim elim. O da susmazdı, karşılık verirdi. O karşılık verdiği zaman, benim onu dövmem bana yetmiyordu ki. Bir kadın bana nasıl karşılık verebilir? Üstelik bu kadın, benim karım. Babamda da bunu gördüm, amcamda, dayılarımda... Biz hep böyle gördük. Kadın karşılık veremez” (Mete, Adsız Alkolikler).

Eşinin ayrılma isteği nedeniyle arabayla ezerek öldüren Mürsel ise erkeğin isteklerinin karşılanmadığı durumda, kadının erkeğe kesin bir itaat içinde hizmet etmesini sağlamanın aracı olarak şiddeti savunmaktadır.

“Evlilikte kadın istekleri karşılamadığı zaman, ağır, hasar verici, komaya sokucu şiddetten yana değilim. Küçük dayaktan yanayım. Küçük olmazsa sonra büyük gerekir çünkü. Kadının kendi ağırlığı taşıyamaması, toplumda erkeği rencide etmesi, kadınlık sıfatını taşımadığı zaman şiddet şart” (Mürsel, Açık Cezaevi).

Anlatılardan da görüldüğü üzere iktidar ve şiddet birbiriyle iç içe geçmiş durumda erkek egemenliğinin sürdürülmesini sağlamaya çalışmaktadır. Erkeğin kadın üzerinde iktidarının sarsılması anlamına gelen durumlarda “erkeklik onuru” kırılmakta, erkeğe atfedilen güç zayıflamaktadır. Bu zayıflığı aşmanın bir yolu olarak şiddet, iktidarı yeniden kurma gücüne sahiptir. Bazı durumlarda bu işlevi yerine getirilemese dahi erkeğin bir güç gösterisi olarak ortaya

konmakta ve hegemonik erkekliği kurma gücüne sahip olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eşine şiddet uygulayan erkeklerin, temel olarak eril iktidar teması etrafında şekillenen evliliğe ve kadına bakış açılarının şiddetle bağlantısını ortaya koymaya yönelik bu araştırmanın sonuçları, eşine şiddet uygulayan erkekler için evliliğin, kadın üzerinde iktidar kurma ve şiddet uygulama hakkına sahip olduğu çatışma alanı olduğunu göstermektedir. Eşine şiddet uygulayan erkekler, erkeğe verilen toplumsal yetkiyle evlilikte kadının emeği ve sosyal yaşamı üzerinde iktidar kurmak istemektedir. Kadının ücretli emeği ve ücretsiz ev içi emeği üzerinde kurulan iktidarla kadının güçlenmesi ve ekonomik olarak bağımsızlaşması engellenmekte, şiddete karşı savunmasız hale getirilmektedir. Kadının sosyal ilişkilerinin kısıtlanması, ailesiyle ilişkisinin izne bağlı olması gibi baskı yöntemleri, kadının bireysel varlığını yok saymakta, sosyal çevresinden alabileceği desteği engelleme amacını taşıyabilmektedir. Kadının dış görünüşü üzerindeki baskı ve denetim, kıskançlık ve namusu koruma gerekçesiyle gerçekleştirilmektedir. Kadın üzerinde iktidar kurmaya çalışmanın temelinde, evlilikle birlikte kadının sahibi olma anlayışı bulunur. Hegemonik erkeklik ideali ile de pekiştirilen bu durum, toplumsal cinsiyet düzeninin erkek egemenliği çerçevesinde örgütlenmesine ve yeniden üretilmesine katkı verir. Kadın üzerinde iktidar kurma aracı olan şiddet, kadının erkeğe karşı çıkması, erkeğin istediği gibi davranmaması gibi kadına istediği şekilde “hükmedememesi” durumunda şiddet, sarsılan iktidarın ve hegemonik erkekliğin yeniden kurulmasına hizmet

etmektedir. Erkeğin güç gösterisi olarak şiddet, güçsüzlüğün hıncını almaya yönelik olarak uygulanmakta, hegemonik erkekliğin gereği olarak meşru görülebilmektedir.

Bu sonuç kapsamında kadına yönelik şiddetin önlenmesi için makro düzeyde kadınların ücretli işgücüne katılımlarını desteklemek, bunun için çocuk, engelli, hasta ve yaşlı bakımı gibi ev içi işgüçlerinin kamu tarafından karşılanmasını sağlamak yönünde sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Mezzo düzeyde sivil toplum kuruluşları ve devletin sosyal hizmet kuruluşları aracılığıyla kadınların toplumsal yaşama daha etkin yönde katılımları için sosyal etkinlik çalışmaları yapmak, kadınları güçlendirmek amacıyla bilinç yükseltici grup çalışmaları yapmak önerilmektedir. Geleneksel ataerkillikten beslenen, kadın üzerinde iktidar kurma yönünde kurgulanmış evlilik modelinin dönüşümü için eşitlikçi ve özgürlükçü bir yaklaşımla yapılması gereken bu çalışmalar, aile hizmetlerinin de bu bakış açısıyla verilmesiyle anlam kazanmaktadır.

Eşitlik yönündeki çalışmaların erkekler tarafından da benimsenmesi ve başarılı olabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğinin eğitim sisteminde kapsamlı olarak ele alınması gerekir. Anaokullarından başlayarak üniversitelere kadar toplumsal cinsiyet eşitliğinin eğitim sisteminin önemli bir bileşeni olması için çalışılmalıdır. Özellikle şiddetin yoğun olduğu bölgelerde yerel toplumla çalışma için sağlık, eğitim ve sosyal hizmet alanında çalışanlar, muhtar, kaymakam, din görevlisi gibi toplumdaki kanaat önderlerinin eğitilerek toplumu etkilemesi sağlanmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet konusunda farkındalık ve duyarlılık

geliştirmek üzere toplumsal kampanyaların yapılması önem kazanır. Bunun için medyanın toplumu etkileme gücünden hareketle, kadın ve erkek eşitliğinin dizi ve reklamlarla ortaya konması, şiddetten uzak ve eşitlikçi erkek rol modellerin oluşturulması, kadınların güçlenmesi ve bağımsızlaşması ile ilgili olumlu mesajların verilmesi gerekmektedir. Toplumsal eşitsizlikler konusunda mücadele eden tüm örgütlerin, kendi içlerinden başlayarak erkeklere yönelik bilinç yükseltici çalışmalar yapması, toplumsal dönüşümün sağlanması için önemlidir. Bu konuda feminist kadın örgütlerinin desteğinin alınması, feminizm destekçisi (pro-feminist) bir erkek hareketinin gelişmesi için bir temel hazırlayacaktır. Kadına şiddet uygulayan erkeklere yönelik olarak iyileştirme çalışmaları yapılmalı, grup çalışması ve bireysel çalışma yoluyla cezaevleri ve denetimli serbestlik merkezlerinde uygulanmalıdır. Aile danışmanlığı hizmetleri de evlilik içi ilişkilerin şiddetsiz ve eşitlikçi bir şekilde yeniden yapılanmasına yardımcı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2008). Önsöz, G. Acar-Savran ve N. T. Demiryontan (Ed.), *Kadının görünmeyen emeği*. İstanbul: Yordam.
- Altınay, G. A. ve Arat, Y. (2008). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet* (2. baskı). İstanbul: Metis.
- Anderson, K. L. ve Umberson, D. (2001). Gendering violence: Masculinity and power in men's accounts of domestic violence. *Gender and Society*, 15, 3, 358- 380.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. İstanbul: İthaki.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2010). *Sıcak aile ortamı: Demokratikleşme sürecinde kadın ve erkekler* (4. Baskı). İstanbul: TESEV.

- Connell, R., W. (1990). The state, gender and sexual politics: Theory and appraisal. *Theory and Society*, 19, 507–544.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. (2. baskı). USA: University of California Press.
- Delphy, C. (1992). Continuities and discontinuities in marriage and divorce. E. Frazer, J. Hornsby ve S. Lovibond (Ed.), *Ethics: A feminist reader*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Delphy, C. (1970, 2008). Baş düşman. G. Acar-Savran ve N. Demiryontan, (Ed.), *Kadının görünmeyen emeği* (89-114). İstanbul: Yordam.
- Demren, Ç. (2007). *Kahvehane erkekliği: Ankara'da bir gecekondu mahallesi örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ellen, P. ve Pence, M. (1993). *Education groups for men who batter: The Duluth model*. New York: Springer.
- Engels, F. ([1884] 1998). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. Sol: Ankara.
- Gimenez, M. (2005). Capitalism and the oppression of women: Marx revisited. *Science and Society*, 69, 1, 11–32.
- Hartmann, H. ([1981], 2008). Marksizmle feminizmin mutsuz evliliği. G. Acar-Savran, ve N. Demiryontan (Ed.), *Kadının görünmeyen emeği* (89-114). İstanbul: Yordam.
- Herman, J. (2007). *Travma ve iyileşme: Şiddetin sonuçları, ev içi istismardan siyasi teröre*. İstanbul: Literatür.
- Kardam, F. ve Yüksel-Kaptanoğlu, İ. (2011). Kadına yönelik şiddet konusunda erkeklerin görüşleri/ deneyimleri/ algıları. *Kadın/ Woman 2000*, 10, 1, 55–78.
- KSGM-Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2009). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet araştırması*. Ankara.
- Mansley, E. A. (2009). *Intimate partner violence: Race, social class and masculinity*. USA: LFB Scholarly Publisher.
- Mavili-Aktaş, A. (2006). *Aile içi şiddet: Kadının ve çocuğun korunması*. Ankara: Elma.
- Pateman, C. (2001). The fraternal social contract. R. Adams ve D. Savran (Ed.), *The masculinity studies reader*. US, UK: Blackwell.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız iktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis.

Araştırma

FARKLI SOSYO-EKONOMİK DÜZEYDEKİ ERGENLERİN ÇOCUKLUK DÖNEMİ İSTİSMAR YAŞANTILARI: ANKARA ALTINDAĞ VE ÇANKAYA ÖRNEĞİ¹

Childhood Abuse Experiences of Adolescents with Different Socio-Economic Statuses: Ankara Altındağ and Çankaya Cases

Gamze ERÜKÇÜ AKBAŞ*

*Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

İstismar çocuğun gelişimini fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan etkileyen bir davranış örüntüsüdür. Literatüre bakıldığında alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen çocukların daha çok istismara maruz bırakıldığı göze

çarpılmaktadır, fakat yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarının fiziksel, duygusal ve cinsel anlamda ne derecede istismara maruz kaldıkları yeteri kadar bilinmemektedir. Bu araştırmanın amacı; farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin çocukluk yaşantılarında maruz kaldığı istismar durumlarını incelemek ve ergenlerin ailelerindeki risk faktörleri ve sorunlarını ortaya koymaktır. Araştırmayı gerçekleştirebilmek için TÜİK'in bölgelere göre gelişmişlik düzeyi (zengin-orta-fakir) verilerine göre oluşturulmuş 6 okul belirlenmiş ve Ankara Altındağ'da 165; Ankara Çankaya'da 166 olmak üzere toplamda 331 ergene ulaşılmıştır. Araştırmada "Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek fiziksel, duygusal ve cinsel örselenme alt ölçeğinden oluşmaktadır. Ölçek geçmiş yaşamda maruz kalınan istismarı 3 boyutlu olarak ölçmektedir. Elde edilen verilerin girişi SPSS (versiyon 15) ile gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin niteliğine göre; %, t testi, anova, kruskal wallis, korelasyon ve ki-kare gibi analizler kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları; -çocukluk örselenme yaşantılarından edinilen ölçek puanlarına göre- fiziksel ve duygusal istismarın Altındağ ve Çankaya'da eşite yakın olduğunu ve fiziksel ve duygusal istismarın yalnızca alt sosyo-ekonomik düzeyde değil, eğitim ve gelir düzeyi daha iyi düzeyde olan Çankaya'daki ailelerin çocuklarında da görüldüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra araştırmada ailedeki gelir durumunu 740 TL ve altı olarak beyan eden Altındağ'daki ergenlerin fiziksel ve duygusal açıdan diğer gelir gruplarına göre daha fazla örselendiği ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçları cinsel istismarın Çankaya'da; ekonomik istismarın ise Altındağ'da daha fazla olduğunu göstermektedir. Araştırma yüksek sosyo-ekonomik düzeyden gelen ailelerin çocuklarının da fiziksel, duygusal ve cinsel açıdan örselendiğini göstermektedir. Bu nedenle ailelere yönelik sosyal çalışma uygulamalarının iki sosyo-ekonomik yapıyı içerecek biçimde oluşturulması gerekmektedir.

¹ Bu çalışma "Farklı Sosyo-ekonomik Düzeyden Gelen Ergenlerin Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi" isimli yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk İstismarı, Ailelerdeki Risk Faktörleri ve Sorunlar, Farklı Sosyo-Ekonomik Düzey, Sosyal Çalışma.

ABSTRACT

Abuse is a series of behaviours that affect the physical, psychological and social development of the children. Literature reveals that children from lower socio-economic status are more exposed to abuse, but it is not known enough to what extent children of higher socio-economic status families are abused physically, emotionally and sexually. Purpose of this research is to examine the cases of abuse that the adolescents from different socio-economic levels faced in their childhood, and put forth the risk factors and problems in their families. In order to conduct the research 6 schools were determined according to TÜİK (Turkish Statistical Institute) data and 331 adolescents were reached of which 165 were from Altındağ and 166 from Çankaya. Childhood trauma scale was used in the research. This scale is comprised of the physical, emotional and sexual abuse sub-scales. It measures the past abuse in 3 dimensions. The data obtained were processed via SPSS (version 15). Analyses such as %, t test, and ANOVAs, kruskal wallis, correlation, and qi-square were used according to the quality of the variables. The fact that the physical and emotional trauma scores appeared out to be almost equal at Altındağ and Çankaya indicates that physical and emotional abuse are seen not only in the lower socio-economic level, but also in the families in Çankaya whose level of education and income is higher. Besides, it appears out that the adolescents at Altındağ who states that the income of the family is either 740 TL or below were more abused physically and emotionally compared to the other income groups. The research results show that sexual abuse is seen more at Çankaya; and economic abuse is seen more at Altındağ. The study indicated that children of the families from

higher socio-economic levels are also exposed to physical, emotional and sexual abuse. Thus, social work practices with families should be constructed as including the two socio-economic structures.

Keywords: Child Abuse, Risk Factors and Problems within the Families, Different Socio-Economic Level, Social Work.

GİRİŞ

Çocukluk döneminde yaşanan istismar ve bunun getirmiş olabileceği travmatik sonuçlar bireyleri yaşam boyu etkilemektedir. Çocuğun ve ergenin istismarı hem bir çocuk hakkı ihlali hem de ailenin refahını etkileyen bir eylem olarak sosyal çalışmanın en temel konularından birini oluşturmaktadır. Çocuk istismarı sosyal çalışmanın çok temel bir konusu olmasına rağmen konunun hassasiyeti ve özellikle bu alanda kapsamlı bir veri tabanının olmayışı çocuk istismarının gerçek boyutları hakkında fikir edinilmesini zorlaştırmaktadır. Mevcut bilgiler ise bazı vakaların gizlenmesi ve ihbar edilmemesi gibi nedenlerden dolayı gerçek durumu tam olarak göstermemekte ve “mağdurlar dünyası” olarak nitelendirilebilecek çoğu çocuk istismarı vakası gizli kalmaktadır.

Yakın tarihte yapılan bir araştırma olan UNICEF’in “Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet” araştırması (2010) Türkiye’de yaşayan 7-18 yaşlar arasındaki çocukların %56’sının fiziksel istismara, %49’unun duygusal istismara ve %10’unun cinsel istismar mağduru olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada şiddet davranışının kaynakları başta aile üyeleri olmak üzere, öğretmenler ve akranlar olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan istismarın büyük oranda kişinin tanıdığı kişiler tarafından

gerçekleştirildiği söylenebilmektedir. İstismar, sıklıkla istismara maruz kalan mağdurların güven ilişkisi kurmuş olduğu yakınları tarafından gerçekleşmekte ve güven ilişkisini zedelemektedir.

Yukarıdaki oranlar dâhilinde ele alındığında; halen Türkiye’de pek çok çocuğun korunma hakkı kaybı yaşaması ise ülkemiz açısından oldukça olumsuz örnekler arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin imzalanmasıyla beraber çocukların refahını artıracak, çocuk haklarının yerine getirilmesi için çeşitli çalışmaların artması beklenirken; özellikle çocuk refahı ile ilgili kapsamlı bir çocuk politikasının olmayışı ise oldukça düşündürücüdür. Erbay’ın çalışmasında da (2012), çocuk refahı alanında hizmet veren kuruluşlar arasındaki koordinasyonsuzluk ve çocuğun korunması görevinin yalnızca eski Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’na (SHÇEK) yüklenmesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı’nın sorunu çözme doğrultusunda yeteri kadar adım atamaması gibi olumsuzluklar vurgulanmıştır.

İstismarın bazen belirleyici faktörü ve bazense istismardan koruyucu bir faktör olabilen aile kurumu sosyal çalışma uygulamaları açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Çocukluk istismar yaşantılarında aile özellikle -çocuğun aile ile geçirdiği süre bakımından- odak noktasındadır. İstismar yaşantılarının bir parçası olan aile içi istismar ise; aile kavramının değerler sisteminde ne olduğu ve nerede konumlanması gerektiğine dair kuşku oluşturmuştur. Bu bakımından toplumun “çocukların en güvenli biçimde yaşamlarını sürdürebilecekleri yerin aile olduğu söylemi” ise zaman içerisinde değer kaybetmektedir.

Ülkemizde kesinleşen ve resmiyet kazanan istismar olgularının sıklığı ve dağılımı ile ilgili net verilerin olmaması yaşanan istismarı çok yönlü olarak değerlendirmemize engel olmakla beraber, istismar konusunda sosyo-ekonomik yapının ele alındığı karşılaştırmalı bir çalışma pek az bulunmaktadır. Olayın belirlenmesinin zorluğu ve kayıt altına alınmasındaki bazı yetersizlikler ise mevcut durumun gerçeğin çok altında olduğunu düşündürmektedir. Bu araştırmada bu nedenlerle ilgili olarak lise üçüncü kademedeki öğrenim gören, TÜİK’in Ankara’daki ilçelerin gelişmişlik düzeyine göre (yoksul, orta, zengin) belirlediği okullardan seçilen farklı sosyo-ekonomik düzeyde olan 16-17 yaşındaki ergenlerin -Altındağ veya Çankaya örneği- geçmiş yaşamlarında istismara maruz kalma durumları araştırılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek sorularında özellikle fiziksel ve duygusal istismar alt ölçeğinde aile odaklı istismar sorunlarının oldukça yoğundur (40 sorunun 22’si aile içi istismarı ele almaktadır). Bu nedenle araştırmada çocukluk yaşantısı istismarı başta aile içi olmak üzere aile dışı bağlamda da ele alınmıştır.

ÇOCUK VE ERGENİN İHMAL VE İSTİSMARI

Çocuk ihmal ve istismarının tarihine baktığımızda, bu sorunun yalnızca günümüz modern toplumlarında değil; Eski Roma’ya kadar dayandığı görülmektedir. Örneğin; Eski Roma’da babaların çocuklarını satma ve öldürme haklarının olduğu; eski Yunanlıların ise engelli çocuklarını öldürdüğü veya terk ettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Batı’daki Endüstri Devrimi ile çocuklar uzun saatler boyu kötü koşullarda çalıştırılmıştır (Sokullu, 2011, s. 121). Çocuk

ihmal ve istismarının özellikle 20. yüzyılda daha çok konuşulur ve bilim camiaları tarafından daha çok ele alınır olmasının nedenlerinden biri de Zoroğlu ve arkadaşlarının belirttiği gibi, (2001, s. 70) İkinci Dünya Savaşı sonrası çok sayıda yer değiştirmiş, şiddete şahit olmuş, ebeveynini ve arkadaş çevresini yitirmiş, beslenme ve eğitim yetersizliği yaşamak zorunda kalmış çocuğun çocukluk döneminde yaşadığı travmanın ve ruh sağlığı konusunda ciddi sorunlar yaşadığının gözlenmesi ve bu nedenle bilim dünyasının ruhsal travmaların trajik sonuçlarını gözleyebilme olanağı bulmasıdır. Çocukluk dönemi örseleyici yaşantılarının etkilerinin görülmesi özellikle çocuk ihmal ve istismarına olan ilgiyi de artırmıştır.

Yukarıda ele alınan bilgilerin yanı sıra "dövülmüş çocuk sendromu"nun ilk defa 1962 yılında pediatrist olan Kempe ile tanılandığı görülmektedir. Çocuğun istismar durumu ise ilk defa hekimler değil, radyologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır, çünkü radyologların istismara maruz kalan hastayla etkileşiminin olmaması, onların daha tarafsız olması nedeniyle istismar daha rahat açığa vurulmuştur (Sokullu, 2011, s. 121). Bunun yanı sıra Zoroğlu ve arkadaşlarının belirttiği gibi (2001, s. 70) Caffey ve arkadaşları tarafından 1972'de "dövülmüş bebek sendromu" tanımlanmıştır.

Ülkemizde çocuk ihmal ve istismarı ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun yaptığı çalışmada çocukların %46'sının, Türkiye genelinde yapılan bir araştırmaya göre ise çocukların %45'inin (Bulut, 1996) istismara uğradığı belirlenmiştir. Yapılan diğer araştırmada (UNICEF, 2008) tüm bölgelerden toplam 12 ildeki anne-babalara

çocuklarına nasıl disiplin uyguladıkları sorulmuş, verilen yanıtlara göre anne-babaların %9,3'ünün fiziksel şiddet uyguladığı; %7,3'ünün çocukları korkuttuğu, %31,8'inin çocuklarına bağıracağı veya yüksek sesle azarladığı belirlenmiştir. Oranlara bakıldığında da çocukluk yaşantıları istismarında ailenin ne denli belirleyici olduğu dikkati çekmektedir.

Beckett'a göre istismarın türleri 3'e ayrılmaktadır (Beckett, 2003, s. 135):

1. Kasıtlı istismar: Burada istismarcı kendi ihtiyaç veya arzusunu tatmin etmek amacıyla istismar davranışı gösterir. Burada istismar önceden planlanmış ve kurgulanmıştır. Bunun en yaygın örneği cinsel istismardır.

2. Stresle ilişkili ihmal ve istismar: İhmal ve istismarın önemli bir çoğunluğu stresle ilişkilidir. Farklı kişiler geçmişleri, koşulları veya mizaçlarına bağlı olarak stres karşısında hassas olabilirler. Bu tür bir kötü muamele çoğu insan için anlaması en kolay olandır. Yoğun bir günün ardından annenin yaramaz çocuğuna bir tokat atması bu madde ile ilişkilendirilebilir.

3. Yeterlilik ile ilişkili ihmal ve istismar: Çocukların kötü muamele görmesi bazen çocuğun ihtiyaçları konusundaki cehalet ile ilişkilidir. Çoğu durumda bu sorun çocuk koruma meselesine kadar varmaz. Ancak bazen bilhassa stresle ilişkili konularla birleştiğinde vakanın boyutları ciddileşir.

Fiziksel İstismar

Finkelhor ve Korbin (1988, akt., Kars, 1996, s. 6) fiziksel istismarı bir çocuğun gelişim ve fonksiyonlarında sürekli bozukluklar ve yaralanmalara neden olan, çocuğa acı veren ve kaza dışı

meydana gelen, insanın çocuğa yönelttiği şiddet olarak tanımlanmıştır. Sheafor ve Horejsi'nin belirttiği gibi (2003, s. 317) kimi fiziksel ve davranışsal belirtilerin gözlenmesi neticesinde muhtemel çocuk ihmal veya istismarı vakalarına ulaşılabilir. Bu belirtiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Açıklanamayan yaralar ve dayak izi; özellikle yüzün her iki tarafında, vücutta, belde, kalçada ya da gövdede,
- Farklı düzeylerde yara izleri,
- Bir aletin şeklini yansıtan veya simetrik bir kalıp oluşturan, bir bölgede toplanmış birden çok yara,
- Genellikle bir hafta sonu veya bir ziyaretin ardından oluşan yaralar,
- Bir el ve parmakların şeklini gösteren omuzlarda ve boyunlardaki yaralar,
- Özellikle el ayaları, ayak tabanı, bel veya kalçada bulunan sigara yoluyla yapılmış açıklanamayan yanıklar,
- Sıcak su yanıkları-ütü veya elektrikli ocak yanıkları,
- El ve ayak bileklerinde ip izleri,
- Ağızdaki açıklanamayan yaralar (dudakta yırtılma veya diş kırıkları),
- Çocuğun bedeninde bir yetişkinin ısırık izleri,
- Açıklanamayan kırıklar ve baştaki yaralanmalar,
- Retina yırtılması ya da boynun şiddetli sarsılmasından kaynaklanan yaralanmalar,
- Yumruğa bağlı iç yaralanmalar,
- Uyuşturucu alkol, çeşitli ilaçlar ya da ev yapımı kimyasallara bağlı zehirlenmeler.

Şu da unutulmamalıdır ki, çocuk veya ergenin ihmal ve istismarı söz konusu olduğunda eylemi yapan kişinin “niyeti” istismarı gerçekleştirmesi için bir gerekçe olamaz. Böyle bir bakış açısı ihmal ve istismara uğramış bir ergenle çalışan sosyal çalışmacıları (sosyal hizmet uzmanları) ve diğer ilgili meslek elemanlarını daha edilgen kılar. İstismar olayına ilişkin olarak ise bu alanda çalışan mesleklerin istismar olayını daha iyi değerlendirebilmesi, fiziksel bulguların bir kaza mı yoksa bir istismar göstergesi mi olduğunu anlayabilmesi için ise başta sosyal çalışmacılar olmak üzere ilgili çocuk refahı alanında çalışan tüm meslek elemanlarının iyi birer “gözlemci” olmaları gerekmektedir.

Cinsel İstismar

Cinsel istismar, çocuk ve gençler için oldukça özel, utanç verici, aşağılayıcı bir konu olarak algılanmakta ve dolayısıyla çoğu çocuk ve ergen öykülerini anlatmaktan kaçınmaktadır (Hsu ve ark. 2002, akt. Tahiroğlu ve ark., 2008, s. 50). Ne trajik ki çocuğun cinsel istismarı öyle çok da az görülen bir durum değildir. Cinsel istismara uğrayan çocukların çoğu bunu kimseye söylemez, zira ya korkar ya da büyük utanç duyar (Sheafor ve Horejsi, 2003, s. 320). Cinsel istismarın tanıdık bir kişi tarafından uygulanması olan ensesti; Özkan (1997, akt. Erkan, 2004, s. 10), cinsel doyum amacıyla eşlerin birbiriyle beraberliği dışında aile bireylerinden birinin ailenin diğer bir üyesi ile cinsel temasa giden ilişkilerde bulunması olarak tanımlamaktadır.

Sheafor ve Horejsi (2003, s. 318) cinsel istismar belirtilerini şöyle sıralamıştır:

Vajina ve anüsün etrafında ezikler-yaralar, çocuğun iç çamaşırında

kan, genital bölgede kızarıklıklar, kasıklarda kızarıklık ve tahriş, tekrarlanan idrar yolu enfeksiyonu, küçük yaşta hamilelik veya cinsel yolla bulaşan hastalıklar, vajina, bağırsak veya ağızda meni kalıntıları (ilişkinin ardından 3 gün içinde tıbbi test yoluyla anlaşılabilir), mastürbasyona zorlanmış olmak, sıra dışı cinsel oyunlar, cinsellik hakkında sıra dışı bilgi düzeyi, cinsellikle ilgili sıra dışı korku ya da cinsel konularla haddinden fazla ilgilenme, duş banyo ve yatak odalarına ilişkin sıra dışı korku, spor için kıyafet değiştirmede isteksizlik (Vücudundan aşırı utanma nedeniyle), sık sık bir yetişkin tarafından zorlanan okul devamsızlığı, sanat derslerinde sıra dışı veya tuhaf cinsel temalar, çok katlı elbise giyinme (vücudunun korunması için), bir baş etme mekanizması olarak sıklıkla yalnız kalma, cinselliği ön plana çıkaran yetişkinlerle sıra dışı yakın ilişkiler.

Yapılan bir araştırmada cinsel istismara maruz kalan çocuk ve ergenlerin sosyo-demografik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmış; vakaların yaşlarının 4-17 arasında değiştiği, cinsel istismara maruz kalma türünün en çok %58 oranla cinsel dokunma olduğu, vakaların psikiyatrik değerlendirmelerinde %18,1'inde travma sonrası stres bozukluğu tanısı konulduğu, %10,2'sinde uyum bozukluğu, %18,9'unda akut stres reaksiyonu bulunduğu tespit edilmiştir (Öztop ve ark., 2010, s. 272).

Roberts ve Infirmery (1999, akt. Ünal, 2008, s. 13) cinsel istismarın çocukta dört önemli etkiyi aynı anda yarattığını belirtmektedir. Bunlar;

Zedelenmiş cinsellik: Bu durumda hem cinsel duygular hem de

cinsel tutumlar normal gelişimlerinden sapabilmektedir.

İhanet: Çocukları cinsel yönden istismar edenler genelde onların tanıdığı ve sevdiği kişilerdir. Bu durum çocukta şiddetli bir şekilde ihanete uğramışlık duygusunu ortaya çıkarmakta; çocukta korku, üzüntü, güven kaybı ile ruhsal çöküntü görülebilmektedir.

Acizlik: Çocuk isteği ve iradesi dışında cinsel istismara maruz kaldığı için kendisini aciz ve çaresiz hissedecektir. Bu da çocukta, öfke, endişe, korkulu rüyalara, bedensel şikâyetlere, suça yönelmelere, öğrenme güçlüklerine ve intikama neden olabilmektedir.

Damgalanmak: Cinsel istismar olayına eşlik eden, kötülük, utanç ve suçluluk gibi kavramlar zamanla çocuğun benlik algısına karışarak onun kendisini böyle algılamasına neden olabilmektedir. Cinsel istismarın tüm etkilerinin damgalanma duygusuyla birleştiği durumlarda ise, çocukta büyük bir soyutlanma duygusu yaşanabileceği ifade edilmektedir.

Duygusal İstismar ve İhmal

Duygusal istismar ve ihmali belirgin olarak tanımlamak daha zordur. Çocuğa yeterli sevgi göstermeme yani sevgi yoksunluğu, çocuğa önem vermeme, tehdit edici şekilde davranma ve çocuğu reddetme, duygusal istismar ve ihmalde rastlanan durumlardır. Duygusal olarak örselenen çocuklar her zaman fiziksel olarak örselenmezler, bununla birlikte fiziksel açıdan örselenmiş çocukların her zaman duygusal olarak da örselendiği bilinmektedir (Bilir ve diğerleri, 1991, s. 46). Yapılan araştırmalar doğrudan ve şiddetli duygusal istismarın çocuklardaki birçok davranış problemi ve öğrenme güçlüğü, yalancılık,

hırsızlık, düşük benlik saygısı, aşırı bağımlılık, depresyon ve saldırganlık gibi özelliklerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Garrison, 1987, akt. Kozcu, 1990, s. 383).

Güler ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada (Güler ve ark., 2002, s. 129) annelerin %93'ünün çocuklarını duygusal olarak ihmal ve istismar ettikleri, ailede bakılmakla yükümlü çocuk sayısı artıça annelerin ihmal ve istismara maruz bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

İhmalin fiziksel, duygusal, eğitimsel ve tıbbi olarak karşımıza çıkabileceğini belirten Kara ve ark. (2004) istismarın aktif, ihmalin ise pasif bir durum olduğunu belirtmiştir. Işıl (1996, akt. Güler ve ark., 2002, s. 129) ise Türkiye genelinde çocukların %45'inin ihmal ve istismara uğradığını belirlemiştir.

İhmalin belirtileri ise aşağıdaki gibidir (Sheafor ve Horejsi, 2003, s.318):

- Yalvarmak, çalmak ya da yemek stoklamak, kilo kaybı, gelişim bozukluğu, saç kıran,
- Okula devam sorunları (bazen ihmalkâr ebeveyn öyle yalnızdır ki çocuğu kendine eşlik etsin diye zorla evde tutar; bazen de çocuk küçük kardeşlerinin bakımı için evde kalır),
- Ebeveynin tıbbi hizmete ayıracağı parası olduğu halde çocukta mevcut bulunan sağlık ve dış problemleri,
- Yemek yeme ve tuvalet davranışlarında ilközellik,
- Sıra dışı yorgunluk hali; beklenmedik zamanlarda uyuyakalma,
- Okulda kamusal alanlarda ve başkalarının evinde gereğinden fazla kalma,

- Yetersiz hijyen, kirli kıyafetler veya havaya uygun olmayan kıyafetler giyme,
- Tehlikeli etkinliklere karşı korunmasızlık.

Çocuk İstismarının Yoksulluk ve Sosyo-Ekonomik Düzey ile İlişkisi

Yoksulluk içinde pek çok sosyal sorunu da barındırabilen bir risk faktörüdür. Cyril Greenland (1987, akt. Beckett, 2003, s.189) olumsuz barınma koşulları, yoksulluk ve işsizliği istismara ilişkin risk faktörlerinden saymıştır. Neil Gutterman'ın bir dizi farklı araştırmaya dair yaptığı tartışmaya göre (2001, akt. Beckett, 2003, s.189) çocuk koruma sistemine bildirilen aileler yalnız ane, işsiz baba, sosyal yardım alma ve/veya yoksul mahallelerde yaşama gibi özellikler göstermektedir. İngiltere Ulusal Araştırma Konseyi'nin raporuna göre (1993, akt. Beckett, 2003, s.189) çocuğa kötü muamelenin büyük oranda "yoksulların en yoksulu" diye ifade edilen nüfus grubunda görülme ihtimali daha fazladır. İngiltere'de Gibbons ve arkadaşlarının araştırmasına göre (1995, akt. Beckett, 2003, s.189) ise, çocuk koruma sistemine kayıtlı çocukların %57'si düzenli bir kazancı olmayan ailelerden gelmektedir. Araştırmalardan bazıları çocuk istismarı ve sosyal statü arasında büyük bağlantı olduğunu göstermektedir (Farrington, 2002). Bu araştırmalar ise, ekonomik yetersizliğin aile içi en önemli stres kaynaklarından biri olduğunu ifade etmiş, strese eşlik eden yoksulluk ve işsizlik, besin yetersizliği, sağlık gibi sorunların çocuk istismarına yol açtığını belirtmiştir. Yoksulluğun getirmiş olabileceği eğitimsizlik ebeveynin çocuk yetiştirme konusunda beceri ve bilgi eksikliği

yaşamaya neden olabilir. Yoksulluk aynı zamanda, ek gelir ihtiyacı nedeniyle çocukların da çalıştırılmasına ve ekonomik açıdan istismar edilmelerine neden olabilmektedir.

Türkiye’de ise farklı yıllarda yapılan araştırmaların yukarıdaki bilgilere oldukça paralel olduğu görülmektedir. Örneğin; Güneysu’nun (1982) Ankara’daki farklı sosyo-ekonomik bölgelerde üç ilkokulun dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinden toplam 229 kız ve erkek öğrenci üzerinde yaptığı araştırmaya göre alt sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların anne ve babaları tarafından daha çok sevildikleri fakat daha fazla cezalandırıldıkları görülmüş, orta sosyo-ekonomik düzeyde cezalandırmanın üst sosyo-ekonomik düzeye göre daha fazla olduğu ve daha çok erkek çocuklarının cezalandırıldığı ortaya konulmuştur. Yapılan bu araştırmada ailedeki çocuk sayısı arttıkça çocuğa karşı sevgi göstermenin azaldığı, cezalandırmanın ise arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgili araştırmalardan Özdemir’in araştırması (1989) ise alt ve üst sosyo ekonomik düzeydeki ailelerin ortaokula devam eden 11-15 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklarının fiziksel yönden ihmal ve istismar ile sosyal ekonomik düzey arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre alt sosyo-ekonomik yapıdaki ailelerin çocuklarını daha çok ihmal ve istismara maruz bıraktığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra İşmen’in çalışmasında (2004) belirttiği bazı çalışmalarda da sonuç yukarıdaki sonuçlara benzerdir. Bu bağlamda Taşdelen (1995) ve Çeşmecici (1995) yaptıkları araştırmalarda alt sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin daha fazla duygusal istismar algıladıkları belirlenmiştir. Kağıtçıbaşı’nın gerçekleştirdiği çocuğun değeri araştırmasında ise

(1990) gelir düzeyi ve eğitim arttıkça ve ailedeki çocuk sayısı azaldıkça çocuğun değerinin arttığı bulunmuştur.

Yukarıda ele alındığı gibi yoksullukla ilgili yapılan araştırmalarda ekonomik stresin ailenin düşük kontrol düzeyi, daha fazla fiziksel ceza kullanması gibi düşmanca davranışları ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Conger ve diğerleri, 1994; Paxson, ve Waldfogel, 2002; Smith ve Brooks, 1997, akt. Slack ve diğerleri, 2004, s. 397). Avcı’nın da belirttiği gibi (2011, s. 182); çocukların gerek yaşadıkları sosyal çevrelerinde, gerekse de okul ortamında istismarcı olmalarının ya da istismara uğramalarının nedenlerinden biri ailelerin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzeydir. Çünkü ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzey, ailenin bir yandan çevre tarzının yani sosyal çevrenin nasıl algılanacağını, diğer yandan ise aile içi ilişkilerin tarzını belirlemektedir.

Yoksulluk ve çocuk koruma hizmetleri arasındaki ilişki yapılan çalışmalarda oldukça fazla yer almıştır. İşsizlik, maddi zorluk, alınan refah hizmetlerinin çeşitliliği (örneğin; hizmetin alma durumu, hizmet alınan süre, hizmetin yarar sağlama durumu) gibi unsurlar yoksulluğa dair unsurları içerebilmektedir. Stres ve işsizliğin sonunda gelen ekonomik zorluklar çocuğun istismar edilmesine neden olabilir (Fryer ve Miyoshi, 1996, akt., Slack ve ark., 2004, s. 297).

Yoksulluğun meydana getirmiş olabileceği “gıda yoksunluğu” ise çocukların fiziksel ve zihinsel anlamda gelişimsel güçlükler yaşamaya neden olmaktadır. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) 2002 raporuna göre ülkemizdeki beş yaş altındaki çocukların %8’inin ağırlığı yaşına göre düşüktür;

bir başka deyişle beslenme yetersizliği göstermektedir. 2011 İnsani Gelişme Raporu'na göre Türkiye'de nüfusun %6,6'sı çoklu yoksunluklar içindeyken, buna ilaveten %7.3'lük bir kesim de çoklu yoksunluklar karşısında hassas konumda yer almaktadır (UNDP, 2012).

Peki yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde çocuk istismarı ne durumdadır? Yoksulluk ve yoksulluğun getirmiş olabileceği çeşitli problemler çocuk istismarı açısından risk taşısa da çocuk istismarı için salt belirleyici olamaz. Yoksullukla çocuk istismarı arasındaki ilişkiyi yorumlarken dikkatli davranmak gerekmektedir. Örneğin, refah düzeyi yüksek ve güçlü ebeveynler yoksullara göre çocuk istismarını otoritelerden gizleyebilmektedir. Gutterman'ın işaret ettiği gibi (2001, akt. Beckett, 2003, s.189) genellikle yoksullar kamu otoritesinin gözetimi altındadır. Hal böyle olunca yüksek sosyo-ekonomik düzeyde çocukların istismara maruz kalabileceğine dair algı da neredeyse silinmektedir. Sosyal yardımlardan yararlanan, çeşitli sosyal hizmet kuruluşlarından ebeveyn eğitimi ve danışmanlık hizmetleri alan, evlerine ve okullarına sosyal incelemeye gidilen ihtiyaç sahiplerinin aile yaşantılarını gözlemek daha kolay olabilir. Her yoksul müracaatçıya çocuğunu potansiyel olarak istismar ve ihmal eden ebeveynler olarak bakmanın ve böylesi bir algının varlığının dışlayıcı olduğu da yadsınmaz. Bu bağlamda sosyal çalışmacıların herhangi bir çocuk istismarı vakasındaki dikkati yalnızca kişilerin yoksulluğu ile bağlantılı çocuğuna ilişkin olumsuz eylemleri değil, bütüncül olarak her sosyo-ekonomik düzeyden gelen çocuğun istismara maruz bırakılabileceği üzerine olmalıdır. Yüksek sosyo-ekonomik

düzeydeki ailelerin çocuk istismarına bakışını anlamaya ve mevcut durumlarını betimlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, farklı sosyo-ekonomik yapıdaki ergenlerin çocukluklarında yaşamış olabilecekleri istismar deneyimlerinin ve ailelerdeki sorunların ve risk faktörlerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaca uygun olarak araştırmanın alt amaçları aşağıda yer alan soru cümleleri ile ifade edilmiştir:

- Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin cinsiyeti ile çocukluk dönemi istismarı (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar) arasında bir ilişki var mıdır?
- Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin aile özellikleri (aile yapısı, kardeş sayısı, ebeveyn gelir durumu) ile çocukluk dönemi istismarı (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar) arasında bir ilişki var mıdır?
- Ergenlerin ebeveyn özellikleri (ebeveyn eğitimi) ile çocukluk dönemi istismarı (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar) arasında bir ilişki var mıdır?
- Ergenlerin ailedeki öfke kontrol sorunları, stres yaşantıları ve babadan anneye şiddetin uygulanma durumu ile çocukluk dönemi istismarı (fiziksel, duygusal ve cinsel istismar) arasında bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Bu çalışmada temel olarak "tarama modeli" kullanılmıştır. Taramalar, kişilerin kendilerinin belirttiği inançları ve davranışları ile ilgili araştırma soruları için oldukça uygundur. Pek çok

insana inançlarını, görüşlerini, özelliklerini ve geçmişteki ya da şimdiki davranışlarını soran tarama araştırmasını tercih eden araştırmacılar genellikle taramalarda çoğunlukla tek seferde pek çok şey hakkında soru sormaktadırlar (Neuman, 2010, s. 395). Bu araştırmada ergenlerin geçmiş yaşamlarındaki istismar yaşantılarını öğrenebilmek amacıyla ergenlerin geçmiş yaşantıları, ergenlerin görüşlerine dayalı olarak olduğu gibi betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada tekil tarama modeline uygun olarak betimsel analizler (ortalama, yüzde gibi) yapılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmada çocukluk yaşantılarına ilişkin istismarın bazı değişkenler ile ilişkisi korelasyon analizi aracılığıyla ele alınmıştır. Bu nedenle bu araştırmada ilişkisel tarama modelinin izleri de görülmektedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Ankara'daki düşük veya yüksek sosyo-ekonomik statüdeki lise üçüncü sınıfta okumakta olan ergenler oluşturmaktadır. Turgut Özal Üniversitesi tarafından Ankara'nın 16 merkez ilçesinde 3 bin hanede, 7 bin 452 kişi üzerinde yapılan araştırmada başkent'in ilk kentsel yoksulluk haritası çıkarılmıştır. Bu araştırmaya göre, Ankara'nın kentsel alanında yoksulluk oranı %7,3 olarak belirlenmiş ve yıllık kişi başına gelir düzeyinin 21 bin 210 lirayla en yüksek Çankaya'da olduğu öğrenilmiştir (Ankara Kalkınma Ajansı, 2012). Bu nedenle çalışmada yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ilçe olarak Çankaya ilçesi seçilmiştir. Yapılan söz konusu araştırmada Akyurt'ta çalışanların %51'inin ve Altındağ'da çalışanların %53'ünün mevcut gelirleriyle geçemediği bilgisinden hareketle düşük

sosyo-ekonomik düzeyi temsil olarak Altındağ ilçesi seçilmiştir. Söz konusu araştırmanın verileri ilçelerin seçilmesi noktasında yardımcı olmuş, Altındağ ve Çankaya ilçelerindeki okullar çalışma evreni olarak ele alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumundan Altındağ ve Çankaya'da ilçelerindeki mahalle ve cadde bazında bölgelere göre gelişmişlik düzeyi (Fakir-orta ve gelişmiş yerler) bilgisi edinilmiş, oranlı küme örnekleme yoluyla okullar seçilmiştir. Oranlı küme örnekleme; Ankara'daki okulların sosyo-ekonomik düzeye göre ayrışması yoluyla yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında değerlendirilmesi düşünülen değişkenlere ait bilgiler soru kâğıdı ve "Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği" ile toplanmıştır. Bu ölçek Bernstein, David P. ve arkadaşları tarafından (1994) çocukluk dönemindeki istismarı ölçmek amacıyla geliştirilmiş ve ölçeğin sonuçları "Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect" isimli makalede yayınlanmıştır. Ölçeğin çevrilmesinde kullanılan "abuse" kelimesi ölçeği Türkçeye çeviren kişiler tarafından "istismar" olarak çevrilmiştir. Örselenmeden kastedilen anlam ise daha bilinen adıyla istismardır.

Bu soru kâğıdında yer alan bilgiler;

- Ergenlerin ve ailelerinin özelliklerini içeren sorular
- Ailelerdeki sorunları ve risk faktörlerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır.

Ölçekte ise; ergenlerin çocukluk yaşantısındaki duygusal, fiziksel ve cinsel istismarı belirlemek için sorulan sorular yer almaktadır.

Araştırmada “Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği” kullanılmıştır ve bu ölçeğin kullanılma nedeni istismarın türlerine ilişkin olası geçmiş yaşam deneyimlerinin ortaya çıkarılmasının istenmesidir. Bu ölçek Bernstein ve arkadaşları tarafından hazırlanmıştır ve ölçeğin Cronbach alfa katsayıları 0,79 ve 0,94 arasında bulunmuş, geçerlik ve güvenilirliği yüksek olarak saptanmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması Aslan ve Alparslan (1999) tarafından yapılmış olup geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında test güvenilirliği 0,96 olarak saptanmıştır. Bu ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının olumlu sonuç vermesi ölçeğin kullanılması ve tercih edilmesini kolaylaştırmıştır. Ölçekte fiziksel istismar sorularından toplamda 16 soru, duygusal istismar alt ölçeğinde toplamda 19 tane cinsel istismar alt ölçeğinde toplamda 5 soru bulunmaktadır. Bu ölçek Likert tipi bir ölçek olup ölçekte yer alan seçenekler “hiçbir zaman”, “nadiren”, “bazen”, “sıklıkla”, “çok sık” a uzanan bir yelpazede verilmiştir. Puanlamada bu doğrultuda her madde için 1-5 arasında değişmektedir. Türkçeye çevrilen ve bazı anlaşılmayan soruların çıkarılmasıyla uyarlanan ve yararlanılan ölçekte ise alınabilecek en üst puan 200, en alt puan 40 olup; duygusal kötüye kullanım ve duygusal ihmal alt ölçeği için bu değerler 19 ve 95, fiziksel kötüye kullanım alt ölçeği için bu değerler 16 ve 80, cinsel kötüye kullanım alt ölçeği için bu değerler 5-25’dir (Aslan ve Alparslan, 1999, s. 278).

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın ön uygulaması 25 öğrenci ile Çankaya Lisesinde yapılmış, ergenlerin büyük bir kısmının istismar sözcüğünün anlamını bilmedikleri

görülmüştür. Bu nedenle araştırmaya katılan tüm öğrencilere istismar sözcüğünün anlamı açıklanmıştır. İstismarın kötü muamele ve şiddet davranışı olduğu araştırmaya katılan tüm ergenlere açıklanmıştır. Araştırmanın ön uygulamasında ergenlerin istismar yaşantılarını birbirleri ile paylaştıkları gözlenmiştir. İstismar yaşantılarının gizli kalması gerektiği ve herhangi bir etiketlenmeye izin verilemeyeceği nedeni ile ergenler istismar yaşantılarını paylaşmaması noktasında uyarılmış ve tek sıra halinde oturtularak soruların yalnızca kendilerinin cevaplama sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma niceliksel bir araştırma olduğu için verilerin analizi SPSS 15.0 programı aracılığı ile yapılmıştır. Değişkenlerin niteliğine göre yüzde analizleri yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini anlayabilmek için Alfa Cronbach testi yapılmış ve 0.89 güvenilirliğe erişilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde kıkare, t ve anova testi ve korelasyon kullanılmıştır. Verilerin dağılımının düzensiz olduğu kısımlarda non-parametrik testler arasında yer alan Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular aşağıda çizelge halinde sunulmuştur.

Yukarıdaki çizelgeye bakıldığında ergenlerin fiziksel istismar ve duygusal istismar puanlarının birbirine çok yakın olduğu görülmekte; cinsel istismar puanının ise Çankaya ilçesinden araştırmaya katılan ergenlerde daha çok olduğu dikkati çekmektedir.

Genel istismara bakıldığında ise toplam istismar puanının Altındağ’da 57,74; Çankaya’da ise 56,98 olduğu

Çizelge 1. Ergenlerin Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeğinin 3 Alt Ölçeğinden Aldığı Ortalama Puanlar

YER	Fiziksel İstismar Alt Ölçeği		Duygusal İstismar Alt Ölçeği		Cinsel İstismar Alt Ölçeği	
	Ortalama Puan	Toplam Ortalama Puan	Ortalama Puan	Toplam Ortalama Puan	Ortalama Puan	Toplam Ortalama Puan
Altındağ	1,38	22,08	1,59	30,21	1,09	5,45
Çankaya	1,31	20,96	1,53	29,07	1,19	5,95
Genel Ortalama	1,34	21,54	1,56	29,74	1,14	5,70

görülmektedir. “Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği”nden alınabilecek maksimum puanın 200 olduğu düşünüldüğünde yukarıdaki puanlar eşliğinde ergenlerin geçmiş yaşamlarında neredeyse orta dereceye yakın istismara maruz kaldıklarını söylemek mümkündür. Altındağ ve Çankaya’da toplam istismar puanlarının (fiziksel, duygusal, cinsel) birbirine çok yakın çıktığı görülmektedir. Sosyo-ekonomik yapının en önemli göstergelerinden biri olan eğitim ve gelir ekseninde sonuçlara bakıldığında; özellikle çocukluk yaşantıları istismarının her gelir ve eğitim düzeyindeki ebeveynlerin çocuklarında görüldüğü söylenebilmektedir. Aşağıda gelir ve istismar ilişkisi ilçelere göre ele alınmış ve yapılan t testi ile iki grup

arasında (Altındağ-Çankaya) bir farklılaşmanın olup olmadığı bilgisi edinilmeye çalışılmıştır.

Fiziksel istismar alt ölçeğinden edinilen bulgulara bakıldığında Altındağ’da araştırmaya katılan ergenlerin fiziksel istismar ortalama puanının 22,08; Çankaya’da araştırmaya katılan ergenlerin fiziksel istismar ortalama puanının 20,96 olduğu görülmektedir. Ergenlerin fiziksel istismar alt ölçeğinden edinilen bulgularına bakılarak ergenlerin geçmiş yaşam deneyimlerinde az derece örselendiği söylenebilir. Sosyo-ekonomik yapı açısından ele alındığında ise Altındağ ve Çankaya’daki istismar puanlarının birbirine çok yakın oluşu fiziksel istismarın Çankaya ve Altındağ

Çizelge 2. Ergenlerin Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeğinin Fiziksel İstismar Alt Ölçeğinden Aldığı Ortalama Puanlar

YER	Fiziksel İstismar Alt Ölçeği				
	N	Ortalama Puan	Standart Sapma	İstatistik t değeri	Toplam Ortalama Puan
Altındağ	165	1,38*	0,41	-1,43*	22,08
Çankaya	166	1,31*	0,40		20,96

*p>0,05

örneğinde her sosyo-ekonomik yapıda görülebileceğini gösteren niteliktedir. Farklı sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden iki ilçe ile fiziksel istismar arasındaki ilişkiye bakıldığında ise bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bulgular fiziksel istismarın Altındağ ve Çankaya'nın temsil ettiği sosyo-ekonomik yapı ile ilişkili olmadığını söylemektedir. Literatüre bakıldığında ise araştırmanın bulgularının literatürden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Aral ve ayrıca Browne (Aral, 1997; Browne, 1990) çocuğun fiziksel istismarının daha çok alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde olduğunu belirtmiştir. Diğer çalışmalarda da alt sosyo-ekonomik düzeyin çocuklarını diğer sosyo-ekonomik düzeylere göre daha çok istismara maruz bıraktıklarına ilişkin araştırma sonuçları mevcuttur (Taşdelen, 1995; Çeşmeci, 1995; Özdemir, 1989; İşmen, 2004; Arıkan, 1998; Aral, 1997). Bunun yanı sıra bazı çalışmalarda özellikle alt sosyo-ekonomik düzeydeki istismar olaylarının diğer sosyo-ekonomik düzeylere göre daha fazla polise ve diğer kamu kuruluşlarına yansıdığı, özellikle orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde olayın pek dışarıya yansıtılmadığı yer almaktadır (Gökler, 2006). Bu nedenle üst sosyo-ekonomik düzeydeki

ergenlerin aile ve sosyal yaşantılarında fiziksel anlamdaki istismardan şüphe duyulması gerekmektedir.

Çizelge 3'te görüldüğü gibi ergenlerin duygusal istismar alt ölçeğinden aldığı puan Altındağ'da 30,21; Çankaya'da ise 29,07'dir. Duygusal istismar puanı görece Altındağ'da daha yüksek olduğu görülmekle beraber puanların birbirine fiziksel istismar alt ölçeğindeki gibi çok yakın olduğu görülmektedir. "Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği"nin alt ölçeği olan duygusal istismar alt ölçeğinden edinilen puanlar ergenlerin çocukluklarında az derecede örselendiklerini ortaya koymaktadır. İstatistiksel açıdan ele alındığında ise sosyo-ekonomik düzey ile duygusal istismar arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir ($p>0,05$). Bulgular duygusal istismarın sosyo-ekonomik düzeyden bağımsız olarak gerçekleştiğini söylemektedir. Duygusal istismar puanları ergenlerin çocukluk yaşantılarında çok şiddetli olmasa da örselendiklerini ortaya koymaktadır.

Yapılan istatistiksel analiz farklı sosyo-ekonomik yapıyı temsil eden ilçeler ile cinsel istismar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu söylemektedir ($p<0,01$). T testi sonuçları ve puan ortalamaları değerlendirildiğinde Çankaya

Çizelge 3. Ergenlerin Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeğinin Duygusal İstismar Alt Ölçeğinden Aldığı Ortalama Puanlar

YER	Duygusal İstismar Alt Ölçeği				
	N	Ortalama Puan	Standart Sapma	İstatistik t değeri	Toplam Ortalama Puan
Altındağ	165	1,59	0,51	- 0,88*	30,21
Çankaya	166	1,53	0,53		29,07

* $p>0,05$

Çizelge 4. Ergenlerin Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeğinin Cinsel İstismar Alt Ölçeğinden Aldığı Ortalama Puanlar

YER	Cinsel İstismar Alt Ölçeği				
	N	Ortalama Puan	Standart Sapma	İstatistik t değeri	Toplam Ortalama Puan
Altındağ	165	1,08	0,48	2,37*	5,40
Çankaya	166	1,19	0,28		5,95

*p<0,01

ilçesindeki ergenlerin Altındağ'a göre çocukluk yaşantılarında cinsel açıdan daha çok örselendiği ortaya konulmuştur. Sosyo-ekonomik yapı ile cinsel istismar arasındaki literatür bilgilerine bakıldığında; cinsel istismarın her sosyo-ekonomik düzeyde görüldüğüne dair bilgilerin var olduğu görülmektedir (Finkelhor, 1994). Fakat bu araştırmanın bulguları cinsel istismarın yüksek sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden Çankaya ilçesinde daha çok olduğunu söylemektedir. Bu bulgu yüksek sosyo-ekonomik düzeyde daha az algılanan istismarın düşüncesinin daha çok sorgulanması gereğini düşündürmektedir.

Aşağıdaki çizelgede ergenlerin yaşamış olduğu, duygusal, fiziksel ve cinsel istismarın boyutlarını yüzdesel olarak belirlemek için şöyle bir analiz yapılmıştır. Örneğin Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeğinin fiziksel istismar alt ölçeğinde toplamda 16 soru bulunmaktadır. Likert tipli beş seçenekli olan ölçeğe yanıt verilebilecek toplam seçenek sayısı $166 \times 16 = 2656$ 'dır. Bu seçeneklerin yüzdesel dağılımı bize genel olarak ergenlerin bu alt ölçekle ilgili olarak verdiği yanıtların dağılımını verecektir.

Ergenlerin sorulara verdiği cevapların yüzdesel dağılımından yola çıkıldığında, ergenlerin 1/5'inin fiziksel

istismara farklı düzeylerde maruz kaldığı görülmektedir.

Bilir ve arkadaşlarının Ankara'da yaptığı istismar araştırmasında (1991) Ankara'da çocukların fiziksel istismara maruz kalma oranı %23,1 bulunmuştur. Yıldırım'ın Altındağ ilçesinde yaptığı şiddet araştırmasında ise bu oran %30 bulunmuştur (baba ve annenin şiddet uygulama oranı ortalaması ele alınmıştır). Paslı'nın Gazi Üniversitesi Çocuk Koruma Merkezine istismar şüphesi ile çocukların değerlendirilmelerine yönelik olarak yaptığı araştırmada ise (2009) gelen çocukların %36,5'inin fiziksel istismar, %3,2'si şüpheli fiziksel istismar mağduru olduğu bilgisi edinilmiştir. Özellikle Ankara ilçesinde çocuklara yönelik fiziksel istismar oranlarına bakıldığında bu oranın %20-40 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu araştırmada Altındağ ve Çankaya örneğinde ergenlerin "Çocukluk Yaşantıları Örselenme Ölçeği"nin alt ölçeği olan fiziksel istismar ölçeğine verdikleri yanıtlardan yola çıkıldığında fiziksel istismarın %21 dolaylarında olduğu görülmektedir. Bu çalışmaya göre fiziksel istismarın ciddi oranlarda olduğu; her 5 çocuktan birinin fiziksel istismara maruz kaldığını söylemek mümkündür.

Ergenlerin sorulara verdiği cevapların yüzdesel dağılımından yola

Çizelge 5. Ergenlerin Fiziksel İstismara Maruz Kalma Durumunun Yüzdesel Dağılımı

Fiziksel İstismar	Altındağ		Çankaya	
	İşaretlenen seçenek sayısı	%	İşaretlenen seçenek sayısı	%
Altındağ: (Seçenek Toplamı: 2640)				
Çankaya: (Seçenek Toplamı: 2656)				
Hiçbir zaman	2055	77,37	2171	81,7
Nadiren	323	12,23	271	10,2
Bazen	161	6,09	119	4,56
Sıklıkla	48	1,81	54	2,0
Çok Sık	53	2,0	41	1,54

çıkıldığında, ergenlerin 1/3'ünün yukarıdaki ele alınan oranlar dâhilinde istismara farklı düzeylerde maruz kaldığı görülmektedir. Yıldırım'ın araştırmasında (2006) duygusal istismar oranı %29,4 iken; bu çalışmada yanıtlardan yola çıkıldığında bu oranın 1/3 olduğu görülmektedir. Yanıtlardan edinilmeye çalışılan duygusal istismar oranı bu çalışmada Yıldırım'ın araştırmasında yakın çıkmıştır.

Ergenlerin sorulara verdiği cevapların yüzdesel dağılımından yola çıkıldığında, ergenlerin Altındağ'da %5'inin, Çankaya'da ise %10'unun yukarıdaki ele alınan oranlar dâhilinde cinsel istismara farklı düzeylerde maruz kaldığı görülmektedir.

Bunun yanı sıra cinsel istismarla ilgili yapılan çalışmalarda oranların birbirinden farklılaştığı görülmekle beraber

Çizelge 6. Ergenlerin Duygusal İhmal ve İstismara Maruz Kalma Durumlarının Yüzdesel Dağılımı

Duygusal İstismar	Altındağ		Çankaya	
	İşaretlenen seçenek sayısı	%	İşaretlenen seçenek sayısı	%
Altındağ: (Seçenek Toplamı: 3135)				
Çankaya: (Seçenek Toplamı: 3154)				
Hiçbir zaman	2080	66,34	2179	69,08
Nadiren	594	18,94	554	17,56
Bazen	232	7,4	212	6,72
Sıklıkla	121	3,85	112	3,55
Çok Sık	108	3,45	97	3,075

Çizelge 7. Ergenlerin Cinsel İstismara Maruz Kalma Durumlarının Yüzdesele Dağılımı

Cinsel İstismar Altındağ: (Seçenek Toplamı: 825) Çankaya: (Seçenek Toplamı: 830)	Altındağ		Çankaya	
	İşaretlenen seçenek sayısı	%	İşaretlenen seçenek sayısı	%
Hiçbir zaman	782	91,15	751	90,4
Nadiren	28	3,39	37	4,5
Bazen	7	0,84	23	2,8
Sıklıkla	1	0,12	5	0,6
Çok Sık	7	0,84	14	1,7

Türkiye’de cinsel istismarın %9 dolaylarında olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Turhan ve arkadaşları, 2006). UNICEF’in Türkiye’de yaptığı araştırmada ise tanık olunan istismar türleri ele alındığında ise cinsel istismarın %10 olduğu bulunmuştur. Sonuçlara bakıldığında bu araştırmanın verilerinin UNICEF’in yaptığı araştırmanın (2010) bulguları ile çok benzer olduğu görülmektedir.

Diğer Değişkenlere İlişkin Bulgular

Araştırmada bağımsız değişkenler cinsiyet, kardeş sayısı, aile yapısı, gelir durumu, anne ve baba eğitimi olarak belirlenmiştir. Buna göre; cinsiyete göre ergenlerin fiziksel istismara maruz kalma durumu $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunmuş ve erkeklerin fiziksel açıdan kızlara göre daha çok örselendiği bilgisi edinilmiştir. Literatürde bazı bilgiler fiziksel ve duygusal istismara maruz kalma durumunun cinsiyete göre değişmediğini göstermektedir. Örneğin; Bilir ve arkadaşlarının

50.473 çocuk üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları, çocukların cinsiyetler arasındaki farkın fiziksel ceza alması bakımından istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymuştur (Bilir ve ark., 1991). Paslı’nın Gazi Üniversitesi Çocuk Koruma Merkezi’nde 2007-2009 yılları arasındaki istismar vakalarını değerlendirdiği araştırmasında (2009) fiziksel istismar mağduru çocukların neredeyse eşit miktarda olduğu görülmektedir. Bu sayı kız çocuklarında 9 iken; erkek çocuklarında 10 bulunmuştur. Literatürdeki bazı diğer bilgilerde ise yukarıdaki bilgilerin tam tersi bilgiler görmekteyiz; örneğin Yıldırım’ın araştırmasında (2006) aile içinde erkeklerin kızlardan daha çok fiziksel istismara maruz kaldıkları bulunmuştur. Oskay’ın Ankara’da 200 lise öğrencisi ile yaptığı araştırmada ise (1991) erkeklerin kızlardan daha çok dövüldüğü ortaya çıkarılmıştır. Kozcu ve Zeytinoğlu da Ege Bölgesinde 767 kişi üzerinde yaptıkları araştırmada (1990) istismar edilen çocukların %72 sinin erkek çocuklar olduğunu belirlemişlerdir.

Bunun yanı sıra istatistikî olarak anlamlı olmasa da ($p>0,05$); fiziksel istismar alt ölçeğinde olduğu gibi duygusal istismar alt ölçeğinden alınan puanların Altındağ ve Çankaya'da araştırmaya katılan erkeklerde daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Yıldırım'ın Altındağ ilçesinde yaptığı şiddet araştırmasında ise (2006) babanın kendisine ve kardeşlerine duygusal istismar davranışında bulunduğunu ifade eden erkek oranı %54,8; kızların oranı ise %45,2'dir. Yine aynı araştırmada annenin kendisine duygusal istismar davranışında bulunduğunu söyleyen erkeklerin oranı %36,2 iken; kızların oranı %63,8 bulunmuştur. Yapılan bu araştırmanın bulgularının özellikle babanın istismarı ile cinsiyet ilişkisinin ele alındığı bulgularla benzer nitelikte olduğu görülmüştür. Kars'ın araştırmasında ise (1996), bu araştırmanın bulgularına paralel olarak erkeklerin kızlardan daha çok duygusal açıdan örselendiği görülmektedir.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Altındağ ve Çankaya ilçesindeki erkeklerin cinsel açıdan kızlara göre daha çok örselendiği sonucuna ulaşılmaktadır ($p<0,01$). Araştırmanın bu sonucu araştırmacıyı oldukça düşündürmekle beraber; ölçekte cinsel istismar bağlamında ele alınan; en az beş yaş büyük birisiyle cinsel ilişki, cinsel amaçlı temas, cinsellikle ilgili bir şeyler izlettirmeye zorlanma ve tehdide maruz kalma gibi eylemlere en az kızlar kadar erkeklerin de maruz kalma riski olduğu düşünülmektedir.

Kardeş sayısı: Bu araştırmada ergenlerin kardeş sayısı ile fiziksel, duygusal ve cinsel istismar ve ilgili puan türleri arasındaki korelasyon istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Aile yapısı ile (geniş, çekirdek, tek

ebeveynli aile) fiziksel istismar arasındaki ilişkiye bakıldığında bu ilişkinin her iki ilçe örneğinde de anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). İstatistiksel olarak anlamlı olmasa da Çankaya'da tek ebeveynli ailelerin çocuklarının; Altındağ'da ise geniş aileye mensup çocuklarının fiziksel istismar puanlarının daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra her iki ilçenin de ele alındığı ($n=331$) analizde geniş aile ve tek ebeveynli ailelerin duygusal istismar puan ortalamalarının çekirdek aileye göre daha yüksek olduğu görülmektedir ($p <0,05$). Genel ortalamalardaki ilişkinin anlamlı oluşu; özellikle geniş aile ve tek ebeveynli ailelerin çocuklarının duygusal istismar açısından daha riskli konumda kalabileceğini göstermektedir. Aile yapısı ile cinsel istismar arasındaki ilişkiye bakıldığında bu ilişkinin her iki ilçe örneğinde de anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Ebeveyn gelir durumuna göre ergenlerin fiziksel istismar alt ölçeğinden aldıkları puanlar her iki ilçe özelinde karşılaştırılmış ve bu araştırmada gelir ile fiziksel istismar arasındaki ilişki kısmen kurulabilmiştir. Buna göre Altındağ (740 TL ve altı, 740-1000, 1000-2000 TL arası geliri olan ebeveynler) ile Çankaya'daki (3100-5000, 5000 ve üstü geliri olan ebeveynler) ergenlerin fiziksel istismarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$).

Bunun yanı sıra gelire fiziksel istismar arasındaki ilişki bir kere daha farklı biçimde sınanmış ve geliri asgari ücretin altında olan ergenler ile asgari ücretin üzerinde olan ergenler kıyaslanmıştır. Buna göre geliri 740 ve altı ailelerin üst gelir gruplarına göre daha fazla fiziksel açıdan örselendiğini istatistikî

açından söylemek mümkündür ($p<0,05$). Daha önce de ifade edildiği gibi Ulusal Araştırma Konseyi'nin raporu (1993, akt. Beckett, 2003, s.189) çocuğa kötü muamelenin büyük oranda "yoksulların en yoksulu" diye ifade edilen nüfus grubunda görülme ihtimalinin daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Fiziksel istismara ilişkin tüm bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde fiziksel istismarın Çankaya'da da en az Altındağ kadar görülmekte olduğu, bunun yanı sıra Altındağ'daki 740 ve altı gelire sahip ailelerdeki ergenlerin fiziksel istismara diğer gelir gruplarına göre biraz daha fazla maruz kaldığı söylenebilmektedir.

Yukarıdaki bulgu ile benzer şekilde ilçelere göre duygusal istismar puanları karşılaştırıldığında duygusal istismarın her iki ilçe kıyaslandığında gelire göre farklılaşmadığı görülmüş ve asgari ücretin üzerinde yaşam standardına sahip olan ergenler ile asgari ücretin altında yaşam standardına sahip olan ergenlerin duygusal istismara maruz kalması açısından bir farklılaşma olup olmadığını analiz edilmiştir. Buna göre 740 altı geliri olan ergenlerin duygusal açıdan daha çok örselendiğini söylenebilmektedir ($p<0,05$). Özet olarak duygusal istismarın Çankaya'daki araştırmaya katılan ergenlerde de en az Altındağ'daki ergenler kadar görülebildiği ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra Altındağ'da geliri 740 ve altı olan ergenlerin duygusal açıdan diğer üst gelir gruplarına göre daha dezavantajlı olduğu ve daha çok örselendiği söylenebilmektedir.

Gelir ile cinsel istismar arasındaki ilişkiye bakıldığında bu ilişkinin Altındağ'da istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olduğu ($p<0,05$); Çankaya'da ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Çizelge 4'te ele alınan

bilgilerde yüksek sosyo-ekonomik düzeyin temsilcisi olan Çankaya'da da cinsel istismar puanının Altındağ'ın genel ortalamasından yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde cinsel istismarın çocukluk yaşantıları cinsel istismar ölçeğinden edinilen puan ortalamaları bakımından en çok Çankaya ilçesinde araştırmaya katılan ergenlerde görüldüğü bulunmuş olmakla beraber cinsel istismar Altındağ ilçesinde ağırlıklı olarak 740 ve altı gelir düzeyine sahip ergenlerde görülmektedir. Geliri asgari ücretin altında ve üstünde olan ergenler karşılaştırıldığında ise cinsel istismar yönünden istatistiki bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Özet olarak Çankaya ilçesinde araştırmaya katılan ergenlerin cinsel istismara daha fazla maruz kaldığı sonucuna varılmış; Altındağ ilçesinde ise ağırlıklı olarak 740 ve altı gelir düzeyine sahip ergenlerde cinsel istismarın daha çok olduğu görülmüştür.

Annenin eğitimine göre ergenlerin duygusal, fiziksel istismar alt ölçeğinden aldıkları puanların korelasyonuna bakıldığında ise anne eğitimine göre her 2 istismar türünde bir farklılaşma görülmeyeceği dikkati çekmiştir ($p>0,05$). Cinsel istismarda ise anne eğitimi ile ergenlerin çocukluk yaşantılarında cinsel istismara maruz kalıp kalmadıklarını ortaya koyan çocukluk yaşantıları cinsel istismar alt ölçeğinden edinilen puanlar arasındaki korelasyonun istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. ($p<0,01$). Buradan şöyle bir çıkarım yapılabilir:

Eğitilmiş annelerin de çocukları cinsel istismara maruz kalmaktadır. Özellikle daha evvel ele alınan çizelgelerde de Çankaya'daki ergenlerin cinsel açıdan

daha çok istismara maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştı. Özet olarak bu araştırmada her eğitim düzeyindeki annelerin çocuklarının fiziksel ve duygusal istismara maruz kaldığı görülse de; özellikle cinsel istismara maruz kalan ergenlerin annelerinin eğitim düzeyinin daha iyi olduğu görülmektedir. Eğitimli annelerin çocuklarının cinsel anlamda istismara maruz kalması ise şaşırtıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Babanın eğitimine göre ergenlerin duygusal, fiziksel, cinsel istismar alt ölçeğinden aldıkları puanların korelasyonuna bakıldığında ise baba eğitimine göre her 3 istismar türünde bir farklılaşma görülmediği dikkati çekmiştir ($p>0,05$).

Yukarıdaki bulguların yanı sıra ergenlerin aile içinde yaşamış olduğu sorunlar ile istismar arasındaki ilişkiye de bakılmıştır. Buna göre aile içi öfke kontrol sorunları yaşayan ergenlerin fiziksel istismar puanlarının yaşamayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan istatistiksel analiz aile içi öfke kontrol sorunları ile çocukluk yaşamındaki fiziksel istismar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu söylemektedir ($p<0,01$). Buna göre bulgular -her iki ilçe örneğinde de- aile içi öfke kontrol sorunları yaşayan ergenlerin çocukluk yaşamında aile içi öfke kontrol sorunları yaşamayanlara göre daha çok örselendiğini söylemektedir. Yukarıdaki sonuçlara benzer olarak; aile içi öfke kontrol sorunları yaşayan ergenlerin duygusal istismar puanlarının yaşamayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. İstatistiksel analiz aile içi öfke kontrol sorunları ile çocukluk yaşamındaki duygusal istismar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu söylemektedir ($p<0,01$). Bu bulgulara göre aile içi öfke kontrol sorunları yaşayan

ergenlerin çocukluk yaşamında aile içi öfke kontrol sorunları yaşamayanlara göre duygusal açıdan daha çok örselendiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Altındağ'da aile içi öfke kontrol sorunları ile ergenin cinsel istismara maruz kalması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmazken ($p>0,05$); Çankaya'da aile içi öfke kontrol sorunları ile ergenin cinsel istismara maruz kalması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre Çankaya'da aile içi öfke kontrol sorunları yaşadığını ifade eden ergenlerin cinsel açıdan daha çok örselendiği ortaya konulmuştur. Özet olarak denilebilir ki ergenlerin fiziksel ve duygusal istismarında aile içi öfke kontrol sorunları belirleyicidir. Cinsel istismarda ise özellikle aile içi öfke kontrol sorunları yaşadığını belirten Çankaya'daki ergenlerin daha çok cinsel açıdan istismara maruz kalması aile içi sorunların ergeni hem içe (aileye) hem de dışarıya karşı güçsüzleştirdiğinin önemli göstergelerindedir.

Her iki ilçe örneğinde de ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının olduğunu ifade eden ergenlerin fiziksel istismar alt ölçeğinden aldığı puanların; ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının yaşanmadığını ifade eden ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Aile içi stres yaratıcı yaşam olayları ile fiziksel istismar arasındaki ilişki Altındağ'da istatistiksel açıdan anlamlı bulunmazken ($p>0,05$); Çankaya'da bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Fakat her iki ilçede ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının olduğunu ifade eden ergenlerin daha çok fiziksel istismara maruz kalması ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının ciddi bir risk faktörü olduğunu göstermektedir.

Aile içi stres yaratıcı yaşam olayları ile duygusal istismar arasındaki ilişki istatistiki olarak Altındağ'da $p < 0,05$ düzeyinde ve Çankaya'da $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bulgular Altındağ ve Çankaya örneğinde ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının yaşadığını ifade eden ergenlerin; bu olayları yaşamadığını ifade eden ergenlere göre daha çok duygusal açıdan daha çok örselendiğini ortaya koymaktadır.

Altındağ'da ergenlerin ailedeki stres yaratıcı yaşam olayları ile cinsel istismar arasındaki ilişki Altındağ'da istatistiksel açıdan anlamlı değilken ($p > 0,05$); Çankaya'da bu ilişki istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p < 0,05$). Buna göre Çankaya'da ailede stres yaratıcı yaşam olaylarının olduğunu ifade eden ergenler, ifade etmeyenlere göre cinsel açıdan daha çok örselenmiştir. Bu bağlamda aile içi stres yaşantıları çocukların cinsel istismara maruz kalması açısından Çankaya'da bir risk faktörü olarak ele alınabilir. Özet olarak denilebilir ki ailedeki stres yaşantıları yaşadığını ifade eden Çankaya'daki ergenlerin fiziksel, cinsel, duygusal açıdan örselendiği görülmektedir. Bu bağlamda ailedeki sorunların ergeni iç ve/veya dış faktörlere karşı daha savunmasız hale getirdiği söylenebilir.

Altındağ ve Çankaya örneğinde babadan anneye fiziksel istismarın yaşandığını belirten ergenlerin fiziksel istismar puan sıralamasının; fiziksel istismarın yaşanmadığını belirten ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki ilçe örneğinde de babadan anneye fiziksel istismar ile ergenlere yönelik istismar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,01$). Bu ilişki özellikle aile içinde babadan anneye olan fiziksel istismarın çocukların da fiziksel açıdan

istismara maruz kalmasına neden olduğunu gösteren niteliktedir. Özellikle babadan anneye fiziksel istismarın her zaman, sık sık ve ara sıra olduğunu belirten ergenlerin fiziksel istismar puan sıralamalarının diğerlerine göre daha yüksek oluşu, babadan anneye fiziksel istismarın çocukların fiziksel açıdan istismarı için ciddi bir risk faktörü olduğunu gösteren niteliktedir.

SONUÇ

Bu araştırmada aile geliri asgari ücretin altında olan (740 TL ve altı) ergenlerin istismara karşı daha hassas konumda yer aldığı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Altındağ ve Çankaya ilçelerinde karşılaştırmalı olarak ergenlerin istismar yaşantılarına bakıldığında istismarın yalnızca Altındağ'da düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerde değil; Çankaya'da yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerde de yaşandığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda sosyal hizmet veren kuruluşların uygulamalarının her iki sosyo-ekonomik yapıyı içerek biçimde tekrar ele alınması ve dönüştürülmesi gerekmektedir. Sosyal çalışma uygulamalarına bakıldığında bu uygulamaların çoğunlukla düşük sosyo-ekonomik düzeye yönelik olduğu dikkati çekmektedir. Çocuk ve gençlik merkezleri, toplum merkezleri, sosyal yardım veren kuruluşlar gibi pek çok kuruluşun verdiği hizmetlerin yoksullara dönük olduğu dikkati çekmektedir. Oysa bu araştırmanın sonuçlarıyla yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip ailelerin ve çocuklarının da sosyal hizmetlere ihtiyaç duyduğunu ve bu ailelerin desteklenmeleri ve bilinçlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir. Güçlü aileler ve geçmiş yaşamında olumsuz yaşam deneyimleri olmayan

güçlü gençler yetiştirebilmek için öncelikle ailelerde çocukların istismara maruz kalması için risk faktörü teşkil eden unsurların üzerinde durmak gerekmektedir. Bu araştırmada ise bu unsurlar aile içi öfke kontrol sorunları, stres yaşantıları ve babadan anneye istismar gibi çeşitli unsurlar olarak bulunmuştur. Şüphesiz ki bu değişkenler çocuğu/ergenini hem içe hem de dışa karşı savunmasız hale getirebilecek riskler taşımaktadır. Bu bağlamda sosyal çalışma mesleğinin koruyucu ve önleyici çalışmaları arasında yer alan uygulamalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sayede şiddet henüz ortaya çıkmadan müdahale edilebilecektir.

Bunun yanı sıra istismarın ve şiddet olaylarının yalnızca veya çoğunlukla düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde, çocuklarda görüldüğü algısının ve söyleminin hassasiyetle yeniden ele alınması ve değiştirilmesi gerekmektedir. Bu ise ancak yeni bir dil inşası ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Ankara Kalkınma Ajansı (2012). Erişim: 14.10.12, <http://yoksullukharitasi.com/tag/ankara-kalkinma-ajansi/>

Aral, N. (1997). *Fiziksel İstismar ve Çocuk*. Ankara: Tekışık Ofset Baskı.

Arıkan, Ç. (1998). Ailede Çocuğa Yönelik Şiddet. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 6(1-3-3), 77-87.

Avcı, M. (2011). *Akran İstismarının Sosyal Kökenleri*. A.Gülan, M.R. Şirin, M. C. Şirin (Haz.). Yetişkin Bildirileri Kitabı (s. 182). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Beckett, C. (2003). *Child Protection*. London: Sage Publications.

Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., ve Diğerleri (1994). Ini-

tial Reliability and Validity of a New Retrospective Measure of Child Abuse. *The American Journal of Psychiatry*, 151(8), 1132-1136.

Bilir, Ş., Arı, M., Dönmez N. ve Güneysu, S. (1991). *4-12 Yaşları Arasında 16.100 Çocukta, İstismar Durumları İle İlgili Bir İnceleme*. E. Konanç, İ. Gürkaynak. (Ed.). Çocuk İstismarı ve İhmalı (s. 45-53). Ankara: Gözde Repro Ofset.

Browne, K. (1990). *Çocuk İstismarına Neler Sebep Olur?* [Bildiri]. Çocuk İstismarının Önlenmesi Konferansı, Ankara.

Bulut, I. (1996). *Genç Anne ve Çocuk İstismarı*. Ankara: Bizim Büro.

Çeşmeci, M. (1995). Further Reliability and Validity Study of the Perceptions of Psychological Maltreatment Inventory for Adolescence. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Taşdelen, N. (1995). *Examination of the Effects of Perceived Psychological Maltreatment of Mothers on Adolescent's Self Concept, Emotional and Behavioral Problems and Academic Achievement*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Tahiroğlu, Y., Çelik, G., Avcı, A., Meral, M. ve Çekin, N.(2008). İstismar Olgularında Asılsız Bildiri: Bir Olgu Sunumu. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Cilt, 9, s. 49-53.

Ercüment, E. (2012). Türkiye'de Çocuk Haklarını Tanıtma, Yaygınlaştırma ve İzlemeye Yönelik Uygulamaların Eleştirel Analizi ve Bir Model Önerisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 2012; 23(2), 47-74.

Erkan, G. (2004). Cinsel Yönden İstismar Edilen Çocuklarla Mülakat. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15 (1), 9-14.

Farrington, D. (2002). *Developmental Criminology and Risk-Focused Prevention*. M. Morgan (Ed.). The Oxford Handbook of Criminology (p. 112-121). Oxford: Oxford University Press.

Finkelhor, D. (1994). Current Information on The Scope and Nature of Child Sexual Abuse. *The Future of Children*, 4(2), 31-53.

- Gökler, R. (2006). Eğitimde Çocuk İstismarı ve İhmaline Genel Bakış. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z. ve Aydoğan, S. (2002). Anneleri Tarafından Çocuklara Uygulanan Duygusal ve Fiziksel İstismar/İhmal Davranışı ve Bunu Etkileyen Faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24 (3), s. 128-134.
- Güneysu, S. (1982). *Ana-Babaların Çocuklara Karşı Tutumları ve Çocuktaki Davranış Problemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H.Ü. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı, Ankara.
- İşmen, E. A. (2004). *Aile Çocuk İstismarı Ölçek Geliştirme Çalışması*. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, 207-221.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *Türkiye'de Ailenin Sürekliliği ve Değişim*. T. Erder (Haz.). 1. Aile Şurası Bildirileri (151-160). Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kars, Ö. (1996). *Çocuk İstismarı: Nedenleri ve Sonuçları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kozcu, Ş. (1990). *Çocuk İstismarı ve İhmal*. Ankara: Devran Matbaası.
- Kurdoğlu, M., Kurdoğlu, Z., Güler, A., Özgökçe, Ç. (2010). *Türkiye'nin Doğusunda Çocukluk Çağındaki Cinsel İstismar Olgularının Değerlendirilmesi*. Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Dergisi, 7(4), 8-285.
- Oskay, G. (1991). *Dayak Konusunda Ana Baba ve Ergenin Tutumu*. Aile Yazıları, III. T.C.
- Özdemir, A. (1989). *Çocuğun Fiziksel Yönden İstismarı ve İhmal*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztop, D. ve Özcan, Ö. (2010). Cinsel İstismar Vakalarının Sosyo-demografik ve Klinik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Yeni Symposium Journal*, 48(4), 270-276.
- Paslı, F. (2009). *İstismar Kuşkusuyla Gazi Üniversitesi Çocuk Koruma Merkezine Başvuran Çocukların Adli ve Sosyal Bildirim Süreçlerinin İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi Disiplinlerarası Sosyal Psikiyatri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı, Ankara.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. R. (2003). *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. Boston: Allyn and Bacon Publishers.
- Slack, S.K., Holl, J., Mc Daniel, M., Yoo, J. ve Bolger, K. (2004). Understanding the Risks of Child Neglect: An Exploration of Poverty and Parent Characteristics. *Sage Publications*, 9, 395-408.
- Sokullu, F. (2011). *Kriminoloji ve Hukuk Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı*. A. Gülan, R. Şirin, C. Şirin (Haz.). Birinci Türkiye Çocuk Hakları Kongresi: 25-27 Şubat 2011-İstanbul: Bildiriler (s. 121-133). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Turhan, E., Sangün, Ö. ve İnandı T. (2006). Birinci Basamakta Çocuk İstismarı ve Önlenmesi. *Sted Dergisi*, 15 (9), 153-157.
- UNDP (2012). Erişim: 17.09.12, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=3475>
- UNICEF (2010). *Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması Raporu*. Ankara: S.H.Ç.E.K.
- Unicef (2007). *Eliminating Violence against Children*. USA: Unicef.
- Ünal, F. (2008). *Çocuk İhmal ve İstismarı*. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (1), 9-18.
- Yıldırım, Ş. (2006). *Ergenlerin Aile İçinde Şiddete Maruz Kalma Nedenleri ve Aile İçi İlişkilerinin Değerlendirilmesi*. H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Başkanlığı, Ankara.
- Zeytinoğlu, S. ve Kozcu, Ş. (1990). Fiziksel Çocuk İstismarı Konusunda Bir Araştırma. *Seminer Psikoloji*, 6(7), 77- 84.
- Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Kora, M. E., Alyanak, B. (2001). Çocukluk Dönemi İstismar ve İhmalinin Olası Sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.

Derleme

NIKLAS LUHMANN'IN SİSTEM TEORİSİ VE TEORİNİN SOSYAL HİZMET DİSİPLİNİNDEKİ YANSIMALARI

Niklas Luhmann's System Theory and Its Reflections on Social Work Discipline

Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ*
Sinan AKÇAY**

*Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü

**Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Sistem teorisi bireyi ve toplumu anlamının önemli araçlarından birisidir. Bu açıdan bakıldığında odağında insanı barındıran ve insanın iyilik halini arttırmaya yönelik mesleki çalışmalar yapan sosyal hizmet disiplini için sistem teorisini anlamak ve uygulamak önem taşımaktadır. Bu makalenin amacı da Alman sosyolog Niklas Luhmann'ın geliştirdiği sistem teorisinin kavramlarını tanımak ve sosyal hizmet disiplinine yansımaları üzerine düşündürmektir. Luhmann'ın geliştirdiği sistem teorisindeki en önemli kavramlardan birisi, kendini yeniden üretme anlamına gelen autopoiesis kavramıdır. Bununla birlikte Luhmann modern toplumun bilim, hukuk, eğitim, ekonomi, siyaset, sanat gibi işlev sistemlerinden oluştuğunu ve bu işlev sistemlerine özgü iletişim kodlarının olduğunu vurgulamaktadır. Literatürde de sosyal hizmetin bir işlev sistemi olduğu ve iletişim kodunun yardım etme/yardıma etmeme, işlevinin de içerme olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Luhmann'ın sistem teorisi sosyal hizmet disiplininde yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

tirdiği sistem teorisindeki en önemli kavramlardan birisi, kendini yeniden üretme anlamına gelen autopoiesis kavramıdır. Bununla birlikte Luhmann modern toplumun bilim, hukuk, eğitim, ekonomi, siyaset, sanat gibi işlev sistemlerinden oluştuğunu ve bu işlev sistemlerine özgü iletişim kodlarının olduğunu vurgulamaktadır. Literatürde de sosyal hizmetin bir işlev sistemi olduğu ve iletişim kodunun yardım etme/yardıma etmeme, işlevinin de içerme olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Luhmann'ın sistem teorisi sosyal hizmet disiplininde yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Niklas Luhmann'ın sistem teorisi, autopoiesis, sosyal hizmet

ABSTRACT

System theory is one of the important tools to understand the individual and society. Thus, it is important to understand and practice the system theory for the social work discipline which focus on individuals and makes professional interventions to improve human well-beings. The purpose of this article is to recognize the concepts of the system theory developed by German sociologist Niklas Luhmann and to think on its reflection to the social work discipline. One of the most important concepts in system theory that developed by Luhmann is autopoiesis which means reproducing itself. On the other hand, Luhmann emphasizes that modern society consists of function systems which have specific communication codes such as science, law, education, economy, politics, art. In the literature it is expressed that social work is a function system with the communication code of helping/not helping and its function is inclusion. In this sense, Luhmann's system theory presents a new perspective to social work discipline.

Keywords: Niklas Luhmann's system theory, autopoiesis, social work.

GİRİŞ

Bir bilim ve meslek olarak sosyal hizmet, güncel tartışmalardan ve yeni yaklaşımlardan etkilenebilmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin bilgi temeli de söz konusu tartışma ve yaklaşımlarla kendisini güncelleme gereği duyabilmektedir.

Son dönemlerde Avrupa'da özellikle Almanya, Avusturya, Danimarka ve İtalya'da sosyal hizmet teori ve uygulamasında, sosyal sistemler teorisine dayanan bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşım Niklas Luhmann tarafından geliştirilmiştir (<http://www.tissa.net/archive/2003/KlassenAbstracterweitert.pdf>, erişim tarihi:20.01.2014). Sistem teorisinin içeriği ve yansımalarını tartışmadan önce, teoriyi geliştiren Niklas Luhmann'ı tanımanın işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Niklas Luhmann 8 Aralık 1927 yılında Lüneburg/Almanya'da doğdu. Hukuk eğitimi 1949 yılında tamamladıktan sonra, çeşitli devlet kurumlarında görev almış ve 1960-61'de Harvard Üniversitesi'nde Talcott Parsons'la çalışmalar yapmıştır. Kamu Yönetiminde Hukuk ve Otomasyon (Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung) isimli çalışması 1966 yılında doçentlik tezi olarak kabul edilmiş ve Luhmann Münster Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri vermeyi başlamıştır. Luhmann temel eseri olan "Soziale Systeme: Sosyal Sistemler"i 1984'te yayımlamış ve 1988'de de Stuttgart'ta Hegel ödülünü almıştır. 1968'ten 1998'e kadar Bielefeld Üniversitesi'nde çalışan Luhmann, 1998 yılında Oerlinghausen'de yaşama veda etmiştir (Yoldaş, 2007:144).

Niklas Luhmann, geliştirdiği sistem teorisiyle Avrupa'da geniş

yankılar uyandırmış olmasına rağmen, Türkiye'de henüz yeterince tanınmamaktadır. Ancak Yunus Yoldaş (2007)'in "İşlevsel-Yapısal Sistem Kuramı" adlı kitabı ve Günnur Ertong (2011)'un "Sağlık Sistemlerinde Hekim Hasta İlişkisi ve Güven Unsuru" adlı doktora tezi gibi çalışmalarla Niklas Luhmann ülkemizde de son dönemlerde gündemde olan önemli bir teorisyendir.

Niklas Luhmann'ın geliştirdiği sistem teorisini anlamak ve sosyal hizmet disiplinindeki yansımalarını tartışma amacı taşıyan bu makalede, öncelikle teoride kullanılan kavramlara, daha sonra da teorinin sosyal hizmet disiplini ve mesleğindeki yansımalarına değinilecektir.

Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisinde Kullanılan Kavramlar

Niklas Luhmann'ın geliştirdiği teoride kendini yeniden üreten sistemler (autopeitik sistemler), toplum ve psikik sistemler, çifte olumsuzluk, toplumsal sistemlerin evrimi, işlevsel farklılaşma, karmaşıklık gibi kavramlar söz konusudur. Bu kavramlar aşağıda tartışılacaktır. Her bir kavrama yer vermeden önce anlaşılmasını kolaylaştırmak açısından Ertong (2011:19)'un geliştirdiği "Luhmann Sözlüğü" aşağıda yer almaktadır.

Kendini Yeniden Üreten Sistemler (Autopeitik Sistemler)

Kendini yeniden üretme Luhmann'ın sistem kuramının merkezinde duran ve önceki sistem kuramlarından farkını ortaya koyan kavramlardan biridir. Bu kavram iki nörofizyolog Humberto Maturana ve Francisco Varela tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Canlılara dair genel teoriyi içeren autopoiesis

Tablo 1. Luhmann Sözlüğü (Ertong, 2011:19)

Luhmann Sözlüğü	
Luhmann Sosyal Sistemler Kuramı Kavramları	Kısa Tanım
Autopoiesis	Kendi kendini yeniden üretme/öz üretim
İletişim	Sistemin en temel birimi
Karmaşıklık	Seçim olasılığının çokluğu
Kod	Sistemin dili
Program	Dilin dilbilgisi kuralları
Yapısal bağlantı	İki sistemin birbirini etkileme yolu
Sembolik genelleştirilmiş iletişim araçları	Her sistemin kendine özgü iletişim aracı
Çifte olumsuzluk	Karşılıklı bilinmezlik
Farklılaşma	Sistemin kendisini çevreden ayırma yolu
Operasyonel kapalılık	Sadece sisteme özgü bir işlevin olması
Bilişsel açıklık	Diğer sistemlerle ilişki içinde olabilme

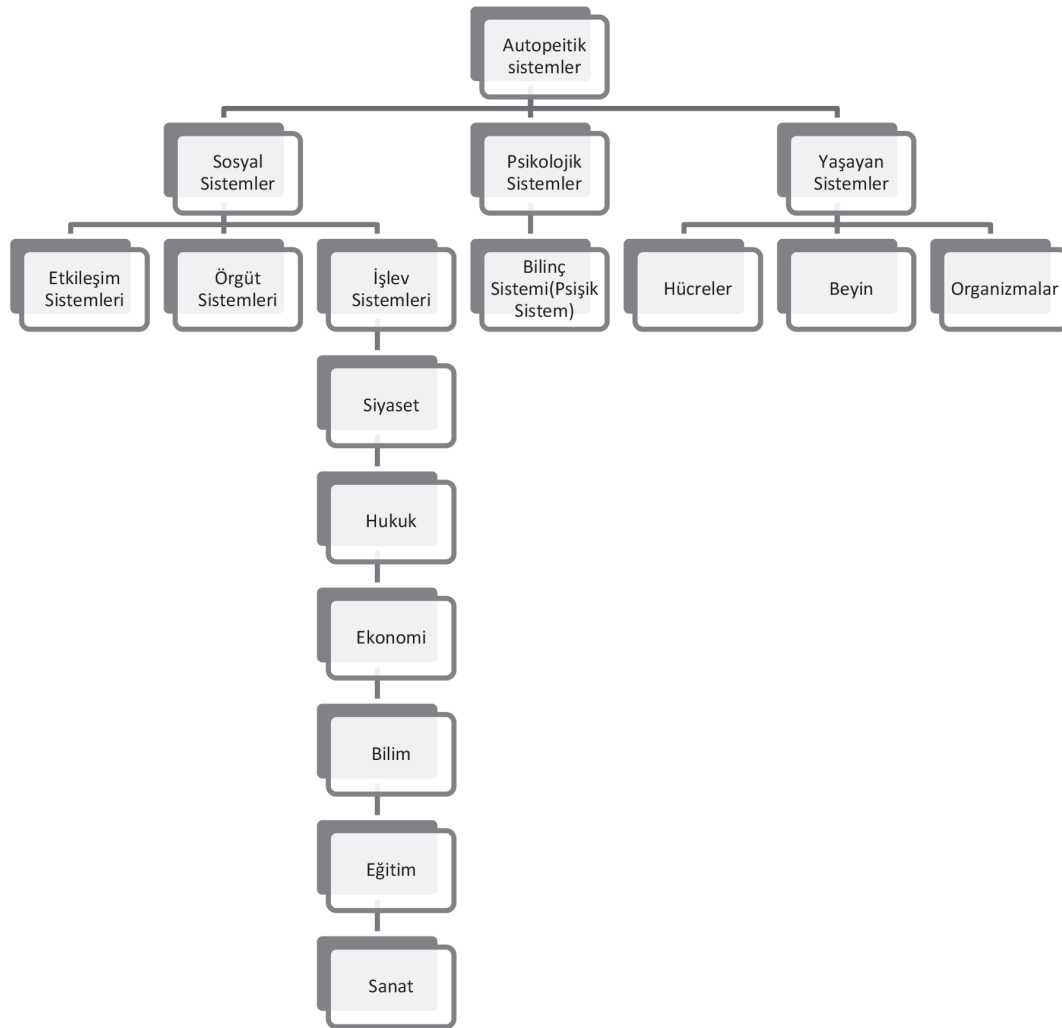
kavramı “kendini yaratmak” anlamı taşımaktadır. Söz konusu kavram allopöiesis kavramının tam olarak zıttıdır. Autopöietik sistemler kendini oluşturan unsurlar yardımıyla yine kendilerinden oluşan unsurlar üretirken, allopöietik sistemler kendilerinden farklı bir şeyi üretirler (Dür, 2012: 133).

Auto=self (kendi) ve poiesis=creation/production (üretim) kelimelerinden türeyen autopoiesis kavramı kendisini oluşturan tüm temel bileşenleri yeniden üreten ve bu şekilde kendisini çevreden ayıran sistemlerin özelliğidir (Ertong, 2011: 47). Kendini yeniden üretme kavramı biyolojik hücrelerden dünya toplumlarına kadar çeşitli sistemleri anlamamıza yardımcı olur (Ritzer, 2011: 195).

Ertong (2011: 10) autopöietik sistemlerin beş özelliğini vurgulamaktadır:

- Sistem, sistemi oluşturan temel elementleri üretir.
- Kendilerini düzenlerler.
- Kendi sınırlarını çizerler.
- Sistem ve çevreyi ayırıştırırlar.
- Kendi içyapılarını düzenlerler.

Ertong (2011: 10)'un Luhmann (1995), Moeller (2006) ve Yoldaş (2007)'den derleyerek oluşturduğu Şekil 1'de de görüldüğü gibi Luhmann autopöietik sistemleri yaşayan sistemler, psikolojik sistemler ve sosyal sistemler olarak sınıflandırmıştır. Luhmann bu sınıflandırmada özellikle sosyal sistemler üzerinde durmakta ve modern toplumu

Şekil 1: Sistemler (Luhmann, 1995; Moeller, 2006; Yoldaş, 2007 akt. Ertong 2011: 10)

işlev sistemleri olarak tanımlamaktadır. İşlev sistemleri de ekonomi, siyaset, bilim, eğitim, hukuk gibi alt sistemlerden oluşmaktadır.

Yukarıda ifade edilen ekonomi, hukuk, bilim, eğitim gibi işlev sistemleri autopoietik özellikleri ile kendi kendilerini düzenler ve kendi öğeleriyle kendilerini yeniden üretirler. Luhmann işlev sistemlerinin autopeitik özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için öz referans kavramını geliştirmiştir. Sistemin öz referanslı

olması öğelerden meydana gelip kendi fonksiyon birimlerini oluşturmasına bağlıdır. Öğeler arasındaki ilişkinin tekrar üretilebilmesi ve dış dünyaya açık olmamaları öz referanslı sistemlerin en önemli özelliklerindedir (Yoldaş, 2007: 61). Sistemlerin özreferanslı olmasından dolayı sistem kendi içindeki bütün düzenlemeleri yine kendisi yapmaktadır ve bu da kapalılığı gündeme getirmektedir. İşlev sistemleri bu özellikleri ile operasyonel olarak kapalıdır. Ancak

işlev sistemlerinin operasyonel olarak kapalı olması diğer sistemlerle ilişki kuramayacakları anlamına gelmez. Dür (2012: 150) bunu şu şekilde somutlaştırmaktadır: “Siyasetçiler iş imkanlarını arttırma sözü verdiklerinde ve bu siyaset doğrultusunda hukuki ya da başka türde önlemler alıp söz konusu iş alanlarını kullanıma hazır hale getirdiklerinde, bu ekonomik değil siyasi bir iş olur. Fakat siyaset ekonominin çevre şartlarını değiştirebilir ve böylelikle yatırım ve kazanç şartları değişir. Sosyal sigorta sistemindeki değişiklikler iş alanlarını daha pahalı veya daha ucuz hale getirebilir, ekonomi de bu duruma iş alanlarının artması veya azalması şeklinde tepkiler verebilir.” Bu açıdan bakıldığında Luhmann’ın sistem teorisinde açıklık ve kapalılığın aynı anda mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Operasyonel olarak kapalı sistemler kendi çevreleriyle gözlem yapabilirler. Sosyal sistemler kendilerini kapatarak kendi çevreleriyle bir sınır çizebilecekleri ve çevreleriyle ilişki halinde olabilecekleri bir diyafram geliştirirler. Sosyal sistemler kendi çevrelerinden farklılaşarak, sadece kendilerine başvuramaz, aynı zamanda diğerlerine de başvurur. Örneğin hukuk kendi spesifik kodlarını geliştirerek kendi sosyal çevresiyle ilişki kurabilir. Hukuk sisteminin çevresinde yasal bir konu olarak siyaset, bilim veya din olabilir. Ekonomi siyasette, hukukta ve bilimde ne olduğunu gözlemleyecek ve ekonomik olarak ilgilenecektir (Moeller, 2006: 37). Bu bağlamda Luhmann bütün sosyal sistemler için evrensel bir çevre öngörmez. Her bir sistem için farklı bir çevrenin varlığından söz eder. Luhmann’a göre, modern toplum politik alt sistem ve çevresi, ekonomik alt sistem ve çevresi, bilim

alt sistemi ve çevresi, eğitim alt sistemi ve çevresi ile farklılaşmaktadır (King ve Thornhill, 2003: 4). Bu da her bir işlev sistemi dışındaki işlev sistemlerinin o işlev sisteminin çevresini oluşturduğunu göstermektedir.

Toplum ve Psişik Sistemler

Luhmann’a göre toplum kendi kendini üreten bir sistem olarak kendi temel ögesini üretir; kendine ait sınırları ve yapıları oluşturur, öz referansa dayalıdır ve kapalıdır. Toplumun temel ögesi iletişimdir ve iletişim toplum tarafından üretilir (Ritzer, 2011:197). Bununla birlikte Luhmann, toplumun evrimine de vurgu yapar. Evrim yeniden üretilebilir özelliklerin çeşitlenmesi, seçimi ve istikrar kazanması olmak üzere üç işlevi yerine getiren bir dizi süreçtir. Çeşitlenme bir deneme-yanılma sürecidir. Eğer bir sistem benzersiz bir sorunla karşılaşarsa, çevrenin yol açtığı aksamayla baş etmek için çeşitli çözümler geliştirebilir. Bu çözümlerden bazıları işe yarar, diğerleri işe yaramaz. Belirli bir çözümün seçilmesi en iyi çözümün seçilmesi anlamına gelmez. Belirli bir çözüm en kolay istikrar kazandıran olabilir. İstikrar kazanmada sistemin tüm parçalarının farklılaşmasını içerir. Böylece farklılaşan sistem yeni bir sorunla karşılaşınca kadar yeni haliyle devam eder (Ritzer, 2011: 200).

Sosyoloji geleneksel olarak iki alternatif kullanarak sosyal sistemleri açıklamaya çalışır. Bunu ya kişi ya da eylemler üzerinden yapar. Luhmann ise ikisini de reddederek tümüyle farklı bir kavram önerir: iletişim ya da iletişimsel eylem (Seidl, 2004: 7). İletişim kavramının Luhmann için çok özel bir anlamı vardır. Luhmann bireyler arasındaki görüşlerin enformel değişimini iletişimden çok

etkileşim olarak tanımlamaktadır. İletişim sosyal sistemlerin ürünleri ile sınırlıdır. En basit anlamıyla iletişim bilgi, ifade ve anlamın bir sentezidir (Luhmann 1986, akt: King ve Thornhill, 2003: 11).

Toplum, Luhmann'a göre bütün iletişimleri ve bütün iletişimlerini yeniden üreten sosyal sistemleri kapsar. Toplumun çevresindeki hiçbir şey iletişim kurulana kadar toplumun bir parçası olmaz (King ve Thornhill, 2003: 8). Sistem teorisinde insanın bir rolü yoktur. Luhmann'a göre sosyal sistemler insanlardan değil, iletişimden kurulur. İnsan, toplumdaki sosyal sistemlere değil de öge olarak toplumun kendisine veya çevresine aittir (Yoldaş, 2007: 107). Teori insanları kendi kendini tanımlayan hem biyolojik hem de psişik düzlemde yaşayan ve bilinçleri aracılığıyla anlam üreten sistemler olarak görür (Çelik, 2007: 58).

Luhmann'ın topluma ilişkin görüşleri ev metaforu ile somutlaşmaktadır: "Luhmann, toplum için ev metaforunu kullanmıştır. Evin neden yapıldığını, tek tek parçaların, tuğlaların ve odaların neler olduğunu sorgulayan Luhmann, tuğlaların bireyler olduğunu söylemektedir. Ancak evin yapımı tamamlandıktan sonra bireylerle ilgilenmek gerekmektedir; çünkü tuğlalar sıvaların ve duvar kâğıtlarının arkasında kalarak, yok olmaktadır. Artık ilginç olan evin odalarında yaşananlardır. Ekonomi, sanat, siyaset, sağlık, eğitim ve hukuk gibi toplumun alt sistemleri, evin odalarını oluşturmaktadır. Luhmann, bu odalar içinde yaşananları ve meydana gelen değişimlerin belirlenmesini önemli görmektedir. Luhmann, toplumsal gerçekliği, bireylerin canlılığına karşı toplumsal bir gerçeklik olarak

sağlamlaştırarak açıklamaktadır. Bireylerin dış tarafta yaşaması halinde sağlam yapılar ve işlev bütünlüğü oluşmaktadır. Buna karşılık sosyal sistemler, yalnızca çalışma ve tüketim alanlarında bireylerin sınırlı katılımına gereksinim duymaktadır. Luhmann için toplumun açıklanması, insanların yaptıklarının değil; sosyal sistemlerin yaptıklarının açıklanması anlamına gelmektedir." (Alver, 2006:148).

Psişik sistem ve toplum tüm iletişimlerin sistemi olarak ortak bir özelliğe sahiptir. Her ikisi de *anlama* dayanır. Anlam bir sistemin yaptığı seçimlerle yakından ilişkilidir. Belirli bir eylemin anlamı diğer olası eylemlerden farklıdır. Anlam sadece olumsuzluk bağlamında ortaya çıkar. Farklı olma ihtimali yoksa anlam yoktur. Eylem sadece bir dizi eylemler arasından seçim yapılması ölçüsünde anlama sahiptir. Anlam her zaman başka anlamlara işaret eder, sadece anlam anlamı değiştirebilir ve anlam genellikle daha fazla anlam üretebilir. Psişik sistem içinde anlam bilince bağılyken toplumsal sistemde anlam iletişime bağılıdır. Toplumsal sistemde anlam bir bireyin niyetlerine atfedilemez. Onun yerine öğeler arasından bir seçim yapmaya işaret eder. Anlam seçilen kelimelerin olumsuzluğundan kaynaklanır (Ritzer, 2011: 195).

Çifte Olumsuzluk

Çifte olumsuzluk her iletişimin alımlanma biçimini dikkate alması gerektiği gerçeğini işaret eder. Ancak onun alımlanma biçimini alıcının iletişimciyi tahmin etmesine bağılı olacağını da biliriz. Bu imkansız bir daire oluşturur; alıcı iletişimciye bağılıdır ve iletişimci alıcıya bağılıdır. Birbirimizin beklentilerini ne kadar az bilirsek çifte olumsuzluk sorunu

o kadar büyük olur. Luhmann iletişime dayalı toplumsal sistemin çifte olumsuzallık sorununu çözmek için toplumsal yapılar oluşturduğunu söyler. Böylece herkes tarafından bilinen rol ve beklentileri çifte olumsuzallık sorununu bir nebze de olsa çözer. (Ritzer, 2011: 198).

Herbirimizin farklı bir dizi normu olduğu için iletişim gerekli hale gelir ve iletişimin çifte olumsuzallık sorunu olduğu için bir dizi norm geliştiririz. Bu kendi kendini üreten bir sistem olarak toplumun nasıl çalıştığını gösterir: toplumun yapısı (roller, kurumsal ve geleneksel normlar), toplumun öğelerini (iletişim) yaratır ve bu öğeler yapıyı yaratır, bunun sonucunda tüm kendi kendini üreten sistemlerde olduğu gibi sistem kendi öğelerini oluşturur. (Ritzer, 2011: 199).

Yoldaş (2007:89) da çifte olumsuzallığın sosyal sistemlerin oluşturulmasında büyük önem taşıdığını ve çifte olumsuzallığın en büyük sonucunun güven ve güvensizliğin oluşması olduğunu ifade etmektedir.

İşlevsel Farklılaşma

Luhmann'ın sistem teorisini temellendirdiği önemli kavramlardan bir tanesi de işlevsel farklılaşma kavramıdır. Farklılaşma "bir sistem içinde bir sistem ve çevresi arasındaki farklılığın tekrarlanması"dır (Luhmann,1982: 230 akt: Ritzer, 2011: 200). Bu farklılaşmış bir sistemde iki tür çevrenin bulunması demektir: tüm alt sistemlerin ortak çevresi ve her bir alt sistem için farklı bir içsel çevre. Bir sistem içinde farklılaşma çevredeki değişimle baş etmenin bir biçimidir. Böylece her sistem çevreyle ilişkili bir sınırı muhafaza etmek zorundadır. Bu olmadığında çevresinin karmaşıklığı tarafından yenilgiye uğrayacak

ve sistem sona erecektir. Sistem hayatta kalmak için çevresel çeşitlenmelerle baş etmek zorundadır. Bu baş etme sürecinde de kendi evrimini geçirir. Farklılaşma süreci sistemin karmaşıklığını da arttırır ve çevredeki çeşitlenmeye cevap vermek için sistem içinde daha fazla çeşitlenmeye olanak verir. Farklılaşmanın neden olduğu çeşitlenme sadece daha iyi yanıtlar verme olanağı sağlamaz aynı zamanda daha hızlı evrime de olanak sağlar. Luhmann modern toplumun üç farklı aşamadan geçerek işlevsel olarak farklılaştığını vurgulamaktadır. Söz konusu aşamalardan ilki bölümlenmiş farklılaşmadır. Bölümlenmiş farklılaşmanın en temel özelliği farklılaşmanın aile, boy veya köyler şeklinde olduğudur. Tüm bireyler ortak, izlenebilen yerde mevcuttur ve hareket alanı sınırlıdır. Bu toplumlarda birey sayısı artsa da iletişim imkanları artmaz. Luhmann'ın sözüne ettiği aşamalardan ikincisi ise tabakalaşma esasına göre farklılaşmadır. Toplumun eşit olamayan tabakalara ayrılmış olması ve hiyerarşik bir düzenin varlığı bu farklılaşmanın en dikkat çekici özelliğidir. Alt-üst farklılaşmasına bağlı olarak, kişiler ya alttıdılar ya da üsttedirler. Son aşama ise, işlevsel farklılaşmadır. Luhmann'a göre modern toplum işlevsel olarak farklılaşmıştır. Toplumun işlevsel bir biçimde farklılaşması özellikle giderek daha fazla kendi otonom kodlarına göre işleyen, autopoietik sistemler için geçerli şartları taşıyan alt sistemlerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Dür, 2012: 147,148,149).

İşlevsel farklılaşmanın önemli bir boyutu da sistemler içindeki farklılaşmanın yeni alt sistemler oluşturmasıdır. Bu farklılaşma eski toplumlarda olduğu gibi aile sistemine ya da hiyerarşiye

dayanamamaktadır. Modern toplumlarda ekonomi, politika, hukuk, eğitim, aile, sanat, din, medya gibi sistemler söz konusudur. Bu sistemler birbirlerinden çok farklıdır. Dolayısıyla birbirlerinin yerine geçemezler; birbirlerine bağlı olsalar bile, birbirlerinin işlevlerini yerine getiremezler (Kihlström, 2012: 289). Bununla birlikte Ertong (2011: 61) işlev sistemlerinin autopoietik/öz üretimli sayılmaları için iletişimsel olaylar üretmeleri gerektiğini ve bunun da ikili kodlar kullanılarak yapılacağını vurgulamaktadır.

Kod

Kod, bir sistemin öğelerini, sisteme ait olmayan öğelerden ayırt etmenin bir biçimi olarak ifade edilmektedir (Ritzer, 2011:204). Luhmann'a göre, kodlama ve proglamlama her bir sosyal işlev sisteminin işleyişiyle yakından ilişkilidir. Sistemler kendilerini çevrelerinden kendi özel ikili kodlarıyla ayırırlar. Böylelikle sosyal faaliyetlerin her alanı dünyayı kendi terimleriyle görür. Örneğin ekonomi parayı, hukuk meşruiyeti, siyaset gücü, bilim doğruluğu aracı yaparak dünyayı bu şekilde görür (King ve Thornhill, 2003: 23). "Ekonomik sistem sınırlı olan kaynakların paylaşımını, hukuk sistemi genel bağlayıcılığı olan hukuk normlarının formüle edilmesini, bilim sistemi gerçeğe ilişkin bilgilerin elde edilmesini, siyasal sistem ise herkesi bağlayan kararlar alınmasını gerçekleştirmektedir" (Alver, 2006: 145). Autopeitik sistemlerden söz ederken ifade edilen işlev sistemleri Tablo 2'deki gibi ele alınmaktadır.

Luhmann'ın teorisinde işlev sistemlerinin kendini var edebilmesi iletişim kurabilmeleriyle ilişkilidir. Bununla birlikte işlev sistemlerinde kullanılan kod ve

programların karmaşıklığı azaltma işlevi vardır. Wallace-Wolf (2004: 74-75), karmaşıklığın ortaya çıkmasını modern dünyada seçenek ve imkanların artması ve buna bağlı olarak da tercih ve kararların zorlaşması ile ilişkilendirmektedir (akt: Çelik, 2007: 64). Yoldaş (2007: 64) ise karmaşıklığın ortaya çıkma sürecini şu şekilde ifade eder: "Her öge kendisiyle ilişki kurabilecek bir karşılık arar. Öz üretimli sistemler bunu seçimle gerçekleştirir. Her kurulan ilişkide ve öğelerin sayısının artmasında karmaşıklık artar." Luhmann sistem ve çevre arasındaki karmaşıklık düzeyini sıklıkla vurgular. Ona göre çevre sistemden daha karmaşıktır. Çevrenin sistemden daha fazla karmaşık olmasını da çevredeki öğelerin sistemdeki öğelere göre birbirine bağlı olmaması ile açıklar. (Luhmann, 1989: 12). Luhmann'ın teorisinde sistem-çevre ayrımı sıklıkla vurgulanmaktadır.

Luhmann modern toplum yapısının ürettiği riskler nedeniyle teorisinde toplumsal sistemlerin başlıca işi olarak karmaşıklığı azaltma işlevini öne çıkarmıştır. Bu derece karışık ve aykırı dünyanın temel sorunlarının din, sanat ya da sevgi gibi dinin bazı işlevsel eşdeğerleri tarafından çözülebileceğini veya daha küçük sorunlar haline dönüştürülebileceğini düşünür (Wallace-Wolf 2004: 73-74 akt: Çelik, 2007: 64). Özellikle son yüzyılda dünyanın karmaşıklığı benzeri görülmemiş ölçüde artmıştır. Bu artışa bağlı olarak karmaşıklığın indirgenmesi de aynı ölçüde öne çıkmış ve din bildiğimiz bütün kültürlerde son derece önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Dahm, 1967: 273-274 akt: Çelik, 2007: 65). Esasen modern dünyanın ürettiği karmaşıklık ve istikrarsızlık güvene duyulan ihtiyacı da arttırmaktadır.

Tablo 2. Sosyal Sistemlerin İşlev Sistemleri (Yoldaş, 2007: 150)

Sosyal Sistemlerin İşlev Sistemleri				
İşlev sistemi	Kod	Program	Araç	İşlev
Bilim	Gerçek/ Gerçek değil	Araştırma	Bilimsel algılama	Yeni algılamaların üretimi
Sanat	Geleneksel/ modern	Stiller	Zevk yargısı, sanat eseri	Produkt, tanıtım, sanat eserinin yansımaları
Eğitim sistemi	iyi öğrenme/ Kötü öğrenme	Öğrenim ve öğretim programları	Zorunlu eğitim/kariyer beklentileri	Kariyer seçimi
Ekonomi	Sahip olmak/ sahip olmamak	Amaç programı; bütçe	Para	Materyal tekrar üretim
Hukuk	Yasal/yasal değil	Yasa/düzen	Yasa (yönetmelik, tüzük, kararlar)	Güvenlik, uyumsuzlukların çözümü
Siyaset	İktidar/ muhalafet	Siyasi düşünceler/ideolojiler	Güç rekabeti, kamu bürokrasisi	Birbirine bağlı kararların alınması

Sosyal sistemlerin iletişimle biçimlendiğini düşünen Luhmann'a göre, bu iletişimin en önemli araçlarından biri de güvendir. Luhmann bireylerarası ilişkiler için güven kavramını, kurumsal boyuttaki güvenden söz ederken de emin olma (confidence) kavramını kullanır (Erdem-Özen,2003:54-55;56-57 akt:Çelik, 2007: 69).

Sistem Teorisinin Sosyal Hizmet Mesleğindeki Yansımaları

Sosyal hizmet disiplini 1920'lerden 1960'lara değin müracaatçının hasta olarak nitelendirildiği, bireyin yaşadığı sorunların temelinde ruhsal

hastalıkların veya bireysel yetersizliklerin arandığı medikal modeli kullanarak mesleki uygulamalarını gerçekleştirmiştir (Duyan ve diğerleri 2008:56). Ancak artan sosyal sorunların çözümünde medikal model yetersiz kalma-ya başlamış ve sosyal hizmet disiplininde sistem kuramının kullanılması gündeme gelmiştir. Baykara Acar ve Acar (2002:30) 1970'lerden itibaren sosyal hizmet disiplininde önemli etkileri olan sistem kuramının genel sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramı olmak üzere iki biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Sorunları bütüncül bir biçimde ve çoklu perspektiften inceleme, sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramının sosyal

hizmet disiplinindeki en önemli katkısıdır. Sistem kuramı ve ekolojik sistem kuramı ayrı iki kuram olmasa da sistemin kuramının daha çok sistemler arası dengeye, ekolojik sistem kuramının ise etkileşime odaklandığını söylemek mümkündür (Baykara Acar ve Acar 2002). Luhmann'ın geliştirdiği sistem kuramı hem sistem kuramından hem de ekolojik sistem kuramından farklılık göstermektedir. Luhmann kendini yeniden üreten sistemlere odaklanarak modern toplumu anlamaya çalışmaktadır.

Kendini yeniden üretme kavramı Luhmann'ın sistem kuramının odağını oluşturmakla beraber sosyal hizmet disiplini için de yeni bakış açıları sunmaktadır. Sistemlerin kendini yeniden üretme özelliğine sahip olmasının sosyal hizmet disiplininin ilgi odağı olan sosyal sorunlar için de geçerli olacağı düşünülmektedir. Sosyal sorunlar da nöbetleşe yoksulluk kavramından bahsederken artık yeni yoksulluk kavramının gündeme gelmesi örneğinde olduğu gibi kendini yeniden üretmektedir. Kendini yeniden üreten sosyal sorunlara yönelik çözümler ve baş etme yöntemleri de değişmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmetin giderek karmaşık hale gelen modern toplumdaki rolü ve işlevi önem taşımaktadır.

Luhmann toplumun üyelerinin ortak ahlaki değer, düşünce veya karşılıklı çıkarları arasındaki konsensüsün toplumu bir arada tuttuğuna ilişkin genel varsayımı reddeder. Toplum bireylerin yaşamlarına bağlı değildir ve ahlaki uzlaşma veya ortak bir anlayış gerektirmez. Bölgesel sınırlar toplumu içermez ve kendisi dışında deneyimlenemez. İnsanlar arasında bulunan tek yapı olarak iletişim, toplumun toplumdur (Lee, 2000:330). Luhmann'ın topluma ilişkin yaptığı

bu kavramsallaştırmanın sosyal hizmet disiplinindeki yansıması Dominelli (2010:602)'nin de ifade ettiği gibi yoksulluk, uyuşturucu ticareti, kadın ve çocuk ticareti, silah ticareti ve organize suç gibi sosyal sorunların uluslararasılaşması nedeniyle yerel uygulamada uluslararasıının etkisinin artması olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun tanımlanmasında bölgesel sınırların ve kişilerarası uzlaşının reddedilip iletişimin önplana çıkarılması önemli bir kırılma noktasıdır.

Karmaşıklık ve güven sorunu modern toplumun giderek artan sorunlarından- dır. Luhmann modern toplumun işlevsel olarak farklılaştığını ve işlevsel olarak farklılaşan toplumda bilim, eğitim, din, siyaset, hukuk ve sanat gibi farklı kod ve işlevleri olan sistemlerin modern toplumda karmaşıklığı azaltmada önemli bir amaca hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda modernizmin bir ürünü olan ve sosyal sorunları ve toplumları anlama ve sosyal sorunlarla mücadele etmek için rasyonel adımlar atma düşüncesine dayanan sosyal hizmet disiplininin (Payne, 2005:15) de, karmaşıklık ve güven sorununa yönelik önemli roller üstlendiği düşünülebilir.

Literatürde son yıllarda Niklas Luhmann'ın sistem teorisi modern refah devletleri tartışmalarında kullanılmaktadır. Bugünkü modern refah devletlerinde yardım etme meselesinin çok sesli olduğu ve bu çok sesliliğin kamu, gönüllü kuruluşlar ve özel sektör tarafından karşılandığı biçimiyle tezahür ettiği belirtilmektedir. Bu gelinen noktada çok sesli olan bu refah hizmetleri veren yapıların her birinin spesifik nitelikler ve avantajlar taşıdığı ve bu nedenle olumlu potansiyellere sahip olduğu iddia edilmektedir. Ancak bir yandan da refah hizmetlerinin devletin ve

dolayısıyla kamunun sorumluluğu olduğu tartışmaları devam etmekte ve gönüllü kuruluşlar devletin esas sorumluluklarının devredildiği örgütler olarak görülmektedir (Viladsen, 2008: 65). Bugünkü modern devletin yardım veren kurumlarının çeşitliliği ile beraber yardımın nasıl yönetileceği, nasıl işbirliği kurulacağı ve tüm bu farklı örgütlenmelerin içerisinde müracaatçının statüsünün ne olacağı gibi sorular gündeme gelmektedir. Luhmann'ın sistem teorisi çok sesli toplumda örgütler, güç ve iletişim konularında çok yönlü bir bakış açısı sunmaktadır (Viladsen, 2008: 66).

Luhmann'ın sistem teorisinde modern toplumdaki farklılaşma sürecinin örgütlerin temel bir işlevi ve kodu aracılığıyla gerçekleştiği öngörülmüştür. Örneğin üniversiteler, araştırma merkezleri gibi örgütlerin dahil olduğu bilim sisteminin kodu gerçek/gerçek değil'dir. Ancak bu, bugünkü örgütleri açıklamak için yeterli değildir. Andersen (2002), Luhmann'ın kavramlarını kullanarak bugünkü örgütlerin kodlarının çeşitlendiğini vurgulamaktadır. Andersen (2002)'e göre örgütsel çok seslilik işlev sistemlerini orijinal örgütsel formlarını genişleterek ortaya çıkmıştır. Örneğin eğitimi ele aldığımızda öğrenme ile ilgili örgütlerin arttığını görmekteyiz. Bununla beraber öğrenme işlevini yerine getiren örgütlenmeye baktığımızda yaşam boyu öğrenme, yetişkin eğitimi gibi biçimleri konuşur hale geliyoruz. Bu durumda herkes ve her şey "çocuk"a dönüşmektedir (Viladsen, 2008: 67). Aynı durum sosyal hizmet disiplininde de savunuculuk, aile danışmanlığı veya psikodrama eğitimleri gibi eğitimlerin yaygınlaşması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Luhmann'ın sistem teorisiyle beraber sıklıkla yapılan bu tartışmalar sosyal

hizmet disiplininde önemli yankılar bulmuştur. Wirth (2009: 405)'e göre, sosyal hizmet kendi özel işleviyle diğer işlev sistemlerin hiçbirinin yerine konulamayacak bir işlev sistemi olarak görülebilir. Bunun nedeni toplumdaki her bir işlev sisteminin özel bir iletişimi olmasındandır. Özel bir iletişim kodunun tanımlanması nedeniyle sosyal hizmet toplumun gerekli bir işlev sistemi olarak görülmektedir. Wirth (2009: 406) aynı zamanda son on yıllık süreçte İsviçre, Almanya ve Avusturya gibi Almanca konuşan sosyal hizmet eğitimcilerinin olduğu ülkelerde Luhmann'ın sistem teorisini temel alarak geliştirilen sosyal hizmet için çok ilgi çekici bir keşiften de söz etmektedir. Bu keşif mevcut her sorunun tesadüfi bir biçimde diğer sorunun bir çözümü olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu bakış açısı toplumsal sorunlara olası çözümlerin bulunması bakımından ilgi çekicidir (Wirth, 2009: 406).

Sosyal hizmetin nasıl bir iletişim benimsediği ve sosyal hizmette ikili kodlar olup olmadığı önemli tartışma ve sorgulamalardandır (Wirth, 2009: 415). Luhmann, teorisinde sistemlerin kendi özel kodları olduğunu ve bu kodlarla iletişim kurduğunu vurgulamaktadır. Ekonomi bütün iletişimini ödeme/ödememe kodu üzerinden yaparken sosyal hizmet hangi ikili kod üzerine temellendirilecektir? Luhmann'ın sistem teorisiyle beraber sosyal hizmette sıklıkla tartışılan bu soruya Wirth (2009: 415), "Sosyal hizmette bütün iletişimler "yardım etme/yardım etmeme" ikili koduna dayanmaktadır" cevabını vermiştir.

Luhmann'ın yaklaşımları sosyal hizmet mesleği açısından çeşitli sorunları düşünmeye sevk etmektedir. Bazı bireyler örneğin işsizlik, evsizlik, madde bağımlılığı, sosyalizasyon ve

kimlik problemleri gibi farklı nedenlerden dolayı söz konusu sistemlerin dışında kalacaklardır. Ancak bu bireyler halen toplum tarafından desteklenmesi gereken, hakları olan vatandaşlardır (Kihlström, 2012: 295). Ekonomik sistem için işsiz bir bireyin sorunu sadece sistemin kendi ikili kodu (ödeme/ödememe) ile anlaşılabilir. Ekonomi sisteminin tek işlevi gelecek için gerekli elementlerin sağlanmasıdır. Ekonomi sistemi sadece kendi ikili kodu ile iletişim kurar (Wirth, 2009: 414). İşsiz bir bireyin ekonomik sıkıntılar yaşaması, toplumda kabul görmemesi, benlik saygısını yitirmesi, ruh sağlığının bozulması ekonomi sistemi için bir anlam ifade etmez. Ekonomi sisteminin tek bir dili vardır: Ödeme/ödememe. Peki bu durumda işsiz bireyin yaşadığı sorunlar hangi sistemin ilgi alanına girecektir? Wirth (2009: 413) işlevsel farklılaşmadan kaynaklanan sorunları ele almanın modern sosyal hizmetin en temel görevi olduğunu vurgular. Bununla ilişkili olarak da sosyal hizmetin en temel işlevinin içerme olması gerektiğinin altını çizer. (Wirth, 2009: 414).

Luhmann'ın sistem teorisi sosyal hizmet disiplini açısından çok yönlü ve son derece önemli bakış açıları sunmakla beraber teorinin eleştirildiği noktalar da söz konusudur. Luhmann'ın teorisinde iletişimin olduğu ancak insan, rol, eylem, gibi kavramlara yer verilmediği vurgulanmaktadır. Luhmann'a göre birey toplumun temel ögesi değildir; çeşitli sosyal sistemlerin fonksiyonel ihtiyaçlarına bağlı olarak dahil edilmekte veya dışlanmaktadır. Odağında insanı barındıran ve insanın iyilik halini arttırmaya yönelik müdahalelerde bulunan sosyal hizmet mesleği için bireyin sadece sistemin ihtiyaçlarını karşılayan

bir "araç" olarak görülmesi kabul edilebilir mi? (<http://www.tissa.net/archive/2003/KlassenAbstracterweitert.pdf>, erişim tarihi:20.01.2014).

Luhmann, sistemde etik ve ahlakın oluştuğunu varsayar ve bunu gündeme getirme gereği duymaz. Ayrıca kişi ve kurumların kendi etik ve ahlaki sorumluluklarında özgür olduklarını düşünür. Ancak bu durumların hiçbiri sürekli yeni ahlaki soruları ele alması gereken sosyal hizmet uzmanı için yeterli değildir (Kihlström, 2012: 291-292). Luhmann'ın sistem teorisi etik ve ahlaki değerlendirmeler içermese de sosyal hizmette etik ve ahlaki yetkinlik yükseköğretim ulusal kurumu tarafından gerekli görülmektedir (Kihlström, 2012: 295). Sosyal hizmet uzmanları yaptıkları her müdahaleyi yasal bir düzenlemeye dayandırır. Ancak yasal düzenlemelerin olmadığı durumlarda etik ve ahlaki ilkeler devreye girer. Örneğin sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyması ve bunu geliştirmesi için çalışması yasal bir düzenleme olmadığı halde, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki çalışmalarında göz önünde bulundurması gereken bir etik ilkedir. Ahmed-Mohamed (2010: 13) sosyal hizmette etik ilkelerin önemini şu şekilde vurgulamaktadır: "Normatif bir disiplin olarak sosyal hizmet sosyal müdahaleye odaklanmaktadır. Sosyal hizmetin autopoesisi ve yeniden üretimi kendi faaliyetlerini yönlendirecek normatif içeriği olmadan mümkün olmazdı. Sosyal hizmet bilgidir ve bu bilginin uygulanmasıdır ancak her şeyden önce, sosyal hizmet mesleki etik sorumluluğa sahiptir."

SONUÇ

Bu makalede Niklas Luhmann'ın sistem teorisinin kavramları, teorinin varsayımları, ve sosyal hizmet disiplinindeki yansımaları tartışılmaya çalışılmıştır. Luhmann geliştirdiği sistem teorisiyle almanca konuşulan ülkelerde ve İskandinav ülkelerinde oldukça bilinen bir teorisyendir. Luhmann'ın sistem teorisiyle beraber yaptığı en büyük katkılardan biri sistemlerin kendi kendilerini ürettiğini vurgulamasıdır. Bu vurguyu autopoiesis kavramıyla yapan Luhmann sistemlerin kendi öğelerini ürettiklerini, kendi iç yapılarını düzenlediklerini ve sınırlarını çizdiklerini ifade etmektedir. Böylece hem kendini hem de çevreyi değiştiren bir özelliğe sahiptir. Bununla beraber Luhmann, modern toplumun işlevsel olarak farklılaştığını ve işlevsel olarak farklılaşmış modern toplumda bilim, hukuk, ekonomi gibi işlev sistemlerinin varlığından söz etmektedir. Söz konusu işlev sistemlerinin kendilerine özgü bir iletişim kodu ve işlevi vardır.

Niklas Luhmann geliştirdiği sistem teorisi sosyal hizmet disiplininde de son zamanlarda sıklıkla tartışılmaktadır. Günümüzdeki modern refah devletlerinde yardım etme meselesinin çok sesli olduğu vurgulanmaktadır. Çok sesliliğin olması yardım veren kurumların çeşitliliğinin artması anlamına gelmektedir. Wirth (2009: 412) işlevsel olarak farklılaşmış toplumlarda bireysel motivasyon ile bağlantılı olan hayırseverliğin tam aksine, sosyal hizmetin varlığına işaret eder. Yardım işlevsel olarak farklılaşmış toplumda dinin etkisinden çıkıp kamu otoritesi haline gelmiş ve sosyal politika konusu olmaya başlamıştır. Bu bağlamda sosyal hizmetin toplumdaki önemli bir misyonu, modernleşmenin yıkıcı

sonuçlarını engellemek, telefi etmek veya yönetmektir.

Sosyal hizmetin ikili kodu olup olmadığı ve işlevsel olarak farklılaşmış toplumdaki işlevinin ne olduğu sıklıkla üzerinde tartışılan sorular olarak dikkat çekmektedir. Bu soruların net bir cevabı olmamakla beraber, literatürde sosyal hizmetin yardım etme/yardım etmeme ikili koduna dayandığı ve içerme işlevini yerine getirdiği ifade edilmektedir.

Luhmann geliştirdiği teori ile dünyada büyük yankılar uyandırırken aynı zamanda söz konusu teoriyle ilgili birçok eleştiriye de maruz kalmıştır. Sistem kuramının soyut ve anlaşılabilir kavramlar içermesi, aynı ifadelerin farklı cümle kalıplarıyla yeniden tekrarlanması, pratik örneklerin olmamasından dolayı kuramın pratiğe aktarılmasında büyük güçlükler yaşanması Luhmann'a yönelik yapılan eleştirilerden bazılarıdır (Yoldaş, 2007: 142). Ancak bütün soyut ve karmaşık içeriğine rağmen, Niklas Luhmann'ın genel sistemler teorisine olan katkıları son derece değerlidir (Çelik, 2007: 52). Niklas Luhmann'ın sistem teorisi sosyal hizmetin post modern toplumlarındaki işlev ve iletişim kodunu düşünmek ve sosyal hizmetler alanındaki örgütlerin çok sesli hale gelişlerini analiz etmek açısından oldukça verimli mecralar sunmaktadır. Bununla birlikte sosyal hizmetin geleneksel ve özgürleştirici değerleri bağlamında yeni tartışmalara muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Ahmed-Mohamed, K. (2010). Social Work Practice and Contextual systemic Intervention: Improbability Of Communication Between Social Work and Sociology. *Journal Of Social Work Practice*, 5-15.

- Alver, F. (2006). Niklas Luhmann. *Kadife Karanlık 2, Ayna Şövalyeleri* (s. 141-171). içinde İstanbul: Su yayınları.
- Baykara Acar, Y. ve Acar, H. (2002). Sistem Kuramı-Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet: Temel Kavramlar ve Farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 13(1), 29-34.
- Çelik, C. (2007). Niklas Luhmann'da Sosyal Sistem Olarak Toplum ve Modern Toplumun Karmaşıklığı Sorunu. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimname Dergisi*, 51-74.
- Dominelli, L. (2010). Globalization, contemporary challenges and social work practice. *International Social Work*, 599-612.
- Duyan, V., Özgür Sayar Ö. ve Özbulut, M. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Sosyal Hizmet Alanında Çalışanlar İçin Bir Rehber*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayın No:11
- Dür, W. (2012). Luhmann ve Sistem Kuramı. R. Richter içinde, *Sosyolojik Paradigmalar* (s. 127-154). İstanbul: Küre Yayınları.
- Ertong, G. (2011). Niklas Luhmann'ın Sosyal Sistemler Kuramı ve Güven Tartışmaları Bağlamında Sağlık Sistemi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3-26.
- Ertong, G. (2011). *Sağlık Sisteminde Hekim Hasta İlişkisi ve Güven Unsuru*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kihlström, A. (2012). Luhmann's system theory in social work: Criticism and reflections. *Journal of Social Work*, 287-299.
- King, M., & Thornhill, C. (2003). *Niklas Luhmann's Theory of Politics and Law*. New York: Palgrave Macmillan .
- Klassen, M. *What is the contribution of the system theory to a social work discipline and practice*. Erişim: 20.01.2014. <http://www.tissa.net/archive/2003/KlassenAbstracterweitert.pdf>
- Lee, D. (2000). The Society of Society: The Grand Finale of Niklas Luhmann. *Sociological Theory*, 18(2), 320-330.
- Luhmann, N. (1989). *Ecological Communication*. (J. B. Jr, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Moeller, H. G. (2006). *Luhmann Explained: From Soul To Systems*. Chicago: Open Court Publisher.
- Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory*. Chicago: Lyceum Books.
- Ritzer, G. (2011). Modern Sosyoloji Kuramları. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Yayıncılık.
- Seidl, D. (2004). Luhmann's Theory of Autopoietic Social Systems. *Munich Business Research*, 1-28.
- Villadsen, K. (2007). 'Polyphonic' welfare: Luhmann's systems theory applied to modern social work. *International Journal Of Social Work*, 65-73.
- Wirth, J. V. (2009). The Function of Social Work. *Journal of Social Work*, 405-419.
- Yoldaş, Y. (2007). İşlevsel-Yapısal Sistem Kuramı. İstanbul: Alfa Akademi.

Derleme

MOBBİNG VE ÇALIŞAN SAĞLIĞI

Mobbing and Health of Employee

Cemile ÇETİN*
Nurgül BAĞCI KURT**

*Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
**Uzman, Psikolog,
İnsan Kaynakları Uzmanı

ÖZET

Mobbing ortaya çıkışı tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir sürecin sonucunda oluşmakta ve devam etmektedir. Nitekim sonuçlarının mobbing mağduru ile etkileşimde bulunanları da etkiliyor olması özellikle sonuçlara ilişkin yansımaların önemini artırmaktadır. Ülkemizde mobbing araştırmaların geçmişi 2000'li yıllara dayanmaktadır. Mobbingin doğrudan çalışanın sağlığına etkileri hakkında çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışmada mobbing ve çalışan sağlığı ilişkisi literatürdeki araştırma sonuçları üzerinden ele alınarak, ülkemiz çalışma hayatı, çalışan ve kişi sağlığı için bir öngörü yaratılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mobbing, çalışan sağlığı

ABSTRACT

Mobbing occurs and goes on as the result of a complex process that cannot be connected to just a single reason, In fact, the results of the mobbing affect not the victims but also the people who have an interaction with mobbing victims / These situations will increase the importance of the results of the mobbing.. The history of mobbing research dates back to 2000s in Turkey The number of the studies which have about direct effects of mobbing on the health of employee, are very limited. For this reason, this study aims to create a vision for working of life the employee and health of the individual in Turkey by analyzing the relationship between mobbing and health of employee over the research results in the literature

Keywords: Mobbing, health of employee

GİRİŞ

İlk defa hayvan bilimci Konrad Lorenz tarafından 1960'lı yıllarda bazı hayvan hareketlerini tarif etmek için kullanılmış olan mobbing kavramı, Lorenz tarafından "bir grup ya da sürü halindeki, küçük hayvanın, tek başına dolaşan büyük bir hayvanı tehdit etmesi"ni tarif etmek için kullanılmıştır (Davenport ve diğ., 2003). 1972'de ise doktor Heinemann çocukların okulda birbirlerine karşı hareket tarzını incelerken aynı terimi "bir grup çocuğun, tek bir çocuğa karşı yıkıcı hareketleri"ni açıklamak için kullanmıştır (Akt: Tınaz, 2008). Bu kelimeyi daha sonra 1980'li yılların başında İsveç'li çalışma psikoloğu Heinz Leymann iş yaşamında kullanmış, "çalışma hayatında bir veya birkaç kişi tarafından, genellikle tek bir bireyin

çaresiz ve savunmasız duruma düşürülmesi ve bu durumda kalması için sistematik bir yolla yapılan düşmanca ve etik olmayan tüm iletişim biçimleri” olarak tanımlamıştır (Davenport ve diğ., 2003).

Günümüzde farklı kültürlerde farklı biçimde ortaya çıkan mobbing, literatürde; “mobbing” veya “bullying” kavramları ile ifade edilmektedir (Tınaz, 2008). Mobbing terimi, dilimizde sıklıkla olduğu gibi kullanılmış ya da “yıldırma, işyerinde psikolojik taciz” olarak karşılığını bulmuştur. Bunun yanında zorbalık, duygusal taciz, duygusal saldırı, psikolojik terör gibi kavramlar da bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Yüçetürk ve Öke, 2005).

1980’li yıllarda tanımlanan mobbing, bireyler ve örgütler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin fark edilmesiyle önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Her geçen gün iş yaşamındaki yaygınlığı anlaşılan mobbingin, bu davranışlara maruz kalan çalışanlarda fiziksel ve psikolojik sağlık problemleri yarattığı, bu nedenle işe gelmemelerin, istifaların arttığı, ilerleyen durumlarda ise intihara kadar uzanan sonuçlar yaratabileceği kanıtlanmıştır (Asunakutlu ve Safran, 2005; Aytaç ve diğ., 2005; Uluğ ve Beydoğan, 2009).

MOBBİNG KAVRAMI

Mob” kelimesi, Latince “möbile vulgus” “kararsız kalabalık” sözcüklerinden gelmektedir (Webster’s College Dictionary, 1997). İngilizce’de; düzensiz veya isyan eden insan topluluğu, kanunsuz şiddet uygulayan çete ya da kalabalık, büyük insan veya eşya grubu vb. anlamlarını karşılamaktadır (Webster’s College Dictionary, 1997).

İngilizcede “mob” kökünün eylem biçimi olan “mobbing” psikolojik baskı, psikolojik şiddet, kuşatma, taciz, rahatsız etme veya sıkıntı verme anlamına gelmektedir (Oxford Advance Learner’s Dictionary, 1999).

Mobbing kavramının, yuvalarını korumak için saldırganın etrafında uçan kuşların davranışlarını betimlemek amacıyla ilk kez 19. yüzyılda biyologlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Akt:Tınaz, 2008). Daha sonra 1960’lı yıllarda; hayvan davranışlarını inceleyen Avusturyalı etholog Konrad Lorenz de, “mobbing” kelimesini benzer şekilde hayvanların bir yabancı hayvanı veya avlanmakta olan bir düşmanı kaçırmak için yaptıkları davranışları tanımlamak için kullanmıştır (Davenport ve diğ., 2003).

“Mobbing” kavramını, insanlar arasındaki bir etkileşim tarzını betimlemek amacıyla ilk kez kullanan kişi İsveç’li bilim adamı Peter Paul Heinmann’dır (Akt:Tınaz, 2008). Dr. Peter Paul Heinmann okul yaşantısında öğrenciler arasında görülen zorbalık ve taciz olaylarını ele almış ve 1972 yılında “Mobbing: Group Violence Among Children” adlı kitabını yayınlamıştır. Dr. Heinmann, çocuklar arasında görülen zorbalık ve şiddet hareketlerinin önü alınamazsa mağdurları ümitsizlik ve korku nedeniyle intihara götürebildiğini de vurgulamıştır (Akt:Eser, 2008).

İş yaşamında ise mobbing kavramını ilk kez 1980’li yıllarda İsveç’te yaşayan Alman asıllı endüstri psikologu Dr. Heinz Leymann gözlemleyerek, bu terimi iş hayatındaki baskı, şiddet ve mobbing hareketlerini tanımlamak için kullanmıştır (Davenport ve diğ., 2003). Leymann, işyerlerinde görülen saldırgan

davranışlar ve tacizlerle ilgili araştırmaları sırasında, o dönemde işyerlerinde sergilenen tacizkar ve kötü davranışlarla ilgili olarak İngiltere ve Avusturalya'da kullanılmakta olan "bullying" sözcüğünün yerine "mobbing" sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Bullying kavramında belirgin fiziksel saldırı ve tehdit unsurları yer almaktadır. Mobbing kavramının içeriğinde ise öncelikle psikolojik nitelikte bir saldırı kastedilmektedir (Tınaz, 2008).

Mobbing kavramının içerdiği benzer tutum ve davranışları ifade etmek için; İngiliz ve Avustralyalı araştırmacıların bullying kavramını, Amerikalı araştırmacıların mobbing ve bullying kavramlarını bir arada kullandıklarını, İsveçli araştırmacıların kurbanlaştırma kavramını kullandığı, Fransa'da ise duygusal taciz (harcelement moral) olarak yerli bir kavramsallaştırmaya gidildiği bunun yanı sıra uluslararası bir kavram olan mobbing kavramının da kullanıldığı görülmektedir (Yüçetürk ve Öke, 2005).

Genellikle askeri örgütlerde, okullarda ya da işyerlerinde zarar veren eylemlere yönelik yapılan çalışmalarda farklı araştırma grupları tarafından İngilizce'de farklı terminoloji kullanılmıştır (Bulut, 2007). Psikologlar ise daha çok operasyonel tanımlara ağırlık vermekte (Leymann, 1996; Groeblichhoff ve Becker, 1996) ve 'mobbing' kelimesini ön planda tutmaktadırlar. Operasyonel kullanımda olgunun, sık ve tekrarlı olması demek, kişinin istatistiksel değerlendirmeye haftada en az bir defa ve en az altı ay boyunca düşmanca davranışa maruz kalması anlamına gelmektedir (Leymann ve Gustafsson, 1996). Bu nedenle psikologlar mobbingin operasyonel tanımlanmasında ölçüm için, bunun nasıl ve neden

olduğundan çok, sıklığına ve sürekliliğine bakmaktadırlar. Mobbing kavramını karşılayan terimler oldukça fazla iken, ilgili araştırmacılar tarafından mobbing kavramının tanımları aşağıda yer alan ifadelerle gerçekleştirilmiştir:

Mobbing; işyerinde, bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistemli bir şekilde düşmanca ve ahlakdışı bir iletişim kullanılarak uygulanan bir psikolojik terördür (Leymann, 1996). Psikolojik terör ya da mobbing; iş yerinde, sistematik bir şekilde bir ya da daha fazla birey (nadiren dörtten fazla) tarafından, daha çok bir kişiye yönelik düşmanca ve etik dışı davranışları içerir. Birey mobbing hareketlerine bağlı olarak çaresiz ve savunmasız bir halde kalır. Bu hareketler, en sık (en az haftada bir) ve uzun bir süre içinde (en az altı ay) tekrarlanan bir temelde gerçekleşir. Bu düşmanca davranışların sıklığı ve uygulama süresinin uzunluğu, bireyde belirgin zihinsel, psikosomatik ve sosyal tükenmişliğe sebep olur.

Bir diğer tanımında "bir veya daha fazla çalışan tarafından tekrarlı, bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde uygulanan, gurur kırıcı, üzüntü ve sıkıntı verici, iş performansını düşüren/hoş olmayan bir iş çevresine neden olan, rahatsızlık verici davranışlardır" olarak ifade edilmektedir (Einarsen ve Raknes,1997).

Einarsen'e göre; çalışanların ve yönetimin kabul ettiği kaba davranışlarla zaman içinde gelişen çoğu zaman uzun vadeli bir süreçtir. Bu süreç içinde zamanla düzey artmakta ve eylemlerdeki bu artışı, çoğu kişi fark etmemektedir (Einarsen, 2000).

Salin (ise kuşatma, taciz ve rahatsız etme veya sıkıntı verme olarak ifade etmekte ve bu saldırgan davranışın

hedefteki kişi açısından, kendisini savunmakta güçlük çektiği ve bu bağlamda da “çatışma”dan farklı olduğuna dikkat çekmektedir (Salin, 2001).

Davenport ve arkadaşlarına göre duygusal bir saldırı olan mobbing; bir kişinin diğer insanları kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak, söz konusu kişiyi işten çıkmaya zorlamadır (Davenport ve diğ., 2003).

Field mobbing kavramını, mobbing mağdurlarının kendilerine olan güvenine ve öz saygısına sürekli ve acımasız bir saldırı olarak tanımlamaktadır. Bu anlamıyla mobbing, “mağdurun benliğini öldürme çabası” olarak görülebilir. Bu davranışın altında yatan temel neden; üstünlük kurmak, buyruğu altına almak ve yok etme arzusudur (Field, 2004).

Mobbing aynı zamanda, en aşırı düzeydeki sosyal bir stres kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Leymann ve Gustafsson, 1996). Bu tanımların çoğunda ortaya çıkan iki temel özellik; mobbingin hem tekrarlanan hem de saldırgan davranış olarak değerlendirilmesidir.

Türkiye’de Tutar’a göre mobbing; çalışanlara üstleri, astları veya kendileriyle eşit düzeyde olanlar tarafından sistematik biçimde uygulanan her türlü kötü muamele, tehdit, şiddet, aşağılama davranışlarıdır (Tutar, 2005). Baykal’a göre ise; işyerinde belirli bir kişiyi hedef alan, uzun süreli ve sistematik bir şekilde devam eden olumsuz davranışlardır (Baykal, 2005). Çobanoğlu mobbingi, işyerindeki kişiler üzerinde sistematik

baskılar yaratarak, ahlak dışı yaklaşımlarla bu kişilerin performanslarını ve dayanma güçlerini yok etmek suretiyle işten ayrılmalarını sağlama olarak tanımlamaktadır (Çobanoğlu, 2005).

MOBBİNG SÜRECİ

Mobbing bir süreçtir. Leymann bu süreci çatışma ile başlayan ve işten ayrılma ile sona eren dört aşama ile tanımlamaktadır (Leymann, 1996):

1. Aşama: Kritik Olay Bu olay çoğu zaman kurum içinde ortaya çıkan bir çatışmadır. Kısa olan bu ilk aşamada taciz söz konusu değildir ve çatışma tacize de dönüşmeyebilir.

2. Aşama: Saldırgan Davranışlar/ Damgalama Bu aşamada; psikolojik saldırılar başlamakta ve taciz dinamikleri harekete geçmektedir. Bu aşamada gözlenen davranışlar gündelik iletişim sürecinde bağımsız olarak ele alındığında rahatsız edici bulunmazken, bir kişiyi hedef aldığı ve sürekli olarak o kişiyi yıldırım amacıyla yapıldığında, söz konusu davranışları taciz olarak nitelendirmek gerekir.

3. Aşama: Yönetimin Katılımı Kurumun veya personel biriminin yöneticilerinin sürece dahil olmaları halinde olay resmi bir vaka haline dönüşür. Yönetimin bu aşamada olay hakkında hatalı bir yargıya varması olağan bir durumdur. Yönetim, taciz sürecinde oldukça yıpranmış mağdurun hatalı olduğu sonucuna varabilir ve problem yaratan kişiden yani mağdurdan kurtulma yoluna gidebilir.

4. Aşama: İşten Ayrılma Mağdurun işine son verilmesi dördüncü ve son aşamadır. Psikolojik taciz sürecinde kişilerin emeklilik zamanları gelmeden

çalışma hayatından çekilmeleri oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bunun nedeni mağdurun, çeşitli rahatsızlıklar nedeniyle tıbbi ya da psikolojik yardıma ihtiyaç duymasıdır (Leymann; 1996). Bu durum işten ayrılmasından sonra daha da derinleşerek devam eder (Davenport ve diğ., 2003).

Leymann'dan farklı olarak Davenport ve arkadaşları, süreci; **anlaşmazlık, saldırgan eylemler, yönetimin katılımı, zor ve akıl hastası olarak damgalanma, işine son verilme** olmak üzere beş aşamaya ayırmaktadır (Davenport ve diğ., 2003).

MOBBİNGİ OLUŞTURAN UNSURLAR VE SAĞLIK

Yüzyılın başında S. Freud, "İnsanın sağlığını koruyan iki faktör vardır. İşini sevmesi ve hayatı sevmesi" demiştir. Hans Selye ise stresle başa çıkmanın reçetesini şöyle yazmıştır: "Stresten kurtulmak için görevinizi en iyi şekilde yapın." Dünya düşünce tarihini etkileyen bu iki bilim insanının işaret ettiği gibi iş hayatı ve sağladığı doyum, bireyin beden ve akıl sağlığıyla doğrudan etkilidir (Akt:Baltaş ve Baltaş, 2006).

Literatürde yer alan çalışmalar, en aşırı düzeydeki sosyal bir stres kaynağı olarak tanımlanan (Leymann ve Gustafsson, 1996) mobbing ile sağlık durumu arasında güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Mikkelsen ve Einarssen, 2002; Leymann ve Gustafsson, 1996; Niedl, 1996). Mobbing davranışı, mağdurunda ciddi hastalık belirtilerine ve psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara neden olmaktadır (Groeblichhoff ve Becker, 1996; Hoel ve diğ., 2004).

Mobbing, buna maruz kalanlarda psikopatolojik, psikosomatik ve davranışsal

hastalıkları tetikler veya neden olur. Mağdurun mobbing sonucu hastalanmasında, onun psikolojik durumu, yapılan davranışın sürekliliği ve iş ortamındaki stresin yoğunluğu da etkili olmaktadır (Cassitto, 2003). Kişilerin mobbing davranışından etkilenme derecelerinde belirleyici olan faktörler iç ve dış kaynaklı olabilir; mobbing davranışının sürekliliği ve şiddeti, sosyal destek kaynakları, örgütün bu süreç hakkındaki farkındalığı gibi faktörler dış kaynaklı iken deneyimler, kişilik özellikleri ve fizyolojik yatkınlık gibi sebepler de iç kaynaklıdır.

Mobbing davranışının mağdura etkilerini belirleyen değişkenlerden biri davranışın **sürekliliğidir**. Tekrarlayan duygusal saldırıların zararları, tekil ve bir seferde patlayıp biten zararlar değildir, yavaş yavaş oluşan birikimli zararlarıdır (Tınaz, 2008). Duygusal saldırıların sürekliliği, kişinin sağlığını, görünüşünü ve düşünce biçimini bozar. Tekrarlayan saldırılar normal akıl yürütme ve iletişim yollarını değişime uğratar. Kurbanlar saldırganlaşır, anlamsız şeylere anlam vermeye çalışır. Korkuları ve ihanete uğramışlık duyguları, davranışları ve özdenetimlerini etkiler, kimseye güvenemez (Davenport ve diğ., 2003).

Örgütte düşmanca davranışların sıklıkla ve uzun bir sürede gerçekleşmesi önemli ölçüde psikolojik, psikosomatik ve sosyal mutsuzluğa neden olur. Bu yönden bakıldığında, mobbinge neden olan olumsuz davranışların geçici çatışmalara, psikosomatik veya psikiyatrik durumlar yaratacak etkiye sahip olduğu görülür (Leymann, 1996). Aynı zamanda, geçmişte mobbing mağduru olanların, bunu bir daha yaşadıklarında, ilk defa yaşayanlardan daha ciddi

şekilde yaralandıklarını belirlenmiştir (Groeblichhoff ve Becker, 1996).

Mobbing davranışının mağdura etkilerini belirleyen değişkenlerden bir diğeri de **sosyal desteğin geri çekilmesi**dir. Kişinin, yaşamın zorlayıcı yönleriyle başa çıkmasında ve stresin olumsuz etkilerine direnç göstermesinde, başarılarıyla olan sosyal ilişkilerinin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda kişilerarası ilişkilerin, bireye stresle başa çıkmasında ve olumsuz etkilerine karşı koymasında yardımcı olduğu görüşünü destekleyici bulgular elde edilmiştir. Zor durumda ya da sıkıntı içinde olan bir bireye aile üyelerinin, akrabalarının, arkadaşlarının yanısıra diğer toplumsal ilişkilerinin sağladığı kaynaklar olarak kavramsallaştırılan sosyal desteğin, fiziksel sağlık ve kendini iyi hissetme üzerinde de etkili olduğu vurgulanmaktadır (Şahin, 1999).

Mobbingin birey üzerindeki etkilerini yordayacak içsel faktörlerden en önemlisi **kişilik özellikleridir**. Mobbing mağduru ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkide işini çok iyi yapan, çalışma ilkeleri ve değerleri sağlam ve bunlardan ödün vermeyen, dürüst, güvenilir ve işleriyle özdeşleşen, yaratıcı ve bağımsız düşünen kişilerin mobbinge maruz kalma olasılığı yüksektir. Söz konusu kişilik özelliklerine sahip bireylerin işlerinde başarılı, iş doyumları yüksek, sosyal zekaları olgun, eğitimli kişiler olduğunda, bu kişilik yapısının strese toleransının kuvvetli olması beklenir. Ancak mağdur bu donanımına sahip olsa bile, bahsedilen faktörler değişime uğradığında diğer bir ifade ile sürekli bir taciz söz konusu olduğunda, kişiyi yaşama bağlayan sosyal destek kaynakları zayıfladığında, işinden

ve yaşamından zevk alamaz hale geldiğinde, strese toleransının azalması kaçınılmazdır (Celep ve Konaklı, 2013; Zapf ve diğ., 1996).

Söz konusu bu sistematik sürece mağdurun verdiği tepki derecelerini Davenport ve arkadaşları şu şekilde sıralamıştır (Davenport ve diğ., 2003):

Birinci Derece Mobbing: İş arkadaşlarından küçük düşürücü davranışlar görmek şaşırtır ve sıkıntı verir. İnsan kızgınlık ya da üzüntü duyabilir. Bazıları karşı koymaya çalışırken bazıları olan biteni hoş görebilir. İş ortamına antipati duymaya ve başka bir iş aramaya başlarlar. Mobbinge uğrayan kişi ağlama krizlerine tutulabilir, zaman zaman uyku bozuklukları yaşayabilir, alıngan olabilir ve konsantrasyon güçlüğü çekebilir. Bu durum devam ederse ikinci derece mobbinge dönüşebilir.

İkinci Derece Mobbing: Bu süreçteki bireyin, sağlık problemleri işlerini etkilemeye başlamaktadır. Yüksek tansiyon, kalıcı uyku bozukluğu, mide-bağırsak sorunları, konsantrasyon bozuklukları, aşırı kilo alma ya da verme yaşayabilir ve depresyona girebilir. Tıbbi yardım ihtiyacı bu süreçte başlamaktadır.

Üçüncü Derece Mobbing: Bu aşamada insanlar iş yapamaz duruma gelmektedirler. İşe korku, dehşet ya da tiksinti ile giderler. O kadar etkilenmişlerdir ki iş yerinde duramazlar. Kötü durumdadırlar, kendini koruma mekanizması çökmüştür. Şiddetli depresyon, panik ataklar, kalp krizleri, diğer ciddi hastalıklar, kazalar, intihar girişimleri, üçüncü kişilere yönelik şiddet gibi fiziksel ya da psikolojik semptomlar oluşmaktadır. Tıbbi ve psikolojik yardım almak artık zorunlu hale gelmektedir.

Bu aşamaları yaşayan bireyin psikolojik durumu, diğer bir deyişle **psikopatolojik görünümü** değişime uğrar. Niedl mobbingin çalışanlar üzerinde; depresyon, anksiyete, saldırganlık, post-travmatik stres bozukluğu, iritasyon ve psikosomatik şikayetlere neden olduğunu tespit etmiştir (Niedl,1996).

Mobbing kurbanları yoğun stresle ilişkili sağlık sorunları yaşamaktadır. Namie'nin, WBTI'nın (İşyerinde Duygusal Taciz ve Travma Enstitüsü) 2003 yılında yaptığı araştırmadan aktardığına göre, araştırmaya katılan mobbing kurbanlarının %76'sında çeşitli anksiyete bozuklukları, %71'inde uyku bozuklukları, yine %71'inde dikkat kaybı, %47'sinde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), %39'unda depresyon ve %32'sinde panik atak sendromu görülmüştür. Ayrıca stresin birey üzerinde yarattığı biyolojik değişiklikler sonucu kalp hastalıklarına yakalanma riski yüksek olarak tespit edilmiştir (Namie, 2003).

Travma sonrası stres bozukluğu, yıkım, doğal afetlere maruz kalma ve saldırı sonrası görülen travma benzeri problemler yine mobbing mağdurları arasında sıkça görülen problemlerdir. Matthiesen ve Einarsen, mobbingin kişiler üzerindeki etkilerini araştırmış ve mobbing sonucu ortaya çıkan durumun, travma sonrası stres bozukluğu ile paralellikler gösterdiğini ortaya koymuşlardır (Matthiesen ve Einarsen, 2004). Travma sonrası stres bozukluğu, ani olarak kendini belli eden nedensiz korkular, çok şiddetli panik atak nöbetleri, ölüm duygusu ve aynı zamanda öz kontrolünü yitirme ile birlikte kendini gösteren bir sendromdur. Gün içinde ya da hafta içinde yaşadığı nöbetler sonrasında birey, yorgun düşer, kendini bitkin hisseder. Panik atak nöbetlerinin

sokak, meydan, restaurant, sinema gibi kalabalık ve açık yerlerde ya da otomobil, tren, uçak, otobüs, vapur, asansör gibi araçlarda tekrarlayacağından korkarak bu gibi yerler ve taşıtlardan uzaklaşır ve kendine uygun kaçış yolu arar. Bu sendromun en ağır sonucu, bireyin **öz güvenini yitirmesidir** (Tınaz, 2008).

Mobbingin **davranışsal sonuçları**, genellikle dışarıdan gözlenebilen ve çalışanların davranışına yansıyan belirtilerdir. Bunlar: kendi cinsine ve karşı cinsel saldırganlık, düzensiz yemek, yüksek oranda alkol ve ilaç alımı, yüksek oranda sigara kullanımı, cinsel düzensizlik, sosyal yalıtım, uykuya dalmada zorluk, karabasan görme, sabah rahat uyanamama, çok erken uyanma, rahatsız uyuma, gece aniden uyanma ve bir daha uyuyamama, gün boyu yorgunluk hissetme, zihinsel olarak yorgun hissetme, uyku sorunları, çeşitli sinir semptomları, melankoli, apati, yoğunlaşma eksikliği, sosyal fobi, olayları hatırlamada güçlük çekme şeklinde sıralanabilir (Cassitto, 2003; Einarsen, 1999; Leymann ve Gustafsson,1996; Rayner ve Hoel, 1997).

Kişinin karşı karşıya bulunduğu yaşam güçlüklerini ve ne kadar stres altında olduğunu araştıran bütün test ve ölçeklerde uyku ile ilgili sorunlar büyük önem taşır. Genel sağlıktaki bir aksama ilk olarak kendini uykuda ortaya koyduğu gibi, uyku düzenindeki en küçük aksama bile genel sağlık ve günlük yaşam üzerinde kesin ve doğrudan etkilere yol açar. Stres altındaki bireylerin büyük bölümü uykusuzluk çekerken bazıları ise tam tersine aşırı derecede uyuma isteği duymaktadır. Bir diğer ifade ile stresli durumlarda yaşadıkları kaygı, gerilim ve zorlanmadan uzaklaşmak

için aşırı derecede uyumaktadırlar.(Einarsen, 2000; Davenport ve diğ., 2003; Cassitto, 2003; Einarsen, 1999; Leymann ve Gustafsson,1996; Rayner ve Hoel, 1997).

MOBBİNG VE ÇALIŞANLARIN SAĞLIK SORUNLARI

Mobbing mağduru olan ve klinik olarak incelenen vakalarda, karmaşık, iletişimi etik olmayan şekilde bozan ve uç noktadaki bir psikolojik stres kaynağı olan mobbingin çok sık olarak psikolojik ve fiziksel bileşeni olan hastalıklara yol açtığı gözlenmiştir.

Namie'ye göre, mobbinge maruz kalan işgörenlerin %82'si örgütten ayrılmaktadır. Bunların %34'ü mobbing sonucunda ortaya çıkan sağlık nedenlerinden, %44'ü ise örgütün performans değerlendirme sisteminin, kendilerini kolayca "yetersiz" olarak belirlemesi ya da yönetimin kararıyla örgütten ayrılmaktadır (Namie, 1999).

Mobbinge maruz kalma süresinin uzadığı durumlarda mağdurların sağlık durumunda belli bazı hasarlar olduğu gözlenmiştir (Leymann 1996; Groebingoff ve Becker, 1996). Bu durumda sık görülen psikolojik belirtiler; depresyon, zaman zaman obsesyon, ajitasyon ve engellenme, geri çekilme, bilişsel işlevlerde azalma bununla birlikte otomatik düşüncelerde artış, kolay öfkelenme, iç huzursuzluk, uykusuzluk, madde kullanımı ve intihar eğilimidir. Fiziksel yakınmalar ise farklı gastrointestinal (nefes borusunun daralması ya da tıkanması, mide-karınla ilgili ağrılar) ve kas-iskelet ağrılarını (kronik sırt ve omuz ağrısı) işaret etmektedir.

Psikolojik ve fiziksel belirtilerin yanısıra ortaya çıkan psikosomatik yakınmalar

terleme, göğüs ağrısı, huzursuz bacak sendromu, baş dönmesi, titremeler, soğuğa karşı aşırı duyarlılık, güçsüzlük hissi ve mide bulantısıdır (Leymann 1996; Groebingoff ve Becker, 1996).

Uzun süren başa çıkma süreci sonunda bireyin sağlık durumunda oluşan bu akut ve kritik durum, mesleki ve özel yaşamdaki olumsuz bakış açısını kötü yönde devam ettirmekte ve mağdurların kendi kendilerine etkin bir şekilde yardım arama davranışına girmelerine engel olmaktadır. Araştırmalar, duygusal zorbalığa maruz kalan çalışanların uykusuzluk, öfke, apati, konsantrasyon bozukluğu, depresyon, işe yabancılaşma, iş arkadaşlarıyla uyumun ve üretkenliğinin düşmesi (Einarsen, 2000), sürekli gerginlik, kaygı, çaresizlik duygusu, psikosomatik yakınmalar, kendini suçlama, iş arkadaşlarına ya da yöneticilerine karşı güvensizlik, işten ayrılma eğilimi (Lewis ve Orford, 2005), sosyal olarak geri çekilme ve alkol kullanımı (Beasley ve Rayner, 1997), işten kaçmaların ve işten ayrılmaların artması, motivasyonun ve üretimin düşmesi, iş doyumunun düşmesi (Salin, 2001) gibi sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Başka bir araştırmada, her yedi intihar olayından birinin iş yerindeki duygusal zorbalığın bir sonucu olduğu bulgusu elde edilmiştir (Rayner ve Hoel, 1997).

Birçok araştırma, koroner kalp hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, yüksek tansiyon, gerginlik ve depresyon gibi sorunların kişinin işinden ve çalışma koşullarından memnun olmayışından kaynaklandığını göstermektedir. Çoğu araştırmacı ve psikolog bu tür eylemlerin şiddetli derecede yaşanmasının mağdur kişileri intihara kadar sürüklediğini ifade etmektedir (Davenport

ve diğ., 2003). Leymann'ın mobbing davranışlarını inceyen tipolojisinin beş boyutundan sonuncusu olan "çalışanın sağlığına doğrudan saldırı" altında bulunan, işyerindeki cinsel taciz davranışının da olumsuz sağlık sonuçları bulunmaktadır.

1996 yılında Zapf ve arkadaşlarının Almanya'da mobbing ile işin karakteristikleri, sosyal çevre değişkenleri ve psikolojik olarak sağlıklı ya da sağlıksız olmak arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada mobbingin kötü iş ve sosyal koşullar ve psikolojik sağlık durumuyla yüksek bir korelasyon gösterdiğini ortaya koymuşlardır (Zapf ve diğ., 1996).

Mikkelsen ve Einarsen'in Danimarka'da 220 beyaz ve mavi yaka çalışan üzerinde yaptıkları bir çalışmada işyerinde duygusal taciz davranışı ile psikolojik ve psikosomatik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Araştırmada mobbing ölçümü için Negatif Davranışlar Soru Listesi (Negative Acts Questionnaire - NAQ), psikolojik yakınmaların ölçümü için Hopkins Belirti Kontrol Listesi (Hopkins Symptom Check List / HSCL-25), psikosomatik yakınmaları ölçmek için ise Setterlind ve Larsson'un geliştirdikleri stres profilinin 7 maddelik psikosomatizasyon ölçeği kullanılmıştır. Araştırmacılar, işyerinde yaşanan duygusal tacizin; psikolojik rahatsızlıkları %27 oranında, psikosomatik rahatsızlık düzeyini ise %10 oranında artırdığını rapor etmişlerdir (Akt: Zapf ve diğ., 1996).

Psikolojik tedavi yöntemlerinden biri olan bilişsel-davranışçı terapinin mobbing mağdurları üzerine etkisini ölçmek amacıyla başlatılan çalışmaların ilk adımı olarak mağdurların mobbing davranışına karşı verdikleri tepkinin daha çok hangi tepkiler olduğu üzerinde

bir araştırma yapılmıştır. Araştırmacılar mobbinge verilen tepkileri, **kaygılı-kaçınmacı, kaygılı-dirençli** ya da **dezorganize tepkiler** olarak ayırmışlardır. Mağdurların mobbinge daha çok kaygılı –dirençli tepkiler verdiğini, bunu kaçınmacı tepkilerin izlediğini ve çok nadir olarak dezorganize tepkiler verildiğini belirtmişlerdir (Bernabei ve diğ., 2005). Önemli olan nokta, psikoloji bilimi açısından mobbinge ilgili teşhis tartışmasının artık tedavi aşamasına taşınmasıdır.

Son dönemde bazı araştırmacılar işyerinde yaşanan olumsuz tavırların psikolojik sonuçlarının incelenmesinde "**adil dünya inancı**" kavramı üzerinde durmaktadırlar. Adil dünyaya inanç bireyin dünyaya olumlu bakışı ve doğrudan sağlığıyla ilişkilidir. 54 mobbing mağduruyla yapılan görüşmelerde, mağdurların adalet inançları ve uyum yetenekleri (depresyon, iyimserlik, kötümserlik, doğruluk, sinme hali) ölçülmüş, kontrol grubuyla karşılaştırılmış, mobbing mağduru bireylerin uyum yeteneklerinin azaldığını ve adil dünyaya inançlarının daha zayıf olduğu gözlenmiştir (Adoric ve Kvartuc, 2007).

Marinoni ve arkadaşları mobbingin son dönemlerde tıbbi en fazla uğraştırıcı konulardan biri olduğunu belirtmiş ve 2007 yılında İtalya'da bir araştırma yürütmüşlerdir. 253 hastanın mobbing mağduru olmalarından dolayı oluşan psikopatolojik problemleri için tıbbi yardım istediğini, bütün bu kişiler tıbbi gözetim altına alındığını, kişilik testlerini de kapsayan psikolojik danışmanlık uygulandığını ve psikiyatrik süreçlerinin gözlendiği belirtilmiştir. Bu başvurulardan, klinik olarak mobbinge bağlı psikopatolojisi olduğu düşünülen 37 çalışan tespit edilmiş, bunlardan iki

vakanın travma sonrası stres bozukluğu, 33'ünde uyum bozukluğu, 2'sinde ise anksiyete bozukluğu gözleendiği belirlenmiştir (Marinoni ve diğ., 2007).

İspanya'da mobbing ile sağlık ve işe devamsızlık ilişkisi hakkında gıda sektöründe görevli 39 çalışan üzerinde bir araştırma yapılmış, ölçme aracı olarak 2003 yılında Negatif Davranışlar Soru Listesi (Negative Acts Questionnaire - NAQ), İspanyol toplumuna adapte edilmiş hali, psikosomatik problemler envanteri ve devamsızlığı ölçen bir skala kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre mobbing ve işe devamsızlık arasında bir ilişki gözlenmezken, mobbing ve psikosomatik problemler arasında bir ilişki tespit edilmiştir (Mesequer de Pedro M. ve diğ., 2008).

Amerika'da Harvard Tıp Fakültesinde yapılan bir çalışmada işyerinde sistematik şekilde mobbinge maruz kalan bireylerin intihar riski araştırılmıştır. 102 mobbing mağduru üzerinde, Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri-2 (MMPI-2) kullanılarak yapılan çalışmada, MMPI-2 norm grubundan (psikopatolojik açıdan normal bireylerden) net şekilde ayrılan bir kişilik profili ortaya konmuş, oluşan psikopatoloji temelinde intihar davranışıyla ilişkilendirilebileceği belirtilmiştir (Pompili ve diğ., 2008).

2009 yılında Hansena ve arkadaşlarının mobbinge maruz kalan ya da mobbing şahidi olan çalışanlar üzerinde yaptıkları bir çalışmada mobbinge karşılaşılanların, karşılaşılmayanlara göre üstleri ve iş arkadaşlarından düşük seviyede sosyal destek aldıklarını ve somatizasyonun (bedenselleştirme) hemen her belirtisini karşıladıklarını, depresyon, anksiyete ve negatif duygulanım gösterdiklerini ortaya koymuştur (Hansena ve diğ., 2009).

Mobbing, buna maruz kalanlarda psikopatolojik, psikosomatik ve davranışsal hastalıkları tetikler veya neden olur. Mağdurun mobbing sonucu hastalanmasında, onun psikolojik durumu, yapılan davranışın sürekliliği ve iş ortamındaki stresin yoğunluğu da etkili olmaktadır (Cassitto, 2003). Örgütte düşmanca davranışların sıklıkla ve uzun bir sürede gerçekleşmesi önemli ölçüde psikolojik, psikosomatik ve sosyal mutsuzluğa neden olur. Etik olmayan iletişim ve aşırı psiko-sosyal stres kaynakları göz önüne alındığında, mobbinge neden olan olumsuz davranışların geçici çatışmalara neden olduğu ve psikosomatik veya psikiyatrik durumlar yaratacak etkiye sahip olduğu görülmektedir (Leymann, 1996).

Leymann, mobbingin, örgütlerde büyütülmüş bir çatışma olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü mobbing, genellikle bir çatışmanın hemen ardından veya çatışmanın doğuşundan haftalar veya aylar geçtikten sonra ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir çatışmanın ardından, işyerindeki ortamla ve sorumlu liderle ilgili ciddi stres doğar. Daha sonra asabiyet baş gösterir, mağdur duygularını dışa vurmaya başlar ve sonunda da mobbing ortaya çıkar. Mobbing, tetiklenmiş ve artmış ekstra sosyal stres kaynağıdır, sonuçları itibariyle kişileri derinden etkilediği ve yaşanan aşırı stres sonrası kişilerin hastalandığı, birtakım ağır semptomlarla karşılaştıkları ve bu durumu dengelemekte zorlandıkları saptanmıştır (Leymann, 1996). Westhues, yaptığı teorik çalışmada, mobbingin tüm stres yapıcıların üzerinde bir stres nedeni olarak anlaşılması gereken ve sosyal etkileşim içeren bir kavram olduğunu, mobbing mağdurlarının aylar süren

uzun bir dönem içerisinde hemen her gün kendisine yöneltilen baskı ve saldırılarla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir (Westhues, 2002).

Elvira ve arkadaşlarına göre, mobbing çalışanlar üzerinde; psikosomatik nedenlere bağlı astım, deri hassasiyeti, kronik ağrılı sendromlar, post-travmatik stres bozukluğuna neden olmaktadır (Elvira ve diğ., 2003). Kivimaki ve arkadaşlarına göre mobbing pek çok zihin sağlığı probleminin etyolojik faktörü olmakta ve kurbanı kardiyovasküler hastalıklar gibi çeşitli fiziksel durumların etkisi altına sokmaktadır (Kivimaki ve diğ., 2003).

Djurkovic, McCormack ve Casimir yaptıkları araştırmada, mobbing sonucunda çoğunlukla, depresyon ve anksiyetenin bir arada görüldüğünü ve ruh sağlığının bozulmasıyla, kurbanda, karın ağrısı, istemsiz kas hareketleri (tik), baş ağrısı, gibi fiziksel rahatsızlıkların da ortaya çıktığını saptamıştır (Djurkovic ve diğ., 2006). Carnero İspanya 'da gerçekleştirdiği bir çalışmada ise; işyerinde mobbing'e maruz kalan bireylerin uyku bozukluğu ve mide ağrıları şikayetlerinin; mobbing'e maruz kalmanlara nazaran üç oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Akt:Yavuz, 2007). Birçok araştırma, koroner kalp hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, yüksek tansiyon, gerginlik ve depresyon gibi sorunların kişinin işinden ve çalışma koşullarından memnun olmayışından kaynaklandığını göstermektedir. Çoğu araştırmacı ve psikolog bu tür eylemlerin şiddetli derecede yaşanmasının mağdur kişileri intihara kadar sürüklediğini ifade etmektedir (Davenport ve diğ., 2003).

Mobbing sürecinin önüne geçilmediği durumlarda, çalışan için klinik

rehabilitasyon süreci gerekli olabilmektedir. Bu konuyla ilgili önemli bir adım Leymann'la işbirliğiyle 1992 yılında Almanya'da kurulan klinikdir. Bu klinik 100 civarında hastanın tedavisini üstlenmiş ve kazanılan deneyimler 1994 yılında İsveç'te kurulan kliniğe aktarılmıştır.

Bir diğer anlamlı adım ise yine Almanya'da mobbing ve psikososyal strese karşı kurulan dernek olmuştur (Association Against Psychosocial Stress and Mobbing). Bu derneğe, sağlık organizasyonları, kilise, sosyopolitik kurumlar ve alanda çalışan uzmanlar destek vermiştir ve kısa zamanda ülkeler arasında yaygınlaşmıştır (Groeblinger ve Becker, 1996).

SONUÇ

Mobbing, tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir süreçtir. Mobbing uygulayıcısının psikolojisi ve koşulları, ortamın yapısı ve kültürü, mağdurun koşulları mobbingi doğuran nedenlerdendir. Nedenleri karmaşık olan bu sürecin etkileri de doğal olarak pek çok alanda görülmektedir. Nitekim, çalışma hayatı odaklı mobbing ile ilgili olarak Lewis ve Orford İngiltere'de yaptıkları çalışmada mobbing mağduru çalışanların çocuklarının, kardeşlerinin, arkadaşlarının ve hayatlarındaki diğer insanların bu durumdan etkilendiklerini ortaya koymuşlar ve bu durumu "dalgalanma etkisi" olarak isimlendirmişlerdir (Lewis ve Orford, 2005).

Mobbing davranışının sebep olduğu uygulayıcı, mağdur ve izleyicinin olumsuz yaşantı farklılıkları şüphesiz ki bu kişilerin özel hayatlarına, sağlık durumlarına, aile ilişkilerine, örgüt içi ilişkilerine, çalışma performanslarına, örgüt

iklimine ve haliyle verimliliğe etki etmektedir. Bu döngü kırılmaz ise, olumsuz iş ve aile ortamı ile sağlık problemleri zaman içerisinde kişiyi giderek artan oranda çaresiz hale getirmektedir. Mobbing davranışı, mağdurda ciddi hastalık belirtilerine, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara neden olmaktadır. Mobbing kolayca mağdurun sağlığının ve bağımsızlık sisteminin zayıflamasına neden olabilmektedir. (Groeblichhoff ve Becker, 1996).

Mobbing sadece mağdurun değil çevresindeki çalışanların sağlığında da bozulmalara neden olmaktadır. O nedenle sadece mobbing mağduru değil örgütteki birçok çalışan hastalık izinleri benzeri izinler kullanmaya başlayabilir. Bu tür izinlerin artması örgütlerde mobbing varlığının bir işareti (Davenport ve diğ., 2003) olarak değerlendirilebilir.

Hızlı bir şekilde kişinin sağlık kaynaklarını tüketip, hayata dair bağımsızlık sistemini ve başa çıkma mekanizmalarını bozmakta, alternatif düşünme şeklini yok etmekte ve özel yaşamında da sorunları beraberinde getirmekte olan mobbing, çalışma yaşamına yansıyan görünümünde işten çıkarılmalarla, mesleki ve maddi yetersizliklerle, uzun süren rahatsızlık ve sosyal dışlanmanın yanı sıra en uç noktada intiharla sonuçlanabilmektedir (Groeblichhoff ve Becker, 1996).

Mobbing, çalışanın tamamen kişisel özelliklerinden başlangıç alan bir durum olsa da süreç başladığında, çevresel faktörler önem kazanmaktadır. Bu faktörlerin en önemlisi yönetimin tarzıdır. Mobbing davranışlarının örgütte devam etmesi, bu davranışlara göz yumulması hatta pekiştirilmesi yönetimin tutumuyla ilişkilidir. Örgütlerin uzun vadede yaşayacağı kayıpların farkında

olarak süreci yönetmeleri ise ancak eğitimle ve çalışanlara kazandırılan farkındalıkla mümkün olacaktır.

Koruyucu ruh sağlığı kavramının öneminin örgütler tarafından da anlaşıldığı, çalışanların konuyla ilgili eğitimi için büyük bütçeler ayrıldığı ve ayrılması gerektiği günümüzde, mobbing konusunda bir bilinç oluşturulması, bu sürecin özellikleri hakkında çalışanları, yöneticileri ve eğitimcileri eğitmek oldukça önemlidir. Aynı önem, tanı ve teşhis aşamasında görev yapan uzmanların eğitimi için de geçerlidir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, eğitimin konunun uzmanları tarafından gerçekleştirilme gerekliliğidir. Aksi takdirde sorun yaşanan insanların davranışları kolaylıkla mobbing davranışı olarak tanımlanabilmekte ve ilişkilerin çarpan etkisi ile bozulmasına neden olmaktadır.

Mobbing mağduru olan çalışanda ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarından biri olan psikosomatik hastalıklar hem ruh sağlığı alanı çalışanlarının hem de tıp doktorlarının uzmanlık alanıdır. Mobbingin örgütsel ve bireysel olarak ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar ise endüstri-örgüt psikologlarının ve insan kaynakları uzmanlarının sorumluluk sahasına girmektedir. Bu noktada disiplinler arası çalışmalar yapılarak, sonuçları açısından çok boyutlu bir durum ortaya çıkaran mobbinge dikkat çekilmesi önemlidir.

Bununla birlikte mobbing mağdurlarının başvurabileceği kliniklerin oluşturulması ve yaygınlaştırılması da hem bireylerin sağlığına kavuşması hem de mobbinge ilişkin çalışmaların gelişimi, mobbinge mücadelede izlenecek yol açısından olumlu olacaktır.

Unutulmamalıdır ki, dalgalanma etkisine rağmen çalışma hayatında mobbing sürecinden en çok zarar gören, mobbing mağduru ve çalıştığı örgüttür. Örgütsel ve toplumsal sağlık ile iyilik ancak ve ancak kişisel sağlık ve iyilikle mümkündür.

KAYNAKÇA

Adoric, V.C. ve Kvartuc, T. (2007) "Effects of Mobbing on Justice Beliefs and Adjustment". *European Psychologist*, 12(4):261-271. (09.01.2010).

Asunakutlu T., Safran B.(2006) "Örgütlerde Yıldırma Uygulamaları (Mobbing) ve Çatışma Arasındaki İlişki". *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), Nisan:111-129.

Aytaç P., Bayram N., Bilgel N.(2005) "Çalışma Yaşamında Yeni Bir Baskı Aracı: Mobbing". *13. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Mayıs. İstanbul.

Baltaş,A.ve Baltaş,Z. (2006) *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. İstanbul, Remzi Kitapevi, (23.Basım).

Baykal, A.N.(2005) *Yutucu Rekabet Kanunî Devrindeki Mobbing'den Günümüze*. İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Beasley, J. ve Rayner, C. (1997) "Bullying at Work". *Journal of Community & Applied Psychology*,7, 177-180.

Bernabei A., Gebhardt E. ve Petrucci M. (2005) "Psychiatric Aspects in Workers Subject to Mobbing". *Medical Lav*,Sep-Oct,96(5),432-9. (09.01.2010).

Bulut, H.U. (2007). Ortaöğretim Öğretmenlerinde Psikolojik Şiddet Düzeyi (Mobbing), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cassitto, M. G. (2003) *Raising awareness of Psychological Harassment at Work*. Albany, NY, USA: World Health Organization. http://e-ms.cilea.it/archive/00000554/01/BOOK_OF_ABSTRACTS.pdf (13.03.2010)

Celep,C. ve Konak,T. (2013) "Öğretim Elemanlarının Yıldırma Yaşantıları: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(1), Kış/Winter , 175-199.

Çobanoğlu, Ş. (2005) *Mobbing: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*. İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Davenport, N., Schwartz,R.D.ve Elliott, G. P. (2003) *Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz*. (Çev.: Osman Cem Önertoy), İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Djurkovic, N., McCormack, D. ve Casimir, G. (2006) "Neuroticism And The Psychosomatic Model of Workplace Bullying". *Journal of Managerial Psychology*, 21(1),73-88.

Einarsen, S. (1999) "The Nature and Causes of Bullying at Work". *International Journal of Manpower*, 20 (1/2), 16-27.

Einarsen, S. (2000) "Harassment and Bullying at Work: a Review of The Scandinavian Approach". *Aggression and Violent Behavior*, 5 (4), 379-401.

Einarsen, S. ve Raknes, B.I. (1997) "Harassment in the Workplace and the Wictimization of Men". *Violence and Victims*, 12, 247-263.

Elvira, K., Pavo, F., Muzinic, L., Matek, M. ve Vandracek, S. (2003) "Mobbing". *Rid Sigur*, 7,1-20.

Eser, O. (2008) "Mobbing Kavramının Türkçe Serüveni". www.karemegitim.com/mobbing_kavraminin_turkce_seruveni.doc (25.05.2008)

Field, T. (2004) Bullying in a Public Sector Organisation Being Privatised.

<http://www.bullyonline.org/personal.htm>. (25.05.2008)

Groeblingoff, D. ve Becker, M. (1996) "A Case Study of Mobbing and the Clinical Treatment of Mobbing Victims". *European Journal of Work and Organizational Psychology*,5(2), 277-294.

- Hansena, A.M., Hogha, A., Perssonb, R., Karlsonb, B., Gardea, A.H. ve Orbaekab, P. (2009) "Bullying at Work, Health Outcomes, and Physiological Stress Response". *Journal of Psychomatic Research*,66(4), 343-351.
- Kivimaki,M., Virtanen,M., Vartia,M., Elovainio, M. Vahter, J. ve Keltikangas-Javinen, L. (2003) "Worklace Bullying and the Risk of Cardiovascular Disease and Depression".*Occupational and Environmental Medicine*, 60, 79-83.
- Leymann, H.(1996/a) "The Content and Development of Mobbing at Work".*European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H. ve Gustafsson, A. (1996/b) "Mobbing at Work and the Development of Post-Traumatic Stress Disorders".*European Journal of Work and Organizational Psychology*,5(2), 251-275.
- Lewis, S. E. & Orford, J. (2005)" Women's Experiences of Workplace Bullying: Changes in Social Relationships".*Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15, 29-47
- Marinoni B., Minelli C.M., Franzina B., Martellosio V., Scafa F., Giorgi I., Mazzacane F., Stancanelli M., Mennoia N.V. ve Candura S.M. (2007) "Analysis of a Case Series of Workers With Mobbing Syndrome".*G Ital Med Lav Ergon.*, 29(3), 354-356. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18409722?itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_RVDocSum&ordinalpos=1 (09.01.2010)
- Matthiesen,S.B. ve Einarsen, S. (2004) "MMPI-2 Configurations Among Victims of Bullying at Work".*European Journal of Work and Organizational Psychology*,10(4), 471-482.
- Meseguer de Pedro, M., Soler Sánchez, M.I., Sáez Navarro, M.C. ve García Izquierdo, M. (2008) "Workplace Mobbing and Effects on Workers' Health".*Spanish Journal.Psychology*, 11(1), 219-27. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18630663?itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_RVDocSum&ordinalpos=1 (09.01.2010).
- Mikkelsen, E. ve Einarsen, S. (2002) "Relationships Between Exposure To Bullying at Work and Psychological and Psychosomatic Health Complaints: The Role of State Negative Affectivity and Generalized Self-Efficacy". *Scandinavian Journal of Psychology*,43, 397-405.
- Namie, G. (1999) *The Workplace Mobbing*. <http://www.bullyonline.org/personal.htm>. (18.12.2008).
- Namie, G. (2003) "Workplace Bullying: Escalated Incivility".*Ivey Business Journal*, 88,1-6.
- Niedl, K. (1996). "Mobbing and Well-being: Economic and Personnel Development Implications". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 239-249.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary (1999) Oxford University Press, Fifth Edition, Oxford.
- Pompili, M., Lester, D., Innamorati, M., De Pisa, E., Iliceto, P., Puccinno, M., Fiori Nastro, P., Tatarelli, R. ve Girardi, P. (2008) "Suicide Risk and Exposure to Mobbing".*Work*, 31(2), 237-43 <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/entrez> (09.01.2010).
- Rayner, C. ve Hoel, H. (1997) "A Summary Review of Literature Relating to Workplace Bullying". *Journal of Community and Applied Psychology*, 7, 181-191.
- Salin, D. (2001) "Prevalence and Forms of Bullying Among Business Professionals: A Comparasion of Two Different Strategies for Measuring Bullying".*European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (4), 425-441.
- Şahin, D. (1999) "Sosyal Destek ve Sağlık". *Sağlık Psikolojisi Giriş*(Derleyen:Ülgen Okyayuz), Ankara, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, No:19.

Tınaz, P. (2008) *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*. İstanbul, Beta Basım A. Ş., (2.baskı).

Tutar, H. (2005) *İş Yerinde Psikolojik Şiddet*. İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Uluğ, F. ve Beydoğan, B. (2009) "Kamu Örgütlerinde Psikolojik Taciz". *Amme İdaresi Dergisi*, 42(1):55-86.

Webster's College Dictionary (1997) *Random House Webster's College Dictionary*. New York.

Westhues, K. (2002) "At the Mercy of the MOB". *Occupational Health & Safety Canada*, 18(8), 30- 34.

Yavuz, H. (2007) *Çalışanlarda Mobbing (Psikolojik Şiddet) Algısını Etkileyen Faktörler*. SDÜ Tıp Fakültesi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüçetürk, E. ve Öke, M.K. (2005) "Mobbing and Bullying: Legal Aspects Related To Workplace Bullying in Turkey". *South-East Europe Review*, 2, 61-70.

Zapf, D., Knorz, C. ve Kulla, M. (1996) "On the Relationship Between Mobbing Factors, and Job Content, Social Work Environment, and Health Outcomes". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 215-237.

Derleme

1900-2000 YILLARI ARASINDA AVUSTURYA'DA ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HİZMETLER: MEDİKAL MODELDEN SOSYAL MODELE GEÇİŞ

Social Policy and Social Services Concerning Disabled People in Austria Between 1900-2000: From Medical Model to Social Model

Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU*

*Yrd.Doç.Dr. Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Modernizasyon süreci içinde engelliliğe yaklaşım, üç modelde sınıflandırılabilir, medikal model, sosyal model ve post-modern/azınlık modeli. Bunların içinde hak temeli olması ve sosyal bakıma odaklanması açısından, en çok kabul gören sosyal modeldir. Bu

makalenin amacı, gelişmiş bir refah devleti olan Avusturya üzerinden, engelliliğe ilişkin politikaların medikal modelden, sosyal modele doğru evrilmesini incelemek ve özellikle 1990-2000 arasında uygulanan sosyal modelin içeriğine dair somut örnekler sergilemektir.

Anahtar Sözcükler: Avusturya, engelliler, sosyal politika, sosyal hizmet

ABSTRACT

Modern approaches towards disability can be classified under three models: medical model, social model and postmodern/minority model. In the contemporary era social model is the most accepted one, since it is based on human rights and focused on social care. The aim of this study is to investigate the evolution of disability policies from the medical to the social model, and suggest concrete examples of implementation of social model within the example of Austria, which is a strong welfare state.

Keywords: Austria, disability, social policy, social services

GİRİŞ

Engellilik her toplumlarda bulunan bir olgudur. Tarihsel süreçte toplumlar, engelliliğe kültürel ve dönemseller gelişimlerine göre değişen biçimlerde yaklaşmışlardır. Farklılığın birey ve topluluklarda uyandırdığı korku ve yadırgamayı en sert biçimleriyle deneyimlemiş gruplardan biridir engelliler. Neolitik çağda ilkel toplumlar engellileri kötü ruhlar tarafından ele geçirilmiş bireyler olarak görüyor, bazı topluluklar bu kötü ruhların engelliye terk etmesi için kafatasında bir delik açıyorlardı (MacKelprang ve Salsgiver, 1996). Antik Yunan döneminde ise bazı şehir devletleri

engellileri kendi başlarına ölmeleri için şehrin dışına sürüyorlardı; ilaveten engelli bebeklerin öldürülmesi de Antik Yunan'da yaygın bir uygulama idi (Çağlayan, 2006). Ortaçağda Batı'da zihinsel engellilerin şeytanlar tarafından ele geçirildiğine inanılıyordu ve körlerin inanların evlerine alınması dinen yasaklanmıştı (Mackelprang ve Salsgiver 1996). Ortaçağın sonuna kadar ki dönemde yaygın inanış, engelliliğin, günahların ve ahlaksızlığın dışa vurumu olarak kabul edilmesiydi ki bu anlayışın en edebi yansımalarından biri Shakespeare'in 3. Richard oyunudur; Arıkan (2002) bu yaygın yaklaşımı 'ahlakçı yaklaşım' olarak tanımlar.

Engelliliğe ahlakçı ve cezalandırıcı yaklaşımlar, aydınlanmanın ardından bilim, ekonomi ve demokrasi kültürünün gelişmesiyle değişmektedir. Bu değişim süreci, refah devletinin temellerinin atıldığı endüstri devrimi ve endüstri devrimi içinde giderek artan işgücü ihtiyacı ile başlamıştır. Fabrikaların ve üretimin artmasıyla iş kazaları da artmış, iş kazasında işçilerin engelli hale gelmesi ya da ölmesi neticesinde Almanya'da büyük grevler olmuş ve Bismarck ilk tazminatları yasalaştırmıştır. Bismarck'ın uygulamaları, neredeyse eş zamanlı olarak Avusturya'da uygulanmış (Obinger, 2002: 241), daha sonra birçok Avrupa ülkesine örnek teşkil etmiştir¹. Üst üste çıkan iki dünya

savaşı ardında büyük sayıda gazi bırakmış, olağanüstü seviyelere çıkan engelli sayısı konuyla ilgili medikal müdahaleleri geliştirmiş ve bazı politikaların üretilmesini zorunlu kılmıştır.

Avusturya, engelliliğe ilişkin politikaların gelişmesinde hem endüstrileşmenin hem de dünya savaşlarının etkilerinin kolayca gözlemlenebileceği, engellilik konusunda en erken yasaları çıkartan ülkelerden birisidir. İlaveten, Avusturya örneğinde sosyal modele geçiş, neoliberalizmin refah devletini etkisi altına almaya başladığı döneme denk gelmektedir. Avusturya örneği, hem refah devleti sınıflandırmalarının mutlak olmadığını göstermesi, hem güçlü bir refah devleti rejimi varsa neoliberalizmin sosyal hizmetlerin sunumdaki etkilerinin kırıldığını ve böylece engelli politikalarının gelişmeye devam edebildiğini göstermesi hem de sosyal model ve yeni kamu yönetimi mantığının ilginç bir birleşimini sunması açısından ilginçtir. Bu yazıda, geçtiğimiz yüzyılda engellilere ilişkin politikaların gelişimini ve yaklaşımın medikal modelden sosyal modele doğru değişimini Avusturya özelinde inceleyeceğiz.

1900-1970 arası Avusturya'da Refah Devletinin Ortaya Çıkışı ve Engelliliğe Medikal Yaklaşım

Almanya ve Avusturya refah devletinin oluşumunda iki öncü ülke olarak kabul

1 Almanya ve Avusturya'da refah devletinin gelişiminin karşılaştırmalı bir analizini yapan Talos (2004), özellikle 1970'lere kadar iki ülkenin benzerlikler gösterdiğini, ancak 1970'den sonra giderek birbirinden farklı iki refah rejimi haline geldiklerini belirtir. Farklılığın nedenini, farklı işsizlik oranlarına ve dolayısıyla farklı işgücü pazarı politikalarına ve farklı demografik yapılara bağlar. Nitekim,

1990'da Esping Andersen'de (1990) Avrupa refah devletlerini karşılaştırdığı çalışmasında dekommodifikasyon kriterinde ülkeleri karşılaştırırken Almanya'yı muhafazakar korporatist olarak tanımlarken, Avusturya'yı sosyal demokrat model içinde sınıflandırmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, diğer kriterler açısından Avusturya'yı da muhafazakar korporatist model içinde tanımlamıştır.

edilmektedir (Obringer, 2002: 241). Her iki ülkede de refah devletinin kurucu unsurları olan refahın üretimi ve sosyal hakların gelişmesinde işçiler önemli rol oynamıştır. Avusturya'da endüstrileşme sürecinde işçiler örgütlenmiş, 1800'de işçilerin kendi aralarında yaptıkları ilk fon, 1803'de ilk işçi sendikası (Arbeiter-Unterstützungsvereins) kurulmuştur. Avusturya'daki sosyal reformlar, ademi merkezîyetçi ve göstermelik bir demokrasisi olan monarşinin kurumsal yapısında, tutucu elitler tarafından 'yukardan aşağıya' yapılmıştır (Alber, 1982). Rosenberg'e (1976 aktaran Obinger, 2002) göre elitlerin bu reformları yapmalarının birkaç nedeni vardır: Var olan politik düzenin meşruiyetini sağlamak, endüstrileşmenin hızlı gelişmesiyle ortaya çıkan yeni zenginler grubunun gücüne karşı, işçi hareketinin rüzgarını hükümetin arkasına almak ve küçük üreticileri de koruyarak geniş kitlelerin desteğini sağlamak. Sonuçta monarşinin son dönemlerinde, 1887'de işçiler için kaza sigortası, 1888 işçiler için hastalık sigortası, 1889'da maden işçileri için kaza ve hastalık sigortası, 1906'da özel sektörde çalışanlar için emeklilik sigortası yasaları yapılmıştır (Grandl, tarihsiz).

Her iki dünya savaşı da hem Avusturya'nın devlet şeklinin değişmesinde hem de toplumsal bir grup olarak engellilere yaklaşımın gelişmesinde etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya Macaristan İmparatorluğu dağılmış, 1918'de Avusturya Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Birinci Dünya Savaşından geriye birçok yaralı, gazi ve engelli kalmıştır. Savaşta engelli hale gelenler, savaş sonrasında eve döndüklerinde gündelik hayatlarını sürdürmekte zorlanmışlardır. Monarşi döneminde bu kişilere

sadece hayırsever kuruluşlar destek olmuşlardır; savaşta yaralananların barınması için ilk vakıf-evi 1915'de kurulmuştur (Neues Wiener Tagblatt, 13/11/1915). Hayırseverlik eksenindeki bu tortusal yaklaşımdan uzaklaşıp engellilere yönelik bir devlet politikasının gelişmesi Cumhuriyet döneminde olmuş, 1919'da Engellilik Tazmini Yasası (Invalidenentschädigungsgesetz vom 25.3.1919 StGBI. Nr. 245) ve 1920'de Engellilerin Çalışmasına İlişkin Yasası (Invalideneinstellungsgesetz vom 1.10.1920 StGBI. Nr. 459) çıkartılmıştır. Bu yasal çerçeve ile savaştan gelen gazilere, ücretsiz sağlık hizmeti, mesleki eğitim, engellilik maaşı ve hastalık yardımı verilmesi sağlanmış, ayrıca, işverenlere belirli bir sayıda gazi çalıştırma yükümlülüğü getirilmiştir².

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki birçok ülkeye göre Avusturya'daki uygulamalar oldukça ileridir. Bu dönemde, engelliliğe olan yaklaşımın ortaya çıkmasında hem medikal yaklaşım hem de Avusturya'nın kendine özgü ekonomik ve kültürel ilişkileri belirleyici olmuştur.

Medikal yaklaşım, modernizasyon sürecinde engelliliğe ilişkin geliştirilen ilk yaklaşımdır. Bu yaklaşım, engellilik kavramını bireysel zayıflık/ hastalık/patoloji üzerinden tanımlar. Bu model çerçevesinde, tıbbi yöntemlerin gelişimi sağlanıp, konuya rasyonel ve bilimsel bir yaklaşım geliştirilmiştir. Medikal model çerçevesinde engelliliğe dair yapılan 'teşhisler' sadece bireyin

2 Cumhuriyet döneminde işçiler de önemli haklar elde etmişlerdir: 1919 Sağlık Fonlarının Birleştirilmesi Kanunu, 1920 Memurların Sağlık Sigortası Kanunu, 1926 Tarım İşçileri Sigortası Kanunu, 1926 Sağlık Sigortası Teşkilat Kanunu, 1927 İşçi Sigortası Kanunu gibi.

patolojilerini tespit eder; bireyi çevresi içinde düşünmez. 1919 ve 1920 yasalarında, engelliliğe ilişkin söylem medikal yaklaşım çerçevesindedir, çünkü yasa, esasen tedavi odağında ve engelliliğin bireysel bir sorun olduğu mantığıyla yapılmıştır.

Dönemin engelliliğe yaklaşımında medikal modelin³ özelliklerine ilaveten Avusturya'nın kendine özgü koşulları içinde özellikle iki unsur belirleyici olmuştur: sosyal hakların çalışma ve tazmin odaklılığı ve erkek-merkezcilik ile milliyetçiliğin birleşmesi.

Orta Avrupa'da refah devletinin ortaya çıkışında iki unsurun önemli olduğunu hatırlamalıyız, birincisi çalışma, ikincisi tazmin. Çalışma odağı, endüstri devrimi sonrasında kurulan üretim ilişkileri içinde sınıf mücadelesi ile işçi kimliği üzerinden elde edilen çalışma hayatına dair hak kazanımlarını işaret etmektedir. Tazmin kavramı ise, Bismarck dönemiyle başlayan, çalışma yaşamı içinde iş kazasından ötürü uğranan zararın önce gönüllü sonra zorunlu sigorta ile tazmini politikalarından beri Orta Avrupa sosyal politika ve refah devleti tartışmalarında bir odak olmuştur.

Engelliliğe ilişkin yaklaşımın medikal model çerçevesinde gelişmesi yükselen faşizm ile durmuştur. 1930'lardan itibaren Avusturya da faşist akımlardan etkilenmiş, bu dönemde engelli politikasındaki gelişmeler geriye gitmiştir. 1933-34 yıllarında tüm sosyal haklar

geriye gitmiş, 1938'de Hitler Almanyası ile birleşilmiş (Anschluss) ve birleşme döneminde sosyal hak kazanımları rafa kalkmıştır (Grandl, tarihsiz).

Ancak İkinci Dünya Savaşının sonunda 1955'de Avusturya yeniden bağımsız bir cumhuriyet olmuştur. Bu yeni dönemde sosyal haklar tekrar gelişmeye başlamış; 1955 işçilerin hastalık, kaza ve emeklilik sigortalarını birleştiren Genel Sosyal Sigorta Kanunu çıkmıştır. Engellilik yaklaşımı da savaş öncesindeki üç özelliğinin (medikal yaklaşım, çalışma ve tazmin odaklılık ve erkek-merkezcilik/milliyetçilik) üzerinden gelişmeye devam etmiştir. 1957 yılında yapılan ve bugün hala yürürlükte olan *Savaşta Yaralananların Bakımı İle İlgili Yasa* (Kriegopferversorgungsgesetz) engelli olma durumunu, sağlık nedenlerinden ötürü çalışma ile elde edilen ürünün düşmesi (yani işgücünün üretkenliğinin azalması) üzerinden tanımlamaktadır. Yasanın temel mantığı, engelli olduğu için bireyin emeğinin üretkenliğinin düşmesi ve vatan savunmasında engelli hale gelmiş olması nedeniyle ona bir tazmin sağlanması gerektiğini belirtmektedir. 1965 yılında yayınlanan yönetmelik (Richtsatzverordnung), engel türlerini ve engellilik derecelerini yine üretkenliğin düşmesiyle bağlantılandırarak sınıflamıştır. Buradaki sınıflandırma, 1969'da yapılan Engelli Bireylerin Çalışmalarına İlişkin Kanunda da (Behinderteneinstellungsgesetz) kullanılmaktadır. Engelli olma durumunun resmi kanıtı olan engelli kimliği, ancak engellilik derecesi %50 ve üzeri olan kişilere verilmektedir.

Bu yasalarla ilgili çalışmalarda (Naue, 2006) dönemin engelliliğe ilişkin dili de sonradan eleştirilmiştir. Bu eleştiri çerçevesinde, yasa koyucu, bir yandan engelli bireylere yönelik sosyal politika

3 Bu çalışmada yaklaşım kavramı ile engelliğe ilişkin genel algı, tutum, yargı, politika ve politikaların mantığının toplamı olan bir fikir demeti kast edilmektedir. Model kavramı ise, fikir demeti olan yaklaşımların belirli özelliklerine göre sınıflandırılmasında kullanılan daha üst soyutlamadır.

geliştirirken diğer yandan oldukça dışlayıcı, damgalayıcı bir dil kullanmıştır. Yukarıda değinilen Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yasalar, engellilerden 'iş yapamaz', 'çalışamaz' anlamına gelen 'Invalide' kelimesiyle bahsetmiştir. 1957 yasası ise, engelli bireylerden, 'beshädigte' olarak bahsetmektedir ki bu kelime 'Beshädigung' yani hasar isimden türeyen bir sıfattır, Türkçe karşılığı hasarlı ya da sakattır. Bu sözlerin hepsinde, çalışabilir, çalışamaz, emeği üretken ya da değil çağrışımını görmek mümkündür. Naue'ye (2006) göre, bu sözler engellilere karşı kusurlara odaklanan ve çok yanlı bir tutuma işaret etmektedir. 1919 yasası, 1940,1946, 1962 ve 1969 yıllarında genişletilmiş, 1973 yılındaki düzenleme ile de tamamen sivil engellileri, iş kazası sonucunda engelli olanları da içerecek biçimde kapsamı genişletilmiş ama ismi aynı kalmıştır; 1988 yılında ilgili yasa ve yönetmeliklerdeki bu kelimeler, engelli anlamına gelen 'behinderte' kelimesi ile değiştirilmiştir (http://www.bham.at/BehVertr/11_Jus/Jus_06.htm).

Mackelprang ve Salsgiver (1996) çalışmalarında Avrupa'da medikal yaklaşımın engellilere tedavi sunulması açısından fayda sağladığını; ancak engellilerin genel tarafından 'üretim-dışı' algılanmasını ve dolayısıyla toplumsal hiyerarşide alta-sıralanmasını ('subordination') değiştirmedini ifade etmiştir. Avusturya örneğinde ise engelliliğe ilişkin 'üretim-dışı' algısı var olsa da bunun önüne geçilmeye çalışılması dikkat çekicidir. İlaveten, engelliliğe ilişkin gelişen yaklaşım, erkek-merkezlilik ve milliyetçiliğin içe içe geçtiği bir yaklaşımdır: 1970'e kadar konuyla ilgili söylemin genel hedefi, savaşta yaralanıp, engelli olanlardır ki, bu grubun neredeyse

tamamı vatan savunmasında engelli olanlar, gaziler yani erkeklerdir. 1970'e kadar ki yaklaşımda doğuştan, çocuk ve kadın engelliler görünmezdir.

1970-1990 Medikal Modelden Sosyal Modele Geçiş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu dünya düzeninde refah devletleri gelişmiş ve sosyal haklar giderek artmış ve sosyal hizmet mesleği de Avrupa ve Orta Doğu'da yaygınlaşmıştır. Batı'da engelli bireylerin hakları vatandaşlık hakları ile birlikte gelişmiştir (Gökmen, 2007). Sosyal model esas itibariyle, medikal modelin eleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Lang, 2001). Zamanla bu eleştiri kabul görmüş ve engelliliğe karşı bilimsel ve politik düzeylerdeki tutumlar değişmiştir. Özellikle 1990'dan sonra yapılan çalışmalar, sosyal sermaye, sosyal kohezyon ve sosyal dışlama konulu çalışmaların artmasıyla birlikte engellilerin uğradıkları sosyal dışlanma biçimleri (Morris, 2001, Karataş, 2002); bunların engelli bireyler ve onların yakınları üzerindeki etkileri (Jahoda ve Markova, 2004), engellilerin çevreleri içinde düşünülmesi ve engellerin sadece bireyden değil çevreden de kaynaklandığının farkına varılıp müdahale geliştirilmesi (Swain ve diğ., 1993; Shakespeare, 2006) temalarında gelişmiştir. Medikal model, sosyal model tartışmaları içinde eleştirilmiştir. Sosyal model akımındaki düşüncüler (Swain ve diğ., 1993; Shakespeare, 2006), engelliğin bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir mesele olduğunu, engellilerin içinde buldukları durumun sadece bireysel patolojiden değil, toplumun onları dışlamasından, onlara fırsat eşitliği sunmamasından, haklarını tanımamasından kaynaklandığını

belirlemiş ve refah devleti anlayışı içinde devletin tüm vatandaşlarına ve tabii engellilere de karşı sorumlulukları olduğunu altını çizmiştir. Kısaca, sosyal model literatürü, engellilerin yaşadıkları esas zorluğun toplumun engellilerin ihtiyaçlarına uygun olanak ve servisleri sağlamaması olduğu vurgular ve engellilere ilişkin politikaların vatandaşlık, güçlendirme ve kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini savunur (Lang, 2001).

1970'lerde refah devletinin iyice gelişmesi, devletin vatandaşlara olan yükümlülüklerini arttırmış; sosyal haklar, gençler, kadınlar ve engelliler gibi farklı toplumsal grupların ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Avusturya'da engellilere bakış açısının değişmesi, zihinsel engellilerle olan çalışmalar içinde başlamıştır. 1970'lere kadar engellilik medikal model üzerinden tanımlanmış ve sosyal politika açısından engelliliğe çalışma ve tazmin odağında yaklaşmıştır. Sürekli bakıma ihtiyaç duyan zihinsel engellinin esasen hastanelerde bakılması da bu durumun uygulamadaki belirgin bir göstergesidir.

Yaklaşım değişiminin önemli hareketlerinden birisi kurum dışına çıkartma 'Enthospitalisierung' hareketidir. Viyana Psikiyatri Reformu olarak da bilinen bu hareket esas itibarıyla, zihinsel engelli ve öğrenme zorluğu çeken kişilerin psikiyatrik ve psikososyal bakımının hastane dışına çıkartılarak, bu kişilere toplum temelli yaşam sağlanması gerekliliğini savunur (Buchner, 2009). Bu akım, Avusturya Cumhuriyeti federasyonuna bağlı diğer yerel devletlerde (Länder) de yankı bulur. 1991 yılında, psikiyatri kliniklerine yerleştirme ile ilgili bir yasa çıkar. Bu yasa ile psikiyatri kliniklerine yatabilecekler kısıtlanır,

sadece kendisine ve başkalarına zarar verme ihtimali olan psikiyatrik vakaların hastaneye alınabileceği belirlenir (Buchner, 2009). Bu hareket, medikal modelden, sosyal modele doğru bir geçiş olduğunu açık göstergesi olduğu için önemlidir. Böylece, zeka geriliği ve öğrenme güçlüğü çekenlerin, psikiyatri kliniklerine alınarak 'tedavi edilmesi' yaklaşımı yerine, bu grubu toplumsal bir grup olarak gören, onların toplum içinde yaşaması gerektiğini savunan ve uygulayan bilimsel bir görüş ve uygulama yapılmış, 1990'lar içinde bu akım hakim görüş haline gelmiştir.

Politik düzeyde medikal modelden sosyal modele büyük tartışmalarla geçilmiştir. Bu bilimsel ve politik tartışmaların 1980'lerin sonundan itibaren ne kadar hararetli geçtiği şu örnekten de anlaşılabilir: 1988 yılında engellilikle ilgili geniş bir yasal düzenleme yapmanın ön çalışması olarak Avusturya Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı, parlamentoya, engelliliğin resmen tanımlanması için bir çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine, Avusturya Sosyal Hizmet Komitesi konuyla ilgili ulusal bir sempozyum düzenleyerek engelliliği, politik, hukuki, medikal, sosyal ve psikolojik açılardan tartışmış ve engellilere sağlanacak olanakların düzenlenmesine temel teşkil edecek tek bir engelli tanımının geliştirmenin imkânsız olduğu sonucuna varmıştır (BMASK, 1993). Ancak tüm bu tartışmaların sonucunda 1990'da Federal Engelliler Yasası (Bundesbehindertengesetz (BBG), BGBl. Nr. 283/1990) çıkartılmış ve 1993'de engelliğe ilişkin resmi politika belgesi yayınlanmıştır. Ancak, sosyal modele geçiş, neoliberal politikaların yayıldığı ve refah devletini küçülten baskılarının başladığı döneme denk gelmiştir.

1990-2000 Neoliberalizm Refah Devletini Aşındırırken Sosyal Modelin İnşası

1990'ların ilk yarısında artan bütçe açıkları (1990 %2,4; 1993 %4,2; 1995 %5,3) yüzünden 1994'de vergi reformu yapılmış; AB'ye girebilmek için Maastricht kriterlerini yakalama çabalarının çeşitli maliyetleri ile Avusturya'da sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması önemli bir politik konu haline gelmiş; 1995-1996'da yeniden yapılanma paketleri uygulanmış, 1996 ve 1998'de sosyal harcamalara ayrılan kaynaklar kısılmıştır (Talos, 2004). Talos'un (2004) tarif ettiği bu durum (bütçe açıklarını dengelemek için sosyal harcamaların kısılması), Rosanvallon'un (2004) neoliberalizmin refah devletini çözmesi saptamasına somut bir örnektir. Bu çözülme sürecinde Yeni Kamu Yönetimi mantığıyla sosyal hizmetler sivil toplum ve özel sektöre ihale edilmektedir (Atasü-Topcuoğlu ve Akbaş, 2009). Sosyal refah uygulamalarında Yeni Kamu Yönetimine geçişin Avusturya'daki örneklerinden birisi 1993'te çıkan bakım güvencesi reformudur. SPÖ- ÖVP⁴ koalisyonu döneminde gerçekleştirilen bu reform ile sosyopolitik müdahalelerin sadece devletin yönetiminde olmasına son verilmiştir. Hammer ve Österle (2004) bu süreci Avusturya'nın neoliberal yönetişime geçişi olarak tanımlar⁵.

4 SPÖ (Sozialdemokratische Partei) sosyal demokrat parti, ÖPV ise (Österreichische Volks Partei) Avusturya Halk Partisi ise hristiyan demokrat çizgideki daha tutucu olan partidir. Bu koalisyon döneminde Avusturya'da refah devletindeki değişimler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Talos,2001; 2004.

5 Talos'un (2004) çalışması açıkça göstermektedir ki, Almanya ve Avusturya, 1990'lar boyunca neoliberalizmin refah devletini çözmesine

Avusturya'da engellilik alanında sosyal modelin uygulanmaya başlaması tam da bu dönüşümle eşzamanlı bir biçimde yaşanmıştır. 1993'de Federal Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığının yayınladığı politika belgesi, 2010 yılında yayınlanan Engelliler Eylem Planına da temel teşkil etmiştir ve yirmi yıl boyunca engellilik alanındaki uygulamalarının esasını oluşturmuştur. Bu belge, hem sosyal model kapsamında yapılabileceklerin somut örneklerini sunması açısından, hem de yeni kamu yönetiminin izlerini taşıması açısından önemli ve incelemeye değerdir.

Avusturya örneğindeki sosyal model içinde sıkça STK ve özel sektör işbirliğinden bahsedilmesi, tam da yeni kamu yönetiminin, sosyal hizmetlerinin sağlanmasında devletin rolünü azaltmasının bir örneğidir. Bu belge ile Avusturya'daki engelli politikasının engelli anlayışı, temel prensipleri ve politikaları aşağıdaki bölümde incelenecektir.

1990-2000 Arası Avusturya'da Engellilere İlişkin Politikalar

1993 yılında, Federal Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı, engellilerle ilgili resmi yaklaşımını yayınlar. Bu resmi yaklaşımda medikal modelden sosyal modele olan değişim şu sözlerle ifade edilmektedir: "Engellilik yaşamın her alanını etkiler, bu nedenle engellilikle ilgili olan politikalar tüm toplumun sorumluluğunda olmalıdır" (BMASK, 1993: 10). Bu

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde benzer yapısal dönüşüm hedefleri içinde maruz kalmıştır; ancak, Almanya'daki refah sistemi Avusturya'dakine göre daha fazla aşınmıştır. Neoliberalizmin, Avusturya'daki etkileri sosyal hizmet yazınında da eleştirilmektedir bkz. Diebäcker ve diğ., 2009.

görüşte, aynı zamanda, engelliler içinde kadınlar gibi farklı dezavantajlı grupların da bulunduğu altı çizilmiştir. Bu belgede engelliliğe ilişkin aşağıdaki iki tanım geliştirilmiş ve engellilere yönelik sosyal politikaların prensipleri belirlenmiştir. Belgedeki (BMASK,1993: 8-9) engelli tanımları şöyledir:

“Engelliler, gündelik hayatlarındaki önemli sosyal ilişkilerinde fiziksel, zihinsel ya da duygusal olarak engelli her yaşta ki kişilerdir. Yakın gelecekte bu şekilde engelli olabileceği tahmin edilen kişiler de engelli sayılır. Gündelik hayatta önemli sayılan sosyal ilişkiler şunlardır: çocuk bakımı, eğitim, iş, mesleki yaşam, iletişim ve boş zaman aktiviteleri”

İkinci tanım ise şöyledir:

“Engelliler şunları yapamayan kişilerdir:

- Düzenli sosyal ilişkileri sürdürmek,
- Para kazanabileceği bir iş bulup çalışabilmek,
- Yardım almadan makul seviyede bir gelir elde edebilmek.”

Bu iki tanımda da engelliler, kendi ayakları üzerinde durabilecek işlevleri yerine getiremeyen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Her iki tanım da, hala medikal modelin, işlevsel olmama, normal-dışı olma gibi temel nosyonları ile ‘çalışma devletinin’ vatandaşlara bakışındaki, emek üretkenliği ve gelir elde edebilme nosyonları temel teşkil etmektedir. Ancak yine aynı belgede “Engellilik, insan hayatının aldığı pek çok formdan birisidir. Engellilik bu şekilde kabul edilebilir ve engelliler hiçbir şekilde toplumdan dışlanmamalıdır” (BMASK,1993: 10-11) vurgusu yapılmıştır.

Politikaların prensipleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

- Önleme: Koruyucu tedbirlerle engelliliğin mümkün olduğunca baştan önlenmesi;
- Entegrasyon: Engellilerin topluma mümkün olan en yüksek seviyede katılması;
- Standardizasyon: Engelli bireylerin hayatlarının engelli olmayan bireylerin hayatlarından mümkün olduğunca az farklı olması;
- Kendi kaderini tayin: Engellilerin kendilerini etkileyen hususlarda karar verme hakkına sahip olması;
- Kendine yardımcı teşvik eden destekleri sağlamak: Sağlanan desteklerin, engellilerin bağımsızlığını arttıracak nitelikte olması;
- Kesinlik: Engellilere olan desteklerin, engelli olma nedeninden bağımsız olarak sağlanması (bu daha önce incelediğimiz dönemdeki destek sağlanması için engelli olma nedeninin savaşı olması gereğinin ortadan kaldırılmasını ve tazminat sağlanmasında, iş kazası kapsamındaki tazminatların ötesinde geçilmesini ifade etmektedir);
- Normal ikamet: Desteklerin, Avusturya’da yasaların izin verdiği çerçevede ikamet eden tüm engelliler için sağlanması (böylece, vatandaş olmayan, ancak oturma izni bulunan göçmenler de hizmet kapsamına alınmaktadır);
- Bireye özel hizmet: Engellilere sunulan hizmetlerin bireysel ihtiyaçlara uygun olması;
- Ademi merkezilik: Engellilere yönelik hizmetlerin onların ikamet ve iş yerlerine yakın yerlerde sunulması, kolay erişebilir olması;

- Yumuşak geçişler: Engellilere yönelik çeşitli hizmetlerin birbirini tamamlar nitelikte olması, hizmetler arasındaki geçişlere özen gösterilmesi;
- Rehabilitasyon: Herhangi bir nakit yardımı ya da bakım ücreti ödemesi uygulamasına geçilmeden önce sağlanabilecek tüm rehabilitasyonların uygulanması;
- Mobil yardım: Kurum bakımından mümkün olduğunca sakınmak, mobil desteklerin, toplum temelli desteklerin ve yarı kurumsal desteklerin tercih edilmesi;
- Saydamlık: Tüm destek ve hizmetlerin büyük kuruluşlar yerine küçük ve saydam kuruluşlar tarafından sağlanması;
- Ulaşılabilirlik: Sağlanan destek ve hizmetlerin ulaşılabilir olması, bu amaçla yaygın bilgi ve danışmanlık sağlanması.

Bu prensipler ışığında engellilik politikasının oluşturulması ve uygulanmasında öncelikli olan alanlar aşağıdaki tablodaki gibi özetlenebilir:

Entegrasyon, engelli bireyin güçlendirilmesi yoluyla topluma entegrasyonu olarak düşünülmüştür. Entegrasyonun temel unsurları, rehabilitasyon, protez, iletişim, maddi destek ve danışmanlık olarak tanımlanmıştır.

Sosyal modele geçişte en çok değişikliğe uğrayan kavram rehabilitasyon olmuştur. Yukarıda özetlenen tarihsel süreçlerden de görülebileceği gibi, 20.yüzyıl başında rehabilitasyon sadece savaş mağdurlarının, gazilerin hakkı olan bir hizmet ve sadece tıbbi rehabilitasyon anlamına geliyordu. Ancak, 1990'lardan itibaren rehabilitasyon kavramı, hizmetin verilme koşulu

ve içeriği bakımından genişlemiştir: Rehabilitasyon engellilik nedenine bakılmaksızın sağlanan bir hizmet olarak tanımlanmış, ve zaman içinde, sadece tıbbi rehabilitasyon değil, eğitim ve psikososyal desteği de içermiştir.

İyi *protez*, başlı başına bir politik mesele olarak vurgulanmaktadır. Şüphesiz, bu vurgunun altında, engellilere yönelik bakım ve hizmetlerin kurumsallaşmasında gazilerin merkezi bir yer tutmasının rolü vardır. Engelli bireylere uygun protezlerin bulunması, protezlerin bireysel olarak hazırlanması, vücudun protezi kabul etmesi için gerekli bakımın sağlanması, kaliteli protezlerin üretilmesi için özel sektör ile işbirliği yapılması hedeflenmiştir. Böyle bir işbirliğin yerel örneği 1983'de Viyana'da yapılmış, vücuda uygun protezin baştan bulunması için, bölgedeki tüm protez üreticileri ile işbirliği yapılarak, kapsayıcı ve bilgisayar tabanlı bir protez bilgi ağı oluşturulmuştur. Bu ağ, ilgili sosyal hizmet birimleri, hastaneler, konuyla ilgili STK'lar ve danışmanlık merkezlerinin kullanımına açılmıştır. Avusturya Standartlar Enstitüsü bünyesinde, engellilere yönelik her türlü tıbbi malzemenin üretimi ile ilgili standart oluşturulması ve kalite kontrolü için bir uzman grup oluşturulmuştur (BMASK, 1993).

İletişim, özellikle görme ve işitme engellilerin iletişim sorunundan ötürü topluma uyum sağlamakta güçlük çektiklerinin üzerinde durulmuş, ev ve iş yerlerinde okuyucular, Braille yazıcıları, yazılı telefonlar, ışıklı ziller, körler için klavyeler, gibi teknolojik donanımların yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Gelir: Düzenli ve makul seviyede gelirin topluma uyum için gerekli bir koşul olduğu kabul edilmiştir. Engellilerin iş

Tablo 1. Avusturya’da Engellilere Yönelik Politikaların Öncelikli Alanları

Alanlar	Alt Alanlar
Entegrasyon	Rehabilitasyon Protez İletişim Gelir Danışmanlık
Engelli çocuklar	Erken tespit ve erken danışmanlık Gündüzlü bakım Özel eğitim kuruluşları Okulda entegrasyon
Mesleki Eğitim	Meslek ve kariyer yönlendirmesi Eğitim olanakları
İş yaşamı	Engellilerin iş yaşamına katılımı Korunaklı iş alanları
Sağlık	Önleme Hastalıkların tedavisi Tıbbi rehabilitasyon
Boş zaman aktiviteleri	Kültürel etkinlikler Spor Seyahat
Barınma	Engelli dostu inşaatlar Toplum temelli bakım
Ulaşım	Toplu taşıma Özel ulaşım İndirimler
Hukuki koruma	İşten çıkartılmaya karşı koruma Vasilik/Kayyımılık Savunuculuk
Uzun dönemli bakım sağlanması	Nakdi bakım desteği Ayni yardımlar
Engelli politikasının uygulanması	Yasama Yürütme Uluslararası boyutlar Araştırma

yaşamına katılımı konusunda aşağıda değineceğimiz politikalar geliştirilmiştir.

Danışmanlık: Engellilere yönelik var olan imkân ve hizmetlerin ulaşılabilirliğini sağlamak açısından danışmanlık kuruluşlarının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Engelli çocuklar: Engelliliğin mümkün olduğunca erken tespiti ve tedavisi ana-çocuk sağlığı politikasının bir parçası olarak daha önceden belirlenmiştir⁶. Bu belgede (BMASK, 1993) engelli çocuklarda erken yaşta danışmanlık ve tıbbi destek sağlanması öngörülmüştür. 2008 yılı itibarıyla, altı eyalette, 19 yaşına kadar çocuk ve gençlerde gelişimsel sorunlar fark edildiğinde danışmanlık ve teşhis hizmeti veren bir mobil ekip kurulmuştur. Bu ekip doktor, psikolog, sosyal hizmet uzmanından oluşmaktadır.

Gündüzlü bakım: 8 yaş altındaki engelli ve engelsiz tüm çocuklar genel kreşlerde bakılmaktadır, gereğinde bu kreşlerde entegrasyon grupları oluşturulmaktadır. 8-15 yaş arası çocuklar için özel gündüz bakım evleri ve entegre gündüz bakım evleri bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, hem çocuklara hem de ebeveynlerine yönelik çocukların özel ihtiyaçlarına göre şekillendirilen eğitimler sağlamaktadır. Entegre gündüz bakım evlerinde, engelli ve engelsiz çocuklar beraber öğrenip beraber oynamaktadır.

Okulda entegrasyon ve Özel eğitim merkezleri: Prensip olarak,

engelli çocukların eğitime katılımlarında mümkün olduğunca genel okul sistemine entegrasyonları hedeflenmektedir. Böylelikle, topluma entegrasyonun okul çağında sağlanmasına çalışılır. Bakanlık politikasında (BMASK, 1993) engelli çocukların okul ortamında dışlanması ve özgüvenlerinin düşük olması gibi olası sorunların önüne geçmek için, öğretmenlerin eğitim almasının, okul ve aileler arasında sıkı ilişkiler kurulmasının, eğitim yerlerinin fiziki koşullarının, yarışmacı değil proje bazlı eğitim yollarının tercih edilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Karma okul düzeninin hem engelli hem de engelsiz çocukların gelişimi açısından olumlu sonuçları olacağına altı çizilmiştir. Ancak çocukların engellilik derecesi normal okullarda eğitime katılmalarına imkan vermiyorsa, özel eğitim kuruluşlarına yönlendirilmeleri söz konusudur. Özel eğitim merkezlerinin amacı, çocukların genel müfredatı öğrenmelerini sağlayarak, onları gelecekte iş yaşamına hazırlamaktır. Bu okulların, özel eğitim almış personeli, özel teknikleri ve teknolojik donamları vardır (BMASK, 1993).

Mesleki eğitim: Federal hükümet, eğitimi yaşam boyu devam eden bir süreç olarak tanımlayıp, mesleki eğitimi de bu sürecin bir parçası olarak değerlendirmektedir (BMASK, 1993). Mesleki eğitime dair politikanın üç boyutu vardır: kariyer yönlendirmesi, eğitim olanakları ve özel eğitim. Mesleki yönlendirmenin üç temel amacı vardır: (a) engelliğin bireyin arzu ettiği bir kariyere ulaşmasına engel olmaması, (b) bireylerin olanaklara ve kısıtlılıklara uygun gerçekçi tercih yapmalarının sağlanması, (c) bireylerin kendi yetenek ve özelliklerine uygun istedikleri kariyeri

6 1974 ve 1983'de yapılan sağlık reformlarının ardından, gebelik boyunca koruyucu önleyici sağlık hizmetleri ücretsiz hale getirilmiştir; zaman içinde bebek ölümleri binde birin altına düşürülmüştür (Avusturya İstatistik Merkezi www.statistik.at).

gerçekleştirebilmesi için eğitim sağlanması. Bu amaçla ilk olarak 1975'de Linz'de ve daha sonra Viyana'da iki adet Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi açılmıştır. Politika hedefi, bu merkezlerin yaygınlaştırılması ve böylece, bireylerin kendi yerel bölgelerinde danışmanlık ve eğitim hizmetlerine ulaşmasının sağlanmasıdır. 2014 yılında, mesleki entegrasyon üzerine uzmanlaşmış özel iştirak olan BBRZ gruba ait toplam 6 merkez; iş hayatı içinde eğitim alanında ise en büyük STK'lardan olan Lebenshilfe'nin çeşitli merkezleri bulunmaktadır. Öte yandan engelli bireylere mesleki eğitimin sağlanmasında özel müfredat ve tekniklere de ihtiyaç duyulmakta, kimi meslekler çıraklık ya da iş sürecinde eğitim gerekmektedir. Bu amaçla ilk kez 1982'de Viyana'da Lebenshilfe kurulmuştur. Bugün Lebenshilfe Avusturya'daki konuyla ilgili uzmanlaşmış ve hizmet sunan en yaygın teşkilata sahip STK'dır.

İş yaşamı: Engellilerin topluma entegrasyonunun sağlanmasının en etkin araçlarından birisinin iş yaşamına katılım olduğu düşünülmektedir. Bu anlayışın bağlamı kuşkusuz, tarihsel olarak çalışmayı ve üretimi hayatın merkezine alan Protestan anlayışın (Weber, 1905/1992) yanı sıra, bu bölgelerdeki refah devleti kavramının ortaya çıkmasının nedeni olan işçi sınıfı mücadelelerine ve modernizasyon süreci içinde olgunlaşan bireyin kendi başına ayakta kalması nosyonuna bağlı özgürlük anlayışıyla ilgilidir. Konunun merkeziliği, yukarıda değinilen 1920'de engellilere ilişkin çıkan yasada dahi işverenlere belirli bir oranda gazi çalıştırma yükümlülüğü getirilmesinden anlaşılabilir. Bugün halen yürürlükteki Engelli Çalıştırma Yasasına göre, 25 işçi ve üzerinde

istihdamı olan işyerlerinde işverenler toplam çalışanların %4'ü oranında kayıtlı engelli çalıştırmak zorundadır; aksi takdirde ceza ödemeleri gerekmektedir ve devlet toplanan ceza ödemelerini yine engellilere yönelik hizmetlerin finansmanında kullanmaktadır (Brennan ve Conroy, 2004). 2010 yılında Engelli Çalıştırma Yasasına yenilikler yapılmış⁷ ve işten çıkartmaya dair koruma gevşetilmiş, buna karşılık kotaya uymayan işverenlerin ödedikleri cezai vergiler arttırılmıştır.

1992 verilerine göre engelli yasası dahilinde kayıtlı 49,600 kişi bulunmaktadır; bunların 34,400'ü düzenli bir işte çalışmakta, 15,200'ü ise işsizdir (BMASK, 1993). İşsizliğin nedenlerinden birisi de, özellikle engelli kadınların, geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü yüzünden, ev işlerine odaklanmaları ve ücretli işte çalışma imkânlarının olmamasıdır. Engelli kadın işsizliğinin önüne geçilmesi ve onların da erkeler gibi kendi hayatlarını kazanacak bir konuma gelmeleri için, Bakanlık çocuk bakımı hizmetlerinin geliştirilmesi ve kariyer yönlendirilmesinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre yönlendirme yapılmaması ve yarı zamanlı iş olanaklarının artırılmasını politik hedef olarak belirlenmiştir (BMASK, 1993).

İş yaşamına katılımın bireysel düzeyde kolaylaştırılması: Yukarıda belirtilen mesleki eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, kariyer yönlendirmesinin yanı sıra, iş bulmaya da yardımcı olmaktadır. Bu merkezler, işe girme sürecinin başlangıcında engellinin ailesi, arkadaşları,

7 Düzenleme numarası, Behinderteneinstellungsgesetz (BEinstG), BGBl. I Nr.111/2010 (BEinstG), BGBl. I Nr.111/2010.

işveren ve gerekli otoritelerle ilişki kurarak, iş yaşamı için gerekli pratik düzenlemelerin birçoğunu engelli ile birlikte yaparak, olası sorunların baştan engellenmesi için de hizmet sunarlar⁸. Bu merkezler, federal ya da yerel hükümet tarafından finanse edilmektedir.

Korunaklı iş alanları: Devlet ve yerel otoriteler, engellilerin özel sektörde işe alınmasını teşvik etmek için, engelli personelin ücretinin bir kısmının devlet tarafından karşılanması, ya da engellinin çalışabilmesi için gerekli olan çeşitli alet ve teknolojik altyapının alınması gibi destekler vermektedir. İlave teşviklerle korumalı iş alanları da oluşturulmaktadır. Korumalı iş alanları, serbest pazar ekonomisinde iş bulmayacak haldeki engellilere korunaklı çalışma ortamı sağlanması için kurulmaktadır. Bu ortamlar, yine, federal fondan finanse edilmektedir. 1992 rakamlarına göre toplam 11 korunaklı iş atölyesinde, 950 engelli çalışmaktadır (BMASK, 1993).

Sağlık: Engelliliğe yönelik sağlık politikasının dört odağı vardır: Önleme, hastalıkların tedavisi, psikiyatri, tıbbi rehabilitasyon. Önleme, öncelikli olarak iş kazalarının önlenmesi olarak tartışılmaktadır. İş kazaları, erişkin yaşta engelli olmanın önemli nedenlerinden birisidir. 1993 politika belgesinde, iş kazalarının engellenmesi için yönetmelik ve genelgelerin kapsamının genişletilmesi, işyeri hekimi uygulamasının yaygınlaşması, işyeri denetimlerinin artması, işverenlerin koruyucu önlemleri arttırması öngörülmüştür. Bu politikanın nedeni dönem istatistiklerinde 2000 kişinin iş kazasında

sakatlanması ve yılda 200,000 iş kazasının kayıtlara geçmesidir. Önlemede bir diğer dikkat edilmesi gereken husus da trafik kazaları olarak belirlenmiştir. Belgede (BMASK, 1993) önleyici sağlık hizmetlerin devamı ve sağlık taramalarının özellikle çocuklar, yaşlılar ve diğer risk gruplarına (sürekli alkol alanlar, sigara içenler, obezler ve yüksek stres altındaki kişiler) yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Avusturya'da tedavi hizmetleri çok gelişkin ve sosyal güvenlik kapsamındadır. Tedavi hizmetlerinde, hâlihazırda sunulan hastanelerde yataklı tedavinin yanı sıra, özellikle düzenli tıbbi bakım gereksinimi olan ancak durumu hastanede yatılı bakım gerektirmeyen hastalar, yaşlılar ve engelliler için yerelde örgütlü mobil bakım hizmetleri oluşturulmuştur (BMASK, 2009). Bunun için evde tıbbi bakım hizmetleri sağlık sigortalarının içine eklenmiştir. İlâveten, rehabilitasyon merkezlerinin hastane içinde ve dışında çoğaltılması ve yerleşmesi, hastane bakımı ile rehabilitasyona geçiş arasında kopukluk olmaması hedeflenmiştir (BMASK, 1993).

Boş zaman aktivitelerine katılım: Yaşam kalitesinin arttırılması ve ayrımcılığın önlenmesinde önemli unsurlardan birisi şüphesiz boş zaman aktiviteleridir. Engellilerin, kültürel aktiviteler, spora katılımı ve seyahat özgümlüklerini kullanabilmeleri gereklidir. Bunların sağlanabilmesi için öncelikle engelli dostu mimari düzenlemeler gereklidir. Avusturya, 1993 politikasında mimari düzenlemelerin yanı sıra, kültürel etkinliklere katılımın sağlanması için teknik altyapının geliştirilmesini (örneğin, sinemalarda, kulaklık ya da altyazının olması gibi) ve sanatın rehabilite edici etkisini de vurgulayarak, çeşitli sanat

⁸ Bu hizmet hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.bbrz.at

atölyelerinin teşvikini de hedeflenmiştir (BMASK,1993)⁹.

Barınma: Barınmada politik hedef kuruluş bakımı yerine toplum temelli bakım, birlikte ve bağımsız yaşamdır. Bu hedef dâhilinde, sürekli bakıma ihtiyacı olan engellilerin de büyük kuruluşlar yerine birkaç kişilik küçük kuruluşlarda yaşamalarının teşviki söz konusudur. Politika olarak, engellilere sağlanacak barınma hizmetlerinin topluma uyumu ve toplum içinde yaşamı desteklemesi hedeflenmiştir (BMASK, 1993). Kuruluş yapısının küçültülmesi, özellikle zihinsel engellilerin farklılaşan ihtiyaçlarına uygun bakım sağlanmasında etkilidir. (Klicpera ve Gasteiger-Klicpera, 2002). Kuruluş yapılarının küçültülmesi kapsamında, en çok 15 kişi kapasiteli bakımevleri, 6-10 kişilik grup evleri ve 2-5 kişilik daireler ve tek başına kalınan daireler açılmıştır (Klicpera/Gasteiger-Klicpera 2002: 24). Hem bu kadar yerelde mikro servis sağlamak hem de sosyal hizmet harcamalarını düşürmek söz konusu olunca, Yeni Kamu Yönetimi anlayışına uygun bir yol izlenmiş, toplumda yaşamın organize edilmesi için kuruluşların küçülmesi ve yerelleşmesinde devlet-STK işbirliği önemli bir rol oynamıştır. 1990'larda toplum içinde yaşam ve bakım hizmeti veren STK'lar kurulmuştur. Örneğin, Viyana'da Verin GIN (Verein für Gemeinwesenintegration und Normalisierung / Normalleşme ve Uyum için Dernek; www.gin.at) ve LOK (Leben ohne Krankenhaus

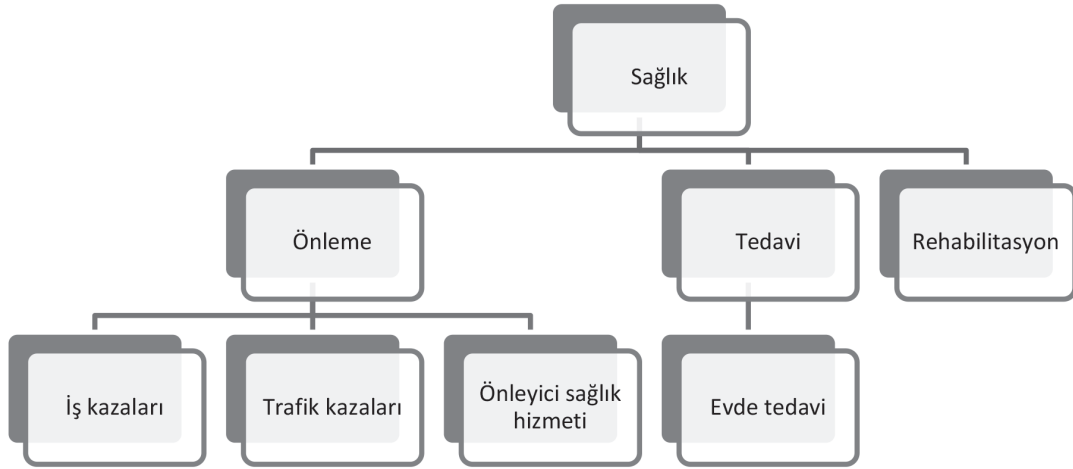
/ Hastanesiz Yaşam; www.lok.at) ve Styria'da Alpha Nova (www.alphanova.at) gibi. Bu STK'lar kurdukları küçük kuruluşlarla hem 2-8 kişilik her kullanıcının özel odasının bulunduğu yaşam birimleri işletmekte, hem de tek başına yaşayan engelliler için eve bakım hizmeti sağlamaktadır.

Bağımsız yaşamın teşviki, engellilikle ilgili politikanın tüm inşaat ve şehir bölge planlamasında da hesaba katılmasını gerektirmektedir. Nitekim, kamu binaları için 1974'de 'engelsiz inşaat' düzenlemesi, 1977'de ve 1983'de de Yasaklı ve Engelli Bireyler için İnşaat Ölçütleri Yönetmeliği yapılmış, bu standartların tüm inşaatları kapsayacak şekilde genişletilmesi hedeflenmiştir (BMASK,1993).

Ulaşım: 1993 belgesinde, engelli bireylerin ulaşımını rahatça sağlamaları için birçok düzenleme öngörülmüştür: Bunların başında, şehir içi ve şehirlerarası toplu taşımada kullanılan araçların tabanlarının alçak hale getirilmesi, böylece tekerlekli iskemle ile binmenin kolaylaştırılmasıdır. Bugün, şehir içindeki otobüs ve tramvayların tabanları körüklüdür, bu körük sayesinde toplu taşıma aracı durağa yanaştığında, kaldırımıyla aynı seviyeye gelecek kadar aşağıya eğilmekte, böylece tekerlekli iskemle, yürüteç ya da bebek arabasıyla araca kolayca binilip inilebilmektedir. Ayrıca, trenlerde tekerlekli iskemle servisinin bulunması, toplu taşımada engellilere %50 oranında indirim hedefleri bugün yaygın uygulamalardır.

Yasal koruma: Yasal korumanın ilk ayağı *işten çıkartılmaya karşı korumadır*. İş değiştirmenin engelli bireyler için engelsizlere göre daha zor oluşu göz

⁹ Bu noktada, Avrupa'da engellilerin kültürel hayata katılmasında başarılı örnekler anılabilir: Örneğin, Paris'teki körler sineması (bu sinemada konuşmaların yanı sıra, görseller de sesle tarif edilmektedir) ya da görsel materyallerin yanında sesli tariflerinin de bulunduğu İtalya'daki Modena körler müzesi gibi.

Şekil 1. Engellilere Yönelik Sağlık Politikasının Odakları

önünde bulundurularak, ilgili yasa (Behinderteneinstellungsgesetz BEinstG) içinde *işten çıkartılmaya karşı koruma* sağlanmaktadır. Koruma uyarınca, engelli çalışanın işine son vermek isteyen işveren, Bölge Engelliler Ofisine yazılı olarak başvurmalı ve bu ofisten onay almalıdır. Onay alınmadan yapılan işten çıkartmalar yasal olarak geçersizdir.

İşten atılmaya karşı korumanın engellilerin iş bulmasında bir engel olup olmayacağı da 1990'larda tartışılmıştır. Bu tartışma bağlamında engelli işsizliğinin asıl nedeninin engellilere karşı duyulan, önyargı, korku ve bilgisizlik olduğu sonucuna varılmış, bu nedenle kamuoyunda görüş değişikliği gerektiği açıklanmıştır (BMASK, 1993). Nitekim 2003'ten sonraki engelli politikaları uygulamalarında medya kampanyalarına ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Yasal korumanın bir diğer ayağı da, *kayımlık/vasilik sistemidir*. Vasilik, dulusal ya da zihinsel olarak engellilerin haklarının korunması için 1984 yılında çıkan Engelli Bireylerin Vasiliği Federal

Yasası ile düzenlenmiştir. Bu yasa uyarınca vasiliğin yetki ve sorumlulukları her bireyin ihtiyacına göre çizilmektedir. Vasilerin hem sosyal hizmet hem de hukuk bilgi ve becerilerinin olması gerekmektedir. Vasilerin atanmasıyla ilgili olarak STK'lar ile işbirliği yapılmaktadır, gerekli fon ise Adalet Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. Örneğin 1991 yılında 23,000 engelliye vasi atanmıştır (BMASK, 1993).

Yasal korumanın üçüncü ayağı *savunuculuk, hasta hakları savunuculuğudur*. 1991'de yürürlüğe giren bir yasa ile, hastane ya da psikiyatri kliniklerinde yatılı olarak bakılan, dolayısıyla hareket özgürlüğü haklarını kullanamayan duygusal engelli kişilere, hastanelere ve doktorlara karşı haklarının savunulması için avukat atanmaktadır (BMASK, 2009). Bu avukatlar da tıpkı vasiler gibi STK işbirliği ile ya da mahkeme kararıyla ya da hastanın gönüllü olarak avukatını bulması ile atanabilmektedir.

Uzun dönemli bakımın sağlanması: Uzun dönemli bakımın sağlanması engellilik politikasının ağırlık noktasını

oluşturmaktadır. Çünkü engellilerin çoğunluğunun farklı biçim ve sıklıkta ancak sürekli bakıma veya desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Bu amaçla,

- İhtiyaca göre destek sağlayacak nakdi yardımlar, 1993 yılındaki Federal Bakım Yasası (Bundespflegegesetz) ile düzenlenmiştir.
- Toplum temelli sosyal hizmet merkezleri ile rehabilitasyon ve bakım merkezlerinin bir ağ ile birbiriyle bağlantılandırılması,
- Bakım evleri ve toplum temelli sosyal hizmetlerin minimum standartlarının belirlenmesi ,
- Engelli bakımında çalışan profesyonellerin mesleki eğitim ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi,
- Ve engelli aile fertlerine eğitim ve danışmanlık sağlanması hedeflenmiştir (BMASK, 1993).

Engelli politikasının uygulaması:

Engelli politikasının uygulanmasında 1993 politika belgesi yayınlandığı tarihte de bugün de Federal Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı sorumluydu, günümüzde bu bakanlık Federal Çalışma Sosyal İlişkiler ve Tüketici Koruma Bakanlığı adını almıştır. Ancak, engelli politikası toplumun tüm veçheleriyle ilgili olduğu için yürütmenin tek bir bakanlıkta olmasının sakıncalı olacağı düşünülmüş, bu nedenle ilgili tüm bakanlıkların işbirliği ve eşgüdümünü sağlayacak bir ağın ve Federal Meclis düzeyinde bir danışma grubu oluşturulmasının gerekliliği belirtilmiştir (BMASK, 1993).

1993 belgesinin önemli yanlarından birisi de gelişime açıklığıdır. Belge kendi içeriğinin zaman içinde gelişmesi gerektiğini, daha iyi uygulamalar için

uluslararası düzeyde engellilik alanında çalışan kuruluşlarla işbirliğinin artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Uluslararası düzeyde işbirliği, zaman içinde özellikle Birleşmiş Milletler, AGİT, Avrupa Birliği Komisyonu ile geliştirilmiştir. Özellikle AB düzeyinde 2003 yılının engelliler yılı ilan edilmesiyle birçok proje çağrısı açılmış Avusturya da bunlara uluslararası düzeyde iştirak etmiştir.

Uluslararası standartları yakalamak açısından Avusturya hükümetinin 1983 yılında imzaladığı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 159 numaralı *Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention*, (Engelli Bireyler) Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Sözleşmesini onaylaması ve böylece yürürlüğe sokması hedeflenmiştir; ancak bugün hala bu sözleşme onaylanmamıştır. Politikanın daha iyi uygulanmasını ve gelişmesini sağlamak için araştırmaların desteklenmesi de hedeflenmiştir (BMASK, 1993).

SONUÇ

Geçtiğimiz yüzyılda Avusturya'da engelliliğe yönelik yaklaşım önemli ölçüde değişmiştir. Yüzyılın ilk yarısında medikal yaklaşım kurulmuştur. Ancak bu dönemin yaklaşımını oluşturan yegane özellik engelliliğin bireysel bir tıbbi sorun olarak algınması değildir, Avusturya refah devletinin çekirdeğindeki çalışma ve tazmin nosyonları, Orta Avrupa kültüründeki çalışma ve üretmenin önemi ve bireysel özgürlük anlayışıyla olan bağlantısı ve modernizasyon sürecinin başındaki milliyetçilik ve erkek merkezilik de etkili olmuştur. 1970'lerden itibaren, engellilerin toplum içinde yaşaması gerektiği görüşü gelişmiş ve engellilerin kurum dışına çıkartılması hareketi sosyal

modele doğru olan dönüşümün önemli bir parçası olmuştur. Sosyal modelin 1980'lerde bilim insanları ve parlamenterler düzeyinde tartışılması mevyalarını 1990'larda vermiştir. Ancak sosyal modelin devlet politikası olarak uygulanmaya başladığı süreç, neoliberalizmin refah harcamalarını kısıttığı, sosyal hizmetlerde devletin rolünün azaltıldığı bir döneme denk gelmiştir. Bu nedenle Avusturya'daki sosyal model, Yeni Kamu Yönetimi anlayışı ile sosyal modelin unsurlarının muhafazakar/korporatist refah devleti içinde bir arada uygulandığı kendine özgü bir örnektir.

Sosyal model kapsamında hizmetler hak temellidir, ayrıca engellilerin hakları yasalar, danışmanlık ve avukat temini ile korunmaktadır. Engelli bireyin çevresi içinde düşünülmesi, toplumsal çevrenin engellilere göre de tasarlanması gibi sosyal modele özgü prensipler, inşaat ve toplu taşıma ile ilgili düzenlemelerde somutlaşmaktadır. Toplum içinde ve bağımsız yaşam, engellilerin hakkı olarak kabul görmektedir, küçük kuruluş ve evde destek hizmetleri bunun örnekleridir. Yeni Kamu Yönetiminin sosyal modelin Avusturya örneğindeki uygulamasındaki en belirgin özellikleri devletin doğrudan hizmet sağlayan aktör olmaması ve ademi merkeziliğidir. Protez üretimi, işgücüne katılımın desteklenmesi, sürekli bakım ve mobil servislerin sağlanmasında, devletin fon desteği ile özel sektör ve STK'lar ile işbirliği yapılmaktadır. Bu sayede mikro ölçekte çok farklı hizmetler sunulabilmektedir. Bu uygulamadaki en büyük sorun hizmet standartlarının kontrolüdür. Bu kontrolün nasıl yapılabileceği ise bugün hala soru işaretlidir.

KAYNAKÇA

Alber, J. (1982). *Vom Armenhaus zum Wohlfahrtstaat. Analysen zur Entwicklung der Sozialversicherung in Westeuropa*. Frankfurt: Campus.

Atasü-Topcuoğlu, R. ve Akbaş, E. (2009). Küreselleşme Sürecinde Daralan Sosyal Haklar ve Türkiye'de Sosyal Hizmet Sunumunda Yaşanan Dönüşümün Kuramsal ve Politik Çerçevesi, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayını.

Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım, *Ufkun Ötesi*, 2(1): 10-16

BMASK (Bundes Ministerium für Arbeit, Sozial und Konsumerschutz) (1993). *Das Behinderten Konzept der Österreichischen Bundesregierung*, Wien: Bundesministerium für Arbeit und Soziales in Zusammenarbeit mit der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Rehabilitation

BMASK (Bundes Ministerium für Arbeit, Sozial und Konsumerschutz) (2009). *Bundesweites arbeitsmarktpolitisches Behindertenprogramm BABE 2010-2011*, Wien: BMASK.

Brennan, M. A., ve Conroy, P. (2004). The Three present Target for the Employment of People with Disabilities in the Public Service. *Delivering Change Through Disability Research 3rd Annual NDA Disability Research Conference Proceedings Book* (ss. 123-138), 19 Ekim 2004, Dublin: National Disability Authority (NDA).

Buchner, T. (2009). Deinstitutionalisation and community living for people with intellectual disabilities in Austria: history, policies, implementation and research. *Tizard Learning Disability Review*, 14(1), 4-13.

Çağlayan, D. (2006). *Özürlü Haklarının Gelişimi: Merhametten Hakka*, Ankara: TO-DAİE Yayınları

Diebäcker, M., Ranftler, J., Strahner, T., ve Wolfgruber, G. (2009). Neoliberale Strategien und die Regulierung sozialer Organisationen im lokalen Staat. Von der Ökonomi-

sierung des Politischen zur Depolitisierung und Deprofessionalisierung der Sozialen Arbeit. *soziales_kapital*, 3(1). İnternet kaynağı: <http://www.soziales-kapital.at/index.php/sozialeskapital/article/view/150/212>, son erişim: 31.07.2014

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton: Princeton University Press.

Gökmen, F. (2007). Türkiye'de Özürlü Haklarının Gelişimi, *Öz-veri*, 4(2):1085-1106.

Grandl, R. (tarihsiz). Seit 120 Jahren: Die Geschichte der Selbstverwaltung von den Arbeiterkrankenkassen des 19. Jahrhunderts bis zum Hauptverband der österreichischen Sozialversicherungsträger. İnternet kaynağı: www.arbeit-wirtschaft.at son erişim:12/06/2014

Hammer, E., ve Österle, A. (2001). Neoliberale Gouvernamentalität im österreichischen Wohlfahrtsstaat. *Kurswechsel*, 4, 60-69.

Jahoda, A. ve Markova, I. (2004). Coping with social stigma: people with intellectual disabilities moving from institutions and family home, *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(8):719-729.

Karataş, K. (2002). Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1): 1-10.

Klicpera, C., ve Gasteiger-Klicpera, B. (2002). Wohnen und Leben von Menschen mit einer Behinderung in Österreich. Gegenwärtige Situation und Perspektiven., içinde: Evangelisches Diakoniewerk Gallneukirchen (Der.) : *Vom Machen und Ermöglichen. Lebensvielfalt als Herausforderung* (ss.23 – 27). Gallneukirchen: Evangelische Diakoniewerk.

Lang, R. (2001). *The development and critique of the social model of disability*, London: Leonard Cheshire Disability and Inclusive Development Centre.

Mackelprang, R.W. ve Salsgiver, O.S. (1996). People with Disabilities and Social Work: Historical and Contemporary Issues, *Social Work*, 41(1): 7-14.

Morris, J. (2001). Social exclusion and young disabled people with high levels of support needs, *Critical Social Policy*, 21(2): 161–183.

Naue, C. (2006). Governing Disability in Austria: Reflections on a Changing Political Field, *Disability Studies Quarterly*, 26(2).

Neues Wiener Tagblatt, (13/11/1915). Das Erste Stiftunghaus für die Kriegerheimtättenanlage, *Neues Wiener Tages Blatt*, [gazete haberi] İnternet kaynağı: <http://www.digital.wienbibliothek.at/wk/periodical/zoom/669098> son erişim: 14/06/2014

Obringer, H. (2002). Föderalismus und wohlfahrtstaatliche Entwicklung: Österreich und die Schweiz im Vergleich, *Politische Vierteljahresschrift*, 43(2): 235-271.

Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletinin Krizi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Shakespeare, T. (2006). *Disability rights and wrongs*, New York:Routledge.

Swain, J., Finkelstein, V., French, S. ve Oliver, M. (1993). *Disabling barriers, enabling environments*. London: Sage.

Talos, E. (2001). Sozialstaat Österreich, *WISO*, 4: 15-25.

Talos, E. (2004). Umbau des Sozialstaats? Österreich und Deutschland im Vergleich, *Politische Vierteljahresschrift*, 45(2): 213-236.

Weber, M. (1905/1992). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. (Talcott Parsons çev.) Londra: Routledge.

Derleme

YAŞLILIK VE SOSYAL HİZMET: YAŞAM DESTEK MERKEZİ ÖRNEĞİ

Elderliness and Social Work: The Example of Life Support Centre

Türken ÇAĞLAR*

*Hacettepe Üniversitesi,
Psiko Sosyal Danışma Birimi
Sosyal Hizmet Uzmanı

ÖZET

Bu makalenin ana amacı, günümüz modern toplumlarının giderek artan önemli bir toplumsal sorunu olma özelliği taşıyan yaşlı bakımını ve bu soruna yönelik çözümlerden birisi olarak geliştirilen yaşlı destek merkezi hizmetleri uygulamasını, Ankara’da yürütülen bir ‘örnek model’ üzerinden tartışmaktır. Bu amaca varmak için ilk önce yaşlılık olgusu, kavramsal olarak farklı yönleri ile ele alınmıştır. Ayrıca ek olarak, yaşlılık ve yaşlılara bakış tarihsel süreç açısından incelenmiştir. Daha sonra “Yaşam Destek Merkezi” örneği çerçevesinde yaşlılara yönelik olarak yürütülmekte olan hizmet ve destek sistemi incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yaşlı, Yaşlılık, Sosyal Hizmet, Yaşam Destek Merkezi

ABSTRACT

The main aim of this paper is to discuss the phenomena of elderly people and elderly care, which become one of the social problems of recent modern societies, by analyzing the exemplary case of “Life Support Centre” in Ankara. In order to reach this aim, firstly, the concept of elderly and approaches towards elderliness are discussed with a historical perspective. Secondly, the services and support system provided by the “Life Support Centre” to elderly people are evaluated.

Keywords: Elderly, Elderliness, Social Service, Life Support Center

GİRİŞ

Günümüzde hemen tüm dünyada nüfus yapısı ve dinamikleri göz önüne alındığında, yaşlı nüfus sayısında giderek artan bir eğilim söz konusudur. Bu artış, özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bir bütün olarak dünyanın en önemli toplumsal sorunlarından birisi olarak önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, genç nüfus artışı eğitim, sağlık ve istihdam başta olmak üzere toplumlar açısından büyük sorunlar yaratıyorken; yaşlı nüfus artışı da başta bakım ve sağlık hizmetleri olmak üzere, sadece gelişmiş değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin de, önemli sosyopolitik ve sosyo-ekonomik sorunlarından birisi haline gelmektedir. Türkiye, günümüzde, henüz genç nüfusa sahip bir ülke olarak nitelenebilecek konumdadır. Buna karşın, yaşlı nüfus sayısının yakın gelecekte gelişmiş ülkelerdekine benzer bir seyir izleyeceği ve kısa sürede gelişmiş ülkelerdeki yaşlı nüfus oranına ulaşacağı öngörülmektedir: Örneğin, Türkiye’de 65 yaş ve üstü nüfusun 1935 yılında toplam nüfus içindeki payı %3,9 iken; 1940 yılında %3,5 ve

1950 yılında ise %3,3'e düşmüştü; 1960 yılından itibaren bir artış eğilimine girmiş (%3,5); 1970 yılında %4,4, 1980 yılında %4,7, 2000 yılında ise %5,7'ye çıkmıştır. 2007 yılından itibaren yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki payında daha hızlı bir artış eğilimi söz konusu olmuş ve bu oran %7,1'e, 2013 yılında ise %7,7'ye çıkmıştır (TÜİK, 2014). Nitekim geleceğe yönelik nüfus tahminleri de bunu destekler niteliktedir. TÜİK, Türkiye'de 65 yaş üzeri nüfusun 2050 yılı itibarıyla 16 milyona ulaşacağını ve toplam nüfusun yüzde %17,6'sını oluşturacağını tahmin etmektedir.¹

Çalışma açısından bakıldığında, gerek daha iyi yaşam ve beslenme koşulları, gerekse de sağlık hizmetlerindeki kalite artışı, ortalama ömür süresini uzatmış bulunmaktadır. Buna paralel olarak, yaşlılık dönemindeki bakım da, önemli bir sorun olarak toplumların öncelikleri arasında yer almaya başlamıştır. Bu durum ise yaşlı bakım hizmetleri açısından her geçen gün daha fazla kaynak ihtiyacı yaratmaktadır. İlaveten, geleneksel geniş aile modelinden çekirdek aile yapısına geçiş, yaşlı bakımını aile kurumundan almış ve sosyal güvenlik kurumunun görev ve sorumluluk alanı içine sokmaya başlamıştır. Bazı çalışmalara göre (Karataş, 1988; Karataş, 2000), yaşlı bakımının aile dışına çıkması, yaşlıların önemsendikleri aile ilişkileri içinden çıkarak kurumlarda bakım alması, yaşlıların sosyal ilişkilerinde önemli değişimler yaratmakta ve bu değişimler de yaşlı bireylerin psikolojik yapısını olumsuz yönde etkilemekte ve içe kapanma, kendini değersiz hissetme, aksileşme, hizmeti reddetme, ters

davranma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ancak, bireysel düzeyde olumsuz etki yaratma risklerine rağmen, belirtilen nüfus dinamikleri göstermektedir ki, kurumsal yaşlı bakımı ihtiyacı giderek artmaktadır. Bu noktada, sosyal güvenlik kurumları, ortaya çıkacak sorunlara yönelik olarak, düşük maliyetli ve tüm toplumu kapsayacak yeni bakım sistemlerinin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadır². Bu çerçevede yaşlı bakım maliyetlerinin artmasıyla pek çok ülkenin yaşlı bakım uygulamalarını kurumsal hizmetlerden, evde bakım hizmetlerine doğru dönüştürdükleri ya da her iki durumu bir arada içeren yeni bakım modelleri üzerinde çalıştıkları görülmektedir. Türkiye'de de yakın gelecekte yaşlıyı alışageldiği ortamından ayırmadan, hizmet kalitesi ve memnuniyeti yüksek, maliyeti düşük, yaşlının gereksinimlerine yanıt verebilecek yeni yaşlı bakım modellerine ihtiyaç duyulacağı açıktır. Ancak bu konuyla ilgili henüz yeterli düzeyde önlem alınmamıştır. Bu önemlerin alınabilmesi için şüphesiz bilimsel değerlendirme ve öneriler gereklidir.

Türkiye'de konuyla ilgili literatür (DPT,2007, Konrad Adenauer Stiftung, 2010; Sevil, 2005) tarandığında bu konunun sosyal hizmetler açısından az çalışılmış olduğu görülmüştür. Ancak, son yıllarda, bakım emeği (Atasü-Topçuoğlu, 2013) ve bakım sigortası ekseleli tartışmalar (Seyyar ve Oğlak 2005), yaşlı bakım alanı açısından da bazı alternatifleri göz önüne getirmektedir. Özellikle, Oğlak'ın (2007, 2011) uzun süreli evde bakım hizmetleri ve bakım sigortası ile Türkiye'de yaşlı bireylerin

1 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844> (Erişim: 10.03.2014).

2 Bu konu hakkında eleştirel tartışmalar için bkz. Atasü-Topçuoğlu ve Akbaş 2009.

bakım gereksinimlerine yönelik yaşadıkları ortamda sunulacak bakım modelleri konusunda çalışmaları önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Ankara yaşam destel merkezini bir model olarak değerlendirerek, yaşlı bakımının kurumsallaşması ile ilgili tartışmalara ve politikalara katkı sunmaktır.

Yaşlı ve Yaşlılık: Kavramsal Tanım

Literatüre bakıldığında yaşlılık kavramı ile ilgili pek çok tanımın yer aldığı görülmektedir. Yaşlılık kişiden kişiye değişen bir kavram olmakla birlikte, toplumların bakış açısına göre de farklılaşabilmektedir. Tarihsel süreçte toplumların ekonomik, kültürel, psiko-sosyal yapısı ve yaşayış biçimi, yaşlılığa ve yaşlılara olan bakış açısını şekillendirmiştir. Örneğin kimi toplumlarda yaşlılar tecrübeli ve saygı duyulan kişiler olarak görülür ve ailenin ve toplumun birarada tutulmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirirken, kimi toplumlarda yük olarak algılanmışlardır. Örneğin, bazı göçebe toplumlarında zor yaşam koşullarına uyum sağlayamayan yaşlılar göç yollarında dışlanır, yanlarına biraz yiyecek bırakılarak ölüme terk edilirdi. Benzer bir örneği eski Uzakdoğu toplumları için de vermek olanaklıdır: “Narayama Türküsü”³ filminde Japonya’da açlık ve yoksulluğun hüküm sürdüğü dağ köylerinde insanlar yaşlandıklarında ailedeki diğer bireylerin zaten az olan yiyeceklerine ortak olmamak için köyden uzaklaştırılır ve kutsallık atfedilen bir yerde ölüme terk edilirdi (Karataş, İçli ve Çamur Karataş, 2014: 19). Bu sürece inançsal-kutsal bir anlam verilerek insani kılınması sağlanmış olunuyordu. Aile

ve topluluk üyeleri için bu, günü geldiğinde olması gereken dini bir gereklilik olarak algılanır ve normal karşılanırdı. Aslında böylece, üretim yeteneğini kaybeden ve sadece tüketen konumuna gelen birey, aileye yük olmaktan çıkarılmış oluyordu. Kimi kültürlerde dini inanışın yaşlıların toplum içerisindeki yerini belirlemede önemli bir unsur olduğunu söylemek olanaklıdır. Örneğin Şamanizm’in egemen olduğu yerlerde Şamanlar yaşlılardan seçilirdi ve bunlara büyük saygı duyulurdu. Özellikle Amerikan yerlileri, bu açıdan iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kabilenin yaşlıları hem dini lider olarak görülür, hem de yönetim süreçlerinde önemli rol oynarlardı. Yine aynı şekilde Antikçağ’da yaşlılar bilge olarak görülürdü. Bu dönemde eğitime verilen önem düşünüldüğünde yaşlıların tecrübe ve bilgi birikimlerini genç kuşaklara aktarması büyük saygı duyulan bir işti. Ancak bu dönemde ortalama ömür süresi çok kısaydı. İnsanlar genellikle orta yaş dönemlerine geldiklerinde yakında öleceklerini düşünürlerdi (Tufan, 2002: 14).

Yaşlılığa ilişkin tanımlar zaman içinde gelişmiştir. Antik dönem düşünürlerinden olan Aristo (M.Ö. 384-322) “hastalığı zamansız gelen yaşlılık, yaşlılığı ise doğal bir hastalık” olarak nitelendirmiştir. Eflatun, diğer adıyla Platon (M.Ö.427-347), ise yaşlanmanın bireysel yönünü vurgulamış ve yaşlılık döneminin nasıl yaşanacağını büyük ölçüde gençlik ve erişkinlik çağlarındaki yaşam biçimi tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Galen (National Geographic, 2012: 88) (M.S. 129-199) Aristo’nun aksine yaşlılığın bir hastalık olarak görülmesinin yanlışlığına vurgu yapmış ve yaşlılığın yaşamın doğal bir süreci olduğunu belirtmiştir. Çiçero (M.Ö. 106-43) “Cato Major de Senectute” isimli yazısında,

3 Japon yönetmen Akira Kurosava’nın 1982 yılı yapımı filmi.

yaşlıların ileriki yaşlarda zihinsel kapasitelerinde ortaya çıkan değişimlere ilişkin bilgiler vermiş ve Roma ile Yunan tarihinden alınan örneklerle, yaşlıların devlet yönetimi ile sanat ve bilim dallarındaki başarılı performanslarına değinmiştir (National Geographic, 2012: 88). Diğer bir deyişle Çiçero, insanların yaşlılık dönemlerinde de başarılı olabilecekleri konusuna dikkat çekmiştir. Tarihte bir çok düşünür yaşlılığı farklı şekillerde tanımlamışlardır: Shakspeare yaşlılığın her türlü kayıpların yaşandığı bir dönem olduğuna dikkat çekerken, Schopenhauer ve Goethe ise yaşlılığın daha çok pozitif yönlerine vurgu yaparak, yaşlılık döneminde deneyimlerin zirve noktasına ulaştığını ve bunlar sayesinde bireyin daha gerçekçi ve mutlu olabileceğine dikkat çekmiştir (Lehr, 1994: 12). Goethe, Mimar Sinan, Michelanjelo, Picasso ve sayıları daha arttırılabilecek, tarihte birçok tanınmış ve ünlü kişilerin en önemli eserlerini yaşlılık döneminde verdiği düşünülecek olduğunda, yaşlılık döneminde kişinin üretkenliğinin devam ettiği ve yaşlıların deneyimlerini genç nesillere aktarmaya devam etmesinin toplum açısından bir kazanç, kendileri açısından da bir doyum getireceği düşünülmektedir. Ünlü düşünür Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) “gençlerin aynada göremediklerini, yaşlılar bir tuğla parçasından okurlar” sözüyle yaşlıların deneyimlerine vurgu yapmıştır. Atatürk ise “bir milletin yaşlı vatandaşlarına ve emeklilerine karşı tutumu; o milletin yaşama kudretinin en önemli kıstasıdır. Geçmişte çok güçlüyken, tüm gücüyle çalışmış olanlara karşı minnet hissi duymayan bir milletin, geleceğe güvenle bakmaya hakkı yoktur” sözüyle, toplumların, yaşlılarına göstermesi gereken hassasiyete ve sorumluluğa dikkat çekmiştir.

Kutsal (2003: 1)’a göre yaşlılık, “yaşam sürecinin çocukluk, gençlik, erişkinlik gibi doğal ve zorunlu bir çağıdır”. Bu tanımlamada yaşlılığın, insan yaşamındaki süreçlerden biri olduğuna ve bu süreci herkesin bir şekilde yaşayacağına vurgu yapılmıştır. Öyleyse bu dönem de tıpkı diğerleri gibi doğal karşılanmalıdır. Diğer taraftan yaşlılığın “her yönden kayba uğranılan bir süreç olduğu” açıklamasına ise sıkça rastlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre yaşlılıkta bireyin her alandaki yetileri zayıflamaktadır. Tufan (2007)⁴ bu tanımlamaya karşı çıkmış ve bu dönemde fizyolojik yetilerde bir gerileme yaşanabileceğini ancak bunun yanında yaşlının zekâ ve hafıza ile ilgili yetilerinde herhangi bir kayıp olmayabileceğine vurgu yapmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Tufan’ın yaptığı değerlendirmenin anlamlı olduğunu ve yukarıdaki tanımlamanın eksik kaldığını söylemek olanaklıdır. Çünkü zekâ ve hafıza ile ilgili kayıplar her yaşlıda aynı oranda görülmeyebilir. Bir diğer tanıma göre yaşlılık, fiziksel ve zihinsel sağlığı koruma, diyet yapma, egzersizi dikkatli, yani zarar görmeyeceği şekilde yerine getirme, akrabaları ile birlikte sosyal yaşamda kendini gösterme olarak tanımlanmaktadır (Seabrook, 2003: 10, Aktaran Taşçı, 2010: 177). Başka bir tanımlamaya göre ise yaşlılık, zaman faktörüne bağlı olarak bireyin değişen çevre koşullarına uyum sağlama kudreti ve organizmanın dış ve iç etmenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalmasıdır (Arpacı, 2005: 106). Yaşlılık döneminde insanların değişimlere ayak uydurması,

4 www.sosyalhizmetuzmani.org/ismailtufansoyleisi.htm Detaylı bilgi için bkz. İsmail Tufan ile Yaşlılık, Yoksulluk ve Sosyal Devlet Üzerine Söyleşi, 2007.

diğer dönemlere kıyasla daha güç olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (1997) de yaşlılığı çevresel etmenlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması olarak tanımlamıştır.

Yukarıda verilmiş olan yaşlılık ile ilgili tanımlamalar değerlendirildiğinde, iki temel bakış açısının ortaya çıktığını söylemek olanaklıdır: Bunlardan biri yaşlılığın kendine özgü kayıpları diye niteleyebileceğimiz duyu ve yetilerde kayıp, değişime kapalı olmak gibi olumsuz yönlerine vurgu yaparken; diğeri ise kazanım olarak görülebilecek deneyim, bilgi birikimi, yaşama daha sakin ve tutarlı bakış gibi olumlu yönlerine vurgu yapmaktadır. Yaşlılığın değerli yanları yadsınmadan, ortaya çıkarttığı ihtiyaçlar ele alınmalıdır.

Yaşlılıkta, daha önceki yaşamsal dönemlere kıyasla, fiziksel ve bilişsel (mental) kapasitede olagelen azalmalar yaşlının yaşama eskisi gibi katılımını engelleyebilmektedir; tam da bu noktada yaşlılar ile toplumun diğer kesimleri arasındaki ilişki de önem kazanmaktadır. Bu ilki zaman içinde yaşlılığa olan bakışa açısının değişmesi ve toplumların modernleşmesi ile değişmiş ve değişmektedir.

Yaşlı ve Yaşlılığa Yaklaşım: Tarihsel Bakış

İnsanlık tarihi boyunca toplumun yaşlıya ve yaşlılığa yönelik fikirsel anlamda geçirdiği değişim, dönüşüm ve bunun günlük yaşamda uygulamaya ne şekilde yansdığı ile ilgili olarak iki dönem temelinde bir değerlendirme yapmak olanaklıdır: Sanayi toplumu öncesi ve sanayi toplumu sonrası dönem.

Sanayi toplumundan önceki dönemde yaşlı, yaşlılık ve yaşlı bakımına ilişkin

durum analiz edildiğinde, dönemi kendi içinde birkaç alt döneme ayırmak olanaklıdır: Avcı-toplayıcı, Bahçe ve Çoban ile Tarım Toplumları (Macionis and Plummer, 2005). İkel toplumlarda yaşam biçimi ve ilişkiler, doğanın yasaları temel alınarak oluşturulmuştur. Genellikle mağaralarda yaşayan ve önemli ölçüde doğa ile mücadele ederek yaşamaya çalışan bu dönem toplumsal ilişkiler hakkında bilgi çok az olsa da insanının ortalama yaşam süresinin çok kısa olduğu bilinmektedir. Daha sonra gelen göçebe toplumlarda ise yaşlıların durumu yine zor olmuştur. Örneğin, Japonya'da ilkel bir topluluk olan Ainu'larda yaşlı kadınların değersiz yaratıklar olarak görüldüğünü; Güney Amerika'da Arawaks'larda çok yaşlı kişilerin ölüme terk edildiğini; Kuzey Avrupa'da Lapps ve Eskimo gibi göçebelerin göç ederken hasta ve çok yaşlı kişilerin yanlarına bir miktar yiyecek bırakarak onları ölüme terk ettikleri, örnek olarak verilebilir (Encyclopedia of Sociology, 1974; Aktaran: Tezcan, 1982: 170).

Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte tarım toplumlarında, yaşlıya olan bakış açısında bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bu toplumlarda da toprağın işlenmesi ve hayvanlara bakımın sağlanabilmesi için, fiziki güç kuşkusuz ki hala önemliydi. Ancak yaşlılar bu dönemde, daha saygın bir çerçevede görülmeye başlanmıştır. Genç insanların, yaşlıların tecrübe ve bilgi birikimlerinden yararlanması, onlara saygı duymalarına neden olmuştur. Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte mülkiyet kavramının ortaya çıkması ve toprak sahiplerinin yaşlılar, yaşlı erkekler olması, onların saygınlığını arttıran önemli bir unsurdur. Ayrıca bu dönemde yaşlılar,

gençler tarlada çalışırken eve, çocuklara ve evdeki diğer hayvanlara göz kulak olmaktadır. Özellikle Antikçağ'da yaşlılar bilge olarak görülürdü. Bu dönemde eğitime verilen önem düşünüldüğünde, yaşlıların deneyim ve bilgi birikimlerini genç kuşaklara aktarması saygı duyulan bir işti. Bu açıdan bakıldığında, yaşlı açısından, aydınlık bir dönemin başladığı ve yaşlının, ilkel toplumlarda olduğu gibi işe yaramaz ve salt tüketici olarak görülmesi çoğunlukla son bulmuştur.

Sanayi toplumunu yaşlı, yaşlılık ve yaşlı bakımı açısından bir dönüm noktası olarak nitelenen olanaklıdır. Özellikle sanayinin gelişimi ile birlikte yaşlı ve yaşlılığa olan bakış açısının değişmeye başladığı görülmüştür. Bu süreçte sosyal güvenlik sisteminin de gelişimiyle birlikte ortalama yaşam süresinin uzaması ve yaşlı nüfusta görülen artış, yaşlılığa olan ilgiyi arttırdı. Geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru yaşanan dönüşüm sonucunda, önceleri ailesi (çocukları) tarafından bakılan yaşlının tek başına kalmaya başlamasıyla birlikte, bakım gereksinimini karşılama konusunda sıkıntı yaşandığı görülmüştür. Bakım gereksinimini gideremeyen yaşlının bu durumu, yeni bir toplumsal sorun olarak görülmeye başlandı ve bu sorunun ne şekilde çözüleceği noktasında bilimsel araştırma ve çalışmalar yapılmaya başlandı. Görüldüğü üzere sanayi toplumunun şekillendiği 20. yüzyıl ile birlikte yaşlılığa olan bakış açısı da değişmeye başladı. Tufan (2002: 19), "ölümün ilk basamağı olarak algılanan ve edebi eserlerde tüm kötülüğü ve acımasızlığı ile anlatılan yaşlılığın, sonraları sosyal içerikli bir fenomen olduğu düşüncesi topluma yerleşmeye ve yaşa bağlı bir dönem olarak

görülmeye başlanmıştır" tespitiyle bunu desteklemektedir. Yani yaşlılığın yalnızca kişiye özgü bir sorun olmadığı, aynı zamanda toplumsal yönünün de bulunduğu vurgulanmıştır. Çünkü günümüzde yaşlı nüfus sayısında görülen artış ile birlikte toplumların yaşlanması konusu da gündemdeki yerini almıştır.

Buna paralel olarak yaşlının yalnızca ailenin değil, aynı zamanda toplumun da sorumluluk alanında bulunduğu düşüncesi, tarihsel süreç içerisinde gelişmeye başladı. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1982 yılında Viyana'da '1. Dünya Yaşlı Asamblesi' düzenlenmiş ve Yaşlı Hakları Bildirgesi yayınlanmıştır.⁵ Yaşlı haklarının çerçevesini yaşlının bağımsızlığı, bakımı, katılımı, kendini gerçekleştirme ve itibarı ile ilgili konular oluşturmaktadır. Sözü edilen asamblenin yaşlıya, yaşlı hakları bağlamında uluslararası düzeyde dikkat çekmesi önemli bir gelişmedir. Bütün bunların bir sonucu olarak, Birleşmiş Milletlerin, özellikle gelişmiş refah devletleri aracılığıyla, günümüze kadar artan ve gelecekte de artma eğilimi gösterecek olan yaşlı nüfusa dikkat çektiği, bu grubun sorunlarının ele alınması konusunda öncülük ettiği görülmektedir. Nitekim 'Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'⁶nda dünya nüfusunun giderek yaşlandığı vurgusu yapılmış, bunun ekonomik ve sosyal etkilerinin neler olabileceği üzerinde durulmuştur. Aynı Konferansta, aile üyelerinin yaşlı bireye bakabilmesi için gereken sosyal destek sistemlerinin sağlanması, yaşlı birey için sağlık bakımı, ekonomik ve sosyal güvenlik sistemlerinin

5 Detaylı bilgi için bkz. EK: 1, Yaşlı Hakları.

6 UN, 1994 Kahire.

oluşturulması ile ilgili hedefler belirlenmiştir. Görüldüğü üzere yaşlı bakımında ailenin yanında devletin gerekli sistem ve hizmetleri oluşturması konusunda etkin bir rol alması gerektiği konusuna dikkat çekilmiş, bu bağlamda 1999 yılı, Birleşmiş Milletlerce ‘Yaşlılar Yılı’ olarak ilan edilmiştir.

Yaşlılığın Ele Alınmasında Yakın Dönemdeki Gelişmeler

Yukarıda sözü edilen gelişmeler sonrası “II Dünya Yaşlılık Asamblesi”⁷ toplanarak, “Yaşlanma Uluslararası Eylem Planı” oluşturuldu. Bu planın genel çerçevesini yaşlı hakları bağlamında yaşlının yaşam kalitesinin yükseltilmesi, toplumla entegrasyonunun sağlanması, güvenli sistemlerin ve bu bağlamda destekleyici hizmetlerin oluşturulması, aktif bir yaşam ve bu dönemde karşılaşılabilecek diğer sorunların çözümüne yönelik adımların atılması vb. oluşturmaktadır. Planda yaşlanmanın bireysel, sağlık ve sosyal yönleri olduğuna dikkat çekilmiş ve bunlara yönelik araştırmalar yapılması gereği üzerinde durulmuştur. Yaşlılara yönelik hizmetlerin gelişiminde bu üç farklı yönün dikkate alınmış olmasının, hizmetlerin çerçevesinin çizilmesinde önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Diğerlerinin yanında yaşlının özellikle sosyal yönüne vurgu yapılmış olmasını, yaşlı açısından önemli bir kazanım olarak görmek gerekmektedir. Çünkü yaşlılık dönemi, bugüne kadar genellikle sağlık ve diğer kişisel bakım gereksinimlerinin karşılanmasından ibaret bir dönem olarak algılanagelmıştır. Eylem Planı ile birlikte yaşlının sosyal bakım ve özel yaşam ile ilgili gereksinimleri de dikkate alınmış

ve yaşlılara yönelik hizmetler bu bakış açısıyla şekillenmeye başlamıştır⁸.

Bu bağlamda geçmişte yaşlılar için oluşturulmuş olan toplu yaşam kuruluş modeli (huzurevi) yerine günümüzde yaşlının özel yaşamını ve sosyal bakımını gözeten yeni modellerin geliştirilmesi fikrinin ön plana çıktığı görülmektedir.

- 8 Eylem Planı içerisinde yer alan amaç, hedef ve taahhütler şu şekildedir: (a) Yaşlıların bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tam olarak tanınması ve gerçekleştirilmesi. Ayrıca yaşlılıkta yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yaşlılar için Birleşmiş Milletler ilkelerini içeren güvenli yaşlanmanın sağlanması, (b) Yaşlıların, gelir getiren gönüllü işler dâhil olmak üzere, toplumun ekonomik, politik ve sosyal yaşamlarına tam ve etkili olarak katılması amacıyla güçlendirilmesi, (c) Yaşlıların ayrı bir grup olmadığı göz önüne alınarak, yaşam boyu öğrenme ve toplum içinde yer alma olanaklarına erişim gibi fırsatların yaşamın ileri yıllarında da sağlanarak yaşam boyunca bireysel gelişme, kişisel tatmin ve iyi olma durumunun sürdürülmesi, (d) Bütün ekonomik, sosyal, kültürel hakların yanında vatandaşlık ve siyasi haklara da sahip olmanın sağlanması ve yaşlılara karşı her türlü şiddet ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması, (e) Cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması yoluyla yaşlılarda cinsiyet eşitliğinin sağlanması, (f) Sosyal kalkınma için ailenin önemi, kuşaklar arası bağlılık, dayanışma ve karşılıklı ilişkilerin öneminin kavranması, (g) Yaşlılar için, koruyucu ve rehabilite edici hizmetler dâhil olmak üzere, sağlık hizmetleri, destek ve sosyal koruma sağlanması, (h) Uluslararası Eylem Planı’nın uygulamaya dönüştürülmesi için yaşlılar ile hükümet, sivil toplum ve özel sektörün bütün düzeyleri arasında işbirliğinin kolaylaştırılması, (i) Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde, birçok diğer konunun yanı sıra yaşlanmanın bireysel, sosyal ve sağlık yönleri üzerinde odaklanmak amacıyla bilimsel araştırmalar yapılarak bu konuda bilgi ve becerilerin artması ve teknolojiyenin yararlanması, (j) Yaşlanmakta olan bireylerin durumlarının ve farklı koşullarının tanınması ve onları etkileyen konularda seslerini duyurularının sağlanması için yolların araştırılması gerektiğinin kabul edilmesi.

7 Madrid, 2002.

Yine yaşlılara yönelik hizmetlerin sunumunda kamu, sivil toplum ve özel sektör işbirliğinin kolaylaştırılması gerektiği yönündeki düşünce, eylem planının dikkat çeken bir diğer maddesidir. Burada özel sektöre vurgu yapılmış olması, neoliberal politikaların etkilerinin bir sonucudur denebilir. Gelişmiş refah toplumlarına bakıldığında, sözü edilen bu işbirliğinin, kamunun denetim ve gözetiminde oluşturulduğu ve yaşlılara yönelik hizmetlerin sunumunda önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Eylem planının temel çerçevesini oluşturan “aktif bir yaşlılık dönemi” vurgusunun ise yine yaşlıya ve yaşlılığa farklı bir bakış getirdiği görülmektedir. Bilindiği üzere geçmişte yaşlılık dönemi, daha çok kişinin birçok şeyden elini çektiği, inzivaya çekildiği bir dönem olarak algılanagelmiştir. İki binli yıllarla birlikte yaşlılık döneminin de, tıpkı diğer dönemlerde olduğu gibi, aktif olarak geçirilebilecek bir dönem olduğuna dair bir bakış açısı gelişmiştir. Toplumların yaşlandığı düşünüldüğünde, bu nüfus grubu içerisinde bulunan kişilerin yaşama aktif olarak devam etmesinin gerek kendileri, gerek toplum açısından kazanımları olacağı tartışma götürmez bir konudur. Son zamanlarda yaşlıların, bilgi birikimi, iş ve yaşama dair deneyimleri bulunan kişiler olduğu ve bunlardan yararlanılması gerektiği konusunda bir farkındalık kazanılmış olup, yaşlıların toplumun kalkınmasında önemli bir kaynak olabileceği vurgulanmaktadır. Diğer taraftan yaşlıların yaşamda aktif olarak yer alması, bazı etkinliklerine devam etmesi ya da yeni uğraşlar edinmesi, onların yaşama sevincini destekleyecek temel çerçevelerden biridir. Bu bağlamda 2000’li yıllarla birlikte yaşlıların toplumsal izolasyon yaşamasının önüne geçmek amacıyla sosyal entegrasyon çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Sözü edilen

sosyal entegrasyonun sağlanmasında nesiller arası buluşma vb. gibi projeler aracılığıyla yaşlı ve diğer nüfus grupları aynı ortam içerisinde buluşturulmaktadır.⁹ 2002 yılı ‘Uluslararası Eylem Planı’, yakın geleceğe yönelik, daha çok önümüzdeki 20 yıl için, yaşlanma politikaları ve uygulamaları konusunda öncelikler belirlemiş ve yapılacak eylemleri tanımlamıştır. Ancak burada üzerinde asıl durulması gereken ‘İkinci Yaşlılık Asamblesi’nin yaşlılara yönelik olarak oluşturulan bakım ve diğer hizmetlerin bir “hak” çerçevesinde sunulması gerektiğini vurgulamış olmasıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü, yaşlılık ve bakıma muhtaç olma durumunu sosyal risk kapsamında ele almaktadır¹⁰. Yaşlı nüfusun ve buna bağlı olarak bakım gereksinimi olan nüfus grubunun artması sonucunda, özellikle bazı Avrupa Birliği ülkeleri ile Japonya’nın, bakım gereksinimi içerisinde bulunan kişilerin -yaşlılar da bu kapsamda yer almaktadır - bakım gereksinimlerini karşılayacak oluşumları, 1990’lı yılların sonuna doğru sosyal güvenlik sistemine dâhil ettiği görülmektedir. Bu kapsamda yaşlılık döneminde görülebilecek bakım gereksinimini karşılayabilmek için, bakım sigortası oluşturulmuştur. İskandinav ülkelerinde, prime dayalı sosyal güvenlik sistemi olmamasından ötürü, bakım sigortası gibi bir oluşum mevcut değildir. Ancak yaşlılara yönelik kurumsal bakım hizmetleri mevcuttur. Bu ülkelerde devletler, topladıkları vergilerden bakım hizmetlerine pay ayırmakta ve yaşlılık

9 Türkiye’de yaşama geçirilmiş olan “Ayna Projesi” bu örneklerden birisidir.

10 ILO, 102 numaralı Sözleşme, Sosyal Güvenliğin Asgari Normları, 1952. Türkiye 102 No’lu sözleşmeyi 1974 yılında kabul etmiştir.

döneminde görülebilecek bakım gereksinimini buradan karşılamaktadır.

Görüldüğü üzere yaşlı, yaşlılık ve yaşlı bakımı alanları tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde anlamlandırılmış ve biçim kazanmıştır. Genel olarak, yaşlılara yönelik bakım hizmetleri, tarihsel süreçte önce paternalist bir bakış açısıyla ortaya çıkıp, sanayi devrimi ile birlikte toplumsal yaşamda görülen değişim ve dönüşüm sonucunda sosyal devlet anlayışı ile birlikte kurumsal bir kimlik kazanmıştır denebilir. Yaşlıların yalnızca ailesinin değil, aynı zamanda toplumun ve devletin de sorumluluk alanında bulunduğu düşüncesi tarihsel süreç içerisinde gelişmeye başlamıştır. Özellikle sosyal devlet, refah toplumu anlayışı ile birlikte bu düşüncenin pekiştiği ve yaşlıya yönelik bakım hizmetlerinin bir hak çerçevesinde kurumsal bir kimliğe kavuştuğu görülmektedir (Karataş ve Duyan, 2002; Karataş ve Duyan, 2008). Bu bağlamda nasıl daha kaliteli bir yaşlılık dönemi geçirileceğine ilişkin sorgulamalar gündeme gelmiştir. Dolayısıyla yaşlılara yönelik oluşturulmuş olan bakım hizmetlerinin yaşlıların yaşam kalitesinin korunması ya da yükseltilmesinde önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği ve bu fonksiyonun yaşlıların gereksinimlerinin daha doğru bir şekilde karşılanması ve yaşama sevincinin desteklenmesi noktasında süreç içerisinde kurum bakımı yanında günümüzde geliştirilen alternatif bakım modelleri ile daha anlamlı bir çerçeve kazandığını ifade etmek olanaklıdır. Ancak yaşlılara yönelik hizmetlerin boyut ve içeriğinin gelecekte değişen gereksinimler doğrultusunda gelişmeye devam edeceği ve belki günümüzdekinden çok farklı boyutlara ulaşacağı öngörüsünde bulunabilir. Burada asıl

üzerinde durulması gereken nokta yaşlılık döneminde sunulacak hizmetlerin yaşlıların gereksinimlerine yanıt verebilecek nitelikte, özel yaşamını gözeten, yalnızlık duygusu yaşamalarının önüne geçebilen, toplumsal yaşama katılımını arttıran (aktif yaşam), onun yaşama sevincini destekleyen, başkasına olan bağımlılığını en aza indiren, yani yaşam kalitesini koruyan ya da yükselten bir yapıda olması gereğidir (Karataş, 1988; Karataş, Karataş ve Şenol, 1989). Yaşam Destek Merkezi gibi yaşlılara kendi yaşam alanları içinde hizmet sunan örnekler, yaşlılık tartışmalarında son gelinen nokta açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle gönüllü bir sistem olarak Ankara'da, Valilik himayesinde faaliyete geçmiş ve hâlihazırda 7 gün 24 saat üzerinden yaşlılara yönelik olarak yardım hizmeti veren "Yaşam Destek Merkezi", bir model olarak değerlendirilecektir.

'YAŞAM DESTEK MERKEZİ'

"Yaşam Destek Merkezi", ilk kez 1 Şubat 2011 tarihinde, Prof. Dr. İlhan Tomanbay öncülüğünde SABEV (Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı) tarafından "Ankara Valiliği Yaşam Destek Hizmeti Projesi" olarak hayata geçirilmiş, bilişimsel (telekomünikatif) tele sosyal destek hizmeti veren bir yapılandırma – modeldir. İngilizce "tele-support", Almanca ise "Tele-Unterstützung" olarak adlandırılmış olan destek hizmetinin Türkiye'de ilk kez uygulanan biçimidir denebilir. Bu merkezin model olarak değerlendirmesi yapılırken merkezin bülten, broşür ve faaliyet raporlarından faydalanılmış, ilaveten, merkezde sistemin işleyişi gözlemlenmiştir.

Ankara Valiliği'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Yaşam Destek Merkezi'nin

hizmetleri hukuken 3294 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu”na dayanılarak sürdürülmektedir. Valilik, bu projeyi “sosyal devlet tanımının bir gereği olarak” (Vilayetim, 2013: 9) hayata geçirdiğini ifade etmektedir. Proje kapsamında, ileri yaşta bakıma muhtaç olan ya da kronik hastalığı bulunan ihtiyaç sahiplerine, elektronik olarak destek hizmeti verilmektedir. Bu desteğin hedef kitlesi şu şekilde tanımlanmıştır: Evinde yalnız ama güven içinde yaşamak isteyen, yaşlı, engelli, yatalak hasta, kronik bir hastalık sahibi, şiddet riski altında bulunan bireyler ile akşam evde yalnız kalma durumunda olan çocuklar... Aslında bu sistem, evde bakımı tamamlayan, onu kesintisiz – sürekli kılan ve günümüz bilişim teknolojilerine uygun olarak geliştirilmiş bir tele-sosyal hizmet uygulamasıdır¹¹ demek daha uygun olacaktır. Günümüzde nüfusun büyük çoğunluğunun giderek metropol kentlere yığılmış olması, yüz yüze hizmetin yanı sıra teknoloji-den yararlanarak yeni hizmet biçimlerini

zorunlu kılmıştır. Örneğin, yalnız yaşayan bir yaşlıya ilaç saatini hatırlatmak için yüz yüze hizmet sunmak, hem pahalı ve hem de işgücü israfı anlamına gelecektir. Oysa bunun yerine, günümüz bilişim teknolojilerini gereksinimlere göre uyarlayıp kullanmak çok daha pratik, ucuz ve fonksiyonel olabilmektedir.

İnceleme konusu olan Merkez şu şekilde işlemektedir: Başlangıçta SABEV’e ait bir adreste, daha sonra Valiliğin sağladığı bir mekânda kendi bilişim altyapısı ve sistemi oluşturulmuş olan merkezin, bir operasyon odası bulunmaktadır. Bu operasyon odasında, telefon hatları ile entegre ve 24 saat bilgisayarları başında hizmet sunan eğitimli personel görev yapmaktadır. Ayrıca gerektiğinde, sorun sahibine ulaşmak ve cihazlarla ilgili problemleri gidermek üzere iki teknik eleman ve bunların kullanımında olan iki araç da bulunmaktadır.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV), muhtarlık, belediye ve diğer kolluk kuvvetleri tarafından önerilen ya da kendileri veya aileleri başvuran gereksinim sahipleri¹² hakkında sos-

11 Tele evde bakım hizmeti, telekomünikasyon teknolojilerinden yararlanarak bakıma yönelik bilgi, eğitim veya hizmetleri telefon, bilgisayar, interaktif TV, işitsel, görsel cihazlar veya her birinin farklı kombinasyonlarını kullanmak suretiyle bakıma muhtaç bireylere ulaştırması olarak tanımlanmaktadır (Koch, 2005: 14 Aktaran Oğlak, 2011). Kullanılan teknolojiler; iletişim, hareketlilik kabiliyeti, elle komutlandırma, çevreye uyum sağlama ve bilişsel olmak üzere çeşitli gruplara göre sınıflandırılmaktadır (Kuneva ve diğ., 2010 Aktaran Oğlak, 2011). Yaşlı ve/ya bakıma muhtaç bireylerin evleri gereksinimine yardımcı olabilecek özel alarm, özel geliştirilmiş kolye, acil uyarı butonları, cep telefonları, banyo rayları, düşmeyi anında merkeze ileten uyarı sistemleri, yangın ya da su basmalarında uyarı butonları gibi diğer yardımcı araç sistemleri ile donatılmaktadır (Office of Health and Information Highway Canada, 1998 Aktaran Oğlak, 2011).

12 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, Madde 2 kapsamında yer alan ve koşulları karşılayan yaşlılar. Bu yardımı almak için, mevzuata göre üç koşul aranmaktadır: 1. Sosyal yardım alan kişinin aylık gelir miktarı net asgari ücretin üçte ikisinden fazla olmamalı. 2. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmamalı. 3. Kendi üzerinde ev, arsa gibi taşınır ve taşınmazlar bulunmaması (Ankara Valiliği Yaşam Destek Merkezi Faaliyet Raporu 2011-2013 Dönemi, s. 11). Ancak merkez yürütücüsü tarafından yapılan bilgilendirmeye göre çok özel durumlarda yukarıda belirtilmiş olan koşulların dışında kalan kimi yaşlıların da bu hizmetten yararlanabildiği görülmektedir. Örneğin bir gayrimenkul sahibi olup, bundan herhangi bir gelir elde etmeyen (kendisi oturan) ya da SGK’ dan emekli olan ve ekonomik

yal inceleme yapmakta, kişinin mevzuata uygun olarak bu hizmetten yararlanıp yararlanmayacağına karar vermektedir. Valilik onayından sonra hizmetten yararlanacağı kabul edilen kişinin dosyası “Yaşam Destek Çağrı Merkezi”ndeki görevlilere teslim edilir. Teknik ve sosyal operatörler tarafından evinde ziyaret edilen adayın gerekli bilgileri bir forma, kendilerine sorularak işlenir ve görevliler tarafından daha sonra, kişiye özel bir elektronik dosya açılarak sisteme işlenir ve kişiye bir kayıt – abone numarası verilir. Arkasından teknik operatörler, bireyin evine giderek uygun bir yere alıcı-veci özelliği olan diyafonu, Türkçe adıyla ifade edilirse “sesver aygıtını” monte eder. Bu diyafonu evdeki sabit hat telefonu ile entegre hale getirir ve destek hizmet merkezinin operasyon odasındaki bilgisayarlarla, abone – kod numarası üzerinden tanıştırır ve sistem kullanıma hazır hale getirilmiş olur.

Sistem hazır hale gelince, bu kez hizmet alacak bireye, üzerinde bir basma düğmesi bulunan bir kolye ya da bilezik verilir ve birey bunu sürekli bileğinde ya da boynunda taşır. Bu aletlerin nasıl kullanılacağı ki son derece basitleştirilmiş ve bir düğmeye basıp konuşmak durumuna uyarlanmıştı- hizmet alan bireye anlatılır. Birey, istediği an bu düğmeye basarak, diyafon ve sistem operasyon merkezindeki bilgisayarlar üzerinden görevlilere anında ulaşabilmekte ve sorununu en hızlı biçimde aktarabilmektedir. Düğmeye basıldığında, o kişinin bilgileri¹³ çağrı merkezindeki bilgisa-

yar ekranında belirlemekte; sosyal operatör bu bilgilere dayanarak kişinin kim olduğunu, adını, genel durumunu anında görerek ve kişiye direkt adıyla hitap ederek, zaman kaybetmeden yardıma hazır olduklarını iletebilmektedir. Sistem bir tuşla ambulans, itfaiye, Ankara Büyükşehir Belediyesi hasta nakil aracı ve polisi yönlendirmeye hazır durumdadır. Birey, evindeyken sunulan hizmetin yanı sıra, sokağa çıktığında da benzeri bir hizmet verilmektedir. Örneğin, evinin yolunu kaybeden ya da sokakta düşen kişinin üzerindeki alet ile uydudan yeri anında tespit edilerek yardım yönlendirilebilmekte ve bireyin yakınlarına haber verilerek sürece dâhil edilebilmektedir.

Bütün bu hizmetler sunulurken, çağrı merkezinden teknik olarak bireyin mahremiyetine girme imkânı bulunmamakta, ancak olağan durumunda bir değişiklik olduğunda – örneğin normal süreden fazla kendisinden haber alınmama durumunda- telefon ile bireye ulaşılarak durumu kontrol edilmektedir. Diğer bir deyişle, abonelere sunulan hizmet için yapılan görüşmede, “gerek sinimi olan bireylerin ev ortamlarına, mahremlerine olanaklı olduğu kadar devlet ve görevlilerini sokmadan, onları rahatsız etmeden ama yine devletin kendilerine uzattığı koruyucu – kollayıcı dost bir el” tanımlaması yapılmıştır.

sıkıntısı açık olan bazı yaşlıların başvuruları da ağır hastalık, ağır engellilik ya da ileri yaş gibi durumlarda kabul edilebilmektedir.

13 Kişinin hastalık(ları), yaşlılık ve varsa engellilik durumu, kullandığı ilaçlar, geçirdiği

ameliyatlar, varsa kullandığı protezleri, o evde olması muhtemel olaylar, acil durumlarda haber verilebilecek bireyin en yakını üç kişinin adres ve telefon dâhil iletişim bilgileri, bireyin ekonomik – muhtaçlık durumu vb tüm bilgiler, düğmeye basılarak diyafon üzerinden gönderilen mesaj ile sistem devreye girmekte ve bütün bu bilgileri bilgisayar ekranında operasyon odasındaki görevli anında görerek, gereksinime göre harekete geçmektedir. Bütün bu bilgiler sorularak zaman kaybedilmemekte ve direkt soruna odaklanılmış olunmaktadır.

Kısacası sistem bireye kendi evinde hizmet sunmakta, bireyi kurum bakımına mahkûm etmemekte, yalnızlık duygusuna kapılmasını önlemekte, bir düğmeye basarak gereksinimini aktarabilmekte, kendisine ulaşarak ilaç saati vb hatırlatmalar yapılmaktadır. Seri olması, maliyetinin oldukça düşük olması¹⁴, bireyin gün 24 saat istediği anda merkezdeki görevlilere ulaşarak dertleşmesi, söyleşmesi, kendisinin aranarak doğum gününün kutlanması, sosyal aktiviteler çerçevesinde gezilere ve kültürel etkinliklere götürülmesi sistemin, aynı zamanda sosyal bir ilişki ağına sahip olduğunu da göstermektedir.

Merkezin faaliyet raporu verilerine göre 2011-2013 dönemindeki toplam abone sayısı 1377'dir. Bunların %67'si kadın, %33'ü erkektir. Ankara'nın merkez ilçelerinin dağılımına bakıldığında en kalabalık grup % 28 ile Mamak ilçesinde yaşamaktadır. Sırasıyla Keçiören (%19), Yenimahalle (%16), Çankaya (%15) ve Altındağ (%12) en yoğun destek hizmeti alan ilçeler olarak görülmektedir. En düşük sayı ise merkez ilçeler dışında birer kişi ile Gölbaşı ve Ayaş ilçelerindedir. Yine faaliyet raporu verilerine göre 2011 yılında abonelerden toplam 30.753 çağrı alınmış, 2012 yılında ise bu sayı 38.633 olmuştur.¹⁵

Tele-sosyal hizmet olarak adlandırılan bu hizmetin, kurulduğu günden beri Ankara'da başarı ile uygulandığı gözlenmiştir. Ancak hizmetten yararlananların mevzuat gereği dar bir kapsamda,

yani sosyal yardım hakkına sahip olanlarla sınırlı tutulması, hizmetin toplumdaki tüm yaşlı ve diğer ihtiyaç sahipleriyle ulaştırılmasını engellemektedir. Ölçüt, "gereksinim sahibi olmak" olmalı ve bu hizmet, talep eden ihtiyaç içindeki her bireye verilebilmelidir. Ayrıca, pilot uygulama ile fonksiyonelliği ve verimliliği tespit edilmiş olan bu sistemin başta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmak üzere ilgili kamu kurumlarıca desteklenmesi ve yaygınlaştırılması, ülkemizdeki gereksinim sahipleri için önemli bir gelişme olacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bilindiği üzere sosyal hizmetin kurumsal temelleri, Modern Batı toplumlarında atılmıştır. Fakat "sosyal hizmet", bir yardımlaşma ve dayanışma biçimi ya da sorun sahiplerine yardım olarak, insanların bir arada yaşamaya başlamaları ile kendini var etmiştir. Batı'da daha çok kilise ve diğer hayır kurumları ile yoksullara yardım, sosyal hizmetlerin ilk nüvesi olarak değerlendirilebilir.

Yaşam Destek Merkezi kurucularının bakış açısı ile sosyal hizmetler, "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksuluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü"¹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma bakıldığında mevcut sosyal hizmetlerin, kişi ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda şekillendiği ve tarihsel süreçte ilk ortaya çıkış amacı

14 2014 yılı verilerine göre bu hizmet karşılığında KDV dâhil ayda sadece 35 TL ücret tahsil edilmektedir.

15 Detaylı bilgi için bkz. Ankara Valiliği Yaşam Destek Merkezi Faaliyet Raporu 2011-2013 Dönemi.

16 SHÇEK Kanunu, Madde 3- a.

olan “yoksullara yardım”ın çok ötesinde bir fonksiyonu yerine getirir duruma geldiği görülmektedir. Bu fonksiyonun gelecekte görülebilecek farklı gereksinimleri de içine alacak şekilde gelişmeye devam edeceği ve kapsam alanının daha da genişleyeceği düşünülmektedir. Özellikle son yıllarda nüfusun, çok önemli bir bölümünün metropol kentlere yığılmış olması yeni sorun alanları oluşturmuştur. Artık tek başına yaşamak durumunda olan yaşlıdan, tek eşli ya da parçalanmış ailelere, gelirsiz kişilerden sağlık, eğitim, ıslah ve cezaevi gibi pek çok konuda yeni ve farklı sosyal hizmet çalışma alanları oluşmuştur. Var olan alanlar da çeşitlenmiştir. İşte bu makalenin ana çalışma konusu olan yaşlılık da artık günümüzde giderek daha fazla önem arz eden bir sosyal hizmet çalışma alanı olmuş durumdadır. Diğer bir deyişle sosyal çalışma, yaşamın her döneminde birey ve toplumun refah düzeyini yükseltmeyi kendine amaç edinmiş ve bu yönüyle de yaşamın her alanında kendini var kılmış, çalışma alanları her geçen gün artarak devam eden bir disiplin ve meslektir.

Bu açıdan bakıldığında aynı şekilde yaşlı insanların da yaşam kalitesinin korunması ve yükseltilmesinde sosyal çalışma ve sosyal hizmetlerin önemli bir fonksiyonu olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu perspektiften hareketle yaşlı bakım hizmetleri, sosyal çalışma disiplininin önemli çalışma alanlarından bir tanesidir. Tomanbay (2007: 1) yaşlılara yönelik sosyal hizmetleri, “Yaşlıların sosyal alanda yaşadıkları sorunların, sıkıntıların çözülmesi için verilen hizmetler” olarak tanımlamıştır. Bilindiği üzere yaşlı bakım hizmetlerinin iki yönü bulunmaktadır. Bunun bir yönünü fiziksel bakım oluştururken, diğer

yönünü sosyal bakım oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere sosyal bakımın sağlanmasında sosyal hizmetler temel bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Sosyal bakım hizmetlerinin verilmemesi ya da ihmal edildiği bir ortamda yaşlıya yönelik olarak verilecek diğer bakım hizmetlerinin anlamlı bir çerçeve oluşturmayacağı, diğer bir deyişle, yaşlının sosyal yönünü dikkate almayan ve bu konuda yaşanan sorunlara çözüm üretemeyen bir bakım sisteminin yaşlının yüksek yararını gözetmeyeceği düşünülmektedir.

Yaşlı nüfusta görülen artış ile birlikte yaşlılık döneminde karşılaşılan sorunlar geçmişe kıyasla günümüzde daha da görünür bir hal almıştır. Türkiye’de yaşlı nüfusun gelecekte artarak önemli bir nüfus grubunu oluşturacağı göz önüne alındığında sözü edilen bu sorunların da nicelik ve nitelik açısından artış göstereceği ortadadır. Günümüz Türkiye’sinde yaşlı bakımı çoğunlukla aileler tarafından yerine getirilmektedir. Bu nedenle Türkiye’de yaşlı bakımının henüz ciddi bir sorun olmadığı algısı bulunmaktadır. Ancak değişen yaşam ve iş koşulları gereği aile yapısında olagelen değişimler ve ortalama yaşam süresinin artması sonucu yaşlı bakımının günümüzde bir sorun olarak kendini hissettirmeye başladığı ve yakın gelecekte yaşlı nüfusta görülecek artış ile birlikte bu sorunun boyutlarının giderek büyüyeceği bir gerçektir. Yaşlı açısından aile hiç kuşkusuz önemli bir destek kaynağıdır. Ancak günümüz toplum yapısında yaşlı bakımı yalnızca ailenin sorumluluk alanı içerisinde bulunan bir yapı olmanın ötesinde sosyal devletin de sorumluluk alanına giren bir alan haline gelmiştir. Yani bakım gereksinimi içerisinde olan yaşlının bakımını

kurumsal hizmetlerle bir hak çerçevesinde sunmak sosyal devletin bir gereğidir. Bunun gerçekleştirilmesindeki en önemli araçlardan birisi ise sosyal hizmetlerdir. Sosyal hizmetlerin bakım gereksinimi içerisinde olan yaşlının yaşam kalitesinin korunması ya da yükseltilmesi, yaşlının gereksinimlerinin tespit edilmesi ve giderilmesi noktasında önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Çünkü daha önce de değinildiği üzere, yaşlılık döneminde kişiler sosyal açıdan mahrumiyet yaşayabilmektedirler. Bu noktada yaşlıya sunulacak sosyal destek hizmetlerinin yaşlının yaşama tutunmasında temel bir rolü yerine getireceği düşünülmektedir. Yaşlılara yönelik olarak sunulacak sosyal hizmetlerin yaşlının yaşama daha mutlu bir şekilde bakması ve yaşama daha sıkı sarılması noktasında yaşamsal bir katkı sağladığını söylemek olanaklıdır. Dolayısıyla genelde sosyal hizmetlerin özelde ise “Yaşam Destek Merkezi” uygulaması gibi yeni modellerin yaşlının sosyal refahının sağlanmasında önemli bir fonksiyonu yerine getireceğini söylemek olanaklıdır.

Kısacası, yaşlı bakımına yönelik oluşturulacak hizmetlerin planlanması ve sunulmasında sosyal devletin öncelikli bir rolü bulunmaktadır. Ancak bunun yanında toplumun da insani açıdan yaşlısına dair sorumlulukları söz konusudur. Çünkü günümüz dünyasında yaşlılığı yalnızca kişiye özgü bir sorun olarak algılamak yanlıştır. Yaşlılığın aynı zamanda toplumsal bir yönü de bulunmaktadır. Toplumlar da giderek yaşlanmaktadır. Bu nedenle toplumda yaşlı insanlara dair, diğer bir deyişle, herkesin bir gün yaşlanacağı ve bakım ve/ya destek gereksinimi duyabileceği konusunda belirli oranda bir farkındalık

oluşturulması gerekmektedir. Bu farkındalığın oluşturulması ve toplumu oluşturan bireylerin bu konudaki duyarlılıklarının geliştirilmesi noktasında sosyal çalışmanın önemli bir fonksiyonu yerine getirmesi söz konusudur. Nitekim Avrupa Sosyal Şartı'nda da sosyal çalışmanın bu yönüne değinilmiştir.¹⁷ Buna göre kişi, grup ve toplumun sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı bulunduğu ve bu hakkın etkili bir şekilde kullanılmasında sosyal çalışmanın önemli bir fonksiyonu yerine getireceği vurgulanmıştır.¹⁸ Şart'ta doğum, hastalık, iş kazaları, işsizlik gibi durumların yanında yaşlılık ve bakıma muhtaç olma durumlarında da sosyal hizmetler aracılığıyla gerekli yardımların sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁹ AB gibi önemli bir oluşumun yaşlılık dönemi ve bu bağlamda sosyal hizmetlere vurgu yapmış olmasını, önemli bir gelişme olarak nitelendirmek olanaklıdır.

17 Avrupa Sosyal Şartı, 1996. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>

18 Avrupa Sosyal Şartı, Madde 14.

19 Burada yaşlılara ilişkin haklar şu şekilde ele alınmıştır: Buna göre yaşlının gereksinimlerine uygun bir yaşam alanı (konutlar yapılması ya da var olan konutun gereksinimler ölçüsünde dönüştürülmesi), yaşlının alışageldiği çevreden olanaklar ölçüsünde kopartılmaması, yaşlının bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürebileceği sağlık, bakım ve diğer sosyal hizmetlerle desteklenmesi, yaşlının kamusal, sosyal ve kültürel yaşama katılımını sağlayacak kaynakların harekete geçirilmesi, kuruluş ortamında yaşamını sürdüren yaşlının özel yaşamına saygı çerçevesinde yaşam alanının iyileştirilmesi ve kurum içi kararlara katılımının sağlanması. Avrupa Sosyal Şartı, Madde 23. Ayrıca bkz. Uçkan (2005: 22), “Avrupa Anayasasının Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeler”, Çalışma ve Toplum, No: 3, s. 107-136.

Ancak AB tarafından yayınlanan bildiri- de Avrupa Anayasası kapsamında yer alan Şart'ın hükümlerinin -anayasa- nın üye ülkelerin tümü tarafından kabul görmemiş olmasından ötürü- maalesef yasal bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle Şart'ta yer alan hükümlerin uygulanması üye devletlerin kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır.²⁰ Görüldüğü üzere AB ülkeleri de zaman zaman sosyal yaşam ile ilgili bazı yatırım ve giderleri gereksiz görmekte ve onaylamamaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerin yaşlılara yönelik hizmetler konusunda altyapısı olan, kurumsallaşmış hizmetleri bulunduğu bilinmektedir. Sözü edilen bu hükümlerin bir bağlayıcılığının bulunmamasının, daha ziyade geliştirmekte olan toplum ve yaşlısı açısından bir kayıp olduğu söylenebilir.

Burada önemli bir noktayı vurgulamanın yararlı olduğu düşünülmektedir. Nitelikli bakım hizmeti alabilmek için yalnızca para yeterli bir araç değildir. Bundan daha öncelikli ve önemli olan kurumsallaşmış hizmetler ve nitelikli eleman gücünün bulunmasıdır. Ayrıca sözü edilen bu hizmetlerden, yaşlının bir hak çerçevesinde yararlanması, bir diğer önemli konudur. Bunların sağlanmasında ve yaşlıya ulaştırılmasında kuşkusuzdur ki gelişmiş bir sosyal hizmetler ağı önemli bir çerçeve oluşturacaktır. Çünkü yaşlının gerek sosyal, gerekse de diğer gereksinimlerinin tespit edilmesi ve karşılanmasında sosyal çalışma ve sosyal hizmetlerin önemli bir fonksiyonu söz konusudur. Türkiye'de genel olarak kent ve kırsal bölgelerde -kırsal bölgelere kıyasla bazı kentlerde yaşlılara yönelik sunulan sosyal hizmetler nicelik ve nitelik açısından

daha gelişmiş düzeyde olmasına rağmen- yaşlılık alanında ve dolayısıyla yaşlı bakımında sosyal çalışmanın kuruluş bakımı, sosyal yardımlar ve yeni yeni oluşturulan yaşlı yaşam evleri dışında etkinlik göstermediği bilinmektedir. Bu durum, Türkiye'de yaşlı bakımına yönelik kurumsal hizmetlerin yaşlıların gereksinimleri doğrultusunda bir hak çerçevesinde geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi gerektiğini, temel bir gereksinim olarak ortaya koymaktadır. Bu amaçtan hareketle, tıpkı "Yaşam Destek Merkezi" uygulamasında olduğu gibi destekleyici teknolojinin kullanımı teşhis, bakım, koruma, güvenlik ve danışmanlık hizmetlerinin uzaktan sağlanmasını olanaklı kılmaktadır. Destekleyici teknolojiden yararlanma; yaşlının başkalarına olan bağımlılığını azaltan, yaşam kalitesini yükselten, ev ve birey güvenliğini artıran aynı zamanda topluma katılmasını daha fazla kolaylaştıran temel bir öge olarak görülmektedir. Merkezin kurucusundan edinilen bilgiye göre bu sistem, Almanya'da 1983 yılından beri başarıyla uygulanmakta (kişinin bakım sigortası tarafından finanse edilmektedir) ve İngiltere'de ise her 65 yaşına gelene devlet tarafından ücretsiz armağan edilmektedir. ABD'de evde bakım hizmeti alan bakıma muhtaç yaşlılarda destekleyici teknolojinin kullanılmasının, personel giderlerinin azaltılmasına önemli ölçüde katkı sağladığı görülmüştür. Tele-sosyal hizmet, yaşlının bir başkasına olan bağımlılığını azaltan bir modeldir. Dolayısıyla, belirtildiği üzere, bu modelin ülkemizde yaygınlaştırılmasının, önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Ancak bütün bunlara paralel olarak göz ardı edilmemesi gereken şey, yaşlının, önceki süreçlere kıyasla yaşam

²⁰ Avrupa Komisyonunun 2000 tarihli bildirisi.

kalitesinde bir gerileme yaşanmaması için aktif bir yaşam odak alınmalıdır. “Aktif yaşam” yaşlılığı tanımlayan temel unsurlardan biri olarak ele alınmış olup, son dönemde öne çıkan önemli kavramlardan biridir. “Hayat boyu öğrenme” kavramı da “aktif yaşam” kavramı gibi yaşlılık döneminin inzivaya çekilen bir yaşam olmadığına, toplumların yaşlıların bilgi birikimi ve deneyimlerinden yararlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Örneğin Giddens’a (2000: 134) göre, emeklilik yaşını belli bir yaşla sınırlandırmaktan vazgeçmeli ve yaşlı insanları bir sorun topluluğu olarak görmek yerine bir kaynak olarak değerlendirmeliyiz. Bu bakış açısına göre yaşlı sağlık sorunları yaşamadığı ve çalışma gücü olduğu sürece çalışmaya devam edebilmelidir. Aslında nüfus içerisinde yaşlı insanların oranının giderek artış göstereceği gerçeği göz önüne alındığında, yaşlı insanların ekonomik yaşamdan izole edilmemesi, diğer bir deyişle, yetişmiş eleman gücü olarak daha fazla yaşlının istihdam edilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Almanya ve Türkiye’deki yaşlılar ve yaşlılara yönelik politikalar ile ilgili düzenlenen bir konferansta Gantzer (2010: 26)’in²¹ verdiği örnekte doksanlı yıllarda önemli bir Baviera firması işgücünü gençleştirmek için daha yaşlı olan çalışanlarını emekli olmaları konusunda teşvik etmiş ve işletmeye tazelik getirmesi açısından gençlere kapısını açmıştır. Ancak bir süre sonra şirketin işlerinde daha iyiye gitmek yerine bir gerileme olduğu gözlenmiştir. Bunun üzerine şirket sahipleri emekli ettikleri kişilerle

tekrar bağlantıya geçerek işe dönmelelerini istemiştir. Bunların bir kısmı işe geri dönmüşlerdir. Şirket kendisini tekrar toparlamaya başlamıştır. Burada bilgi birikimi ve deneyimin göz ardı edilmemesi gereken önemli unsurlar olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim Almanya’da 2001 ile 2011 yılları arasında yapılan bir kıyaslamada üst yaş grubunda bulunan erkeklerin çalışma yaşamında kalmaya devam ettikleri görülmüştür.²² Buna göre bu yıllar arasında üst yaş grubunda çalışan erkeklerin oranı yüzde 46’dan yüzde 67’ye, kadınların oranı ise yüzde 29’dan yüzde 53’e yükselmiştir. Bunka önemli etkenlerden birisi iş koşullarının iyi olması, diğerinin ise deneyim ve birikimlerinden ötürü bu kişilerin tercih edilmiş olduklarıdır. Madrid’te düzenlenen 2. Dünya Yaşlılar Asamblesi (2002)’nde de bu konu ayrıntılı olarak ele alınmış ve yaşın kimsenin çalışıp çalışmayacağı konusunda bir kriter olmadığı, herkesin istediği, başarabildiği sürece çalışabileceği vurgusu yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak emeklilik yaşı ile ilgili esnek bir sınırlama modeli üzerinde konuşulmaya başlanmıştır. Örneğin Finlandiya bu konuda adım atmış ve 2008 yılında emekliye ayrılma yaşı ile ilgili farklı bir uygulamayı yaşamaya geçirmiştir (Gantzer, 2010: 27). Bu uygulamaya göre 62 ile 68 yaşları arasında ne zaman emekliye ayrılacağına birey kendisi karar verebilecektir. Hatta bu tür bir bakış açısının aktivite teorisi ile uyumluluk arz ettiğini söylemek de olanaklıdır. Zira adından da anlaşılacağı üzere, bu kuram yaşlanan bireyin her alanda kabuğuna çekilmesini değil, aktif olarak yaşamını devam ettirmesini savunur. Ülkemizde de bu temel

21 Detaylı bilgi için bkz. Almanya ve Türkiye’de Yaşlılar ve Yaşlılık Politikaları, Konrad Adenauer Stiftung, 2010.

22 Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, Bevölkerungsentwicklung, 2013: 22.

yaklaşım baz alınarak bir yaşlılık politikası geliştirilmesi ve ona uygun, farklı yaklaşım ve uygulamaların bir an önce hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde, kapımıza tüm ağırlığı ile dayandığında, kısa sürede sorunun altından kalkmak zor olacaktır.

KAYNAKLAR

Ankara Valiliği Yaşam Destek Merkezi (2013) *Faaliyet Raporu 2011-2013 Dönemi*, Ankara: İlksan Matbaası.

Arpacı, F. (2005) *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*, Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Yayını.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2013) "Sosyal haklar piyasalaşır mı? Çocuk hakları ve kadın emeğinin kesişiminde Türkiye'de kreşler", Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı, Uludağ Üniversitesi Yayını: Bursa.

Atasü-Topcuoğlu, R. & Akbaş, E. (2009) "Küreselleşme Sürecinde Daralan Sosyal Haklar Ve Türkiye'de Sosyal Hizmet Sunumunda Yaşanan Dönüşümün Kuramsal Ve Politik Çerçevesi", Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi Yayını: Antalya

Avrupa Sosyal Şartı (1996) <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyal-sart.pdf> (Erişim: 21.02.2013).

Canatan, A. (2009) "Gençlerin Yaşlılarla İlgili Düşünceleri", *EKEV Akademi Dergisi*, S.39, s. 27-28.)

Gantzer, P. P. (2010) "Almanya'da ve Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlılara Bakış - Güncel Durum, Sosyal ve Felsefi Tanımlar", iç. *Almanya ve Türkiye'de Yaşlılar ve Yaşlılık Politikaları*, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, s. 21-29.

Giddens, A. (2000) *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, İstanbul: Birey Yayını.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844> (Erişim: 10.03.2014).

Karataş, S. (2000) "Sosyal Değişme ve Yaşlılık", *Antropoloji ve Yaşlılık Prof. Dr. Veddia EMİROĞLU'na Armağan*. Ankara H.Ü Sosyal Hizmetler Y.O.Yayın No: 006.

Karataş, K. ve Duyan, V. (2002) Kocatepe Yaşlı Dayanışma Merkezi Hizmet Çevresinde Yaşayan Yaşlıların Özellikleri, Sorunları ve Beklentileri *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 13, 2.

Karataş, K. ve Duyan, V. (2008). "Difficulties that Elderly People Encounter and their Life Satisfaction", *Social Behavior and Personality*, 36(8), 1073-1084.

Karataş, S., Karataş, K. ve Şeno, C. (1989) I."Huzurevinde Kalan Yaşlıların Yaşam Doyum Düzeyleri ile Ölüm Kaygıları Arasındaki İlişki", *XXV. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi*, 675-677, UDK Yayınları, Mersin.

Karataş, S. (1990). "Yaşlılıkta Yaşam Doyumunu Etkileyen Etmenler", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*. C.8, s.1.2.3, s.105-114.

Karataş, S. (1988). *Yaşlılarda Yaşam Doyumunu Etkileyen Etmenler*. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Karataş, K., Turhan İ., ve Karataş, S. (2014). *Engelli Hakları ve Ayrımcılıkla Mücadele*. Ankara: Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı.

Konrad Adenauer Stiftung (2010) *Almanya ve Türkiye'de Yaşlılar ve Yaşlılık Politikaları*, Ankara: Ofset Fotomat.

Kutsal, Y. G. (2003) *Yaşlanan Dünya Yaşlanan İnsan*, Ankara: Geriatri Derneği Yayınları.

Lehr, U. (1994) *Yaşlanmanın Psikolojisi*, (çev. Neylan Eryar), İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.

Macionis, J. J. ve Plummer, K. (2005) *Sociology: A Global Introduction*, Pearson Princtice Hall.

National Geography Dergisi (2012) *Türkiye Yaşlılık Atlası*, İstanbul: Doğan Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., Mayıs, No: 133.

Oğlak, S. (2007) "Uzun Süreli Evde Bakım Hizmetleri ve Bakım Sigortası", *Türk Geriatri Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 100-108.

Oğlak, S. (2011) "Türkiye'de Yaşlı Bireylerin Bakım Gereksinmelerine Yönelik Yaşadığı Ortamda Sunulacak Bakım Modelleri", *İŞ-GÜÇ: Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C. 13, S. 4, s. 115-130.

Sevil, H. (2005) *Yaşlılığın Sosyal Anatomisi*, Ankara: SABEV Yayınları:

Seyyar, A. ve Oğlak, S. (2005) "Almanya ve Japonya'da Bakım Sigortası Uygulamaları (Mukayeseli Bir Değerlendirme)", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 01/2005: 55(1), s. 736 – 757.

Taşçı, F. (2010) "Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 1, s.175 – 202.

Tezcan, M. (1982) "Toplumsal Değişme ve Yaşlılık", iç. *Yaşlılık ve Sorunları Toplantısı*, Ankara: Ankara Üniversitesi ve Kadınları Koruma Derneği.

Tomanbay, İ. (2007) "Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler", H.Ü. GEBAM, Ankara. http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlılara_yonelik_sosyal_hizmet.pdf (Erişim: 12.01.2012)

Tufan, İ. (2002) *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Tufan, İ. (2007) Yaşlılık, Yoksulluk ve Sosyal Devlet Üzerine Söyleşi, www.sosyal-hizmetuzmani.org/ismailtufansoylesi.htm (Erişim: 15.06.2012).

TÜİK (2014) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı 2011, 2012, 2013. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (Erişim: 30.05.2014).

Tümerdem, Y. (2006) "Gerçek Yaş (Real Age)", *Turkish Journal of Geriatrics*, Cilt 9, Sayı 3, s. 195.

Uçkan, B. (2005) "Avrupa Anayasasının Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeler", *Çalışma ve Toplum*, No: 3, s. 107-136.

Vilayetim İl Özel İdaresi (2013) "TC Ankara Valiliği Yaşam Destek Merkezi", *Vilayetim Dergisi*, S.13, s. 8-11.

Derleme

SOSYAL HİZMETİN DİYALEKTİĞİ: SOSYAL HİZMETE DAİR ELEŞTİREL ÇIKARIMLAR

Dialectic of Social Work: Critical Arguments for Social Work

Olcaý GÜLDALI*

* Sosyal Çalışmacı

“Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, [oysa] aslanan onu değiştirmektedir”

(Marx, 1845/2013: 17).

ÖZET

Sosyal hizmet mesleği, küresel ataerkil kapitalist toplumda bir sosyal kontrol aracı ve modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı olarak toplumu düzenleyen, denetleyen ve disiplin eden bir işlev görmektedir. Fakat bir sosyal kontrol aracı ve modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı olmanın ötesinde sosyal hizmet, aynı zamanda müracaatçı kitlesini özgürleştirici bir potansiyele de sahiptir. Bu bağlamda, uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet

etmekle birlikte varolan toplumsal, ekonomik ve politik sisteme meşruiyet kazandıran ve onu yeniden üreten sosyal hizmete yönelik getirdiğimiz eleştiriler, onu yeniden üretmek için değil olumsuzlayarak aşmak ve özgürleştirici bir praksis ve pratik olarak inşa etmek için gereklidir. Bu nedenlerden ötürü, bu çalışmada, sessizlik kültürü ve statükoya hizmet eden sosyal hizmet mesleğinin hem anti-positivist bir metodolojiye yaslanması hem de özgürleştirici bir praksis ve pratiğe hizmet etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ortodoks sosyal hizmet, sosyal kontrol, modern ulus devletin ideolojik aygıtı, pozitivism eleştirisi, özgürleştirici sosyal hizmet.

ABSTRACT

In the global patriarchal capitalist society, social work profession serves as a social control mechanism and an ideological apparatus of modern nation state, and regularise, control and discipline to the “society”. But beyond being a social control mechanism and an ideological apparatus of modern nation state, social work has also an emancipatory characteristic for its client population. In this sense, our criticism of social work -serving for an adapting practice and bringing legality to the existing social, economic and political system and recreating it- is not to recreate it, but to transcend it by negating and to build it as an emancipatory praxis and practice. For these reasons, it is suggested in this study that social work profession -serving the culture of silence and the status quo- should be based on an anti-positivist methodology and serve an emancipatory praxis and practice.

Keywords: Orthodox social work, social control, ideological apparatus of modern nation state, critique of positivism, emancipatory social work.

Giriş

Tarihsel, sosyolojik ve politik açıdan bakıldığında, diğer birçok sosyal bilim dalı gibi sosyal hizmet mesleğinin de ortaya çıkışının kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin gelişimi ile modern ulus devletinin doğuşuna paralel bir seyir izlediği görülecektir. Bu bakımdan, hem ontolojik hem de epistemolojik temeli gereği bir sosyal kontrol aracı ve modern ulus devletinin ideolojik bir aygıtı olan ortodoks sosyal hizmetin toplumsal olanı düzenleyen, denetleyen ve disipline eden bir işleve sahip olduğu ve uyumlulaştırıcı¹ bir pratiğe hizmet ettiği su götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa sosyal hizmet, uyumlulaştırıcı değil özgürleştirici bir praksis (praxis)² ve pratiğe hizmet edebilir. Bu ise, ortodoks sosyal hizmeti ontolojik ve epistemolojik açıdan tersyüz etmekle mümkündür.

Ontolojik ve Epistemolojik Açıdan Ortodoks Sosyal Hizmet

Her şey kendini karşıtı ile var eder ve onun üzerinden kendini tanımlar ve anlamlandırır. Başka bir deyişle, Herakleitos'a göre, "Sonsuz değişim içinde yer alan her şey kendi karşıtıyla birlikte var olur" (Aksoy, 2007: 46). Bu açıdan bakıldığında, toplumu oluşturan ve kendini normal, homojen ya

da benzer olarak konumlandırılan çoğunluğun, kendini tanımlayıp anlamlandırabilmesi için belli kalıplara sokulup kategorize edilen öteki ya da ötekilere ihtiyacı vardır. Bu durum, çoğunluğun öteki üzerinden kendi gerçekliğini algılayıp anlamlandırması ve yaratması için gerekli olduğu gibi aynı zamanda, kendi gerçekliğini yaratmak için ötekine ihtiyaç duyan ben ya da bizin kendini konumlandırması için de gereklidir. Bir başka deyişle söyleyecek olursak, Paulo Freire (2005: 82)'ye referansla "Ben, ben-olmayan olmaksızın var olmaz. Tersine, ben-olmayan da bu varoluşa bağımlıdır". Yani ötekileştiren ben, yalnızca ve yalnızca biz kategorisinin dışındaki öteki ile var olabilir. Ayrıca benden yola çıkarak yapılan her belirleme, aynı zamanda ben-olmayana dair bir olumsuzlama da içerir. Spinoza'nın deyişle, "omnis determinatio est negatio" (Kiraz, 2011: 153) yani her belirleme, bir olumsuzlamaya/değillemeye karşılık gelmektedir. Varoluş itibarıyla ben ya da biz böylece, toplumda farklılıklarıyla yaşamaya ve kendini var etmeye çalışan öteki ya da ötekileri ben ya da bize referansla ötekileştirir. Bu nedenle öteki ve ötekileştiren ben arasında yapılandırılan ilişki, ben ya da bizden ötekine doğru kurulan diyalektik bir ilişki halini alır ve böylece öteki, ötekileştiren benden doğar. Burada ötekini ötekileştiren benden ayıran sınırları ise genellikle içerideki-dışarıdaki, benzeyen-benzemeyen, ait olan-ait olmayan vb. arasındaki ayrımlar belirlemektedir. Çoğu kez ben ve öteki arasındaki bu ayrımlar, ötekinin anormal olarak nitelenip damgalanmasına ve dışlanmasına neden olduğu gibi toplumda kendini normal, homojen ya da benzer olarak konumlandırılan çoğunluk için tehdit unsuru olarak görülmesi, farklılıklarıyla

1 Uyumlulaştırıcı ve özgürleştirici sosyal hizmet kavramsallaştırmaları için bk. Akbaş, 2007.

2 Paulo Freire'de "bilinçli eylem"e işaret eden (Ayhan, 1995) "praxis" kavramı; Marx'a göre insanın kendisini, tarihsel ve insani dünyasını yarattığı/ürettiği ve biçimlendirdiği özgür, evrensel, yaratıcı/öz-yaratıcı etkinliğini (Bottomore, 1991) ve dünyayı dönüştürmeyi amaçlayan faaliyetlerinin bütününe ifade eder (Kazancı, 2006).

var olmaya ve yaşamaya çalışan ötekinin iktidarın çeşitli formları tarafından hem bedensel hem de zihinsel açıdan disipline edilmesini ve sosyal kontrolünü de gerekli kılmaktadır.³

Cohen (1996: 39-40) tarafından, sapsimş olarak nitelenen davranışları engellemek amacıyla geliştirilmiş tüm tutum ve davranışları içeren girişimler olarak tanımlanan sosyal kontrol, Edwards (1998: 4)'ın deyişiyile, sorun yaratan ya da potansiyel tehdit unsuru olarak görülen insanların davranışlarının sınırlandırılması ya da değiştirilmesi için geliştirilmiş çeşitli mekanizma ve tekniklerin kullanımını içermektedir (Akt. Balamir Bektaş ve Gelgeç Bakacak, 2009). Bu bakımdan, sosyal kontrol çabalarının temelindeki amaç ise, yerleşik değer, norm ve yasalarıyla mevcut sosyal düzenin, bir başka deyişle, statükonun devamını sağlamaktır.

Modernitenin gelişiminin bütünleyici bir unsuru olan sosyal düzenlemenin modern formları, Foucault (1977)'da *normalizasyon*, *disiplin* ve *gözetim* kavramlarıyla karakterize edilmektedir (Akt. Parton, 1996). Foucault (1986)'a göre, normal ve anormal arasında sürekli ayırım yapmayı zorunlu kılan ve tüm denetim mekanizmalarıyla anormal olanı gözetlemek, etiketlemek ve düzeltmek için varolan ve iş gören modern toplum ve bunun yanında anormal unsurların varlığını reddeden ve anormal unsurları istemeyen modern devlet, türlü yöntemlerle iyi yurttaşlar yetiştirmeye uğraşması bakımından normalize eden, eğitici ve en önemlisi uygarlaştırıcı araçları içerisinde barındırmakla birlikte bu araçlara da sahip olmalıdır (Akt. Akbaş, 2010). Bu bakımdan, bir

yandan denetim ve gözetim toplumu olan bir yandan da bireylerin üretken güçlerini artırmakla birlikte insan bedenini kuşatan ve onu pozitif iktidarın bilgi nesnesi haline getirip tabi kılan modern toplumda; okul, hapishane, ıslahhane, akıl hastanesi ve genel olarak bütün bireysel denetim araçları [buna sosyal hizmet kuruluşları da dahil olmak üzere] normal ve anormal arasında ikili ayırmlar yaparak anormal olanı kuşatan, damgalayan, denetleyen, gözetleyen, iyileştiren ve disipline eden bir nitelik taşır ve bu yönde işlev görürler (Foucault, 2006). Bu argümanlardan yola çıktığımızda böylece, modern dünyada normal tanımlamasının dışında kalan anormal, ruh hastası, öteki vb. şekilde tanımlanan ve kategorize edilen bireyin bedene ve zihne dair tahakkümü, disipline edilmesi ve sosyal kontrolü; psikiyatri, psikoloji, kriminoloji vb. insani/sosyal bilimlerin yanı sıra sosyal hizmet mesleği için de geçerli bir paradigma halini almaktadır.

Varoluşunun ontolojik temellerini, dinsel ve hayırsever anlayışın sözde olumsuzlanması ile insan hakları ve sosyal adalete referansla kuran, epistemolojik temellerini ise, gözlenemeyen ve ölçülemeyen şeyleri yok sayan, tek bir gerçek ve gerçeklik anlayışı ortaya koyan pozitivist metodolojiye yaslayan ortodoks sosyal hizmetin statüko ile kurduğu ilişki; onu, genelde toplumun sömüren ve sömürülenler şeklinde sınıflara bölünmesi ile bu "sınıf karşıtlıklarının frenlenmesi" (Engels, 1884/2010: 201) gereksiniminden doğan, John Locke ve Thomas Hobbes'ta bireylerin özel mülkiyetini (private property) garanti altına almak üzere ortaya çıkan (Tuncay ve Akbaş, 2008), temel niteliği "sınıf egemenliği ve sömürsünü sürdürmek

3 Benzer bir ele alış için bk. Akbaş, 2003.

ve savunmak” (Bottomore, 1991: 520) olan, Gramscivari bir deyişle bir tahakküm alanı ve bir sınıfın bir sınıfı ezme aracı olan (Forgacs, 2010), egemen sınıfların hakimiyetinin bir aracı olmakla beraber egemen siyasi üstyapının en örgütlü yanını da temsil eden (Akdere, 1995) devletin özelde ise, bireyi ortaya çıkarırken bireyin “beni”ni göz ardı eden (Çiğdem, 1999), Kant’ta ise, insanın ergin olmama durumundan kurtulmasına karşılık gelen (Horkheimer ve Adorno, 2010), Horkheimer’in da ifade ettiği gibi doğal dünyayı insanın denetim altında tutabileceği ve işleyebileceği bir alan ve kendini ise boyun eğmenin bir nesnesi olarak gören insan anlayışına denk düşen (Jay, 1989) Aydınlanma düşüncesine⁴ koşut olarak ortaya çıkan baskı ve kontrol aracı modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı⁵ ve sos-

yal kontrol aracı haline getirmektedir. Böylece egemen otoritenin çıkarlarına hizmet eden ve mevcut sosyal düzene meşruiyet kazandıran sosyal hizmetin ve dolayısıyla Altındağ (2011)’in da ifade ettiği gibi sosyal hizmetlerin de siyasi erkin varlığı ve devamı için bir araç olduğu ve bu yönde kullanıldığı söylenebilir.

Marxist bir yaklaşımla ele aldığımızda sosyal hizmet/ler, küresel ataerkil kapitalist toplumda sermayeyi ve üretim araçlarını (means of production) elinde bulunduran kapitalist sınıf/burjuvazi ile emeğin hem nesnel hem öznel koşullarına (üretim ve geçim araçlarına) sahip olmamakla beraber yaşamını sürdürebilmek için bir meta olan emek gücünü satmak zorunda olan işçi sınıfı arasındaki sınıf karşıtlıklarını (class antagonism) belirsizleştiren çoğu kez de sınıf karşıtlıklarının uzlaştırılması noktasında işlev gören bir uygulama bütünlüğüne sahiptir. Marxist zaviyeden ele alındığında sosyal hizmetin *ilerici*, *yeniden üretici* ve *çelişkili* olmak üzere üç farklı konumu olduğundan dem vuran Rojek (1986)’in de belirttiği gibi, pozitif değişim ajanı olma ve potansiyel açıdan sınıflı (kapitalist) toplumu zayıflatma gibi nitelikleri olmakla birlikte sosyal hizmet, aynı zamanda kapitalist toplumların işçi sınıfı üzerindeki artan baskısına yönelik sınıfsal/kapitalist kontrol ajanı olma niteliğine de sahiptir (Akt. Payne,

4 “Aydınlanma düşüncesinin doğa üzerinde tahakküm kurma projesi, insan üzerinde de tahakküm kurulmasını içermektedir” (Marcuse, 1972; Akt. Çiğdem, 2008). Aydınlanma’nın doğayı ve insanı boyunduruk altına alma çabalarını rasyonelize eden anlayışı, aynı zamanda Horkheimer (2008: 128)’in “İnsanın doğayı boyunduruk altına alma çabalarının tarihi, insanın insanı boyunduruk altına almasının da tarihidir” maksiminde de açıkça ortaya konulmaktadır. “Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir. Her özne sadece dışsal doğanın (gerek insanın fiziksel varlığının, gerekse insanın dışındaki doğanın) köleleştirilmesine katılmakla kalmaz, bunu yapabilmek için içindeki doğayı da boyunduruk altına alır. Egemenlik için egemenlik ‘içselleştirilir’” (Horkheimer, 2008: 120). Bu durum ise, tamamen araçsal aklın bir ürünüdür.

5 Esping-Andersen (1990)’e göre, “Sosyal hizmetler özü itibarıyla ideolojik bir araçtır. Bu yolla, devlet sosyal haklara dair ideolojik bir tutum geliştirir. Sosyal hizmetler, toplumsal denetimin bir aracı olmakla beraber, devletin sosyal haklara verdiği değer de bir göstergesidir. Devletin sosyal hakları tanımak konusun-

daki isteksizliği, refahı bir bireysel sorumluluk olarak görüp özel sektörün kamu hizmetlerindeki rolünü artırmayı tercih eden yeni sağ siyasetin gelişimine koşut bir seyir izlemiştir. Bu süreç, küreselleşen dünyada sosyal refahın dağıtımının yeni görünümünü belirlemektedir. Buna göre, artık sosyal sorunlara piyasa merkezli yanıtlar aranmaktadır” (Akt. Akbaş, 2010: 21).

1997). Bu bakımdan sosyal hizmete yönelik bu ele alış, ataerkil karakterini koruyan küresel kapitalist toplumda sınıf karşıtıklarını belirsizleştiren sosyal hizmetin, aynı zamanda, ezilen ve sömürülen sınıflar üzerinde kapitalist kontrol sağlayan bir meslek ve disiplin olduğunu da göstermektedir.

Foucault (1972) ve Gramsci (1971)'nin de açıklık getirdiği gibi, hiçbir sosyal düzen kendisine karşılık gelen meşrulaştırıcı ideoloji olmadan var olamaz. Sosyal düzeni meşrulaştıran ideolojinin karşıtı olmadan da toplumsal düzenin dönüşümü mümkün değildir. Laura Epstein (1999)'e göre, çağdaş sosyal hizmetin çoğu işlevi, ruh sağlığı hizmetleri kisvesi altında toplumu normalize etme yönünde işlev görmektedir. Bu yönüyle sosyal hizmet, mevcut sosyal düzene meşruiyet kazandıran bir sosyal kontrol biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Akt. Pozzuto, 2000). Fakat tarihsel olarak bakıldığında, sosyal hizmetin meşrulaştırıcı bir işlevinin yanında eleştirel bir işlevinin olduğu da görülecektir. Sosyal hizmetin; yapısal sosyal hizmet, politik sosyal hizmet (Pozzuto, 2000), post-modern ve post-yapısal sosyal hizmet (Pease ve Fook, 1999), ırkçılık karşıtı ve çokkültürcü sosyal hizmet, Marxist sosyal hizmet (Healy, 2000; Akbaş, 2007), eleştirel sosyal hizmet, feminist sosyal hizmet, radikal sosyal hizmet, baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet vb. bazı çağdaş perspektifleri ise eleştirel öğeler barındırmaktadır.

Bir şeyin eleştirel bilgisi, onun varoluş nedeninin kavranması anlamına gelmektedir (Freire, 2000). Freire'nin bu yaklaşımından yola çıktığımızda, uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet eden sosyal hizmetin varoluş amacının,

mevcut sosyal düzenin kendine meşruiyet kazandırmasında ve kendini yeniden üretmesinde işlevsel olan sosyal kontrolü sağlamak ve kapitalist sistemin yarattığı ve ataerkil karakterini sürdüren küresel kapitalist toplumda da varlığını muhafaza eden sosyal sorunları⁶ gidermekten ziyade yönetmek olduğu da görülecektir.

Baskı ve kontrol aracı olan modern ulus devlete meşruiyet kazandıran, modern ulus devletin baskı ve kontrol mekanizmalarını yeniden üretmesinde işlevsel bir role sahip olan ve uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet eden sosyal hizmetin ontolojik ve epistemolojik temellerine ve bu temelleri üzerine şekillenen eylem ve uygulamasına getirilecek eleştiri de, mevcut düzenin ve sessizlik kültürünün (bk. Freire, 2005; Spring, 2010) devamını sağlayan sosyal hizmetin modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı ve bir sosyal kontrol aracı olmasına referansla yapılandırılmalı ve bu eleştiri, yalnızca bununla da sınırlı kalmayıp uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet eden sosyal hizmetin, hem yıkmayı hem de yapmayı içeren yapısökümünü (deconstruction) de amaçlamalıdır. Bu bakımdan, uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet eden ortodoks sosyal hizmetin yapısökümü, özgürleştirici bir praksis ve pratik olarak sosyal hizmetin inşası için de gereklidir.

6 Ontolojik ve epistemolojik temeli gereği sosyal hizmet mesleğinin sosyal sorunlar karşısındaki tutum ve çabası, Tanrıların, hep yeniden aşağıya yuvarlanacak olan kayayı tepeye çıkarmakla cezalandırdıkları Sisyphos (bk. Homeros, 2010)'un bitimsiz tutum ve çabası gibidir. Oysa sosyal hizmet mesleğinin sosyal sorunlar karşısındaki tutum ve çabası, Sisyphos gibi değil Tanrılar dağından ateşi çalarak insanlara armağan eden ve insanlığa özgürlüğün yolunu gösteren Prometheus gibi olmalıdır.

İnsan doğası, insanların mükemmelleştirilebilirlikleri, davranışlarının nedenleri ve bu davranışların sınıflandırılabilme, seçilebilme ve kontrol edilebilme yöntemine ilişkin fikirler ağına karşılık gelen (Parton, 1996); aile yaşamı, cinsellik, zihin ve rasyonalitenin düzenlenmesinde psikoloji, psikiyatri, psikiyatrik sosyal hizmet gibi insanın “psyche”si (ruh; zihin) ile ilgilenen “sosyal” ve “psy” mesleklerin rollerini çözümleyen Jacques Donzelot ve Robert Castel gibi Fransız post-yapısalcıların ve özellikle Foucault’un çalışmalarından ortaya çıkan (Marshall, 1998) “psy-complex” kavramına referansla sosyal bilimlerin toplumu denetleme, düzenleme ve disipline etme gibi işlevleri olduğuna yapılan vurgu, bir meslek ve bir disiplin olduğunun vurgulayan sosyal hizmet için de geçerli bir kavramsallaştırma değildir.

Bireylerin karar verme özgürlüklerini kendi yararlarına kullanarak bilinçlenmelerinde ve yaşadıkları çevrenin değişen sosyal, ekonomik koşullarına ve normatif sistemine *uyum* sağlayarak içinde yaşadıkları toplumda verimli birer unsur olmaları için gerekli olan değişimin sağlanmasında müdahalede bulunabilecek kendine has bilgi, yöntem ve becerilere sahip ve çoğu kez bu türden bir mesleki müdahaleye yetkisi olan sosyal hizmet mesleğinin; teknolojik gelişmeyi insancılaştırma, bireylerin refahını ve *sosyal işlevselliğini* sağlama, sosyal değişimi etkileme, insan haklarını güvence altına alma, birey toplum etkileşimini güçlendirme, toplumsal kaynakların dağılımını ve refahı dengeleme, bireylerin gelişmeleri ve toplumun değişen koşullarına uyum sağlamalarına yardımcı olma gibi amaçları ve toplumu sosyalize ve kontrol etme fonksiyonları (Kut, 1988)

olduğuna yapılan vurgu, Foucault’un “psy-complex” kavramsallaştırmasını destekleyen ve temellendiren bir nitelik taşımasının yanı sıra genelde insanın hem fiziksel hem de zihinsel açıdan sömürülmesini doğuran, insanın emeğine (üretici etkinliğine), emeğinin ürününe, insana ve türüne yabancılaşarak (bk. Marx, 2000; Ollman, 1976)—ki bu yabancılaşma Marx’a göre insanın özgürlüğünü de sınırlar (Günbulut, 1983)—nesneleşmesine ve insanlıktan çıkmasına (dehumanization) neden olan kapitalist sistemin özelde ise Endüstri Devrimi’nin yarattığı büyük yıkımı ve sosyal sorunları kavrama, çözümleme, görece giderme (daha doğrusu minimize ederek yönetme) ve kamusal alanı düzenleme ve denetleme anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan ve gelişen mesleklerden biri olan sosyal hizmetin toplumsal düzenleme ve disipline etmedeki rol ve işlevi, sosyal hizmet mesleğinin uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet ettiğini ve modern toplumda baskı ve tahakküm altında bulunan bireyin zihinsel ve fiziksel açıdan denetimini ve disipline edilmesini içeren iktidar ilişkilerinin ve mekanizmalarının üretilmesi ve yeniden üretilmesinde de işlevsel bir konumda olduğunu göstermektedir.

Sosyal hizmet mesleği, aynı zamanda varolan sosyal düzeni korumak için iş gören ve bu düzene yönelik gelişebilecek olası tehditlere karşı *geniş sermaye* ve örgütlü emek arasında sınır uzlaşmasının yollarını arayan devletin (Offe, 1980; Akt. Bottomore, 1989) ideolojik bir aygıtı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Marxist devlet teorisinde yer alan *devlet iktidarı* ve *devletin baskı aygıtları* kavramsallaştırmalarına dini, hukuki, kültürel, siyasi, ailevi, sendikal,

öğretimsel vb. nitelikler taşıyan ve hedefi kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi olan “devletin ideolojik aygıtları” kavramsallaştırmasını da ekleyen Althusser (1978)’e göre, devletin tüm aygıtları hem baskıyı hem de ideolojiyi kullanarak işlemektedir. Devletin ideolojik aygıtlarını bu aygıtlardan farklı kılan ise, tümüyle insanların gerçek varoluş koşullarıyla hayali (yabancılaşmış) ilişkilerinin bir tasarımı temsil eden ideolojiye öncelik vererek işlemleridir.

Bireylerin, sınıfsal karakter taşıyan egemen düşünce⁷, değer ve normları içselleştirerek içinde yaşadıkları sosyal, politik ve iktisadi sistemle⁸ uyumlu hale gelmelerini sağlamak ve rasyonalize etmekle birlikte bu durumu yeniden üreten “ideoloji” ve kapitalist sömürü ilişkilerini yeniden üretmekte önemli işlevlere sahip olan “devletin ideolojik aygıtları” kavramsallaştırmaları normalle yaklaştırma, disipline etme ve gözetim yoluyla toplumsalın kontrolü ve düzenlenmesini amaçlayarak mevcut düzene meşruiyet kazandıran, iktidar ve

iktidar ilişkilerini yeniden üreten sosyal hizmetin aynı zamanda, modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı olarak da işlev gördüğü önemli bir gerçekliğe işaret etmektedir. Bu gerçeklik ise, bizi tümüyle statükoya meşruiyet kazandırmasının yanı sıra onu üreten ve yeniden üreten sosyal hizmet mesleğinin, günümüzde çokuluslu şirketler tarafından işleyen sermaye dolaşımının tehdidi altında olan modern ulus devletin (Lyotard, 1989) bir sosyal kontrol aracı ve ideolojik aygıtlarından biri olduğuna götürmektedir.

Yurttaşlık statüsü (bk. Marshall, 2011), bu statüye sahip olanları haklar ve görevler bakımından eşit kılarken kapitalist toplumda çoğunlukla sermaye ile bu düzende zorunlu olarak bir meta olan ücretli emek arasındaki çelişkiler üzerinde şekillen sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliklerin belirsizleştirilmesi bağlamında da işlev görmektedir. Yurttaşlık statüsü üzerinde şekillenen eşitlik ideali ile sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliklerin belirsizleştirilmesi arasındaki ilişkiyi göz önüne aldığımızda tıpkı insan hakları retoriğini mesleğinin temeline oturarak toplumda sosyal adalet idealine dayalı olarak hizmet sunumunu gerçekleştirmeye çalışan sosyal hizmet mesleğinin, kapitalist üretim biçimi ve ilişkileri temelinde şekillenen yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin başatlığına, artan oranda insan emeğinin (hem fiziksel hem de zihinsel açıdan) metalaşarak sömürülmesine, sosyal sınıflar arasında derin çelişkilerin varlığına neden olan kapitalist toplumda, tüm insanları haklar bağlamında eşit kılma çabası da bir o kadar *contradictio in adjecto*, yani kendinden çelişkili bir durumdur. O halde, kapitalist toplumun aşılmasına ve dönüştürülmesine hizmet etmenin

7 Egemen sınıfın düşünceleri, her çağda egemen düşüncelerdir. Bir başka deyişle, kendinden önceki egemen sınıfın yerini alan her yeni sınıf, kendi çıkarlarını toplumun ortak çıkarları gibi göstermek ve düşüncelerini geçerli yegane rasyonel düşünceler olarak sunmak zorundadır. Böylece maddi üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıf, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de genel olarak kendisine tabi kılmaktadır (Marx ve Engels, 1845-46/2013).

8 Bu sistem, günümüzde hala patriarkal bir nitelik taşıyan ve patriarkal yapı, ilişki ve etkileşim örüntüleriyle çok iyi eklenmiş küresel kapitalist sisteme ve bu sistemin insanı hem fiziksel hem de zihinsel açıdan sömüren pratikler bütününe işaret eden politik ekonomisine (*économie politique*) karşılık gelmektedir.

aksine, toplumsal sorunların varlığını mevcut kapitalist düzene içkin değil de mevcut düzenin çarpıklıklarından kaynaklandığını var sayan, kapitalist üretim ilişkileri üzerinden şekillenen mevcut toplumsal, ekonomik ve politik düzeni idealize eden ve sosyal hizmet sunumunu da günlük yaşamın psikolojik terim ve kavramlarla açıklanmasına (psychologization of everyday life) indirgeyerek sağlamaya çalışan sosyal hizmet mesleğinin, insan hakları ve sosyal adalet vurgusu ve çabası da bir o kadar anlamsızlaşmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi, epistemolojik temellerini gözlenemeyen ve ölçülemeyen şeyleri yok sayan, tek bir gerçek ve gerçeklik anlayışı ortaya koyan pozitivist metodolojiye yaslayan sosyal hizmet mesleğinin özgürleştirici bir praksis ve pratik olarak inşası, pozitivist metodolojiye yönelik eleştiri ve yapısökümü ve bu eleştiri ve yapısöküm üzerinden sosyal hizmet için toplumsal bakımdan özgürleştirici bir nitelik taşıyacak alternatif bir epistemoloji ve metodoloji kurmayı da içermelidir. Bu bakımdan özellikle Frankfurt Okulu düşünürleri (eleştirel teorisyenler) tarafından pozitivist metodolojiye yönelik yapılan eleştirileri ortaya koymak sosyal hizmet için önemli bir perspektif sağladığı gibi sosyal hizmetin ortodoksisini yıkıp özgürleştirici bir praksis ve pratik olarak sosyal hizmeti inşa etme noktasında da önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

Pozitivizme Frankfurt Okulu'nun getirdiği eleştiriler, Bottomore tarafından genel olarak üç boyutta ele alınmaktadır: Birincisi, pozitivism toplumsal hayatın/gerçekliğin doğru bir şekilde kavranması ve anlaşılmasını sağlamaktan uzak olan yetersiz ve bir o kadar

da yanıltıcı bir bilgi teorisi. İkincisi, pozitivism her türlü radikal değişikliği bertaraf ettiği gibi mevcut toplumsal düzeni de olumlamaktadır. Üçüncüsü ise, pozitivism teknokratik egemenlik biçimini üretme ve sürdürme noktasında temel bir etmen de olmaktadır (Bottomore, 1989). Bu bakımdan, toplumsal gerçekliğin doğru bir şekilde kavranması ve anlaşılmasından münezeh olan pozitivism; mevcut toplumsal, ekonomik ve politik düzeni meşrulaştırmakla beraber her türlü radikal değişim imkanını da ortadan kaldıran konformist bir yapı sergilemektedir.

Frankfurt Okulu'nun önemli düşünürlerinden biri olan Horkheimer, pozitivist metodolojiyi, egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanılan *araçsal aklın* bir sonucu ve aklın, görünenin ardındaki gerçekliği idrak edebilen "verfunt" yetisini göz ardı ederek onu, gerçekliği görünenle sınırlı olarak algılayan, görünenin ardındaki gerçekliğe nüfuz edemeyen "verstand" yetisine indirgeyen bir düşünce olarak ele almakta ve pozitivism'e yönelik eleştirilerini bu ele alışa referansla şekillendirmektedir. Horkheimer'a göre pozitivism; özne ile nesne, öz ile görünüş, düşünme ile eyleme kısaca teori ile pratik arasına sınır çektiğinden dolayı gerçekliği kavramaktan son derece uzak bir metodolojidir (Rutli, 2011). Horkheimer'e referansla pozitivism, insanları mekanik bir determinizm temelinde olgu ve nesnelere olarak ele almakla beraber dünyayı, doğrudan deneyde verili bir gerçeklik olarak tasavvur ettiğinden öz ve görünüş arasında ayırım yapmaz. Ayrıca pozitivism, olgu ve değer arasında kesin bir ayırım yaparak bilgiyi insan ilgisinden de bütünüyle ayırmaktadır (Bottomore, 1989).

Tümevarımlı akıl yürütme yöntemini temel alan pozitivizm, tikel olgulardan yola çıkarak tümele dair genellemelere ulaşmaya çalışırken aynı zamanda ulaştığı sonuçların nesnel olduğunu da ileri sürmektedir. Oysa diyalektik düşüncenin “herhangi bir şeyin tek başına ve içinde bulunduğu bütünden ayrı olarak ele alındığı zaman kavranamayacağını” (Hilav, 1993: 111) ileri süren bütünsellik ilkesi açısından baktığımızda, tikel olgulardan yola çıkarak tümele dair yapılan genellemeler, tümeli tam olarak yansıtmaktan uzak olduğu gibi tümele dair yapılan bu genellemelerin tam olarak nesnelliğinden de söz edilemez.

Diyalektik materyalist bir ele alışa göre, idealist bir nitelik taşıyan ve bununla birlikte kapitalist toplumun hem ahlaki hem de entelektüel açıdan çözülmesini de yansıtan pozitivizm (Cornforth, 2009), dünyayı bir şeyler ve olgular dünyası olarak ele almakta ve dünyanın şeylere ve olgulara dönüşmesinin toplumsal [aynı zamanda tarihsel] süreçlerle olan ilişkisini görmekten uzak bir nitelik taşımaktadır. Bu olgular ise, çoğunlukla temelde yatan gerçekliği açığa çıkarmaktan ziyade gizleyen görüngülere karşılık gelmektedir (Horkheimer, 2008). Bu nedenle pozitivist metodoloji, olguları salt göründükleri şekliyle ele alması bakımından olguların özünü, gerçekliğini kavramaktan ve olguların ardındaki özü, gerçekliği görünür kılmaktan uzak bir niteliğe sahiptir. Oysa görünen, içerisinde aynı zamanda görünmeyen bir yan da barındırır. Bertell Ollman (1976: 63)’in deyişiyle, “Aslında, öz görünüşü içerir fakat onu her yönden aşar...”⁹

9 “Eğer şeylerin görünüş biçimi doğrudan özleriyle örtüşseydi bilim gereksiz olurdu” sözüyle Marx (1991: 956) da, öz ve görünüş arasında ayırım yaparak özün görünüşü aştığına vurgu yapmaktadır.

Kendisini salt doğa bilimleriyle sınırlamadığı ve toplumun tamamına egemen olan genel bir paradigma ya da ideoloji haline geldiği andan itibaren toplumdaki tüm bireysel farklılıkları ve radikal değişim unsurlarını ortadan kaldırarak egemen ideolojinin yararına işleyen pozitivist metodoloji, araçsal aklın toplumsal düzendeki egemenliğinin derinleştirilerek sürdürülmesine katkı sağlayan bir değerler sistemi haline gelmektedir (Rutli, 2011). Pozitivist metodolojiye yöneltilen tüm bu eleştirilerden yola çıktığımızda epistemolojik temelini, öz ile görünüş arasında ayırım yapmaktan uzak olan ve radikal her türlü değişim imkanını ortadan kaldırmakla birlikte mevcut sosyal, ekonomik ve politik düzeni meşrulaştıran ve kutsallaştıran pozitivizme yaslanan sosyal hizmet mesleğinin epistemolojik temeli açısından da aynı zamanda uyumlulaştırıcı bir pratiğe hizmet ettiği görülecektir. Oysa, “Gerçekten özgürleştirici bir sosyal teori, mevcut durumun ampirik gerçekliğinin tasvir edilmesine bağlanmaktan ziyade onu aşan potansiyellerin farkında, yorumlayıcı ve düşünsel olmalıdır” (Bottomore, 1991: 433). Bu bakımdan, sosyal hizmetin epistemolojik açıdan anti-pozitivist bir metodolojiye yaslanması gerekmektedir.

Özgürleştirici Bir Praksis ve Pratik Olarak Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet, ataerkil niteliğini sürdüren küresel kapitalist toplumda bir sosyal kontrol aracı ve modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı olarak toplumsal düzenleme, denetleme ve disipline etme yönünde işlev görmesine rağmen özgürleştirici bir potansiyele de sahiptir. Bu potansiyel ise bizi, özgürlük ve özgürleşme üzerine çıkarımlarda bulunmaya yöneltmektedir.

Post-endüstriyel toplumun tek boyutlu bir toplum ve bu toplumun da bütünü içinde akıl dışı olduğundan dem vuran Marcuse (1975: 22)'nin de ifade ettiği gibi, "İnsan özgürlüğü, bireye sunulan seçme hakkıyla ölçülemez; özgürlüğü belirlemede tek kesin etken, bireyin seçebildiği şeydir, seçtiği şeydir. Özgür bir seçişin ölçütü hiçbir zaman mutlak olamaz; ama o, bütünüyle göreceli de değildir. Efendileri serbestçe seçebilme olgusu, ne köleyi ne efendiyi ortadan kaldırır". Bu bakımdan, özgür seçimler yapmak, bireye özgürlük getirmez. Modern toplumda her zaman tehdit altında bulunan özgürlük, sözcüğün burjuva anlamında, bir yanılısamadan ibarettir ve burjuva özgürlük söylemlerinin de ötesine geçemez. Bu özgürlük ve özgürleşme söylemleri ise bütünüyle bana benzetmekle ilgilidir. Oysa "Sosyal hizmet, bana benzetmek değil, beni bilmekle ilgilidir" (Akbaş, bt). O halde, özgürleşme, bana benzetmekle değil ben olabilmekle ilgilidir. Özgürleşme, insanın kendisi olabilmesi ve kalabilmesiyle ilişkilidir. Özgürlük bende içkindir. Özgürlük, bendir.

Müracaatçı kitlesinin varolan toplumsal, ekonomik ve politik sistemle daha iyi uyum sağlaması yönünde bir sosyal kontrol aracı ve modern ulus devletin ideolojik bir aygıtı olma niteliği taşıyan sosyal hizmet, müracaatçı kitlesini, ezilme ve sömürülmelerinin arka planında yatan toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin politik ekonomisine dair bir farkındalığa, bilinçlenmeye ve bu durumu giderme noktasında kolektif eyleme yönlendirebildiği oranda özgürleştirici bir praksis ve pratiğe hizmet edecektir. Bu ise, sosyal hizmet açısından toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin kökeninde yer alan ve birçok

sosyal sorunun da temelinde yatan makro yapılara dair "yapısal" ve özellikle "sınıfsal" bir çözümlemeyi gerektirir. Atasü Topçuoğlu ve Akbaş (2009: 523)'ın da belirttiği gibi, "... yapısal etmenleri ancak sınıfsal bir bakış açısıyla çözümlenmek mümkündür. Sınıfsal bakışın bize göstereceği ise kapitalizm ve ataerkillik gibi makro yapılar ve eşitsizliklerin gerçek nedenleridir". Oysa sosyal hizmetin eklektik bilgi, beceri ve değer temelini üstüne inşa edildiği genelci yaklaşım (generalist approach), çoğu kez mikro sorunların kökeninde yer alan makro yapılara dair yapısal ve sınıfsal çözümlere girişemediği gibi bu sorunların arka planında yer alan makro yapıların politik ekonomisine dair yapısal ve sınıfsal çözümler de getirememektedir. Akbaş (2010: 146)'ın da vurguladığı gibi ayrıca, "Genelci sosyal hizmet yaklaşımı, müracaatçı sorununa ilişkin bütüncül bir bakış önerirken, o sorunu *tikel* bir çerçeveden [de] kurtaramamaktadır". Bu nedenle sosyal hizmetin genelci yaklaşımına kurulan bilgi, beceri ve değer temeli ve bu bilgi, beceri ve değer temeli üzerinde şekillenen uygulama bütünlüğü mikro sorunların ötesine geçemediği gibi bu sorunların kökenine de inememektedir.

Mikro sorunlar makro yapılardan bağımsız değildir. Bu nedenle, mikrodan makroya yapılan tüm ayrımlar anlamsızdır. O halde Akbaş (2010)'ın değişimle, artık müracaatçı sorunlarını yalnızca mikro, mezzo ya da makro düzeylerde değil, mikrodan makroya tüm bu düzeyleri içiçeleştiren, hatta bütün bu düzeylerin ötesine geçerek bu düzeylerin varlığına meydan okuyan yapılar bağlamında ele almak gerekmektedir. Bir bakıma sosyal hizmetin temel aldığı genelci yaklaşım, sosyal sorunların

arka planındaki yapıları belli oranda işaret etse de sosyal hizmet uygulamaları, [yalnız kişisel olanın değil tüm sosyal ilişkilerin politik olduğu düşünüldüğünde] bunun da ötesine geçerek politik bir düzlemde inşa edilmeyi gerektirmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak sosyal hizmet mesleği, egemenlerden yana değil ezilen ve sömürülen sınıflardan yana taraf olarak özgürleştirici bir praksis ve pratiğe hizmet etmek zorundadır. Aksi takdirde sosyal hizmet, bir sosyal kontrol aracı ve egemen sınıfın ideolojik bir aygıtı olarak sessizlik kültürü ve statükonun devamını sağlamaktan başka bir işe yaramaz.

KAYNAKÇA

Akbaş, E. (2010). *Berlin'de yaşayan Türk toplumu arasındaki dayanışma ilişkileri ve sosyal hizmetlerin sivil oluşumu*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.

----- (2007). Bir disiplin aracı olarak sosyal hizmetler. *Sosyal Politikalar Dergisi*, 2, 19-23.

----- (2003). Kültürel sembolleri yorum-samacı bir bakış açısıyla okuma ve sosyal hizmet ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 20-24.

----- (Bilinmeyen Tarih). Nasıl bir sosyal hizmet? Yayımlanmış Makale.

Akdere, İ. (1995). *Marksizmde temel kavramlar*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Aksoy, H. (2007). *Marksist felsefeye giriş: Özgürlük, eşitlik, demokrasi*. İstanbul: Siyah Beyaz Basım Yayın Dağıtım.

Althusser, L. (1978). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Altındağ, Ö. (2011). Sosyal hizmetin doğası ve amaçları. *Sosyal Hizmet*, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, Ocak-Haziran, 6-18.

American Psychological Association (APA). (2001). *Publication manual of the American Psychological Association* (5th Edition). Washington, DC: APA.

Atasü Topçuoğlu, R. ve Akbaş, E. (2009). Sosyal dışlanma kavramı, küreselleşme ve yeni yönetim içinde topluma nasıl bir bakış önerir? Sosyal hizmetlerin yeniden yapılanma paradigmasına eleştirel bir bakış. İçinde G. Polat Uluocak ve A. İçağasioğlu Çoban (Yay. Haz.), *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet* (521-527). Ankara: Haberal Eğitim Vakfı.

Ayhan, S. (1995). Paulo Freire: Yaşamı, eğitim felsefesi ve uygulaması üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 193-205.

Balamir Bektaş, R. ve Gelgeç Bakacak, A. (2009). Modernitenin sosyal kontrol söyleminin değişen görünümleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 33-48.

Bottomore, T. (ed.). (1991). *A dictionary of Marxist thought* (2nd Edition). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

----- (1989). *Frankfurt okulu*. Çev.: Ahmet Çiğdem, İstanbul: Ara Yayıncılık.

Cornforth, M. (2006). *Pozitivizme ve pragmatizme karşı felsefeyi savunmak*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Çiğdem, A. (2008). *Akıl ve toplumun özgürleşimi: Jürgen Habermas üzerine bir çalışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (1999). *Aydınlanma düşüncesi* (2. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.

Engels, F. (1884/2010). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. Çev.: Kenan Sommer, Ankara: Sol Yayınları.

Forgacs, D. (2010). *Gramsci kitabı: Seçme yazılar 1916-1935*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu* (3. Basım). Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed* (30th Edition). Trans.: Myra Bergman Ramos, New York: The Continuum International Publishing Group Inc.
- (2000). *Yüreğin pedagojisi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Günbulut, Ş. (1983). *Küçük felsefe tarihi*. Ankara: Maya Matbaacılık ve Yay. LTD. ŞTİ.
- Healy, K. (2000). *Social work practices: Contemporary perspectives on change*. California: Sage Publications.
- Hilav, S. (1993). *Diyalektik düşüncenin tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Homeros (2010). *Odysseia* (24. Basım). Çev.: Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları.
- Horkheimer, M. (2008). *Akıl tutulması*. Çev.: Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T.W. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*. Çev.: N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Jay, M. (1989). *Diyalektik imgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarihi 1923-1950*. Çev.: Ünsal Oskay, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Kazancı, M. (2006). *Althusser: İdeoloji ve ideoloji ile ilgili son söz*. (26.07.2012), <http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf>.
- Kiraz, S. (2011). Yabancılaşmanın kökeni üstüne. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 147-169.
- Kut, S. (1988). *Sosyal hizmet mesleği: Mesleki nitelikleri, temel unsurları, müdahale yöntemleri*. Ankara.
- Liotard, J. F. (1989). *Postmodern durum*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Marcuse, H. (1975). *Tek boyutlu insan*. Çev.: A. Timuçin ve T. Tunçdoğan, İstanbul: May.
- Marshall, T. H. (2011). Yurttaşlık ve sosyal sınıf. İçinde Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Der.), *Sosyal politika yazıları* (19-32). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (Ed.). (1998). *A dictionary of sociology*. (19.07.2012), <http://www.encyclopedia.com/doc/1O88-psycomplex.html>.
- Marx, K. ve Engels, F. (1845-46/2013). *Alman ideolojisi* (2. Basım). Çev.: Tonguç Ok ve O. Geridonmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. (1845/2013). Feuerbach üzerine tezler. İçinde K. Marx ve F. Engels, *Alman ideolojisi* (15-17). Çev.: Tonguç Ok ve O. Geridonmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- (2000). *1844 elyazmaları*. Çev.: Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- (1991). *Capital: A critique of political economy, volume 3*. Trans.: David Fernbach, Penguin Books Ltd.
- Ollman, B. (1976). *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society* (2nd Edition). Cambridge University Press.
- Parton, N. (1996). Social theory, social change and social work: An introduction. In Nigel Parton (Ed.), *Social theory, social change and social work* (4-18). New York: Routledge.
- Payne, M. (1997). *Modern social work theory* (2nd Editon). Macmillan Press Ltd.
- Pease, B. ve Fook, J. (1999). Postmodern critical theory and emancipatory social work practice. In Bob Pease ve Jan Fook (Eds.), *Transforming social work practice: Postmodern critical perspectives* (1-22). Australia: Allen & Unwin.
- Pozzuto, R. (2000). Notes on a possible critical social work. *Critical Social Work*, 1(1).
- Rutli, E. E. (2011). *Max Horkheimer ve Theodor Adorno'da eleştirel teori ve kültür endüstrisi kavramı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.

Spring, J. (2010). Özgür eğitim (3. Basım). Çev.: A. Ekmekçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tuncay, T. ve Akbaş, E. (2008). İnsan hakları düşüncesi ve sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Hizmet*, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, Ocak, 44-48.

